

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 15 том 1

Одеса
2015

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету протокол № 6 від 1 липня 2015 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз. мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **В.Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарєв**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морошану (Демьянова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **Ш.Р. Басиров**, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **В.Д. Каліущенко**, доктор філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізєцька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2015

© Міжнародний гуманітарний університет, 2015

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

Біличенко О. Л.,
професор кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В КУЛЬТУРІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті авторка намагається висвітлити особливості функціонування національної художньої літератури в сучасному інформаційному суспільстві. Предмет дослідження становлять художні твори в їхній жанрово-стилістичній різноманітності. Визначено дискурсивні напрями досліджень, які свідчать про генетичну спорідненість інформаційного простору й художньої літератури і створюють унікальні можливості для нового бачення й сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття.

Ключові слова: інформаційне суспільство, художня література, культура.

Постановка проблеми. Досліджуючи особливості сучасної художньої літератури з огляду на функціонування культури сучасного інформаційного суспільства, доречно навести слова Ц. Тодорова: «Сучасна література надзвичайно багатоманна: хто насмілиться сьогодні чітко розмежувати те, що є літературою, і те, що нею не є, з огляду на невблаганне різноманіття друкованих творів, які з різних поглядів прийнято вважати літературою?» [10, с. 6].

Тому, на нашу думку, сучасну українську художню літературу можна розглядати як одне з комунікаційних середовищ у культурі інформаційного простору сучасності.

Важливою для нашого дослідження української художньої літератури стала теорія поля літератури французького соціолога-постструктураліста П. Бурдьє, яка сприяє формуванню метатеорії інформаційного суспільства і є наслідком сучасних глобалізаційних процесів у світі [1]. Дослідження П. Бурдьє привернули увагу українських науковців, зокрема В. Іванова, Г. Почепцова, які зробили спробу багатоаспектно розкрити концепцію поля [5; 9]. Незважаючи на те що вивченню безпосередньо художніх текстів у моделі «теорія поля» П. Бурдьє приділено недостатню увагу, ця теорія надає нам можливість дослідити функціонування художньої літератури в інформаційному суспільстві, а також роль її представників у полі «великих» і «малих» літератур.

Досліджуючи специфіку української художньої літератури початку ХХІ ст. в контексті розвитку інформаційного суспільства, згадаймо й роботу Б. Парамонова «Формалізм: метод або світогляд», яка фокусує увагу на розриві сучасної літератури зі старими парадигмами, «стильовими епохами» в розвитку літератури, наполягаючи на еkleктичності, плюралістичності, ненормованості, маргінальності й позбавленості стилю сучасної літератури та культури загалом [8]. Спроби виявити певну структурність, нові домінуючі розвитку Б. Парамонов трактує як провінціалізм. У своїх міркуваннях, зазначимо, дослідник фактично підтверджує постмодерністську стратегію Ж. Дерріди і Ж.-Ф. Ліотара [4; 6].

У вітчизняній науковій літературі бракує робіт щодо ґрунтовних наукових досліджень становлення й функціонування саме української художньої літератури в інформаційному суспільстві.

Зазначені нами праці є переважно оглядовими й не дають задовільного теоретичного аналізу феномена національної художньої літератури в інформаційній структурі суспільства.

Метою статті є визначення тенденцій розвитку української художньої літератури в інформаційному суспільстві.

Вклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що сучасна культура переглядає стосунки між матеріальним та ідеальним. Дихотомія матерії й духу, реального та ідеального, світу і слова в наш час не описує координати сучасної культури. Передумови цих змін уперше з'явилися на початку ХХ ст., коли науковці, зокрема В. Вернадський, переглядають межі між ідеальним і реальним [2, с. 118–120].

На переконання Ю. Лотмана, внутрішня організація художньої літератури, її відмінність від інших класів текстів, які відносно однорідні щодо спільної системи культури, повторює загальні принципи її організації [7]. Література ніколи, як зазначає науковець, не являє собою аморфно-однорідної суми текстів: вона не тільки організація, а й механізм, що самоорганізується.

У зв'язку з цим науковці виокремлюють два типи історико-літературних систем:

1) системи діахронні, що характеризують динаміку літературного процесу в хронологічних масштабах (культурна ера – літературна епоха – етап літературного розвитку – історико-літературний період);

2) системи діахронні, що характеризують «якість» літературного процесу, його естетичну своєрідність (типи культури – літературні напрями – літературні течії – ідейно-естетичні потоки – жанрові та стильові тенденції – літературні школи).

«Велика література» на сьогодні не являє собою єдності, вона розколота на спільноти, які ігнорують одна одну та вибудовують власні програми.

Література однієї доби може осмислюватися з кількох точок зору, і межі поняття «література» можуть, згідно з Ю. Лотманом, розходитися діаметрально [7]. Коливання між ними забезпечує системі загалом необхідну інформативність. Водночас із включенням або виключенням тих чи інших текстів із галузі літератури спрацьовує механізм ієрархічного розподілу літературних творів і їхньої ціннісної характеристики. Залежно від тієї або іншої загальнокультурної позиції, за основу розподілу беруться норми стилю, тематика, зв'язок з певними філософськими концепціями, виконання або порушення загальноприйнятої системи правил, але незмінним залишається сам принцип ієрархічної ціннісної характеристики: усередині літератури тексти також належать до аксіологічних «верху», «низу» або нейтральної межової сфери.

Залежно від історичних умов, моменту, який переживає певна література у своєму розвитку, та або інша тенденція може брати верх. Але знищити протилежну вона не в змозі: тоді зупинився б літературний розвиток, оскільки його механізм полягає в напруженні між цими тенденціями.

Різкі соціальні зміни останніх років призвели до того, що письменник утратив чітке уявлення про свого читача, про те, який він, чого він хоче від сучасної художньої літератури. Якщо не зважати на масову комерційну літературу, письменники пишуть переважно для вузького навкололітературного товариства. Інколи ця ситуація узагальнюється й робиться висновок про «кінець літератури», що витісняється масовою культурою та більш агресивними видами мистецтва. Але, на нашу думку, мова може йти скоріше не про кінець літератури, а саме про незнання читача, про ізоляцію авторів від потенційних читачів, оскільки читач формує письменника так само, як і письменник читача.

Іншим прикладом внутрішньої організації національної літератури як цілісного організму може бути протиставлення «високої» та «масової» літератури. У межах спільної національної літератури завжди відчувається розмежування на літературу, яка складається з унікальних творів, що важко підлягають класифікаційній уніфікації, і компактної, однорідної маси текстів. «Вершинна» й «масова» література можуть набувати в конкретних умовах різноманітних значень: соціальних, естетичних і загальнофілософських. Постійним буде тільки їхнє функціональне протиставлення.

На фоні інформатизації літератури в сучасній вітчизняній культурі з'являються такі нетрадиційні й незвичні явища, як літературний комерційний проєкт. Плановість, серійність, уніфікованість і відвертий товарний вигляд «літературного продукту», що рекламується, прощтовхується на книжковий ринок як свого роду «бренд», – усі ці явища, нові для сучасної вітчизняної культури та літератури, розвиваються в умовах комерціалізації суспільства.

Національна художня література є репрезентантом ідеалів і уявлень, зокрема міфічних, які існують у соціумі. У будь-якому тексті художньої літератури можуть бути відтворені ідеї, цінності, соціальні ролі, образи людей, які характеризуються бажаними або небажаними статусами й позиціями, моральними якостями. Тобто, художня література є джерелом соціальної інформації.

Як уже зазначалось, у наш час відбувається перехід від писемної до електронної культури. Епоха збереження «паперових знань» закінчується. Інформаційні ресурси, які раніше являли собою друкований текст із чорно-білою або кольоровою графікою, усе частіше представлені у вигляді медіа-ресурсів, записаних на різних носіях: аудіо– та відеокасети, CD-диски чи дискети. Величезною кількістю медіа-ресурсів володіють Інтернет і локальні мережі. Ці зміни, звичайно, не можуть не позначитися на ролі української художньої літератури, її місці серед інших комунікаційних ресурсів.

Будь-який текст, створений у той або інший період часу, у тому або іншому місці, представником тієї або іншої країни, народу, може розглядатися як невід'ємна частина єдиного ментального процесу, характерного для інформаційної системи, що існує в цей момент. А певна сума текстів може свідчити про масштабну тенденцію розвитку й існування цього суспільства.

Спад показників читання та розповсюдження друкованої української художньої літератури є багато в чому наслідком універсальних культурних процесів, що характерні для всіх країн, які перебувають у стані модернізації. Для нашої країни є характерним історично сформований завищений статус літератури, надзвичайна роль художньої літератури в суспільному житті, витіснення літератури із культурної арени й маргіналізація читання, які сприймаються як трагедія національного масштабу, що викликає обурення носіїв вітчизняної культурної традиції.

На сьогодні спостерігається невідповідність національної

літературної системи запитам реальної та потенційної аудиторії. Це пов'язано з розпадом механізму трансляції літературних зразків, розривом зв'язків між різними рівнями й ланцюгами літературної системи, самоізоляцією її сегментів, зокрема читачів. За роки незалежності із механізму пропаганди національної літератури та літературної культури випала низка ланцюгів: зникли спеціалізовані установи, які сприяли встановленню взаємозв'язків творців і читачів; розпалася система книжкової дистрибуції, система міжбібліотечного абонементу, що була важливою для регіональної книжкової спільноти; склалася диспропорційна видавнича географія, коли переважна кількість друкованої продукції видається в столиці, що поставило більшість населення, зокрема у віддалених регіонах, у нерівне становище стосовно столичних жителів; утратили свою роль «товсті» журнали, які задавали літературні орієнтири та формували для читача літературний простір; розпад системи гарантованого комплектування призвів до того, що переважна кількість (80%) друкованої продукції не потрапляє до бібліотеки; зруйнувалася інформаційна система книжкового ринку, зокрема та її частина, яка забезпечувала пошук книг, що вийшли раніше; із медійного простору загалом практично зникли літературно-критичні передачі.

Так, у читачькому репертуарі, зокрема в провінційному, практично відсутні лауреати літературних премій, державних премій, премій різних літературних журналів і видавництва.

Отже, коло читання масових категорій складається на сьогодні поза впливом інтелігенції та звичних каналів літературної комунікації. Видатні авторитети світової літературної культури для широкого читача практично не існують.

Це пояснюється тим, що в переламні історичні періоди висока авангардна культура стає все більш замкненою й відокремленою, зорієнтованою на саму себе та «своє» коло близьких: це, наприклад, твори, які визначають літературний процес, але за своєю стилістикою не визнані публікою. Сучасні вітчизняні тексти відрізняються інколи підкреслено епатажним характером, з метою як можна голосніше заявити про свою «інакшість» і відокремленість від «маси».

За всієї природності внутрішнього самовідокремлення високої культури, її дистанційності від публіки теза про те, що, мистецтво не призначене для натовпу, існує тільки для обраних, теза, яка вийшла зі сфери творчості й така, що набула статусу ідеології, виключає саму можливість комунікації та трансляції культурних норм. У свідомості інтелігенції закріпилося й постійно демонструється зневажливе ставлення до масового читача, його смаків і уподобань.

Розвиток інформаційної цивілізації формує не тільки конкурентів художньої літератури, а й нові засоби пропаганди літературних творів. Інтернет створює конкуренцію книговидавництву, але для літератури як сукупності текстів він є потужним каналом розповсюдження.

Сучасний інформаційний простір утворений зі значної кількості комунікаційних каналів, що, з одного боку, полегшує для індивіда процес одержання інформації, а з іншого – ускладнює умови раціоналізації комунікації та конституювання світу. Комунікаційні канали забезпечують постійний взаємозв'язок між виробниками, посередниками й реципієнтами інформації, змінюючи свою інфраструктуру, перетворюючись на більш насичені та об'ємні. Власне друкована інформація на традиційних паперових носіях є зараз тільки одним із каналів, який забезпечує доступ до змісту текстів художньої літератури. Ще одним із каналів є Інтернет як форма трансляції текстів. За статистичними даними, кожний десятий читач, котрий читає художню літературу,

звертається до Інтернет-каналів. Ця група читачів представлена переважно молодими й активними читачами. Отже, твори національної художньої літератури, які містять духовні цінності, доповнюються комунікаційними та інформаційними артефактами, які дають змогу літературі виступати як підсистема, що об'єднує у своїй структурі інформаційні й комунікаційні рівні.

Зазначимо, що однією зі специфічних умов духовного розвитку другої половини ХХ – початку ХХІ ст. є тенденція, коли художня творчість замінюється літературним «конвейером», спрямованим виключно на задоволення найпростіших людських потреб, що виявляються на рівні інстинктів. Псевдотворчі носії нової духовної культури стали формувати й поширювати в суспільстві деструктивні ідеї. Таким носієм деструктивних ідей у сучасному соціумі стала й художня література, передусім масова література.

Літературний процес в Україні представлений кількома яскравими постатями письменників, які претендують на статус сучасних письменників-інтелектуалів. Серед них і уславлені письменники, котрі стали класиками ще радянської літератури, і ті, хто прийшов у літературу наприкінці 1990-х рр.

2000-і рр. позначені стабілізацією в читанні літератури масових жанрів. Спостерігається формування попиту на твори вітчизняних українських письменників: Ю. Андруховича, Л. Дереша, О. Забужко, І. Карпи, С. Жадана. Українська література опинилася в центрі уваги українського суспільства. Відзначимо твори Л. Костенко «Записки українського самашедшого», В. Шкляра «Чорний ворон», М. Магіос «Вирвані сторінки з автобіографії» та О. Забужко «Музей покинутих секретів». У творах вітчизняних письменників відображено кризові процеси українського суспільства. У гуманітарній сфері відповідь на найбільшій питанню може дати тільки література. Тому останні двадцять років в Україні фаворитами були автори з яскраво вираженою публічною позицією.

Усього в Україні 1 200 видавництв різної форми власності й кілька десятків – державної форми власності. Серед них одним із потужних видавництв в Україні є «Фоліо», головною спеціальністю якого є художня література.

Видавництва, що спеціалізуються на виданні сучасної української художньої літератури, не так багато: львівська «Кальварія», івано-франківська «Лілея-НВ», київський «Факт», «Основи», харківське «Фоліо». Видавництво «Кальварія» друкує твори виключно української художньої літератури. Середній річний наклад становить 120–130 тис. Видавництво «Богдан» друкує також художню літературу й перекладені твори відомих світових письменників.

Негативним явищем в українському суспільстві є також недостатнє фінансування державою бібліотек, недоступність української художньої літератури та й світової високохудожньої літератури взагалі через книжкову торгівлю з обмеженою купівельною спроможністю населення. Відзначимо той факт, що з 1991 р. знято цензуру з роботи видавництв, і побажання споживача книги, його ставлення й частота звернення до книги стають головною умовою функціонування книжкового ринку.

Висновки. Українська художня література, стан інформаційного суспільства та його культура – взаємопов'язані чинники й показники його духовного рівня. Без виправлення негативної ситуації, яка склалася в країні, докорінної зміни ставлення влади до політики книгодрукування, зорієнтованої на забезпечення повернення національної художньої літератури в систему інформаційного суспільства як найважливішої складової, неможливий подальший цивілізаційний розвиток України. Читання – це ког-

нітивний процес, оскільки забезпечує новими та поглиблює вже наявні знання під час взаємодії з текстом, що потребує від читача високого ступеня активності й уваги. В епоху інформаційної глобалізації читання тісно пов'язане з інформаційною діяльністю, набуває нових форм і наповнюється новим змістом, перетворюється на складову інформаційної культури. Виявлення генетичної спорідненості між інформаційним простором і художньою літературою створює унікальні можливості для нового бачення і сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Українська художня література є відзеркаленням реальності, що формує специфіку відчуття цієї реальності, виступає як передчуття змін, що відбуваються в інформаційному середовищі.

Література:

1. Бурдьє П. Поле літератури / П. Бурдьє ; пер. с фр. М. Гронаса // Новое литературное обозрение. – 2000. – № 45. – С. 22–87.
2. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – Вып. 2. – № 18. – С. 118–120.
3. Деррида Ж. Письмо и различие / Ж. Деррида. – СПб. : Академ. проект, 2000. – 428 с.
4. Деррида Ж. Позиції: бесіди з Анрі Ронсом, Юлією Крістевою, Жаном-Луї Удбіном, Гі Скарпетта / Ж. Деррида. – К. : Наукова думка, 1994. – 158 с.
5. Иванов В.В. Постановка задачи реконструкции текста и реконструкции знаковой системы / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Из работ московского семиотического круга. – М., 1997. – С. 3–25.
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Ин-т эксперим. социологии, 1998. – 160 с.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М. : Наука, 1970. – 271 с.
8. Парамонов Б. Формализм: метод или мировоззрение / Б. Парамонов // Новое литературное обозрение. – 1995. – № 14. – С. 35–50.
9. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии ХХ века / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл.-бук. ; К : Ваклер, 2001. – 352 с.
10. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Ц. Тодоров. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 162 с.

Беличенко О. Л. Особенности украинской художественной литературы в культуре современного информационного общества

Аннотация. В статье автор делает попытку осветить особенности функционирования национальной художественной литературы в современном информационном обществе. Предмет исследования составляют художественные произведения в их жанрово-стилистическом разнообразии. Определены дискурсивные направления исследований, которые свидетельствуют о генетической связи между информационным пространством и художественной литературой и создают уникальные возможности для нового видения и восприятия социальной реальности нового тысячелетия.

Ключевые слова: информационное общество, художественная литература, культура.

Bilychenko O. The peculiarities of the national literature in the culture of contemporary informational society

Summary. The author tries to deal with the questions of peculiarities of national fiction functioning in contemporary informational society. The subject of investigation is the fictions in their genre and stylistic variety. Discursive tendencies are identified in the article, which indicate genetic similarity between informational space and fiction and create unique opportunity for new vision and perception of social reality of new millennium.

Key words: informational society, fiction, culture.

Булик-Верхола С. З.,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

Теглівець Ю. В.,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. У статті досліджено родо-видові відношення між українськими музичними термінами, з'ясовано типи опозицій між термінами, визначено особливості структури гіперонімів і гіпонімів.

Ключові слова: українська музична термінологія, гіперо-гіпонімичні відношення, гіперонім, гіпонім, типи опозицій.

Постановка проблеми. Сучасна українська музична термінологія – це відносно стабільна й закріплена традицією лексико-семантична система, що поступово вдосконалюється. Її безперервний розвиток зумовлений факторами суспільно-політичного, фахового й мовного характеру. Елементи музичної терміносистеми відповідають усім вимогам, які стосуються термінів будь-якої галузі знань: системності, тенденції до однозначності, точності, дефінітивності, експресивної нейтральності, короткості. Ці основні риси притаманні музичним термінам лише в межах свого термінологічного поля. Указівку на відповідне поле можна здійснити або екстралінгвальним шляхом (знайомство з ситуацією спілкування), або лінгвальним (контекст).

Музичне термінологічне поле розпадається на семантично вужчі об'єднання – тематичні групи, у кожному з яких уходять терміни зі спільною загальною ознакою. Підставою для виділення тематичних груп вважаємо логічні зв'язки між поняттями, які позначено музичними термінами.

Лексико-семантичні процеси, що відбуваються в музичній терміносистемі української мови, уже були предметом наукового зацікавлення С. Булик-Верхоли [1], З. Булика [2], О. Горбача [3] та інших науковців, проте гіперо-гіпонімичні відношення між музичними термінами української мови ще не досліджено.

Метою статті є з'ясування закономірностей і специфіки родо-видової організації української музичної термінології. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: з'ясування семантичних зв'язків і типів опозицій між термінами, визначення особливостей структури гіперонімів і гіпонімів. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю простежити специфічні кореляції гіперо-гіпонімії в межах музичного термінологічного поля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гіперо-гіпонімія – «одна з найважливіших категорій, що формує термінологічні структури і є універсальним засобом тематичної організації конкретної терміносистеми» [4, с. 194]. Ю. Шерех зазначає, що терміни мають «чітко виявляти градацію понять: де родове поняття, де родове» [5, с. 57]. М. Кочерган наголошує на фундаментальності родо-видових відношень, за допомогою яких «структурується словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об'єднуються в тематичні й лексико-семантичні групи і поля» [6, с. 269].

Гіперо-гіпонімичні відношення в музичній терміносистемі базуються на спільності категорійних ознак термінів, але ці терміни відрізняються ступенем конкретизації: гіперонім позначає родове, а гіпоніми – конкретні видові поняття, зміст видового поняття є ширшим за родове, а обсяг – вужчим.

У межах гіперо-гіпонімичної групи один термін позначає загальне родове поняття і є гіперонімом, кілька термінів виражають видові поняття і є гіпонімами. Значення гіпонімів містять більшу кількість семантичних компонентів, ніж значення гіперонімів, оскільки «терміни, які виражають поняття видового плану, містять весь той комплекс ознак, що становить значення терміна-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки» [4, с. 192]. Відповідно, терміни-гіпоніми, що виражають родові поняття, мають більшу кількість диференційних сем, ніж родовий термін.

Наприклад, гіперонім *флейта* зі значенням «духовий музичний інструмент» [7] набуває диференційної семи «форма й особливості конструкції» у гіпонімах *поздовжня флейта* й *поперечна флейта* і семи «висота звука» в гіпонімах *флейта-прима*, *флейта-ніколо*, *альтова флейта*.

Складнішою є ієрархічна побудова від терміна *тональність* зі значенням «звуквисотне положення ладу» [7], що є гіперонімом до гіпонімів *близька тональність*, *головна тональність* і *побічна тональність*, у яких є диференційна сема «відхилення». Гіпонім (щодо терміна *тональність*) *близька тональність* є вже гіперонімом щодо термінів *тональність першого рівня спорідненості*, *тональність другого рівня спорідненості*, *тональність третього рівня спорідненості*, де набуває семи «ступінь спорідненості».

Із парадигматичного погляду родо-видові відношення характеризуються двома типами опозицій:

1) привативні опозиції – протиставлення гіперонімичного й кожного гіпонімичного значення за відсутності чи наявності розрізняювального семантичного компонента. Наприклад, гіперонім *інтервал* протиставляється кожному з гіпонімів (*прима*, *секунда*, *терція*, *кварта*, *квінта*, *секста*, *септима*, *октава*, *нона*, *децима*, *ундецима*, *дуодецима*, *теридецима*, *квартдецима*, *квіндецима*, *подвійна октава*) відсутністю диференційної семи «відношення двох звуків за висотою»;

2) еквіполентні опозиції – протиставлення одне одному всіх співгіпонімів за змістом розрізняювального компонента значень. Наприклад, протиставлення всіх названих гіпонімів (*прима*, *секунда*...). Т. Панько, Г. Мацюк, І. Кочан зазначають, що гіперо-гіпонімичні відношення виникають унаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів або шляхом актуалізації їхніх парадигматичних значень. Гіпонімична парадигма є універсальним засобом ієрархічної організації певного тематичного угру-

повання, відбиваючи взаємозалежність між родовим і видовим поняттями, що є «вищою формою відображення в свідомості людини суті явищ, понять, і в них акумульований увесь теоретичний досвід, набутий конкретною наукою» [4, с. 194].

Семантичний бік слова є складним явищем, оскільки система мови виявляється в таких аспектах значень, якими вони відрізняються одне від одного. Тому значення та важливість компонентів тією чи іншою мірою будуть залежати від їхнього місця в лексико-семантичній парадигмі, а також від значень синтагматично пов'язаних із ними слів. Системний підхід до термінології вимагає виокремлення всіх одиниць, що утворюють систему, і відношень між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їхніх значень [8, с. 70].

Музична термінологія української мови, як і інші термінологічні системи, характеризується багатоступеневістю семантичної організації, яка виявляється в тому, що один і той самий термін може виступати і як гіпонім, і як гіперонім, залежно від рівня розгляду.

Беручи до уваги обсяг поняття, розглянемо гіперо-гіпонімічні відношення на прикладі тематичних груп музичних термінів.

У групі «музичні інструменти» родовим поняттям є *музичні інструменти*.

Згідно із системою класифікації музичних інструментів Еріка фон Хорнбостеля і Курта Закса, яку вперше було опубліковано в 1914 р. в німецькому журналі "Zeitschrift für Ethnologie" й узятю за основу в сучасному українському музикознавстві, можна виділити, залежно від джерела звука, такі групи [7, с. 167–168; 9, с. 77]:

1. *Ударні* ділять за джерелом звука на дві підгрупи: а) *ідіофони* – джерелом звука є коливання самого тіла інструмента (*дзвін, ксилофон, трикутник, тарілки, кастаньети, маракаси, гонг*); б) *мембранофони* – джерелом звука є коливання натягнутої мембрани, по якій б'ють руками або спеціальним приладом (*барабан, литаври, тамтам*).

Щоправда, термін *ударні музичні інструменти* варто вважати невдалим у системі видових понять, адже в цьому випадку відбувається змішування видової й підвидової ознаки, бо удар є способом звукодоування, а не джерелом звука, крім того, ударними можуть бути і струнні, й електронні музичні інструменти. Отже, термін *ударні інструменти* потрібно вживати при виділенні підвидів.

2. *Струнні (хордофони)* – джерелом звука є коливання натягнутої струни (або кількох струн). Залежно від способу, яким музикант видобуває звук зі струни, розрізняють такі підвиди: а) *щипкові* – струну щипають пальцем або спеціальним приладом (*арфа, лютня, гуслі, бандура, торбан, домра, мандоліна, балалайка*); б) *смичкові* – звук видобувають за допомогою смичка (*скрипка, альт, віолончель, контрабас*); в) *ударні* – по струні б'ють паличками або молоточками (*цимбали*); г) *ударно-клавійні (клавікорд, фортепіано)*; д) *щипково-клавійні (клавесин)*; е) *фрикційні (колісна ліра)*.

3. *Духові (аерофони)* – джерелом акустичних коливань є стовп повітря, замкнений у резонансному просторі стовбура інструмента. Залежно від способу, яким виконавець викликає коливання стовпа повітря, *аерофони* ділять на такі підвиди: а) *флейтові (окарина, блок-флейта, сопілка, най, флейта Пана, оркестрова флейта)*; б) *язичкові* – коливання повітря викликає тростина, яка починає вібрувати під тиском повітря. Розрізняють *язичкові з однією тростиною (кларнет і саксофон)* та *подвійною (гобой, фагот, зурна)*; в) *флейтово-язичково-клавійні* – зі складною механікою (*орган, акордеон, баян*); г) *мунд-*

штовкові – коливання створюють губами, які прикладають до мундштука (*труба, тромбон, валторна, ріг, трембіта*).

Ця класифікація духових інструментів більш послідовна, ніж поділ на *дерев'яні (флейта, гобой, кларнет, фагот)* і *мідні (валторна, труба, тромбон, туба)*, бо тут розглядаємо той самий принцип виділення підвидів – спосіб звукодоування. Терміни *дерев'яні* та *мідні* не завжди правильно вмотивовані. На ранніх етапах свого розвитку ці інструменти, за винятком саксофона, виготовляли виключно з дерева, тому й були названі дерев'яними. Деякі з них і нині частково виготовляються з дерева (*кларнет, гобой*, також народні інструменти), інші ж, як правило, з металу. *Саксофон*, хоча й виготовляли від моменту винайдення (1841) з металу, також належить до групи дерев'яних через подібність принципу гри.

4. *Пневматичні (орган, волинка)*.

5. *Язичково-пневматичні (акордеон, баян, концертна, фісгармонія)*.

6. *Електричні* – зі спеціальним пристроєм для підсилення звука (*електрогітара, електродомра*).

7. *Електронні* – джерелом звука є електронні пристрої (*синтезатор, хвилі Мартено, електронне піаніно*).

У групі «назви співацьких голосів» родовим є поняття *співацький голос*, видовими – *чоловічий, жіночий, дитячий голоси* (за фізіологічними ознаками); підвидовими – для чоловічого: *тенор, баритон, бас*, для жіночого: *сопрано, альт*, для дитячого: *високий, середній, низький голоси* (за обсягом звуків); груповими – *ліричний, драматичний, лірико-драматичний* (за характером звучання).

У групі «професії, спеціальності, амплуа» родовим є поняття *музикант*, видовим – *виконавець, композитор, музикознавець* (за характером занять). Підвидовим для поняття *виконавець* є *інструменталіст* і *вокаліст*. Груповими для поняття *інструменталіст* є *піаніст* (підгрупові – *піаніст-соліст* і *акомпаніатор*), *струнник* (підгрупові – *скрипаль, альтист, віолончеліст* та ін.), *духовик* (підгрупові – *фаготист, кларнетист, сопілка* та ін.), *ударник* (підгрупові – *бубніст, перкусист* та ін.).

У групі «назви музичних колективів» родовим є поняття *музичний колектив*, видовим – *вокальний, інструментальний колектив* (за способом звукодоування), підвидовим – *оркестр, хор, ансамбль* (за кількістю елементів, що входить у ціле), груповим – *симфонічний, духовий, камерний, естрадний оркестри; чоловічий, жіночий, мішаний хори* (за характером елементів, що входять у ціле).

Гіперо-гіпонімічні зв'язки в українській музичній термінології мають різноманітний арсенал формальних засобів вираження. У складених термінах-гіпонімах диференційна ознака, яка розрізняє ці одиниці, вводиться означенням до опорного компонента, унаслідок чого відбувається звуження значення: *терція* – *мала й велика терція, лад* – *натуральний, гармонічний, мелодичний, іонійський, дорійський, фригійський, лідійський, міксолідійський, гіполідійський, гіпоіонійський, гіпоміксолідійський, гіподорійський, гіпоелійський, гіпофригійський лади*.

Висновки. Аналіз музичних термінів засвідчує, що головними функціями гіпонімів у термінологічних системах є систематизація термінів і тлумачення значень. М. Лисякова зазначає, що ці функції реалізуються в термінології у двох прийомах, таких як узагальнення, тобто звернення до родового поняття, і конкретизація за допомогою ознаки видової відмінності [10, с. 17].

Отже, дослідження засвідчило важливість гіперо-гіпонімічних відношень в українській музичній термінології, вони зумовлюють ієрархічний характер терміносистеми, забезпечують

чітке розмежування понять, сприяють збагаченню терміносистеми. За принципом виділення гіперо-гіпонімічних відношень можна класифікувати й терміни інших тематичних груп.

Варто зауважити, що виділення родових, видових, підвидових, групових ознак не завжди послідовно проводиться в музичній термінології. Це свідчить про те, що необхідно ще раз переглянути класифікації музичних понять і створити логічні й стрункі класифікації. Перспективою подальшого дослідження є розроблення тематичної ієрархічної класифікації музичної терміносистеми української мови на основі вивчених гіперо-гіпонімічних відношень між термінами.

Література:

- Булик-Верхола С.З. Лексико-семантична характеристика української музичної термінології / С.З. Булик-Верхола // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 68–71.
- Булик З.В. Лексико-словотвірна будова бойківських і гуцульських назв музичного інструментарію / З.В. Булик // Культура і побут населення Українських Карпат. – Ужгород, 1973. – С. 216–223.
- Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології / О. Горбач. – Мюнхен, 1965. – 40 с.
- Панько Т.І. Українське термінознавство : [підручник] / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
- Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.
- Кочерган М.П. Загальне мовознавство : [підручник] / М.П. Кочерган. – 2 вид., випр. і доп. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
- Юцевич Ю. Музика. Словник-довідник / Ю. Юцевич. – Тернопіль: Богдан, 2003. – 352 с.
- Теглівець Ю. Особливості родо-видових відношень складених термінів із семою 'вода' / Ю. Теглівець // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2013. – № 756. – 154 с. – С. 70–73.
- Лебедев В.К. Словник-довідник з інструментознавства : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / В.К. Лебедев. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 164 с.
- Льсякова М.В. Гипонимия в русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М.В. Льсякова. – М., 1986. – 24 с.

Булык-Верхола С.З., Тегливец Ю.В. Гиперо-гипонимические отношения в украинской музыкальной терминологии

Аннотация. В статье описаны родо-видовые отношения между украинскими музыкальными терминами, выяснены типы оппозиций между терминами, определены особенности структуры гиперонимов и гипонимов.

Ключевые слова: украинская музыкальная терминология, гиперо-гипонимические отношения, гипероним, гипоним, типы оппозиций.

Bulyk-Verkhola S., Tehlivets Y. Hyper-hyponymic relations in the Ukrainian musical terminology

Summary. Herein the subsumption relations between Ukrainian musical terms are investigated, the types of oppositions between the terms, the peculiarities of the structure of hyperonyms and hyponyms are clarified.

Key words: ukrainian musical terminology, hyper-hyponymic relations, hyperonym, hyponym, term.

Бутко С. Г.,
викладач кафедри української мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЗВУКОВИЙ КОД У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ (НА МАТЕРІАЛІ МІФОПОЕТИЧНОГО ОНОМАСТИКОНУ)

Анотація. У статті проаналізовано аспекти реалізації звукового коду в текстах українських замовлянь на матеріалі власних назв з урахуванням визначальних рис міфологічної свідомості. З'ясовано, що звуковий код може виявлятися в діахронічному зрізі, засвідчуючи зв'язок між звуком і значенням, та синхронічному, що полягає у функціонуванні різноманітних повторів. Мета таких повторів – здійснення сугестивного впливу на реципієнта, що дає змогу досягнути максимального прагматичного ефекту від замовляння й повною мірою реалізувати магічну функцію слова.

Ключові слова: замовляння, міфопоетичний ономастикон, онім, звуковий код, абракадабра, повтор, внутрішня форма імені.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем сучасної лінгвістики є вивчення особливостей і принципів міфологічного назовництва. Дослідники головним чином звертають увагу на семантичні аспекти реконструкції складників міфопоетичного ономастикону, переважно евфемістичних за характером. Не менш важливим є вивчення звукового коду міфологічних номінацій у синхронічному й діахронічному аспектах.

Дослідженням фонетичних або акустичних особливостей замовлянь, реалізованих на текстовому або ритуальному рівнях, займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед яких М. Зав'ялова [1], І. Жилінська [2], Т. Гречковська та Л. Українець [3], Т. Лукінова [4] й ін. Малодослідженим, проте, залишається звуковий код власних назв, уживаних у текстах українських замовлянь, що зумовлює актуальність обраної теми.

Мета статті полягає в розкритті функціональних і генетичних особливостей власних назв, що є одним із найвизраźніших засобів реалізації звукового коду в текстах українських замовлянь. Під звуковим кодом розуміємо фонетичне оформлення номінацій, у якому міститься важлива для міфологічної свідомості інформація, зумовлена стратегією і тактикою контактів людини з представниками потойбічного світу. Звуковий код ґрунтується на диференційних ознаках міфологічного мислення, тому зрозуміти механізми його дії можна лише крізь призму архаїчної свідомості. Окрім того, звуковий код є носієм інформації, яка для свідомості сучасної людини є прихованою, оскільки первісний зв'язок між звуком і значенням, звучанням і його обереговою функцією на сьогодні втрачено, а замовляння є тим жанром, який дає змогу встановити цей зв'язок внаслідок своєї подвійної природи (магічної за сутністю і поетичної в методологічному відношенні [5, с. 13]).

Виклад основного матеріалу дослідження. У замовляннях «захистити людину мало не лише ретельно дібране слово, а й звуки, уживання яких ініціювало приховані можливості підсвідомої дії на слухача та створювало певні образи, які набували містичної сили, тобто виходили за межі земного знання» [3, с. 79]. Різноманітні акустичні прийоми (тобто звукові

коди), використані в замовних текстах, спрямовані на надання магічному слову ще більшої сакральності, підсилення його дієвості. Звуковий код у міфологічних текстах реалізується за допомогою низки мовних засобів, зокрема різного роду повторів (алітерацій, асонансів, паронимазії), абракадабри тощо. Магічна функція звука в текстах є універсальною й виражається на двох рівнях – діахронічному та синхронічному. Виявлення звукового коду в діахронічному зрізі передбачає встановлення зв'язку звукової оболонки слова з його етимологією, тобто внутрішньою формою. Особливістю таких випадків є те, що із сучасного погляду вони є незрозумілимий з'ясувати їхню значущість можна лише на тлі широкого культурно-історичного контексту. Звуковий код у замовляннях, однак, може виявлятися й синхронічно, і в такому разі певні фонетичні закономірності утворення номінацій чи побудови текстів можна побачити й відчутти на сучасному етапі. Визначальними при цьому будуть фоностилістичні засоби організації замовних текстів, тобто різного роду звукові повтори, уживані з метою увиразнення тексту, а також посилення його сугестивного впливу. Розгляньмо кожен із цих аспектів.

Одним із продуктивних засобів звукового коду в замовляннях є евфемістичні номінації, в основу яких покладені особливості звукової поведінки небезпечних істот. Універсальним для багатьох слов'янських та неслов'янських традицій є утворення назв табуйованих істот за допомогою шиплячих і свистячих звуків, що зумовлено специфікою евфемістичного оберегового називання в архаїчній моделі світу. Порівняймо, наприклад, білоруські *Сакадын, Сакатун, Сас, Сахон, Шавела-Шавела, Шыпуха, Шаха-Ваха* – назви на позначення змії, *шат* (чорт), *шэндя* (лихоманка), *шихля* (лихоманка), *шышыга* (міфічна істота), *ичьлікун* (чорт), *шэшки* (вольныя нячысцікі); російські *Сохва, Сахон* – номени на позначення змії, *шиши, шишиш, шишико, шишиок, шешика*, – назви на позначення нечистого духу, біса, чорта, *шишига, шошыгыча, шишитиха, шишимора* – назви жіночого демонічного персонажа; давньоіндійські *Шеша* (змій), *Шушна* (демон засухи). У текстах українських замовлянь ця особливість виражається в номінаціях на позначення змії (*Шамра, Шарма, Шевелуха, Шевельда, Шавела, цар Савул, цар Сай, цар Сакатін, цариця Саварова, сивилуха*) та лихоманки (*Шашая*). В основі таких назв лежить зв'язок між етимологією слова і звуком. Так, наприклад, онім *цар Сакатін*, очевидно, походить від дієслова *сокотати*, що означає «кричати, кудахтати (про курей); базікати, тріщати» [6, с. 165]. Етимологічно це слово є звуконаслідувальним утворенням, тобто виникло на основі звуків, які видає курка/півень [7, с. 345–346]. При цьому варто враховувати глибинний міфологічний зв'язок між півнем і змією, яка може вилуплюватися з півнячого яйця [8, с. 31]. Окрім того, згідно з міфологічними уявленнями багатьох культурних традицій, образ півня тісно пов'язаний із образом сонця [9, с. 309], а сонце є супротивником змія як

представника хтонічного, підземного світу. Отже, онім *цар Сакатін* є звуконаслідувальною евфемістичною назвою змії, в основу якої покладено особливість звукової поведінки істоти, а міфологічна рецепція образу півня дає змогу говорити про оберегову значущість власної назви *цар Сакатін* на позначення змії/змія. З іншого боку, не можна оминати увагою існування дієслова *сокотити*, що означає «берегти, стерегти» [6, с. 165] і, можливо, теж має мотивувальне значення для аналізованої назви. Наголосімо, що подвійна мотивація онімів, уживаних у замовляннях, є поширеним явищем, адже логіка міфологічної свідомості тяжіє до використання максимального прагматичного ефекту від імені.

Потрібно зауважити, що модель називання змії за допомогою лексем зі «звукнаслідувальною» семантикою/походженням засвідчують й інші культурні традиції. Порівняймо, наприклад, литовське замовляння від змії: «*Čiuži, čiužute, šlami, slamute: kam pasmaugei mano dukterį...*» / «*Шелесте-шелестуха, шурха-шурхотуха, нащо задушила мою дочку...*», де назви змії утворені від звуконаслідувальних дієслів, зокрема *čiužinti, čiužėti* «шурхотіти, шелестіти», *čiulbėti* «шебетати, цвірінчати», *šlamėti* «шурхотіти, шелестіти» [1, с. 81, 92]. Це дає підстави говорити про те, що українська культурна традиція органічно вписується в індоєвропейську, свідченням чого є спільні механізми міфологічного називництва.

Власні назви на позначення представників потойбічного світу, що містять свистячі або шиплячі звуки, є, з одного боку, звуконаслідувальними евфемізмами, а з другого – обереговими, відлякувальними, адже шипіння й свистіння створює виразний акустичний ефект та імітує звукову поведінку змії, яка, як відомо, шипить-сичить з метою заробігання атаці супротивника. Так зване «шипіння/сичання» з апотропеїчною метою часто стає засобом вираження звукового коду, що засвідчують тексти з наскрізним повтором свистячих або шиплячих звуків. Як зазначають Л. Українець і Т. Гречковська, «сама акустичний компонент, схожий на шипіння, здатний породжувати у свідомості мовців різні асоціації, що й вирізняє [ж], [ч], [ш], [дж] із-поміж інших приголосних» [3, с. 80]. На думку науковців, цей характерний шум репрезентує магічну функцію голосу в замовляннях: «*Бешихо-бешихниця! Шпарихо-шпарихниця! Болоча, колюча, огняна, пекуча, ти тут не розпоряджайся, ізвідусіль забирайся*» [10, с. 40] або «*На Есіанский гори совыняче гнездо, а въ тимъ гнезди царыця-совыця, выймай свои слугы, выймай свои зубы, сири й били, смугасти, полосасти...*» [11, с. 37]. Відзначимо також, що тавтологічні номінації на зразок *бешихо-бешихнище, пристрїте-пристрїтище, уроки-урочища, Юро-юрочище, Обїходе-Обїходище* тощо теж засвідчують використання звукового коду, адже з-поміж інших аугментативних суфіксів (-уг-, -уган-, -ил- тощо) для їх утворення обрано саме суфікс *-ищ-* із шиплячим компонентом.

Отже, використання в текстах замовлянь звукового комплексу зі свистячими й шиплячими приголосними є не випадковим і демонструє визначальні риси архаїчної свідомості, що полягають у досягненні оберегового ефекту за принципом «подібне лікується подібним» (за рахунок не лише семантичної структури, а й звукової оболонки номінації й тексту).

У синхронічному зрізі звуковий код виявляється за допомогою різного роду повторів, які на лексико-фразеологічному рівні представлені окремими номінаціями (*гадина Ладина, Осоха-Солоха*), а на текстовому – синтаксичними конструкціями, до складу яких уходять власні назви (наприклад: «*Ішов святий Єгор із Осіанських гор...*» [12, с. 155]). Серед усіх різ-

новидів звукових прийомів найпродуктивнішою для текстів українських замовлянь є паронімічна атракція, або паронімізм, тобто повторення подібних або ідентичних складів у двох або більше словах одного речення з метою їх звукового уподібнення [13, с. 120]. У замовних текстах паронімічна атракція як різновид мовної гри виконує різні функції. Продуктивним є зближення слів задля евфонічного ефекту, що є важливим навіювальним чинником у магічних текстах. Зауважмо, що в багатьох випадках прагнення до милозвучності впливає на вибір імені в певному замовлянні. Прикладом цього може бути номен *вітре-brate Кондрате*, ужитий у любовному замовлянні: «*Добрий день, вітре-brate Кондрате. Не вий, вітре, по долинах, а вий, вітре, по (ім'я) слідах*» [10, с. 68]. Внутрішня форма імені *Кіндрат*, яке походить із латинського *quadratus* «чотирикутний, квадратний» [14, с. 68], не несе смислового навантаження, навпаки, ім'я вибирається оказіонально й зумовлене звуковою подібністю до апелювативу *вітре-brate*. Підтвердженням цього може бути використання номінації *Кіндрат* у лікувальних текстах різної тематики, наприклад, у замовляннях від черв'як («*Ишли три брати, усі три Кондрати и несли (называютъ ту часть тѣла, гдѣ развелись черви) съ червями. Було червей восемь – стало семь...*» [11, с. 288]) або від переляку («*Було два брати й обидва Кіндрати. Один Христову молитву читає, а другий – переляк вимовляє та на бистру воду і на буйний ліс одсилає...*» [10, с. 22]). В обох випадках ім'я *Кіндрат* уживається, на нашу думку, передусім із евфонічною метою.

Загалом співзвучність нерідко є одним із чинників добору імені в тексті. Звернімо увагу на номен *Маргарита* на позначення простоволосої жінки, ужитий у замовлянні від лихоманки: «*Під дубом Маврійським / Стояли святї архангели... /...І бачили вони, як виходило з моря / Сім простоволосих жінок... / ... / Наші імена єсть : Первая – Нена, хторая – Лета, / Третья – Лелія, четвертая – Желтія, / П'ятая – Оленеса, шостая – Горита, / Сьомая – Маргарита; / Всі ми огненні...*» [15, с. 65]. В основу принципу подання імен, безумовно, покладено риму, при цьому більшість онімів є семантично й символічно значущими. Так, номени *Желтія, Горита* є прозорими за значенням і вказують на симптоми хвороби. Назва *Оленеса*, на нашу думку, є варіантом імені *Олена*, що є міфологічно маркованим, адже вживається на позначення різних істот і явищ, об'єднаних, проте, спільною належністю до підземного, хтонічного світу або водного простору (пор. в замовляннях – *цариця Олена* (змія), *Олена /Єлена* (вода), *Оліян* (берег), у казках – *зміючка Оленка* та ін.). До цього ряду долучається й *лихоманка Оленеса* як представник потойбічного світу. Символічно містким є номен *Лелія*, співвідносний із назвою квітки *лілея*, образ якої в міфології є амбівалентним. З одного боку, лілея, особливо біла, асоціюється з чистотою, невинністю, а з іншого – зі смертю й підземним світом [9, с. 591]. Обидва мотиви мають, як нам видається, мотивувальне значення для оніма *Лелія* на позначення лихоманки, виражаючи водночас і позитивну, і негативну семантику. Власна назва *Лета*, на нашу думку, теж може мати кілька мотивацій. Першу визначаємо за етимологією лексеми, яка походить від сербохорватського *лета* й означає *метушливу жінку, яка снить* [16, с. 264]. Згідно з другою мотивацією, назва лихоманки *Лета* походить від імені давньогрецької богині забуття – *Лети*. І перше, і друге значення є значущим для прагматики замовляння. Затемнення внутрішньої форми характерне для оніма *Нена*, адже такої лексеми немає в більшості доступних нам словників слов'янських мов. Єдиним винятком є дієслово *непаить* зі значенням «не щастить», зафіксоване

в «Дополненіи къ опыту областного великорусскаго словаря» [17, с. 142]. Це свідчить про те, що, очевидно, слово було запозичене й, можливо, трансформоване. І дійсно, у давньогрецькій мові існує низка слів із подібним звуковим комплексом, об'єднаних спільними значеннями «внизу», «підземний», зокрема $\nu\epsilon\rho\theta\epsilon(\nu)$ «внизу, низу», $\nu\epsilon\rho\tau\epsilon\rho\iota\varsigma$ «той, що знаходиться внизу, підземний», $\nu\epsilon\rho\tau\epsilon\rho\omega\iota$ «мешканці підземного царства, мерці» [19, с. 1129]. Ці значення якнайгісніше пов'язані з образом лихоманки, яка в народному уявленні є представником потойбіччя. Зрештою, прагматика останнього номена *Маргарита*, на нашу думку, не стосується його семантики та внутрішньої форми, оскільки жіноче ім'я *Маргарита* походить із латинського *margarita* й означає «перлина» [14, с. 157]. Значущою натомість є звукова оболонка власної назви, яка римується з попередньою лексемою *Горита*. Усе це демонструє можливість оказіонального добору власного імені, насамперед задля милозвучності.

У багатьох випадках прагматичні інтенції вживання паронімічних номінацій не вичерпуються лише евфонічним ефектом і часто пов'язані із символічною значущістю певних звуків. Так, повторення на початку слів звукосполучення [хр] в замовлянні на охорону сну має оберегову мету, адже актуалізує асоціативне поле номенів *Ісус Христос*, *хрест*, *охрана*, *охороняти*, *сохрани*, *хранитель* тощо, наприклад: «*Спать ложиться, Христом храниться. Христос-хранитель, храни мою душу, храни мое тело від світання до смеркання...*» [10, с. 71]. Слушність цієї думки засвідчує продуктивність повторення звукосполучень [хр], [кр] у текстах оберегових замовлянь, наприклад: «*Спать ложуся, крестом крещуся, крестом крещуся, крестом укриваюсь, крестом ангела прізваю, крестом дьявола прогоняю. Ангел мой, хранитель мой, храни меня до полночи, Матерь Божая – до свету, а Ісус Христос – до конца веку*» [10, с. 106] або «*Господи, помилуй, укрепи тело й дух (ім'я) дитя, укрой плащаницею своею, крилами ангела загороди, і охрани от всякой напасти...*» [10, с. 107].

Парономазія з метою подвоєння є одним із найпродуктивніших засобів створення аналітичних власних назв на позначення табуйованих міфологічних істот, сакральних об'єктів, природних явищ, наприклад: *водичка Йорданичка*, *Ганна Осіянна*, *гадина Ладина*, *дуб Якуб*, *цариця Яриця*, *цариця Листриця*, *цариця Риця*, *цариця Веретениця*, *цариця Елениця*, *святий Центій-Вицентій*, *Хоха-Яроха*, *Осоха-Солоха*, *стрикайл Михайл*, *Михайло Рихайло*, *Михайло Придибайло* та ін. Такий звуковий збіг є не випадковим, у його основі лежить, окрім створення евфонічності назви, прагнення до повтору-подвоєння, а отже, посилення й сакральності імені, і сили самого тексту. Така функція пов'язана з амбівалентністю семантики числа *два*, яке може бути або позитивним і позначає в такому разі збільшення сили помічника (наприклад, *Михайло-Придибайло* позначає святого Михаїла й того, хто швидко приходить на допомогу), або негативним і тоді вказує на роздвоєність істоти як аномальність і нецілісність, а отже, її належність до потойбіччя (наприклад, *Хоха-Яроха* (змія)).

Іноді принцип подвоєння імен (тобто утворення максимального співзвучних онімів) використовується для позначення різних істот, наприклад: «... *У тебе кінь Халамин, у мене син Саламин. Візьми коня Халамина, та посади Саламина... Щоб в цей час і минути до мене прибув... Іван до дівчини Марії*» [12, с. 43] або «*На морі на Діяні, на острові на Кияні, там стояв дуб, а в дубі дупло, а в дуплі гніздо, а в гнізді цариці: одна Кияліяна, друга Ліяяна, а третя цариця Веретениця...*» [12, с. 150]. Такий прийом нанизання, римування імен, на нашу думку, увиразнює рит-

мічну організацію текстів, що, згідно з логікою архаїчного мислення, безпосередньо впливає на їхню магічну силу.

Важливість звукового коду як важливого чинника побудови замовлянь засвідчують тексти, у яких заради звукового ефекту знехтувано символікою та семантикою міфологічно маркованих явищ і, відповідно, їхніх назв. Так, традиційним для текстів українських замовлянь є образ *землі Тетяни*, до якої звертається суб'єкт за допомогою, наприклад: «*Добрий день, вода Уляно, земля Тетяно, колодязь Іван. Вода йорданська, земля тетянська очищає луга і берега. Очисти новонародженого...*» [10, с. 57]. Зрідка земля має назву *Уляна*, що зумовлено перенесенням назви води на позначення землі, оскільки дуже часто знахар звертається до обох стихій: «*Добрий день, земля Уляна, а вода Тетяна. Тобі на глибінь, а моїй дитині на здоров'я...*» [10, с. 57]. Прикметним є текст, у якому вжито назву *земля Зіна*: «*Добрий день, тобі земля Зіна / Шоб ти всякого зілля зароділа... / Поможі мені цього зілля нарвати... / І тобі, Матрь Свята Земля, / Заплачу*» [20, с. 331]. Визначальним при з'ясуванні прагматичних інтенцій номінації *земля Зіна* є контекст, який демонструє прийом повторення звука [з], що, на нашу думку, має посилювати асоціації зі словами *земля*, *зелений*, *зілля* тощо.

Зрештою, не можна оминути увагою такий поширений для багатьох культурних традицій вияв звукового коду, як абракадабра, або заум. Як зазначає О. Левкієвська, заум – це різновид ритуального магічного мовлення, що становить набір беззмислових, викривлених слів, зазвичай ритмічно організованих і заримованих, а часто – імітованих іншомовних слів [21, с. 279]. Прагматику абракадабри влучно визначила Н. Мечковська, на думку якої, «і у вимовляльно-звуковій своєрідності замовлянь, і в смисловій непрозорості, невиразності їх мови яскраво відбилася «правопівкульна» природа фідеїстичного тексту: йому протипоказана пласка зрозумілість побутового мовлення; зате тут, як і в мистецтві слова, вироблялися засоби вербального навіювання та фасцинації» [22, с. 182]. Отже, такі не завжди зрозумілі набори звуків уважалися більш ефективним засобом впливу. В українській замовній традиції цей прийом хоч і не дуже поширений, але зустрічається або в структурі деяких текстів (наприклад, у замовлянні від змії: «*Ісус Христос никасарандара, сарандара, моракдара, марандара, рок сотеус, хазаульти і сетидир, ульти. Апостол Павел рахаз, Петр еситат, аспіда угас, василиска дечен, Христос берти амін, амін, амін*» [23, с. 389]), або у вигляді окремих заклинальних формул (наприклад: «*Лькарство на пропасницю. Напиши по греческу: Эты отезамата + / Стакоринь фито + / Станти мотероно + ...*» [24, с. 277]). Окремим виявом заузму є, на нашу думку, і деякі оніми, походження й семантику яких на сьогодні з'ясувати практично неможливо. Так, власні назви *Месора*, *Омуга*, *Персанда* на позначення лихоманки є, на нашу думку, зразками заузму: «*Лихорадок считається 12-ть; оні дочки Ирода царя. Вот их имена: Зябуха, Гнитьця, Месора, Чорна, Ённа, Омуга, Персанда...*» [25, с. 739]. Підставою для такого висновку є те, що семантика й походження інших імен є прозорими та вказують на місце мешкання хвороби (*Тинна*), її симптоми (*Зябуха*, *Гнитьця*), ціннісну характеристику (*Чорна* у значенні зла, потойбічна, негативна істота). Натомість оніми *Месора*, *Омуга*, *Персанда* в словниках різного типу не зафіксовані. Вірогідним є припущення, що ці номена були запозичені з іншої мови, зокрема грецької, адже, на думку О. Черепанової, «у замовляннях, записаних у XIX столітті, зустрічається низка імен трясавиць, немотивованих з точки зору сучасної мови і, імовірно, узагалі неслов'янського походження... Частина цих

імен можна розглядати як зіпсовані, перетворені в народному вживанні імена з грецьких замовлянь» [26, с. 53]. Але словник давньогрецької мови теж не фіксує таких лексем, є лише схожі, зокрема $\pi\epsilon\rho\sigma\omega$ від $\pi\epsilon\rho\theta\omega$ «спустошувати, руйнувати, знищувати», Περσεφόνη «Персефона, володарка підземного царства» [19, с. 1309]; Μεσορί «месорі, єгипетський місяць, співвідносний із серпнем» [19, с. 1075]. Що стосується номена *Омуга*, то лексем із таким звукосполученням у словнику взагалі немає, натомість засвідчено слово $\delta\upsilon\upsilon\upsilon\mu\alpha$ «розривання, виривання» [18, с. 100]. Установити вірогідніший зв'язок назв лихоманки з давньогрецькими словами досить важко, оскільки, очевидно, вони були спотворені. Проте такий принцип номінації узгоджується з логікою міфологічної свідомості, відповідно до якої незрозуміле, зокрема запозичені слова чужої мови, є більш ефективним засобом боротьби, ніж знайоме, «своє». Окрім того, аналізовані власні назви могли бути дійсними іменами лихоманки в грецьких замовляннях, адже, як відомо, сюжет східнослов'янських замовлянь від лихоманки прийшов із грецької культурної традиції.

Висновки. Отже, можна зробити висновок про значущість звукової організації текстів замовлянь, що становить своєрідний звуковий код, реалізований у тому числі за допомогою власних назв. Цей код може виявлятися в діахронічному зрізі, що відображено у зв'язку звука і значення, або в синхронічному, що виявляється в уживанні різноманітних звукових повторів. Функціональна специфіка фонетичних мовних засобів, уживаних у замовних текстах, зумовлена передусім вірою в магічну силу слова, а також прагматикою міфологічного мислення, для якого найголовнішим є використання максимального прагматичного ефекту від слова та імені.

Література:

1. Завьялова М. Балтославянский заговорный текст : Лингвистический анализ и модель мира / М. Завьялова. – М. : Наука, 2006. – 563 с.
2. Жилинская И.А. Звуковой код в текстах русских и белорусских заговоров / И.А. Жилинская // Русский язык: система и функционирование : сб. материалов V Междунар. науч. конф., 11–12 окт. 2011 г., Минск / редкол. : И.С. Ровдо (отв. ред.) и др. – Минск : Изд. центр БГУ, 2011. – С. 112–115.
3. Українець Л. Шиплячі консонанти в українських народних замовляннях : конотаційний аспект / Л. Українець, Т. Гречковська // Рідний край : наук., літ.-худож. альм. / гол. ред. М. Степаненко. – Полтава : Вид-во ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2012. – Вип. 1 (26). – С. 79–84.
4. Лукінова Т.Б. Мовна архаїка слов'янських замовлянь / Т.Б. Лукінова // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 47–61.
5. Топорова Т.В. Язык и стиль древнегерманских заговоров / Т.В. Топорова. – М. : URSS, 1996. – 214 с.
6. Словарь української мови : у 4 т. / збір. редакція журналу «Киевская старина» ; упоряд. Б.Д. Грінченко. – К. : Видавництво АН УРСР, 1959. – Т. 4 : Р – Я. – 1959. – 563 с.
7. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад. Р.В. Болдирев та ін. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 5 : Р – Т. – 2006. – 704 с.
8. Славянские древности : [этнолингвистический словарь] : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. – М. : Международные отношения, 2009. – Т. 4. – 2009. – 656 с.
9. Мифы народов мира : [энциклопедия] : в 2 т. / гл. ред. С.А. Токарев. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. – Т. 2 : К – Я. – 1988. – 719 с.
10. Фісун В.П. Словесна магія українців / В.П. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1997. – 88 с.
11. Харьковский сборник: Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» / Харьковский губернский статистический комитет ; под ред. В.И. Касперов. – Харьков : Типография Харьковского губернского правления, 1894. – Вип. 8. – 394 с.
12. Українські замовляння / упоряд. М.Н. Москаленко ; вступ. ст., комент. М.О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
13. Домбровский В.Г. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / В.Г. Домбровский ; упоряд., передмова О.Р. Баган ; наук. ред. Я.К. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 2008. – 446 с.
14. Власні імена людей : [словник-довідник] / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська ; за ред. В.М. Русанівського. – 3-е вид., випр., доп. – К. : Наук. думка, 2005. – 335 с.
15. Ви, зорі-зориці...: українська народна магічна поезія (замовляння) / упоряд., ред., передмова і післямова М.Г. Василенко ; упоряд. Т.М. Шевчук. – К. : Молодь, 1991. – 334 с.
16. Этимологический словарь славянских языков : праславянский лексический фонд / ред. О.Н. Трубачев ; РАН, Ин-т рус. языка им. В.В. Виноградова. – М. : Наука, 1987. – Вып. 14 : *labati – *lěterlǫjь. – 1987. – 269 с.
17. Дополнение к опыту областного великорусского словаря. – 1858. – 328 с.
18. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь : около 70 000 слов / сост. : И.Х. Дворецкий ; под ред. С.И. Соболевский. – М. : ГИС, 1958. – Т. 1 : А – Л. – 1043 с.
19. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь : около 70 000 слов / сост. : И.Х. Дворецкий. – М. : ГИС, 1958. – Т. 2 : М – «Омега». – 1958. – С. 1044–1904.
20. Ігнатенко І. Народна медицина Середнього Полісся : традиції та сучасність (на польових етнографічних матеріалах) / І. Ігнатенко. – К., 2013. – 336 с.
21. Левкиевская Е.Е. Заумь / Е.Е. Левкиевская // Славянские древности : в 5 т. Т. 2. Д – К : [этнолингвистический словарь] / [Т.А. Агапкина, Л.Н. Виноградова, А.В. Гура, Г.И. Кабакова, Е.Е. Левкиевская, А.А. Плотникова] ; Ин-т славяноведения и балканистики РАН ; отв. ред. Н.И. Толстой. – М. : Международные отношения, 1999. – С. 279–282.
22. Мечковская Н.Б. Язык и религия : лекции по философии и истории религии : [учеб. пособ. для студ. вузов] / Н.Б. Мечковская. – М. : Гранд : Фаир-Пресс, 1998. – 350 с.
23. Драгоманов М. Малороссийские народные предания и рассказы / М. Драгоманов. – К., 1876. – 434 с.
24. Гринченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях / Б.Д. Гринченко. – Вып. 1 : Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. – Чернигов : Типография Черниговского Губернского Земства, 1895. – 308 с.
25. Иванов И. Знахарство, шептанье и заговоры / И. Иванов // Киевская старина : ежемесячный исторический журнал. – К. : Тов-во Гирич, 1885. – № 12. – С. 730–744.
26. Черепанова О.А. Типология и генезис названий лихорадок-трясуниц в русских народных заговорах и заклинаниях / О.А. Черепанова // Язык жанров русского фольклора. – Петрозаводск : Изд. ПГУ, 1977. – С. 44–57.

Бутко С. Г. Звуковой код в текстах украинских заговоров (на материале мифопоэтического ономастикона)

Анотация. В статье проанализированы аспекты реализации звукового кода в текстах украинских заговоров на материале имен собственных с учетом основных особенностей мифологического сознания. Выяснено, что звуковой код может проявляться в диахроническом срезе, демонстрируя связь между звуком и значением, и в синхроническом, представленном в виде функционирования разнообразных повторов. Цель таких повторов – осуществление суггестивного воздействия на реципиента, что позволяет достичь максимального прагматического эффекта от заговора и в полной мере реализовать магическую функцию слова.

Ключевые слова: заговор, мифопоэтический ономастикон, оним, звуковой код, абракадабра, повтор, внутренняя форма имени.

Butko S. The sound code in the texts of Ukrainian incantations (based on the material of mythopoetic onomasticon)

Summary. The article analyzes the aspects of the implementation of the sound code in the texts of Ukrainian incantations based on using proper names and taking into account the peculiarities of mythological consciousness. It was found that the sound code may occur in diachronic section, showing link between sound and meaning, and synchronic section,

where it is presented in the form of functioning of various repetitions. The purpose of these repetitions is implementation of suggestive influence on the recipient, which allows achieving the maximum pragmatic effect from incantations and fully implementing the magic function of the word.

Key words: incantations, mythopoetical onomasticon, onim, sound code, abracadabra, repetition, internal form of the name.

Вінтоніє М. О.,

доктор філологічних наук, професор,
виконувач обов'язків завідувача кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
Донецького національного університету

КОМУНІКАТИВНІ ВИЯВИ ТЕМИ В СТРУКТУРІ ТЕКСТУ

Анотація. У статті прослідковано основні підходи до розгляду актуального членування тексту в сучасній лінгвістиці. Деталізовано засоби вираження тема-рема-тичних відношень у сучасній українській мові, а також висвітлено основні показники теми й реми в структурі тексту.

Ключові слова: актуальне членування, комунікативна структура, тема, рема, макротема, текст.

Постановка проблеми. Особливості зв'язку між компонентами тексту репрезентують тема-рема-тичні відношення. Аналізу тексту присвячені роботи багатьох учених, зокрема А.О. Акішиної, Н.Д. Арутюнової, Д.Х. Баранника, Ж.Г. Баранова, Р. Барта, Л.С. Бархударова, Н.С. Валгіної, І.Р. Гальперіна, А.П. Загнітка, Р.М. Назара, Л.І. Пац, Т.В. Радзієвської, Г.Я. Солганика.

Мета статті – установити закономірності тематизації тексту в сучасній українській мові.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) описати наявні формальні теорії актуального членування речення; 2) випрацювати критерії розмежування тема-рема-тичних відношень у структурі тексту; 3) установити певні варіації порядку слів, не пов'язані з актуальним членуванням, але необхідні для його розуміння, тому що вони накладаються на їхні результати; 4) охарактеризувати тема-рема-тичну структуру тексту в сучасній українській літературній мові; 5) проаналізувати моделі актуалізації тематичної структури в тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тексту, як і дискурсу, притаманні такі ознаки: наявність комунікативної мети, прагматичного спрямування, прагматичного завдання. Прочитавши текст, можна кількома реченнями резюмувати весь зміст, тобто виділити його тематичні складники, які й будуть утворювати макротему тексту. Під макротемою тексту маємо на увазі цілісну організацію найглобальніших тем. Велику роль у цьому плані відіграє заголовок (інколи й підзаголовок) тексту, який привертає увагу реципієнта й створює певне тло, на якому вибудовується рема-тичний поступ, саме тому заголовок імпліцитно чи експліцитно має вміщувати в собі головну ідею твору. Він є своєрідною тезою самого тексту, відображаючи у своїй структурі те, що визнається автором тексту як найважливіше, напр.: *Яценюк бере «Батьківщину» в свої руки* (Українська правда від 12.06.2012 р.).

У цьому прикладі тема експлікована, заголовок тут є ключем до того, що відображено в самому тексті: *Лідер «Фронту змін» отримав для своїх людей половину керівних посад в обласних штабах «Батьківщини», а також трьох заступників Олександра Турчинова в центральному штабі.*

Як відомо, саме Турчинов був призначений начальником штабу об'єднаної опозиції на жовтневих виборах. Оскільки список вони формують удвох з Яценюком, він змушений був поділитися повноваженнями. Так, першим заступником керівни-

ка штабу «Батьківщини» став Микола Мартиненко з «Фронту змін» (Українська правда від 12.06.2012 р.).

Саме через заголовок читач намагається виявити можливий тематичний розвиток усього тексту. У цьому йому може допомогати підзаголовок, який містить короткий тематичний план, напр.:

Роксолана
Сулейман

В той день, коли став султаном, він відчув, що віднині час належить йому. В певних межах, звичайно, поки час існує для нього, тобто поки він сам живий. Але в цих межах належить йому неподільно (П. Загребельний).

Безперечно, не завжди заголовок відбиває тему повідомлення, особливо якщо він містить інформацію в метафоричній формі. Напр.: *Любов до пляшки окрипила політ* (Молода Галичина від 25.01.1997 р.); *Вогонь задушив її у своїх обіймах* (Експрес від 02.08.1997 р.); *Зайві руки* (Тижень від 24.11.2011 р.); *Прорвало* (Високий замок від 02.08.2005 р.); *Культура – слово жіночого роду* (Високий замок від 28.01.2006 р.).

У таких випадках функцію тематичного фокуса зазвичай виконує перше речення абзацу чи підзаголовок, напр.:

Культура – слово жіночого роду

Катерина Юценко обговорила з друзинами дипломатів з Фінляндії, Ізраїлю, Малайзії, Канади, Перу проблеми культурного обміну між нашими країнами (Високий замок від 28.01.2006 р.).

Іноді весь заголовок містить оцінну інформацію, тема тоді розкривається в підзаголовку, напр.:

Бюджет спікер доїть краще, ніж корову...

Стежку в майбутній парламент Володимир Литвин прокладає за кошти платників податків

... Керманіч Верховної Ради так зачавив у батьківський край, що його вже охрестили спікером Житомирщини. Ось і цього разу Литвин собі не зрадив: поїхав покрасуватися перед потенційним електоратом Ємельчинського району, який є частиною «поміченого» спікером виборчого округу з центром у Новоград-Волинському. Доводити свою «потрібність» Володимир Михайлович явився під святковий шумок – День медичного працівника. До свята подарунки прихотив – 130 тонометрів для поліклініки, 63 велосипеди для фельдшерсько-акушерських пунктів району і годинники для передовиків у білих халатах. З «лессапедями», це, спікер, мабуть, мультяшних «Канікул у Простоквашині» надивився. Ось і вирішив медиків, як поштаря Печкіна, задобрити. Вони ж чого такі злі були? Бо в них «лессапедів» не було. А тепер є. Значить, за спікерською логікою, мали б подобришати і віддячити «благодетєлю» жирною галочкою у бюлетені. Та ще й пацієнтів на путь істини настановити: бачите, мовляв, як нам добродії Литвин у нагоді став...» (Високий замок від 12.06.2012 р.).

Уведення в лінгвістику поняття «активізація» створило передумови для дослідження макротем та макрореми як категорій тексту, однією з функцій яких є організація змісту тексту.

Одним із поширених термінів, який використовують в аналізі ролі пропозитивних компонентів у комунікативній структурі висловлення, є термін «прагматична пресупозиція». К. Ламбрехт визначає прагматичну пресупозицію як набір пропозицій, виражених лексико-граматичними засобами висловлення, які, за припущенням мовця, уже відомі слухачеві в момент виголошення висловлення [6].

Під поняттям «прагматична пресупозиція» будемо мати на увазі набір пропозитивних компонентів, відомих слухачеві з його знань про світ, ситуації спілкування чи з попереднього тексту. Водночас приймаємо припущення К. Ламбрехта, що деякі пропозитивні компоненти можуть бути «помітнішими», ніж інші, відомі слухачеві пропозиції, тобто перебувати в центрі уваги слухача в цій точці дискурсу. Уважаємо, що «помітність» таких пропозитивних компонентів може бути зумовлена їхньою важливістю з погляду розгортання тематичної лінії тексту. Індикатором на «помітність» пропозитивних компонентів, їхню тематичність є повтор значень, що містяться в попередньому контексті, і зв'язок з основною тематичною лінією. Семантичний зв'язок між компонентами може бути синонімічним, антонімічним, створюватися спільністю референтної співвіднесеності тощо, напр.: *Що приховують мемуари Юрія Шевельова (Шереха)?* (Літературна Україна від 19.01.2012 р.).

Інтерпретація цього заголовка залежить від наявного когнітивного досвіду реципієнта, від тих пресупозицій, які активуються інформацією заголовка.

Тема тексту може вводитися як через заголовок, так і через підзаголовок; спосіб позначення теми для тема-рематичного структурування тексту не відіграє суттєвої ролі й відтворює стильову манеру автора тексту, метою якої є привернення уваги читачів.

Отже, заголовки й підзаголовки, будучи базовими компонентами тематичної структури тексту, передають схему викладу інформації.

Необхідність реалізації механізму тема-рематичної структури в побудові тексту відображає фундаментальну суперечність між цілісним характером репрезентації предмета комунікації мовцем і неминуче лінійним, послідовним розгортанням цього подання в тексті, де введення кожної нової реми водночас робить попередню рему частиною теми в черговому інформаційному блоці. Тому з розгортанням тексту обсяг виділених компонентів теми постійно зростає. Проте обмеженість обсягу оперативної пам'яті спонукає мовця до економії засобів комунікації, уникання зайвої деталізації в репрезентації теми. Для збереження цілісності тексту достатньо простого переліку рем: *Безпосередньо ця комунікація дає мені можливість спілкуватися з Юлією Володимирівною, отримувати завдання, отримувати побажання і обмінюватися інформацією* (Українська правда від 07.09.2012 р.). Коли текст розрахований на велику аудиторію, де важко спрогнозувати їхню обізнаність у предметі повідомлення, стає неможливим використання еліпсованих тем, напр.: *Глава фракції «БЮТ-Батьківщина» у Верховній Раді Андрій Кожем'якін спілкується з лідером партії «Батьківщина» Юлією Тимошенко раз на тиждень. «На жаль, у нас не так часто виходить спілкування з нашим лідером Юлією Тимошенко, але в мене є така можливість це робити, тому що я, як захисник, маю можливість раз на тиждень відвідувати сьогодні Харків, лікарню, в якій знаходиться (Тимошенко), а до того Качанівську колонію», – уточнив глава фракції* (Українська правда від 07.09.2012 р.).

Що більше підготовлений, відшліфований текст, то більше він насичений напівпредикативними структурами: *Часом якась*

молодиця проворно кидалась з берега, підіймала з трави біленький вузлик, азукаючи або щось настівуючи, притуляла його до себе, і немовля, причмокуючи, спивало з материних грудей молоко і місячну дрімоту (М. Стельмах); *Чвалувала крутими вуличками, завмираючи від страху, що повернеться з міста туркена і дожене її, бігла, ховаючись за кам'яними стінами, що заступали вікна будинків, квапилася до північних кафських воріт, щоб вийти з тісного міста на волю* (Р. Іванчук).

Іншими словами, для розв'язання завдання ефективної комунікації тема-рематична основа висловлення в мові часто підлягає трансформації. Зміна авторського акценту в поданні інформації виявляється на мовному рівні через часові зміщення. Послідовність речень в абзаці й абзаців у тексті відображає ці зміни часовою точкою відліку. Тому видається необхідним розрізнити єдиний часовий план і зміну часової співвіднесеності у вивченні тема-рематичної організації тексту. Наведемо приклад, у якому єдина часова структурна рамка проходить крізь увесь абзац, утворюючи тим самим єдиний часовий простір тексту: *Ліс ще дрімає в передранішній тиші... Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росю. Тихо навкруги, мертво... Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку. Ліс ще дрімає... а з синім небом вже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спахне сяйвом, немов од радіоців. Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає верхечки чорного лісу... Стрепенувся врешті ліс і собі заграв... Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травіцї комашня, розітнулося в гуцині голосне щебетання й полинуло високо – туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами...*

На галяву вискакує з гуцини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витяга цікаву мордочку до кривавої смуги обр'ю, що червоніє на узліссі поміж деревами, і слуха.

Полохливий засць, причаївшись під куцем, пригина вуха, витріща очі й немов порина весь у море лісових згуків... (М. Коцюбинський).

Опис подій автором тексту йде паралельно з плином часу й оформляється через ланцюжок абзаців; спеціальна часова лексика й часові форми дієслова переносять читача в минулий часовий період. Увесь абзацний комплекс може розглядатися як аргументативна частина тексту, яка використана автором для доведення тези, уведеної в першому реченні-зачині. Часова система дієслова виконує в тексті подвійну функцію зв'язку окремих семантичних фрагментів тексту в єдине ціле й водночас поділу сегмента або тексту на семантичні фрагменти. Зміна часового плану є маркером зміни підтем тексту, що створює темпоральну тематичну перспективу тексту.

Одним із виразників тематичної єдності тексту може бути синтаксичний паралелізм, під яким розуміють фігури мови з одного складного або кількох речень, побудованих на паралельному використанні (повторі) однієї й тієї самої синтаксичної структури з тотожною модальністю, однаковим порядком слів та ідентичним інтонаційним малюнком. Граматичні ознаки паралелізму виявляються в однаковій будові складних речень, а всередині складного – простих, в однаковій кількості членів речення й однотипності їхніх зв'язків і граматичних форм вираження (вищо-часових форм дієслів, відмінкових форм іменників тощо) [5, с. 424]. Синтаксичний паралелізм, охоплюючи увесь фрагмент тексту й включаючи кілька абзаців, у комунікативному аспекті виконує функцію тематичного паралелізму, напр.:

Говори, говори...

Що говорити? У сім зеленим морі він має тільки краплину. До кого прийшла гарячка та подушила діти, тому це легше. На іншого зглянеться бог... А в нього аж п'ять ротів, як вітряків, щось треба кинуть на жорна.

«П'ятеро діток голодних чомусь не забрала гарячка».

Говори, говори...

Люди хотіли голіруч землю узяти, а тепер мають: хто їсть сиру, хто копає її в Сибіру... Йому ще нічого: рік лупив воші в тюрмі, а тепер раз на тиждень становий б'є йому морду...

«Раз на тиждень б'ють людину в лице».

Говори, говори!..

Як тільки неділя – люди до церкви, а він «на явку» до станового. А все-таки менша образа, як від своїх. Боїся слово сказати. Був тобі приятель і однодумець, а тепер, може, продає тебе нишком. Відірвеш слово, як шматок серця, а він кине його собакам.

«Найближча людина готова продати».

Говори, говори!..

Ходиш між людьми, як між вовками. Одно – стережешся. Скрізь насторожені вуха, скрізь простягнені руки. Бідний в убогого тягне сорочку із плоту, сусід в сусіда, батько у сина.

«Між людьми, як між вовками».

Говори, говори... (М. Коцюбинський).

Поширеним засобом зв'язку речень у тексті є використання інверсійних структур. Метою інверсії є логічне чи експресивне виділення певного слова або групи слів. Речення з інверсією набуває емоційного характеру, посилюється його експресивність, інтонаційна виразність [1, с. 205]. У тексті інверсія переважно має комунікативну мету – привернути увагу співрозмовника до певного складника висловлення, який є найважливішим для мовця. Проте може бути й засобом корелятивного тематичного зв'язку контактних розташованих речень в абзаці, напр.: *Гули степи. Воли жували літо. Печаті ратиць відміряли дні. Туди йшли – як оживало літо. Назад брели по мертвенній стерні.*

Топили серце чумаки у кварти. І, розхитавши гопакором корчму, везли в степах, просмолені, зубаті, важченну сіль, тараню і чуму (Л. Костенко).

Головною метою речень із повною інверсією є привернути увагу реципієнта до певного факту, концентрація висловленої думки, напр.: *Працює система відеонагляду, всі входять до фан-зони контролюють окремі групи охоронців, організовано постійний патруль всередині та зовні фан-зони (Українські національні новини від 13.06.2012 р.); Б'є три години на міській вежі. Вказівка зачеркнула повне коло. Година вмерла. Але ти скажи: Не проклену кінцевости ніколи. Позасне день, і спопеліє ніч, І охолоне повнозруде літо. Ти ж не бентежся, не затулуй віч, Дивися прямо, гордо і відкрито (Олександр Олесь).*

Складнопідрядні речення з препозитивною підрядною частиною в тексті є виразниками семантичної емоції, тому що в цьому випадку не передбачено вираження емоцій. Підрядна частина таких структур виконує роль тематичної зв'язності з попереднім контекстом і стає маркером текстового зв'язку між реченнями в абзаці або між абзацами, напр.: *Леле, це була Дося Апілат, грушківська молода козачка, яка воювала в холоднороському гайдамацькому полку ще з Василем Чучупакою, і Ворон бачив її, може, разів зо три, але так, не в бою. У бою, казали хлопці, це була сатана, вона рубала з обох рук, ординські голови сипалися, як кавуни, і в найгустішій ворожій лаві за нею залишалася кривава просіка. Ворон мало йняв тому віри, бо яка*

могла бути диявольська сила в тендітному тілі дівчини, хай і гінкому та пружному, але все-таки дівочому тілі, ліпленому не для того.

Що було насправді могутнім у Досі, то це її довга розкішна коса, яку непросто було сховати навіть у глибокій папасі, – Дося заправляла під шапку свій скарб по-факірському якимось особливим фасоном, із таким викрутасом, що Ворон аж рота розкрив, коли це побачив за першої їхньої зустрічі на подвір'ї Мотриного монастиря (В. Шкляр).

Препозитивні тематичні підрядні частини, крім тематичної зв'язності, можуть виконувати й функцію пригадування, активуючи тему з попереднього контексту чи пресупозиції. Зазвичай у таких випадках у попередньому контексті репрезентовано певне загальне поняття, утворене поєднанням часткових, одне з яких і акцентується тематичною препозитивною підрядною частиною. Тема подібних структур не є абсолютно новою, вона опосередковано присутня в передтексті: *Територія між валами саме для таких учень: ями, горби, бур'яни. Щоліта в ямах археологи знаходять собі роботу, на пагорбах кози космічної ери пасуться. Споруда римських чи й ще раніших часів, фортеця давно вже нікого не відлякує. В білинцях зніздяться птахи. На вежах туристи лишають плями своїх автографів. Лише з моря фортеця ще й має вигляд: здалека відкривається морякам її силует на скелястій кручі над лиманом, над білим, виноградним містечком. Є загадковість у вежах її, пам'ять часів, відгомін давніх пристрастей...*

Де колись римлянин чи турок зубами скреготів, тягнучи в укріплення свою розплатану жертву, нині медички весело перебігають між валами, крізь протигазні маски сміються очима до перехожих (О. Гончар).

Отже, підрядні препозитивні частини створюють необхідне тематичне тло для подальшого розкриття інформаційного повідомлення.

Велику роль у маркуванні тематичної зв'язності тексту відіграють і детермінанти, особливо з просторовим значенням, які слугують для включення предметів у просторові межі. У висловленнях такі детермінанти являють собою тему. У художньому творі вони можуть позначати невід'ємні «частини» «цілого», де «цілим» є опис природи, напр.: *В лісі зовсім затемніло. На землі і в повітрі білів сніг та манячили цупкі, замерзлі стовбури дерев, закурених снігом (М. Коцюбинський), або зовнішність людини, напр.: Позаду Грицько. Високий, як батько, дебелий красень. Молодий – років 25. На ньому військовий, старенький френч. На ногах ічаги, на голові набакир кепка, а з-під неї буйний чуб кучерявиться. При боці – ніж, а за плечем новенький дробовик (Іван Багряний).*

Об'єднувати речення тексту в одне ціле можуть і детермінанти, що вказують на місце знаходження: *На північ від нього Беєва гора, покрита лісом, на південь – заткана маревом рівнина, по якій в'ється полтавський шлях. Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких обрідях, як зелені острови по синьому морю. В центрі села тече річка з дивною, мабуть татарською, назвою – Таиань (Гр. Тютюнник).*

Зв'язність тексту може бути репрезентована не тільки тематичними детермінантами, а й темами, що репрезентують тематичні суб'єкти:

Сірі втомлені очі його трохи глузливо посміхалися, а обличчя було досить наївне і бліде. Пасемко русявого чуба спадає на брову. Він в цивільній одежі, в сніжно-білій решетилівській сорочці, схопленій повище ліктів гумками (Іван Багряний).

У сучасній українській мові в текстах різних стилів тема не обов'язково виражається певним компонентом речення, у багатьох випадках темою тексту є спільна ідея, яка поєднує всі текстові теми й надає йому зв'язності. Макротема тексту не є сумою мікротем кожного з речень, що утворюють текст, проте, ураховуючи той факт, що темою речення є сутність, до якої привернута увага на цьому відрізку тексту, можна припустити, що існує зв'язок між темою речення й темою тексту. Отже, теми речень спільно виражають і беруть участь у розкритті теми тексту, а послідовність складників, що мають тематичний статус, виражає й бере участь у розкритті мікротемі поточного сегмента тексту.

Крім структурно-синтаксичних, у тексті використовують і лексико-семантичні засоби підтримки тематичної лінії, де провідну роль відіграють повтори, які проходять через весь текст або через його відрізки, цементуючи текст у єдину семантико-синтаксичну структуру й реалізуючи певний тематичний рух, зумовлений комунікативним завданням тексту. Напр.: *Карпо Петрович намазався думати про інше. Хотів себе запевнити, що у нього були важливі справи, над якими треба подумати. Тепер губернатор напевне вижене з служби, а директор виключить Дорю. З холодком в серці він чіплявся за ті непрямні думки, уявляв губернаторський гнів, свої благання, гугнявий директорів голос: «Нам протестантів не треба...» – і чув одночасно, як щось йому заважає, немов камінчик, що попав в чобіт. Отут, під боком, сиділа його власна дитина, замкнувши ворожнечу у серці, з якимсь правом на батька, на його вчинки, і судила, наче чуже, а їй треба було давати відповідь. Фу-ти, ну-ти!.. Се його драгувало. Не міг же він, батько і поліцейський чиновник, якого боялись навіть дорослі, скорятись та каятись перед якимсь шмаркачем. І він знову уперто чіплявся за всякі дрібниці, за розмови з начальством, за неминучі сльози Сусанни і навіть за скалічену ногу коняки – «Не підкував, стерво...», – аби лиш засипати і заглушити те пекуче і непокірне, що мулило всередині, наче гострий камінчик...*

А Доря, опустившись та впірнувши в тяжку шинелю, тихо схлипував внутрішнім плачем. Перед його очима все ще гоїдалась чорна фігура. Раз в один бік, раз в другий... «Чекай, – думав він гірко про батька, – будеш ти знати, як я тобі повішусь... Заберусь на горіще, зди́му свій пояс, і ніхто не побачить...» Йому стало жалко себе. А може б, краще забити Якіма? Прийде Яким до них на кухню і, як звичайно, засне на лаві. Тоді Доря візьме тихенько ножа, наточить... або ні, краще сокиру – і одрубає Якимові голову по самі плечі (М. Коцюбинський).

Виділені повторювані слова використовуються у двох абзацах, водночас здійснюючи тематичний зв'язок як між речення-

ми в абзаці, так і між абзацами. Крім цього, у другому абзаці зміщено акцент на повторюваних словах. Подібні зміни сприяють розвитку й просуванню теми, тому що вони маркують зміщення акценту в тексті.

Висновки. Крім семантичної організації, лексичні повтори забезпечують когезію тексту на формальному рівні. Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в аналізі засобів ремагізації тексту.

Література:

1. Багмут А.Й. Інверсія / А.Й. Багмут // Енциклопедія. Українська мова. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 205.
2. Баранник Д.Х. Текст / Д.Х. Баранник // Енциклопедія. Українська мова. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 627–628.
3. Баранов А.Н. Коммуникативно-смысловая оппозиция «данное-новое» (метаязык и некоторые положения) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.Н. Баранов. – М., 1984. – 304 с.
4. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
5. Мацько Л.І. Паралелізм / Л.І. Мацько // Енциклопедія. Українська мова. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 424.
6. Lambrecht K. When subjects behave like objects: an analysis of the meaning of S and O in sentence focus constructions across languages / K. Lambrecht // Studies in Language. – 2000. – Vol. 24. – № 3. – P. 611–682.

Винтонив М. А. Коммуникативные проявления темы в структуре текста

Анотация. В работе прослежены основные подходы к рассмотрению актуального членения текста в современной лингвистике. Детализированы средства выражения тема-ремагических отношений в современном украинском языке, а также освещены основные показатели темы и ремы в структуре текста.

Ключевые слова: актуальное членение, коммуникативная структура, тема, рема, макротема, текст.

Vintoniv M. Communicative manifestations of theme in a structure of a text

Summary. In this paper the basic approach to the actual division of the text in the modern linguistics has been traced. Means to expression of theme-rhematic relations in the Modern Ukrainian language have been detailed, and the main theme and rheme indicators in the structure of a text have been highlighted.

Key words: actual division, communicative structure, theme, rheme, macrotheme, text.

Гарачковська О. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри видавничої справи та мережевих видань
Київського національного університету культури і мистецтв

САТИРИЧНА ШАХОПОЕЗІЯ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА

Анотація. Стаття присвячена аналізу гумористично-сатиричної шахопоезії сучасного українського письменника Анатолія Мойсієнка. У літературознавчій розвідці висвітлюється специфіка цього виду постмодерного поезомистецтва, з'ясовуються також спадкоємні зв'язки шахопоезії Анатолія Мойсієнка з творчістю українського поета Івана Величковського та польського митця Яна Кохановського. Шахопоезійний сатирик А. Мойсієнка доводить, що його експерименти з поетичною мовою варто розглядати не тільки як словесну свободу версифікації, вибір віршових форм і ритмів, а також і як специфічну модель художнього мислення.

Ключові слова: шахопоезія, поезомистецтво, шахологія, необарокова традиція, новаторство, гумор, притчевий дидактизм.

Постановка проблеми. В українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ ст. склалася доволі парадоксальна ситуація. У кількісному вимірі віршованій здобуток спроможний вразити уяву будь-якого дослідника, однак зовсім небагато в сучасній поезії персоналій, що потребують ґрунтовної та аналітичної уваги. «Анатолій Мойсієнко своїм версифікаційним рівнем і втіленням знакових художньо-поетикальних тенденцій належить до категорії постатей, які варті докладної обсервації», – стверджує Ярослав Голобородько [4, с. 197].

Отже, актуальність наукової розвідки спричинена гострою потребою осмислення шахопоезії Анатолія Мойсієнка, специфічного виду творчості сучасного українського письменника.

Метою статті є аналіз сатиричного спектра в шахопоезії вітчизняного автора.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свої роздуми про літературу загалом і поезію зокрема Анатолій Мойсієнко, «поет за суттю, а не за хатніми мірочками» (П. Мовчан), щоразу з новою збіркою прагне підпорядкувати сформульованому ним колись універсальному принципу: «Особливість справжньої творчості полягає в тому, щоб дарувати читачеві насолоду відкриття пізнання» життя («Бароковий дискурс української поезії ХVІІ ст.: Іван Величковський»), розуміючи під «життям» насамперед його оречевлені предмети й реалії. Саме тому митець заперечує «книжні красивості» – «натруджені мозолі вірша» [7, с. 542] і насолоджується сюрчанням «коника-срібнокрила», дивується цвітінню «золотої кульбаби», яка ще не скоро «срібною стане, мов вітер» [3, с. 307].

Найнеприроднішою для поета річчю може бути хіба що звичка, штамп, утрата свіжості рецепції навколишньої дійсності, адже справжня поезія – це вільне й розкуте мислення, позбавлене літературних штампів і книжної ірреальності, це сучасна мова й сучасний погляд на світ. Якраз у цьому, на нашу думку, сконденсована одна з найголовніших традицій української класичної поезії, у тому числі й сатиричної, оскільки пропалі нафталином жарти, відірвані від конкретної ситуації й від конкретного персонажа, так само, як і анекдоти «з боро-

дою», нічого, крім розчарування й нудьги не викликають. Свіжими фарбами й власними образами, а не «запозиченими з чорнильниць попередників» [7, с. 561] писали І. Величковський і Г. Сковорода, Т. Шевченко та І. Франко, М. Вороний і О. Олесь, Остап Вишня і П. Глазовий... Зрештою, це й традиція загальноєвропейська.

Прикметно, що В. Гюго в передмові до збірки поезій «Оди й балади» аргументовано критикував класицистів за те, що вони перетворили французьку поезію на «своєрідний королівський версальський парк, де все вирівняно, підрізано, пригладжено, підчищено, посипано пісочком». Заперечуючи класицистичну унормованість, митець поза тим уводить у французьку поезію нові форми й розміри, започатковує нову систему віршування, неабиякий акцент робить на звуковій організації поетичного тексту, його ритмомелодиці. І що найважливіше – В. Гюго рішуче відкидає обмеження, накладені класицизмом на віршовану мову, які призвели до її специфічного «паралічу», бореться за її оновлення, збагачення, мобілізуючи всі ресурси французької мови, насамперед народної.

Одна з поетичних книг Анатолія Мойсієнка також має епітажну назву – «Сонети і верлібри». Отже, уже в заголовку автором заякороно оксюморонний сплав традицій і новаторства, адже, з одного боку, сонетна форма поезії передбачає дотримання суворої дисципліни, чітких канонів і регламентацій на всіх рівнях – змістовому, композиційному, лексичному, акустичному тощо; з іншого – верліброві пульсація образної думки, увиразнена сучасними ритміко-інтонаційними засобами живої української мови, провокує до розхитування канону [4, с. 236]. Вочевидь, ідеться не про єдність традицій і новаторства, а скоріше про «нормальне» співіснування традицій модерну або модерну традицій в інтертекстуальному полі сучасного поета. «Перед епігоном – чорнильниця попередника, перед новатором – життя з його малими й великими змінами» [7, с. 673], – зауважував М. Ушаков.

Отож і в творчому доробку А. Мойсієнка зустрічаємо досить широку жанрову палітру – від канонічних поетичних форм сонета, газелі, тріолета, октави, рубаї, хоку й навіть вінка сонетів до розкутого верлібра й уже зовсім нечуваної в поезомистецтві шахопоезії. За скромною оцінкою самого автора, «шахопоезія не залишилася непоміченою як у літературних, так і шахових колах», що дає змогу сподіватися «на ширший розвій цього виду творчості, на подальшу перспективу» [3, с. 512]. Схвально оцінив збірку «Шахопоезія» і міжнародний гросмейстер Віктор Корчної: «Рідкісна книжка, такої, певне, більше в світі нема» [3, с. 530].

У «Літературознавчій енциклопедії» шахопоезія кваліфікується як «різновид творчості, синтез поезії і шахової композиції, започаткований у 90-ті ХХ ст. А. Мойсієнком» [1, с. 582]. У шахопоезії віршові рядки ідентифікують певні ідейно-тематичні колізії розв'язку шахової задачі, а поетичний текст – безпосередньо «вплітає» в себе розв'язок авторової задачі.

Зауважимо, що свого часу А. Мойсієнко сам майстерно складав такі задачі й був навіть призером першості України з шахової композиції.

Академік М. Жулинський у передньому слові під назвою «Дух, що єднається зі світом інших» до книги А. Мойсієнка «Вибране» (2006) так пояснює специфіку його шахопоезії: «Поетові заманулося оживити шахові фігури, хід кожної з яких народжує асоціацію, щось нове, незвичне зринає в уяві... У поетичний текст «вживлюються» шахові ходи – ці своєрідні коди, завдяки яким фігури оживають і починають діяти. І враз перед нами постає стрімка динаміка бою: атака – захист – відступ – наступ. Поле битви відвойовується, той, хто програв – на гільйотину... Відбувається зіткнення двох мов – гри зорових асоціацій від споглядання руху фігур на шаховій дошці і безпосередньо самої гри в шахи – шахової партії, яка сама по собі є віртуозною грою уяви, аналізу передбачення» [3, с. 6].

Прикметно, що одна із зорових поезій іншого сучасного автора М. Сороки «Дошка – наше життя» ідентифікує шахівницю як метафору людського життя з білими й чорними полями, які постійно чергуються. У цьому творі метафора, починаючи з самої назви, розгортається у внутрішній сюжет зорового вірша: «Дошка наше життя поруч удача і смуток чорні і білі поля не зможе ніхто оминуть» [5, с. 151].

Так само, як на шаховій дошці постає динаміка бою з усіма його непрогнозованими наслідками для кожного із суперників, розташування фігур на ній – нестримна спокуса для гри поетичної уяви. Шахові фігури для поезомитця – такі самі неповторні індивідуальності, як і живі люди з усіма їхніми стражданнями й радіщами. Тож природно, що шахопоезії Анатолія Мойсієнка притаманне й дотепне слово, у якому відлунує найширша значення гама комічного. Шахопоезійний сатириконт Мойсієнка доводить, що його експерименти з поетичною мовою «слід розглядати не тільки як словесну свободу версифікації, вибір віршових форм і ритмів; тут важливіша модель художнього мислення, себто підступ до творчості» [4, с. 434]. В А. Мойсієнка вона переважно новаторська. Кожний його почин певним чином примножує арсенал української модерної поезії новими ходами й «шаходами», образами, мотивами, у тому числі й гумористично-сатиричними.

Наприклад, у «Циклі першому» шахопоезії віршований текст «З розгону // В левову пащу // Упасти // Ніжністю...» унаочнено шаховим етюдом, у якому біла тура пропонується в жертву чорному королю і «Раз, // І вдруге, // І втретє...» з єдиною метою – «Щоб перемогти» [2, с. 7]. Комізм ситуації досягається безвихіддю чорного короля, якому нічого іншого не залишається, як прийняти жертву і... програти. Відмовитися від «жертви» він не може, бо тура – «скажена» (щоразу оголошує «шах» королю). Отже, наведена шахопоезія містить притчевий дидактизм солодкої смерті в «ніжних обіймах».

Притчевий характер мають й інші поезії циклу: – «Не поспішай // Прибирати валун, // Що тративсь тобі // Посеред шляху. // Він може стати // Трампліном // У подоланні // Дальшої путі...» [2, с. 9] та «Ідучи, // Не спіткнись об камінь, // Що лежить // На узбіччі» [2, с. 10], чи «Ворота, // Що завжди відчинені // Другові // І ворогові, // Мали б пам'ятати, // Що той і другий // Колись зустрінуться // В їхньому вузькому // Прорізі // І не розминуться...» [2, с. 11], або «І троянському коневі // В зуби // Не дивляться... // Бо лише згодом // Дізнаються, // Що він // Троянський» [2, с. 13] тощо. Усі вони так само унаочнені діарамами з фіксацією реальних шахових партій видатних міжнародних гресмейстерів, що були розіграні впродовж останніх десятиліть на чемпіонатах світу з шахів.

У книзі «Шахопоезія» вміщено також і цикл віршів «Варіації на шахові теми». Серед розмаїтої жанрової палітри циклу зустрічаємо й басечку-притчу (за типологією П. Сороки [6, с. 5]):

*Є вічний шах,
Та нема вічного мату.
І той,
Хто завжди готовий
Тримати нас
У вічному страху
Чи вічній покорі,
Мусить зважити на це* [2, с. 38].

Повчальна сентенція твору досить прозора: як не існує в шахах вічного мату (програшу в гри), так не існує для людини й вічної смерті (помираємо лише один раз). Сміх же звільняє людину від страху ще за життя. Більше того, сміх власне продовжує життя, адже гумор – дієвий засіб такого продовження. Оптимісти набувають, песимісти втрачають. «Хоча успіх і вередливий, однак обирає він тих, хто може в житті посміятись над собою», – стверджується в прислів'ї.

А ось досить цікаві зразки басечок-приказок:

Про доцільність прийняття жертви

I
Майже гамлетівське питання:

*Бути
Чи
Бити* [2, с. 42].

II
І король загинув ув обіймах жертви [2, с. 43].

Висновки. Як бачимо, Анатолій Мойсієнко свідомо наповнює свій текст комічними елементами й, безперечно, не тільки для того, щоб просто розважити реципієнта. Автор модерного шахопоезійного тексту прагне постати як власне вітчизняний наратор, максимально зрозумілий для українського національного характеру, котрий не може собі дозволити, щоб його читач нудьгував. Тому й самоідентифікується сміховим дискурсом, адже його естетичний код залишається близьким до фольклорної сміхової культури.

Варто нагадати, що у відомого ренесанського польського поета Яна Кохановського є поема «Шахи», що дало підстави М. Жулинському говорити про спадкоємні духовні зв'язки шахопоезії Анатолія Мойсієнка з бароковими українськими поетами, зокрема Іваном Величковським, до творчості якого не раз звертався автор «Шахопоезії». Це дає змогу говорити про необарокову традицію в сучасній українській поезії, яку плідно продовжує А. Мойсієнко. Шахологіка – один із улюблених ліричних субмотивів поета, «де образ гресмайстра набуває асоціативно-суспільної спрямованості, що ж до самого автора, то він, безперечно, належить до нечисленної когорти гресмайстрів версифікації та знавців-аналітиків поетологічної культури в сучасній українській літературі» [4, с. 200].

Започаткована у творчості А. Мойсієнка, шахопоезія розробляється й іншими сучасними митцями. Так, збірка «Картатий материк» (2003) В. Капусти повністю присвячена шахопоезії.

Література:

1. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 2007. – 624 с.
2. Мойсієнко А. Шахопоезія / А. Мойсієнко. – Париж – Львів – Цвікау, 1997. – 52 с.
3. Мойсієнко А. Вибране: Поезії і переклади / А. Мойсієнко ; передм. акад. М.Г. Жулинського. – К. : Фенікс, 2006. – 528 с.

4. Світ мови: поетика текстових структур : науковий збірник на пошану професора Анатолія Мойсієнка / за ред. проф. М. Зимомрі. – К. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – 444 с.
5. Сорока М.П. Зорова поезія в українській літературі кінця XVI – XVIII ст. / М.П. Сорока. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1997. – 208 с.
6. Сорока П.І. Жанрова різноманітність сатиричної мініатюри в новітній українській літературі (1940–90-ті роки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02. «Українська література» / П.І. Сорока ; Тернопільський держ. педінститут. – Тернопіль, 1994. – 22 с.
7. Ушаков Н. Стихотворения и поэмы / Н. Ушаков ; вступ. ст. Е.Г. Адельгейма. – 2-е изд. – Л. : Сов. писатель, 1980. – 751 с.

Гарачковская О. А. Сатирическая шахопоззия Анатолия Мойсиенко

Аннотация. Статья посвящена анализу юмористически-сатирической шахматной поэзии современного украинского писателя Анатолия Мойсиенко. В литературоведческой работе раскрывается специфика этого вида постмодернистского поэзоискусства, анализируются предметные связи шахматной поэзии Анатолия Мойсиенко с творчеством украинского поэта Ивана Величковского и польского писателя Яна Кохановского. Шахматнопоэтический сатирик А. Мойсиенко убеждает, что его эксперименты с поэтическим языком необходимо рассматривать не только как словесную свободу версификации, выбор

стихотворных форм и ритмов, но также и как специфическую модель художественного мышления.

Ключевые слова: шахматная поэзия, поэзоискусство, шахматная логика, необарочная традиция, новаторство, юмор, притчевый дидактизм.

Garachkovska O. Satirical “chess poetry” Anatoly Moysienko

Summary. This article deals with the analysis of the humorous and satirical “chess poetry” of the modern Ukrainian writer Anatoly Moysienko. Scientific literary works (papers) analyse and reveal specificity of this kind of post-modern poetic art. In particular, scientists state that in the chess poetry poetic lines identify certain ideological and thematic collisions/conflicts of solving chess problems, and poetic text “weaves in” a solution of author’s task. The article also analysis hereditary connections of Anatoly Moysienkos chess poetry with creative works of Ukrainian poet Ivan Velichkovsky and Polish writer Jan Kochanowski. Chess-poetic satire of A. Moysienko proves that his experiments with poetic language should be treated not only as verbal freedom of diversification, choice of verse forms and rhythms, but also as a specific model of creative thinking.

Key words: chess poetry poetic art, chess logic, neo-baroque tradition, innovation, humour, parable didacticism.

*Городиловська Г. П.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

ХУДОЖНЯ ПРОЗА РОМАНА ІВАНИЧУКА З ПОГЛЯДУ СТИЛЬОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Анотація. У статті подано системний аналіз текстів історичних творів Романа Іваничука з погляду використання в їхній структурі елементів офіційно-ділового, розмовного та конфесійного стилів, з'ясовано доцільність і прийоми реалізації таких засобів в історичній прозі.

Ключові слова: функціональний стиль, елемент офіційно-ділового стилю, елемент розмовного стилю, елемент конфесійного стилю, художній твір на історичну тематику.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства посилюється увага до проблем функціональної стилістики, зокрема до застосування функціонально-стилістичного підходу до вивчення одиниць різних рівнів мови в процесі їхнього реального використання в певній комунікативній ситуації. Традиційно кожний текст за набором ознак належить до конкретного функціонального стилю. «Поняття тексту, текстової схеми, – зазначає С. Єрмоленко, – стосується стилю як цілісності, як певного динамічного явища, процесу, підпорядкованого комунікативним намірам, меті мовця» [1, с. 27].

Варто зазначити, що функціональні стилі не є замкнутими системами, їхні межі рухомі. Навіть найбільш специфічні елементи якогось стилю можуть бути використані в іншому. Виходячи з цього, можна говорити про так звані міжстильові явища, які вчені пов'язують із переосмисленням категоріального поняття стилю, новою диференціацією та структуризацією функціональних стилів, формуванням інших моделей їхнього опису. Залучаючи засоби різних стилів у художній текст, майстри слова відбивають нові тенденції розвитку сучасної української мови. Їхня наявність у мові історичних творів – явище, характерне для творчості видатного українського письменника Романа Іваничука.

Серед сучасних стилістичних досліджень, пов'язаних із використанням елементів одного стилю в іншому, відомі праці Н.Д. Бабиц, Н.В. Ботвиної, П.С. Дудик, С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, Н.Г. Озерової, О.Д. Пономарева та інших. Однак вивчення мови української історичної прози з погляду вживання в ній елементів інших стилів до цього часу не було здійснене. Відсутність ґрунтовних досліджень мовностилістичних особливостей історичної прози Романа Іваничука й визначає актуальність теми дослідження. Ця актуальність зумовлена об'єктивною потребою комплексно дослідити тексти прозових творів щодо використання в їхній структурі елементів різних стилів, які осучаснюють ці твори, адже письменник пише про історію, але думає про сучасність. Аналіз індивідуально-авторського використання елементів таких стилів в історичних романах покаже, як збагачуються й урізноманітнюються виражальні засоби художнього мовлення творів цього жанру, виявляються особливості манери письма прозаїка, міжстильові, інтеграційні процеси в сучасній українській літературній мові.

Мета статті – здійснити лінгвостилістичний аналіз текстів історичних творів Романа Іваничука, виявити в них елементи офіційно-ділового, розмовного та конфесійного стилів, з'ясувати доцільність і прийоми використання таких засобів, установити особливості їхнього функціонування в різних мовленнєвих ситуаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. За своєю природою художній стиль є «багатостильовий», оскільки поєднує у своїй системі елементи різних стилів, активно з ними взаємодіє і впливає на їхнє формування й розвиток. Деякі аспекти цієї взаємодії спостерігаємо в публікаціях І.М. Байбакової, О.Б. Гумілевської, С.І. Дорошенко, А.П. Коваль, Н.О. Кожевникової, В.О. Паутинської, Н.Г. Сидорчук та інших лінгвістів. У структурі художнього твору, залежно від його ідейного змісту, сфери зображуваної дійсності та творчого методу автора, можуть поєднуватися, стикатися і вступати у взаємодію найрізноманітніші стилі літературної й народно-розмовної мови. Зважаючи на це, можна говорити про переплетення в художньому тексті елементів різних стилів. «На тісні зв'язки художнього стилю зі стилем публіцистичним вказує вже існування такого поняття, як публіцистичність кращих творів художньої літератури. Вихід у сферу наукового стилю забезпечується доцільним, художньо виправданим використанням наукової термінології і слів, які «втягаються» до термінологічної системи текстуально – особливо через так звані «виробничі» романи, белетризовані біографії вчених, історії окремих винаходів і відкриттів тощо. А розмовно-побутовий стиль, щоправда в обробленому, художньо стилізованому вигляді, часто виступає на сторінках літературних творів загальним текстовим масивом» [2, с. 4]. Як бачимо, зазначений взаємозв'язок стосується передусім художнього стилю, у якому предметом образного зображення є всі сфери людського життя – політична, правова, наукова, виробнича тощо. Проте, «вбираючи в себе компоненти усіх інших функціональних стилів, – зазначає С.Я. Єрмоленко, – художній стиль трансформує, переосмислює їх: він не обмежений у використанні мовних одиниць, які належать до різних часових зрізів, до соціальних та територіальних видозмін національної мови» [3, с. 301–302]. Таке широке використання елементів інших функціональних стилів у художньому призводить до руйнування традиційних структур стилів, до їхнього зближення і злиття.

Існує і зворотній процес, коли художній стиль поповнює мовними елементами певні жанри інших стилів. Саме така «різностильовість» художнього стилю дає підстави окремим дослідникам (Д.М. Шмельов) уважати його не цілісною категорією й не виділяти в окремий функціональний різновид літературної мови. Переконливим, на нашу думку, є твердження Л.П. Іванової, яка зазначає таке: 1) художньо-белетристичний стиль має своєрідну функцію – естетичну, яка визначає вико-

ристання всіх мовних засобів, 2) «іншостильові» явища, які в ньому використовуються, «не порушують єдності функціонального стилю, а постають як явища естетично і стилістично виправдані, лише як окремі вкраплення у тканині художньої розповіді» [4, с. 55]. На захист художнього стилю виступає А.П. Загнітко. Учений уважає, що художній стиль «постає акумулятивним на усіх рівнях свого вияву. Підтвердженням цього, – зазначає дослідник, – є його відповідні домінантні ознаки: в художніх текстах можуть використовуватися всі функціональні типи мовлення (опис, розповідь, міркування) і всі можливі їхні комбінації, відповідно, можуть використовуватися всі семантико-граматичні типи речень, внутрішньо– і зовнішньо синтаксичних зв'язків, ритмомелодики окремих висловлень і текстів загалом» [5, с. 168]. Переконані, що функціонування елементів інших стилів у художньому не заважають його цілісності, оскільки в ньому набувають нового значення й нової образно-виразової сили будь-які співвідношення елементів загальної системи мови та її стилів. А забезпечує цю цілісність зображальна, комунікативна й естетична функції слова в художньому тексті. Використання цих елементів пов'язане передусім з Іваничуковим принципом якнайповнішого досягнення правдивості зображуваних подій, опису реальних постатей певної доби. Вони виділяються на тлі белетризованої розповіді як своєрідні внесення та характеризують індивідуальну манеру письма романіста, яка вирізняє його з-посеред інших прозаїків.

Аналізуючи історичні твори Романа Іваничука, можна зазначити, що з елементів функціональних стилів у його романах досить широко представлені виражальні одиниці офіційно-ділового, розмовного й конфесійного стилів.

Офіційно-діловий стиль. Офіційно-діловий стиль (його ще називають діловим, офіційно-канцелярським, офіційно-документальним, канцелярським – С.П. Бибик, Н.В. Ботвина, Л.Ф. Марахова) – «функціональний різновид літературної мови, що використовується в офіційному спілкуванні (між установами, окремою особою та установою, між посадовими особами; ділові взаємини на виробництві тощо)» [6, с. 414]. Елементи цього стилю виявляються через уживання специфічно ділової та адміністративно-канцелярської лексики, за допомогою якої автор відображає суспільні події певної історичної доби й пов'язані з ними реальні постаті.

Адміністративно-канцелярський підстиль. Функціонування елементів адміністративно-канцелярського підстилю стосується передусім лексики на позначення назв канцелярських документів: «*Беріть мій «Наказ» для керівництва – він для вас, не для черні*» [7, с. 97]; «*Він [Дубельт – Г. Г.] ніпав, шукав чогось на стелажах, і я одного разу краєм ока зауважив: знайшов папку, в якій було чимало його розписок про отриманні гроші*» [7, с. 419–420]; «*Мною записано на Комісії нового уложення десятки промов, і всі ті найвільнотдумніші пропозиції залишилися жити в протоколах*» [7, с. 196].

Уходження елементів офіційно-ділового стилю не обмежується функціонуванням окремих лексем. Ними можуть бути розгорнені приклади підстилів у їхньому жанровому розмаїтті. Яскравим зразком канцелярсько-ділового підстилю є текст біографії самого письменника, який він подає в повісті «Штрихи до моєї біографії». Ця автобіографія, на думку письменника, «нічим у принципі не відрізняється від сотень інших, і цікава хіба що для відділу кадрів якогось підприємства»: «*Впродовж усього життя я не раз, з різних причин, мусив писати свою біографію, в якій запевняв бюрократів, що народився 27 травня 1929 року в селі Трач Коломийського району в сім'ї сільського*

вчителя; що успішно закінчив сільську початкову школу, вчився потім у Коломийській гімназії, яка по війні називалася Першою середньою школою; після закінчення школи двічі вступав до Львівського університету імені Івана Франка (на геологічний і філологічний факультети) і двічі був виключений за «антирадянську поведінку», та все-таки після десяти років студентських митарств отримав диплом філолога, відслуживши в міжчасі чотири роки в совєтській армії...» [8, с. 140–141]. Цей документ – автобіографія-розповідь з елементами опису – відповідає всім вимогам офіційно-ділової стилістики. У ньому автор (виклад іде від імені першої особи) вичерпно та лаконічно подає опис свого життя й діяльності в хронологічній послідовності. Водночас у документі натрапляємо на образні мовні засоби, що характерно для творчої особистості Р. Іваничука. Єдине, на що не звернув уваги письменник, це те, що, згідно з правилами оформлення ділових документів, кожне нове повідомлення треба писати з нового абзацу.

Законодавчий підстиль. Елементами законодавчого підстилю у творах Іваничука можна вважати лексику на позначення законодавчих актів, яка здебільшого стосується сфери права: «*Микито Івановичу, ви наполягали на скликанні Комісії для складання нового цивільного кодексу*» [7, с. 97]; «*... чи ж то не на всіх судах, які відбулися і ще відбудуться на світі, – фігурувало й завжди фігуруватиме питання, що стосується єдиної статті будь-якого кримінального кодексу – про порушення закону етики*» [9, с. 196]. Указані терміни, якими вправно оперує автор, уводять читача в категоріальну сферу законодавства.

Дипломатичний підстиль. Зразком дипломатичного підстилю у творах романіста-історика можуть слугувати стилізовані уривки з тексту царських маніфестів – письмового звернення Катерини II до запорозьких козаків: «– *Слухайте маніфест її величності! – пролунав над занімілою юрбою голос писаря... – «Ми з крайнім здивуванням дізналися, – читає Глоба царицини маніфест, – що партія запорозьких козаків, ватажками якої підписуються Залізняк, Швачка, Односум, заявляє, нібито вона прислана за нашим указом від кошового отамана і всієї старшини для визволення православних від іга римського дворянства...» [7, с. 132].*

Отже, елементи офіційно-ділового стилю в Іваничукових творах мають свою специфіку. Передусім можемо констатувати, що на лексичному рівні маємо назви документів: *наказ, розписка, протокол, біографія, кодекс, статут*; назви складників цих документів, як однослівні, так і кількаслівні: *цивільний кодекс, карний кодекс, кримінальний кодекс, царський маніфест, конституція прав і свобод* тощо. За походженням це слова як питомі: *розписка, наказ, заява*, так і запозичені: *параграф, кодекс, статут, біографія*. Якщо заглянути в старі довідники, наукові праці, що описують ділову документацію різних історичних періодів, то переконаємося, що письменник дуже точно відображає її у своїх творах.

На синтаксичному рівні переважають пасивні звороти, які вважаємо порушенням мовної норми в українській мові: *Мною записано на Комісії нового уложення десятки промов*; трафаретні вислови на зразок: *Доводжу до Вашого відома* тощо. Ці елементи, ужиті в різних комунікативних ситуаціях, роблять реалістичною сюжетну канву, надають текстові достовірності й правдивості.

Крім того, елементи офіційно-ділового стилю в історичній прозі письменника функціонують, з одного боку, як власне офіційно-ділова термінологія, а з іншого – як уривки стилізованих ділових документів. Власне, останні мають нейтральний тон

викладу змісту, їм властива точність і ясність, які поєднуються з послідовністю викладу фактів. Ці елементи характеризують персонажів, з діяльністю яких пов'язані офіційні документи, відтворюють суспільно-політичний колорит історичної доби.

Розмовний стиль. Розмовний стиль (інші назви – розмовне мовлення – І.К. Білодід, О.Б. Сиротиніна; розмовна мова – С.Я. Єрмоленко; розмовний стиль мови, розмовний різновид мови – П.С. Дудик; розмовна функціонально-стильова сфера – А.О. Капелюшний) – «особливий різновид літературної мови, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні» [6, с. 522].

Просторічна лексика. Ця лексика є елементом розмовного стилю на лексико-семантичному рівні, її романіст свідомо впливає в мовлення персонажів: «– *Кого я бачу, кого я бачу! Пана Миронцю, ви таки прийшли, ніде не пропали, і пан Йосафат живий-здоровий?. А я вже думала, бо таке діється на світі, таке діється... о, я вам розповім, я вам таке розповім... йой, а що мала-м казати... та нема про що говорити, люди нині ніби здичіли – свої, а гірші від ворогів найтяжчих... ви лишень подумайте: ота крива Макольондра з-над Чорного потока по всьому місту трубить, нібито мій покійний пан Бурмістр був на тіголови нижчий за мене... я їй очі повибираю, але най спершу подивиться на знимку, бігмебоже, на цілий цаль був вищий мій чоловік, хіба не пам'ятаєте, яким штрамаком виглядав пан Бурмістр?» [10, с. 50].*

Монологічне мовлення персонажа – колоритної постаті пані Бурмістрової – насичене емоційно-забарвленими, просторічними та діалектними засобами, характеризується неточностями, обмовками, частими повторами, мимовільним переходом від однієї теми до іншої. Особлива експресивність цього мовлення становить необхідну деталь мовної характеристики героїні, посилює враження правдивості її розповіді, надає її мовленню фамільярного й дещо іронічного відтінку.

Особливості розмовного стилю відтворено і в іншому уривку історичного роману: «... на неї косували очима мовчазні гордяни й дехто зацітькував, та вона не вгавала – була це всім відома міська лярва Агнешика; вреситі одна жінка не втрималась і підскочила їй до очей із затиснутими кулаками. «– Ах ти ж курво гестапівсько, чом не втекла із своїми німаками, яке ти маєш право галасувати нині славу цим обірванцям?» Агнешика зневажливо глянула на фурію, яка заважала їй вітати визволителів, проказала грайливо: «– Заткайся, дурна гуско, моя робота не політична... А ти відступи, корово, бо плюну тобі межі очі, і таки краще зробиш, як замовкнеш!» [10, с. 51].

Суржикове мовлення персонажів. Ці елементи теж характеризують мовлення Іваничукових героїв: «– Так ето ти всьо ето пісал, говнюк, ти пісал, спрашівваю?! – гаркнув на Мирона Шкрупила, потрясаючи зошитом, й хлопець приречено кивнув головою. І так слухайте, господа, – злобно заговорив лейтенант, – я буду читать вслух єнту бендеровську прокламацію; я, потомственный хохол, добре знаю українську мову: отже, є ця писанина має назву «Кривавий тан» [10, с. 68–69].

Отже, історичні романи, відбиваючи розмовне мовлення персонажів, містять вульгаризми: дурна, заткайся; лайливі слова: лярва, курва, фурія; фраземи: повибирати очі, плюнути межі очі; вигуківі вислови: бігмебоже; типові звертання: пане Миронцю; слова в переносному значенні у звертаннях: корово, дурна гуско тощо. Стилістичні елементи розмовного стилю пронизують майже всі історичні твори письменника. Ці засоби мови вносять живий розмовний струмінь у художній текст,

вони саморозкривають персонажів, передають їхній багатий, інколи й обмежений внутрішній світ.

Конфесійний стиль. Конфесійний стиль (від лат. confessio – визнання) – «стильовий різновид української мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства» [6, с. 252]. Його ще називають «богословський», «церковний», «сакральний», «релігійний», «духовний стиль», «священна мова», «свята мова», «культува мова», «сакральна мова».

Для своєрідної манери письма Романа Іваничука властиво переплітати тексти історичних творів елементами конфесійного стилю. У письменника немає жодного твору, у якому б не було цих мовностильових елементів. За їхньою допомогою він говорить про релігійні традиції українського народу, показує духовність нації. Автор дуже часто вживає жанри конфесійного стилю (стилізовані зразки молитов, церковних відправ, проповідей, Святого Письма, біблійних притч).

Зразок тексту молитви. Словами молитви письменник послуговується у внутрішньому мовленні персонажів: «Він [Єпіфаній – Г. Г.] не переставав ворухити губами і чув уже не «Вірую, Господи, й ісповідую, яко єси Христос, син Бога живого», а карбовані слова Закону» [11, с. 54].

Стилізований зразок церковної відправи. Романіст удало використовує елементи церковних відправ. Він стилізує панахиду, яку відправляє священник над померлим гетьманом Іваном Мазепою, щоб підсилити реалізм змальовуваної події: «– *Єще молимся, – правив священник панахиду, – о упокоєній душі усопшаго раба Божія Іоанна і о єжи проститься єму всякоє прогрішеніє вольноє і невольноє! – Господи помилуй! – дружно відповів хор, і віддалася луна за пустирями і згаричами. – Безсмертний Христос наш, істинний Бог наш душу від нас переставившагося раба свого Іоанна в селеній святих вселить і з праведниками причет і нас помилуєт, яко благ і чоловіколюбець, – закінчив панахиду старий священник» [11, с. 154].*

Зразок тексту церковної проповіді. Стилізовані елементи церковних проповідей також включені в канву історичних творів прозаїка. Автор наводить їх переважно тоді, коли йому потрібно відтворити обряд церковної відправи, важливим елементом якої є проповідь: «Єпіфаній наблизився: тут стояли із складеними до молитви долонями чоловіки у сіряках, жінки в чорних керсетках, козаки в поношених кунтушах і слухали: в середині дзвіниці тихо виголошував проповідь старий священник. – Уж сокира в прокорінках дерев лежить: дерево, що не приносить доброго плоду, рубують і кидають у вогонь... І Мойсей водив по арабській пустелі сорок літ ізраїльський люд, терпеливо вичікуючи, поки не вимруть ті, які пам'ятали зваби єгипетського рабства. Виродиться перестрашене покоління і в нас, народиться нове, яке відискає колишню мужність і, усвідомивши ницість батьків, візьме тягар спокути їхніх гріхів на себе. Благо людині, яка знайшла саму себе і пробудилася. Спасіння її – тільки у вірі й самоусвідомленні свого роду. Тож помолимось за того, хто душу свою віддав за життя роду нашого. Вічна пам'ять гетьманові Іванові Мазені!» [11, с. 153–154].

Зразок тексту Святого Письма. Ще одним джерелом стилістичного збагачення творів Іваничука є Святе Письмо. Прозаїк уміло впливає в мовну канву історичних романів стилізовані цитати з цієї книги і вкладає їх в уста персонажів. Для змалювання дискусії між світською людиною – українським Ученим М. Гулаком і духовною особою – протоієреєм Завадським автор намагається стилізувати текст Біблії: «У дискусії з Гулаком я [протоієрей Завадський – Г. Г.] вдався до Святого Письма і

зацитував вірш з послання апостола Павла до римлян: «Любов не поривається до гніву, мій сину. Вона все терпить». А він мені одповів словами того ж Павла: «Не прилагоджуйтесь до віку сього, а обновляйте ум ваш. Гонять нас, та ми не покинуті, повалені, та не погублені, карані, та не повбивані. Що сіється у немочі, устає в силі»... Я налаштувався до богословського диспуту: «Але сійте, підперезавшись смиренністю і одягнувшись у панцир праведності». А він: «Глядіть, щоб новий день, мов злодій, не застав вас без оружжя» [12, с. 306].

Зразок тексту біблійної притчі. Характеризуючи персонажів, письменник стилізує тексти біблійних притч. Так, один із героїв його творів, Микола Еварестович Писарев, розповідає євангеліську притчу, яка, на його думку, добре характеризує іншого персонажа – донощика Олексія Петрова: «*Иде нібито Ісус з апостолами по морі, усі справно марширують, не замочуючи ніг, тільки Павло забрідає все глибше й глибше у воду – аж по шию. І коли дванадцятий апостол став уже захлинатися, Ісус промовив до нього: «Надто ревно старається, Павле, йшов би, як усі, – по камінцях»* [12, с. 351].

Із наведених стилізованих уривків конфесійного стилю розуміємо, що цей різновид мови має свою специфіку, до якої належать на лексичному рівні старослов'янізми: *спасіння, супротивниця, праведник, ісповідую, благослови*; запозичення з інших мов: *Христос, естетський*; застаріла лексика: *оружжя, яко еси*. Така лексика вдало вплетена в канву історичних романів письменника, а жанрове розмаїття стилю автор здебільшого оформляє як стилізовані або оригінальні уривки з релігійних книг і пов'язує їх з вічними християнськими традиціями та вірою українського народу. Маркованість контексту конфесійними елементами надає художній розповіді додаткового експресивного забарвлення.

Висновки. Мова історичних творів Романа Іванчука має багату систему стильових ресурсів. Їх письменник використовує з певною стилістичною метою, Унаслідок чого вони перетворюються із засобів мовного вираження на засоби художнього зображення.

Зібраний матеріал засвідчив, що автор уміло користується елементами функціональних стилів і вправно вплітає їх у канву художнього тексту. Зауважено, що в історичних творах прозаїка широко виявляються елементи офіційно-ділового (ділова та адміністративно-канцелярська лексика, жанри канцелярсько-ділового підстилю – стилізовані зразки біографії, законодавчого – законів, дипломатичного – маніфестів), розмовного (просторічна лексика, суржикове мовлення персонажів) і конфесійного стилів (стилізовані зразки молитов, церковних відправ, проповідей, Святого Письма, біблійних притч). Ці засоби наявні в різних комунікативних ситуаціях, реалізуються в них і взаємодіють разом з іншими ресурсами мови.

Установлено, що виражальні одиниці зазначених стилів вирізняються на фоні белетризованої розповіді як своєрідні стилізовані вклучення, які увиразнюють творчий задум письменника, є дієвим засобом об'єктивного й переконливого висвітлення найрізноманітніших питань, що їх торкається романіст. За їхньою допомогою прозаїк здійснює мовну стилізацію історичної доби, створює неповторну атмосферу достовірності розповіді, посилює враження правдивості в описі подій. Саме таке специфічне поєднання стильових ресурсів в історичній прозі письменника виявляє його творчу індивідуальність, ха-

рактеризує своєрідну манеру письма та вирізняє з-посеред інших майстрів художнього слова.

Крім того, лінгвостилістичний аналіз історичних творів Романа Іванчука уточнив підходи до інтерпретації художнього тексту, виокремив індивідуальний стиль письменника, показав, як виявляються міжстильові, інтеграційні процеси, розширюються функціональні можливості національної мови, а також дав матеріал для подальшого вивчення мовностилістичних особливостей сучасної української прози на історичну тематику.

Література:

1. Єрмоленко С. Стилістика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилістик / С. Єрмоленко // Мовознавство. – 1998. – № 2–3.
2. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / [М.М. Пилинський, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, К.В. Ленець та ін.]. – К.: Наук. думка, 1990. – 215 с.
3. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: Стилістика та культура мови / С.Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
4. Іванова Л.П. Стилістика мови і стилістика мови в їх взаємодії / Л.П. Іванова // Стилістика мови в комунікативному аспекті: міжвуз. сб. науч. трудов. – Перм. гос. ун-т, 1987. – С. 53–58.
5. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум: [наук.-навч. посіб.] / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін.]. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
7. Іванчук Р. Журавлиний крик: [історичний роман] / Р. Іванчук. – Львів: Каменяр, 1989. – 375 с.
8. Іванчук Р. І земля, і зело, і пісня: [короткі повісті] / Р. Іванчук. – Львів: Срібне слово, 2006. – 160 с.
9. Іванчук Р. Смерть Юди: [повість-візія] / Р. Іванчук. – Львів: Червона калина, 1997. – С. 210–291.
10. Іванчук Р. Рев оленів на розвидні: [роман-легенда] / Р. Іванчук. – Львів: Каменяр, 1999. – 155 с.
11. Іванчук Р. Орда: [псалом] / Р. Іванчук. – Львів: Вид. спілка «Промсвіта», 1992. – 199 с.
12. Іванчук Р. Четвертий вимір: [роман] / Р. Іванчук // Іванчук Р. Твори: в 3 т. / Р. Іванчук. – К.: Дніпро, 1988. – Т. 2. – 1988. – С. 271–472.

Городилова Г. П. Художественная проза Романа Иванчука с позиций стилистической характеристики

Анотація. В статті представлений системний аналіз текстів історических произведених Романа Иванчука с позиций использования в их структуре элементов официально-делового, разговорного и конфессионального стилей, обоснована целесообразность и приемы реализации этих средств в исторической прозе.

Ключевые слова: функциональный стиль, элемент официально-делового стиля, элемент разговорного стиля, элемент конфессионального стиля, художественное произведение на историческую тематику.

Horodylovs'ka H. Prose fiction of Roman Ivanychuk in terms of stylistic characteristics

Summary. The article presents the systemic analysis of Roman Ivanychuk's historical prose, based on the use of elements of official, colloquial and religious styles, as well as proves the relevance and methods of these elements implementing in the historical prose.

Key words: functional style, elements of official style, elements of colloquial style, elements of religious style, artistic historical prose.

Григорук С. И.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри російської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СЕМАНТИКИ ОСНОВНЫХ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ В «ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ЖИВОГО ВЕЛИКОРУССКОГО ЯЗЫКА» В. ДАЛЯ

Аннотация. В статье проанализирована специфика репрезентации семантики основных цветообозначений в толковом словаре В. Даля. Установлены способы толкования значений наименований цвета, которые могут найти применение в современной лексикографической практике при составлении словарей активного типа.

Ключевые слова: толковый словарь, словарная статья, способ толкования семантики слова, основное цветообозначение, название оттенка цвета, прототип, сравнительный оборот, языковая картина мира.

Постановка проблемы. Изменения, произошедшие в последние десятилетия в научной парадигме лингвистики, обусловили необходимость создания словарей антропоориентированного, активного типа. Такие лексикографические издания призваны показывать «действительную жизнь» слов (по А. Потебне), раскрывать языковое значение как феномен обыденного сознания, отображать языковую, или «наивную», картину мира носителей языка [1, с. 6].

При толковании семантики лексем предлагается создавать «более глубокие определения, ориентированные на человеческую концептуализацию реальности, которая отражена и воплощена в языке» [2, с. 230]. Образцы таких толкований разрабатываются, в частности, для основных цветообозначений, под которыми понимают названия базовых, фокусных цветов, способные обобщенным образом выражать любой оттенок определенного цветового тона. Так, в работах А. Вежицкой предложено описание семантики наименований цвета с применением метаязыка записи посредством прототипов, которые были бы понятны представителям разных культур [3]. Такие толкования могут найти применение при подготовке как переводных, так и толковых словарей.

Составители словарей нового типа, безусловно, должны опираться на принципы и способы описания семантики цветообозначений, выработанные в лексикографической практике. В связи с этим, важно оценить достоинства и недостатки традиционных словарных толкований цветовых слов, определить, какие из них могут быть использованы в современной лексикографии, а от каких следует отказаться.

Цель статьи – проследить специфику репрезентации семантики основных цветообозначений в «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля.

Для достижения поставленной цели сопоставим словарь Даля с другими толковыми словарями русского языка разных временных периодов: академическими – «Словарем Академии Российской» 1789–1794 гг., «Словарем церковнославянского и русского языка» 1867 г. (2-е изд., стереотипное издание 1847 г.), «Словарем современного русского литературного языка» 1950–1965 гг.; рассчитанным на массового читателя «Словарем

русского языка» С. Ожегова (11-е изд., 1975 г.), а также с терминологическим переводным словарем «Русско-англо-немецко-французские термины цветообозначения» 1986 г., составленным А. Василевичем.

Изложение основного материала исследования. Как показывают наблюдения, В. Даль сочетает различные способы описания значений основных наименований цвета в одной словарной статье, причем делает это непоследовательно: в толкованиях разных цветовых слов эти комбинации не совпадают. Наиболее характерным способом пояснения семантики основных цветообозначений, применяемым составителем, является отсылка к прототипам цвета – реалиям, типичным его носителям. Такой способ толкования следует признать наиболее адекватным, отражающим понятия обыденного сознания, поскольку основные цветообозначения усваиваются наглядно (остенсивно)» [3, с. 245]. Как указывал А. Потебня, «чувственный образ... цвета есть сам в себе противоречие, потому что мы видим не один цвет, а цветной предмет... Первоначально цветообозначение мыслилось не отдельно как качество, а в чувственном образе, который обнимал предмет, действие и качество» [4, с. 158–159].

По наблюдениям А. Вежицкой, в качестве прототипов, формирующих ценностное представление о цвете, выступают прежде всего «универсальные элементы человеческого опыта: день и ночь, солнце, огонь, растительность, небо и земля» [3, с. 283]. Такие прототипы в большинстве случаев взяты за основу в словаре В. Даля. Для одних названий цвета составитель указывает один прототип, для других – несколько, стремясь показать широту референциальной соотнесенности основных цветообозначений, а также подобрать наиболее адекватные эталоны сравнения. Многие из прототипов, предложенных в толковом словаре живого великорусского языка, закрепились в лексикографических изданиях более позднего времени. Сравн.: *жёлтый* – ‘цвета солнца или золота, различной яркости и оттенков’ (здесь и далее цитируем в соответствии с современными графическими и орфографическими нормами) [5, I, с. 530], ‘имеющий цвет яичного желтка, спелых злаков, золота’ [6, IV, с. 67], ‘цвета песка, золота’ [7, с. 176]; *оранжевый* – ‘цвета апельсина, красно-желтый, жаркой’ [5, II, с. 689], ‘желтый с красным оттенком, цвета апельсина’ [6, VIII, с. 994], ‘желтый с красноватым оттенком, цвета апельсина’ [7, с. 456], ‘цвета апельсина, красно-желтый’ [8, с. 26]; *чёрный* – ‘чёрного цвета, масти, сажи, самый тёмный’ [5, IV, с. 594], ‘имеющий цвет сажи, угля, самый тёмный из цветов’ [6, XVII, с. 918], ‘цвета сажи, угля’ [8, с. 39].

Актуальные для носителей русского языка прототипы цвета представлены также в составе устойчивых сравнительных оборотов, которые В. Даль приводит в иллюстративной части сло-

варных статей. Составитель обращается как к универсальным, так и национально-специфическим образам сравнения – характерным для русского культурно-исторического ареала названиям явлений природы, растений, животных, артефактов и под.: Бел как лунь, как плат (полотно, скатерть, полотенце), как стена, как снег. Белее снега [5, I, с. 152]; Зеленой горькой полыни. Зелен, как трава [5, I, с. 677]; Красен, как огонь, как алый цвет, как руда (кровь), как свекла, кирпич, как кровь, как клюква, как маков цвет [5, II, с. 187]. Входящие в данные сравнительные обороты прототипические объекты включены в семантические определения основных цветообозначений во многих толковых словарях русского языка. Сравн.: белый – ‘имеющий цвет снега, молока, мела’ [6, I, с. 378], ‘цвета снега или мела’ [7, с. 43], ‘цвета снега, молока, мела’ [8, с. 10]; красный – ‘относительно к телам: цветом на кровь похожий’ [9, III, с. 902], ‘цвета крови и его близких оттенков’ [6, V, с. 1596], ‘цвета крови’ [7, с. 278], ‘цвета алой артериальной крови’ [8, с. 20].

В словаре В. Даля зафиксирован своеобразный способ толкования семантики основного цветообозначения *синий*. Лексикограф начинает пояснять значение данного слова традиционно, сопоставляя его с семантикой цветоименования *голубой*: *синий* – ‘лазоревого, темно-голубой, цветом гуще, темнее голубого’ [5, IV, с. 186]. Такой способ толкования задан «Словарем Академии Российской», сравн.: *синий* – ‘имеющий цвет темнее голубого’ [9, V, с. 451]. Затем Даль приводит описание прототипической ситуации, помогающей понять специфику цветового концепта *синий*: «На юге, в ясную, звездистую ночь, небо кажется не голубым, а синим, как иногда и у нас зимою, сравнительно со снегом» [5, IV, с. 186]. Современные толковые и терминологические словари русского языка для цветообозначения *голубой* избирают однозначный прототип – *ясное небо*: *голубой* – ‘имеющий цвет ясного неба; светло-синий, лазоревый, лазурный’ [6, III, с. 240], ‘с окраской небесного, светло-синего цвета’ [7, с. 127], ‘цвета ясного неба, светло-синий’ [8, с. 13]. В описаниях же семантики слова *синий* прототип *небо* не упоминается. Толкования слов русского языка, выражающих цветовые концепты *синий* и *голубой*, с отсылкой к прототипу *небо* предложены А. Вежбицкой: для голубого цвета это небо, связанное с ясным дневным светом, а для синего – с отсутствием света ясного дня [3, с. 259]. Вполне вероятно, что именно словарь В. Даля навел исследователя на мысль о возможности таких определений.

При описании значения основных цветоименований в академических толковых словарях часто содержатся указания на спектральный характер цвета, что является проекцией научного знания на языковое значение и «оказывается нехвата, если нас интересует то, что люди имеют в виду, когда они употребляют слова» [3, с. 236]. Традиция толкования названий спектральных цветов в терминах физических свойств света задана «Словарем Академии Российской», созданным в XVIII в., когда разрабатывалась спектральная теория цвета, в том числе и русскими учеными (известна работа М. Ломоносова «Слово о происхождении света, новую теорию о цветах представляющее»). Приведем примеры описания семантики цветовых слов в указанном словаре: *жёлтый* – ‘означающее цвет яркий, который по белом цвете более прочих отражает света, и который от пропущения луча через раек занимает место между оранжевым и зеленым цветами’ [9, II, с. 1094–1095]; *красный* – ‘относительно к солнечным лучам означает один из простых цветов, меньше прочих преломлению лучей подверженных’ [9, III, с. 902]. Такие способы толкования названий цвета, входящих в состав

солнечного спектра, прослеживается и в словарях XIX–XX вв.: *жёлтый* – ‘имеющий яркий цвет, между оранжевым и зеленым’ [10, I, с. 837], ‘один из основных цветов солнечного спектра, средний между оранжевым и зеленым’ [6, IV, с. 67]; *красный* – ‘отражающий один из цветов радуги, подверженный менее прочих преломлению лучей’ [10, II, с. 452], ‘имеющий окраску одного из основных цветов радуги’ [6, V, с. 1596].

Несовпадение наивного и специального знания о цвете, а потому нецелесообразность включения подобных пояснений в толковые словари подтверждают неточности, содержащиеся в отдельных словарных статьях. Сравн.: *синий* – ‘имеющий окраску одного из основных цветов спектра – среднего между голубым и фиолетовым’ [6, XIII, с. 830], ‘имеющий окраску одного из основных цветов спектра – среднего между фиолетовым и зеленым’ [7, с. 660]. В последней дефиниции наблюдаем отступление от строгой последовательности цветов в спектре: синий и голубой, как принадлежащие к одному цветовому тону, объединяются. В Даль избегает таких толкований, в его словаре отсутствуют сведения о спектральных характеристиках цветов, что показывает преимущественную ориентацию составителя на языковую (наивную), а не научную картину мира носителей русского языка.

В толкованиях основных цветообозначений В. Даль приводит указания на смешанную физическую природу отдельных цветов, например: *коричневый* – ‘бурый, рыже-бурый’ [5, II, с. 161]; *серый* – ‘примесь черного, темного к белому’ [5, IV, с. 381] (сравн.: ‘пепеловидный, избела-темный’ [9, V, с. 1065], ‘избела-черный, пепеловидный’ [10, IV, с. 554]); *фиолетовый* – ‘цвет, сине-багровый, густой сине-алый’ [5, IV, с. 535]. Осмысление данных цветов как смешанных представлено и в словарях русского языка XX века: *коричневый* – ‘буро-желтый с темным оттенком’ [6, V, с. 1428], ‘темный, буро-желтый’ [7, с. 272]; *серый* – ‘цвета, получающегося из смешения черного с белым’ [6, XIII, с. 714]; *фиолетовый* – ‘синий с красноватым оттенком’ [7, с. 784], ‘синий с красноватым оттенком, средний между лиловым и сливовым’ [8, с. 37]. Частотность таких толкований доказывает, что для носителей русского языка характерно представление о смешанной природе указанных цветов, на некотором уровне лингвистического сознания они связывают их обозначения с двумя цветовыми концептами [3, с. 277].

Под влиянием академических толковых словарей XVIII–XIX вв. В. Даль указывает также на смешанную природу зеленого цвета: *зеленый* – ‘цвета от смешения синего с желтым’ [5, I, с. 677] (сравн.: ‘цвет, происходящий от смешения синего с желтым’ [9, III, с. 48], ‘происходящий от смешения синего с желтым’ [10, II, с. 169]). Такое представление о зеленом цвете не характерно для обыденного сознания носителей русского языка. Вероятно, осознавая это, составитель предлагает данный способ толкования как дополнительный, тогда как в качестве главных выступают отсылка к прототипам цвета и, что не менее важно, указание на способность слова выражать разные оттенки цветового тона: *зеленый* – ‘цвета травы, листьев, разных оттенков; цвета от смешения синего с желтым’ [5, I, с. 677]. Указанием на способность слова передавать любой оттенок данного цветового тона В. Даль сопровождает также толкование слова *желтый*: ‘цвета солнца или золота, различной яркости и оттенков’ [5, II, с. 530]. Такое описание семантики основного цветообозначения зафиксировано в дальнейшем только в академическом толковом словаре русского языка 1950–1965 гг. для слова *красный*: ‘цвета крови и его близких оттенков’ [6, V, с. 1596].

«Толковый словарь живого великорусского языка» В. Даля демонстрирует также способ описания семантики основных цветообозначений через синонимический ряд названий оттенков с указанием на способность слова обобщенным образом выражать любой из них: *красный* – ‘рудой, алый, чермный, червленый; кирпичный, малиновый, огневой и пр. разных оттенков и густоты’ [5, II, с. 187]. В «Напутном слове» к словарю ученый писал, что, по его мнению, «передача и объяснение одного слова другим, а тем паче десятком других, конечно, вразумительнее всякого определения, и примеры еще более поясняют дело» [5, I, с. XXII]. На наш взгляд, указание на способность слова выражать любой оттенок определенного цветового тона подтверждает статус основного цветообозначения и является важной составляющей его словарного толкования. В терминологическом словаре А. Василевича базовые названия цветов в русском языке сопровождаются пометой – ‘одно из 12 основных цветоименований’ [8].

В. Даль стремится раскрыть полноту семантики основных цветообозначений, в частности демонстрируя различия между оттенками цвета, которые они выражают. Так, для серого цвета составитель указывает два основных оттенка: «оттенки *серого* различны, но главных два: *избура* и *иссиня*» [5, IV, с. 381]. Различия в значениях слова В. Даль демонстрирует путем подбора синонимов, а также иллюстрирует их при помощи свободных и связанных словосочетаний: «*избура-серый, буро-серый: серый волк, серый заяц, серое* (некрашеное) *сукно*; *иссиня-серый, голубо-серый: серые глаза, зола, пепел, серый конь*; *дикий, железистый, пепельный*; *близкий к сивый, сизый, седой*» [5, IV, с. 381].

Выводы. Как показывают наблюдения, В. Даль опирался на принципы описания значения цветовых слов, предложенные в академических толковых словарях XVIII–XIX вв. – «Словаре Академии Российской» 1789–1794 гг. и «Словаре церковнославянского и русского языка» 1847 г., а также выработал новые подходы к раскрытию семантики основных цветообозначений, которые нашли продолжение в толковых и терминологических словарях русского языка XX в. (в частности в «Словаре современного русского литературного языка» 1950–1965 гг., «Словаре русского языка» С. Ожегова и словаре «Русско-англо-немецко-французские термины цветообозначения» 1986 г., составленном А. Василевичем).

На наш взгляд, в современной лексикографической практике при составлении словарей нового типа необходимо использовать, прежде всего, такие способы толкования семантики основных цветообозначений, зафиксированные в «Толковом словаре живого великорусского языка»: раскрытие значения базовых имен цвета путем отсылки к прототипам и указание на способность слова выражать различные оттенки определенного цветового тона. В иллюстративной части словарных статей следует приводить устойчивые сравнительные обороты, демонстрирующие актуальные для носителей русского языка образы сравнения, а также представлять другие фразеологические единицы, раскрывающие прямые и переносные значения цветовых слов.

Целесообразно комбинировать различные способы толкования значения цветовых слов в одной словарной статье, выработав единую схему ее построения для всех базовых наименований цвета в русском языке. Следует отказаться от толкований, ориентированных на научную картину мира, в частности от упоминаний о спектральных характеристиках цветов, а также об их смешанной физической природе, если такие представле-

ния не свойственны обыденному сознанию носителей русского языка.

Полагаем, что изучение способов толкования семантики цветовых слов в словаре В. Даля можно продолжить на примере названий оттенков цвета, обращая внимание на специфику представления в словарных статьях не только семантической, но и прагматической информации.

Литература:

1. Апресян Ю.Д. Предисловие / Ю.Д. Апресян // Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Первый выпуск / под общ. рук. акад. Ю.Д. Апресяна. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 5–6.
2. Вежицкая А. Прототипы и инварианты / А. Вежицкая // Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая; пер. с англ. – М.: Русские словари, 1997. – С. 201–231.
3. Вежицкая А. Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия / А. Вежицкая // Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая; пер. с англ. – М.: Русские словари, 1997. – С. 231–290.
4. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 613 с.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И. Даль. – 7-е изд. – М.: Русский язык, 1978–1980.
6. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950–1965.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 11-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1975. – 846 с.
8. Тетради новых терминов. Русско-англо-немецко-французские термины цветообозначения / сост. А.П. Василевич. – М.: Всесоюзный центр переводов научн.-техн. лит. и документации, 1986. – № 98. – 108 с.
9. Словарь Академии Российской: в 6 ч. – СПб.: Тип. Импер. Академии наук, 1789–1794.
10. Словарь церковнославянского и русского языка, составленный Вторым отд. Импер. Академии наук: в 4 т. – 2-е изд. – СПб.: Тип. Импер. Академии наук, 1867.

Григорук С. І. Репрезентація семантики основних кольоропозначень у «Тлумачному словнику живої великоруської мови» В. Даля

Анотація. У статті проаналізовано специфіку репрезентації основних кольоропозначень у тлумачному словнику В. Даля. Установлено способи тлумачення значень найменувань кольору, які можуть бути застосовані в сучасній лексикографічній практиці при укладанні словників активного типу.

Ключові слова: тлумачний словник, словникова стаття, спосіб тлумачення семантики слова, основне кольоропозначення, назва відтінку кольору, прототип, порівняльний зворот, мовна картина світу.

Hrygoruk S. Representation of basic color terms semantics in the “Explanatory dictionary of the living great russian language” by V. Dahl

Summary. The article has analyzed the specifics of representation of basic color terms semantics in the Dahl’s explanatory dictionary. The ways of interpreting the meanings of color names that can be used in modern lexicographic practice for active type dictionaries compiling have been established.

Key words: dictionary, dictionary entry, interpretation method of the word’s semantics, basic color terms, name of the color hue, prototype, comparative pattern, linguistic worldimage.

Гришко О. П.,
аспірант кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету

САКРАЛЬНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА РИСА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОМЕНТАЛЬНОСТІ В МОВІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Анотація. У статті розглядається сакральність як визначальна риса етнічної ментальності українців і подається дослідження її вияву в мові національного художнього дискурсу через призму поетичних творів Максима Рильського.

Ключові слова: сакральність, релігійність, етноментальність, лексема, теонім, біблеїзм.

Постановка проблеми. З давніх-давен людина усвідомлює священне, бо воно виявляється, виказує себе як щось зовсім відмінне від буденного. Сутність сакрального полягає в тому, що воно охоплює все те, що перевищує людські можливості, а відтак породжує бажання поклонитися йому чи остерегатися його. На переконання культуролога С. Хрипка, синтез гнучкості й міцності релігії та духовності є відбитком моральної зрілості нації, що поступово й проектує феномен менталітету, тому проблема етноментальності та її сакрально-релігійних ознак бачиться однією зі стрижневих в українській науковій думці. Цей факт і недостатнє вивчення цих явищ із лінгвістичного погляду зумовлює актуальність дослідження.

До питання сакральності й сакральних, тобто священних, речей і дій для українців, зверталися різні дослідники: І. Нечуй-Левицький, В. Личковах, В. Шинкарук, М. Костомаров, С. Хрипка, Ю. Шерех.

Ми маємо на меті дослідити вияв української національної сакральності в художній мові поезії М. Рильського. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: виокремлення сакральності як визначальної риси української етноментальності, дослідження її вияву в мові художніх творів, зокрема в поетичній мові М. Рильського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтовна праця І. Нечуй-Левицького «Світогляд українського народу», присвячена сакральності, торкається давніх вірувань жителів території нинішньої української держави та впливу цих вірувань на формування окремої особистості й народності загалом. Дослідник української сакральності В. Личковах уважає, що український «світ» навіть етимологічно пов'язується зі «світлом», «святотом», «святістю», тому набирає сакральних вимірів і стає об'єктом шанування в усіх своїх вітально-екзистенційних вимірах: Природа, Край, Хутір, Хата, Хліб, Земля. За його спостереженнями ці архетипи часто пов'язуються із символічними образами Жінки, Матері, Дому, Саду («дивосаду»). «Відтак український Sacrum – це духовно освячені цінності віри й життя, метарелігійні святості українського буття. Знову ж таки, вихід на дослідження сенсожиттєвих духовних святинь – Віри, Надії та Любові – належить В. Шинкаруку, який впровадив ці традиційні релігійні поняття в сучасний філософський обіг в Україні, в структуру вітчизняного філософсько-світоглядного знання», – підкреслює науковець [1, с. 15].

Жоден автор не оминає теми звернення людини до Бога, молитви, віри в підтримку Всевишнього, що підтверджує релігійність українського народу. Етнонаціональна специфіка релігійності українців чітко визначається М. Костомаровим у працях «Дві руські народності» й «Закон Божий». Зокрема, він зазначає так: «В українців міцне почуття божої всеприсутності, душевна скруха, внутрішня розмова з Богом, тайне думання про божу волю над собою» [2, с. 45]. До Бога звертаються майже всі герої творів Т. Шевченка: «Така її доля.. **О божє мій милий? За що ти караєш її сироту?**» («Причинна»), «**Ти не пізнав мене, Йване? Серце, подивися. Йй же богу, я Катруся! Божє милий! Іване!**» («Катерина»), «**Хто догляне, розпитає, на старість pomoже? Мамо моя, доле моя! Божє милий, божє!**» («Тополя»), «**От де, люде, наша слава, слава України! Без золота, без каменю, без хитрої мови, а голосна та правдива, як господа слово**» («До Основ'яненка»), «**О божє, мій божє! Волею своєю розбий моє тіло і душу розбий**» («Мар'яна-черниця»), «**О милий божє України! Не дай пропасти на чужині, в неволі вольним козакам!**» («Гамалія»), «**Божє милий, чому ти не хочеш укоротити свої темні, тяжкі мені ночі!**» («Дівичі ночі»), «**Так і треба! Бо немає Господа на небі!**», «**Прощай же ти, моя нене, удово небого, годуй діток; жива правда у господа бога!**» («Сон»), «**А я тихо богу помолюся, щоб усі слав'яне стали добрими братами...**» («Єретик»), «**Господь бог лихих карає – душа моя знає**», «**Божє, спаси, суди мене ти по своїй волі. Молюсь, господи, внуши їм уст мох глаголи, бо на душу мою встали сильнії чужії, не зрять бога над собою, не знають, що діють**» («Псалми Давидові») [3, с. 4, 36–37, 60, 62, 155, 199, 234, 237–238, 262, 341–345].

Як зазначає дослідник Ю. Шерех, лексеми *Україна* й *український* Т. Шевченко у своєму «Кобзарі» вживає 269 разів, а біблеїзми *Бог*, *Божий*, *Господь*, *Ісус*, *Христос* – 1 281 раз. Це свідчить якраз про те, що протягом багатьох століть релігійна ознака важила значно більше, ніж етнічна чи територіальна. І це характерно не лише для українського люду, а й для європейця чи росіянина [4, с. 169].

Можна сміливо говорити, що фундаментальною працею фундаментальної сакральності, енциклопедією язичництва, що становило основу, на якій формувалася українська ментальність і яка навіть зараз, через століття, дає про себе знати, є «Лісова пісня» Лесі Українки. За підрахунками дослідників, у тексті «Лісової пісні» можна зустріти імена більше ніж 30 міфічних постатей. Леся Українка внесла ці імена в розмову дійових осіб. Наприклад, Дядько Лев згадав *Бога*, *Сонце*, *Місяць*, *Зорі*, *Урая*, *Зірницю*, *Оха-Чудотвора*, *Трьомсина*, *Царівну Хвилю*, *Білого Палянина*, *Цур-Пека*; Лукаш – *Мавок* і *Упирицю*; Перелесник – *Змію-Царицю*, *Літавиць* – *Гірських Русалок*. Уособлено згадуються також дерева й куші: *Вербиця-вдовиця*, *Береза-сестриця*, *Дуби*, *Клен-князь*, *Явір*, *Ясень*, *Калина*, *дика Рожа*, *Осика*, *Глід*.

Говорячи про сакральність і символізм творів Лесі Українки, процитуємо М. Зерова, який уважав, що «...виходячи з музичних здібностей Лесі Українки, вони в першу чергу були звуковими та часто базувалися на сновидіннях, наприклад, оповідання «Розмова» Лесі Українці «цілком приснилася»» [5]. На думку вченого, кожне явище відкривалося письменниці «разом і як видіння, і як звук. І навпаки – скоріше звук викликав образи, мелодія відтворювала в пам'яті картину» [5].

Звернення до Бога та людей, нагадування про страх Божий зустрічаємо в перших рядках «Марусі Чурай» авторства Л. Костенко: «Пане полковнику і пане войте! / Ускаржаюся Богу і вам / на Марусю, / що вона, забувши **страх божий**, / отруїла сина мого Григорія». І далі за текстом уже слідує передікання покарання: «Вона ж співала, наче голосила, / на себе **кари божої просила**» [6, с. 34].

Утім століття двовір'я, час, що настав після того, як Володимир охрестив Русь і знищив язичницьких богів, але не зміг їх стерти з народної пам'яті, дали про себе знати. І разом із багаторазовими згадками про Бога, читаємо й таке: «І що ми вже Грицькові не робили, - / вишпитували, терли, ізсилали, / свячене зілля клали під потилицю, / водоюмили і переливали / хоробу на бобренківського пса, / не допомогло» [6, с. 34]; «Ну, ті сказали, що **Маруся – відьма**, / що у Полтаві гіршої нема, / що всі це знають, і по ній це видно, / і що вона ж співала і сама: / «Котра дівчина чорні брови має, / то тая дівчина усі **чари знає**. / І то ж вона наврочила, ніроку»» [6, с. 34]. Маруся водночас постає перед нами грішницею, відьмою та невинною дівчиною, котру зрадили. Ця двоїстість, яку часто поєднували в собі українські жінки, є теж однією з рис української етноментальності.

Розглядаючи особливості творчості М. Рильського, науковці зауважують, що художній дискурс поета підтвердив явище «вращення» знаків античної й біблійної культур у мовну картину світу українців. Доказом цього є активне використання митцем біблеїзмів (Бог, Божий, Марія, храм, Диявол), теонімів (зокрема імен античних богів: Афродіта, Ерот, Посейдон, Тритон, Аполлон, Діоніс). Наприклад, у поезії «Я чистий образ Беатріче...» автор звертається до мотиву вічної боротьби добра зі злом, дуалістичності життя, людської душі, у якій протиставляється божественне начало й диявольська спокуса. Сакрального значення в ній набуває числівник *три*, який є уособленням Святої трійці: Отця, Сина і Святого Духа. Окрім лексем *Бог* і *Диявол*, зустрічаємо біблійний топонім *Содом* – місто, що було знищене Всевишнім за гріхи його мешканців:

*Од Бога я відрікся **тричі**, –
І **тричі** півень проспівав.
Куди веде моя дорога?
Кому це листя шелестить?
Як небо полюбить без **Бога**?
Як без **диявола** прожить?
Содом шумить, і я в **Содомі**
І голоси напівзнаючі
Кричать забуте щось мені.
В святій, задимленій блакиті
Лице **божественне** тремтить... [7, с. 243].*

Біблеїзми зустрічаємо і в інших творах поета («Раба кохання, ти його й не знала...»), «Меди та похощі живиці...», «Вже закипас в чайнику вода»):

*Ходи за мною в мій дитячий **храм!**
Я розкажу тобі про небо й **Бога**,
І може навіть я повірю й сам [7, с. 249];
Цвіте прозорий вертоград*

*Край непорочної світлиці,
Де **Божий сад Марії** сниться
І кедрів **патріарший ряд** [7, с. 309];
Як тепло приторк **Божої руки**
Втішає душу, ще недавно хорю! [7, с. 311].*

Серед домінуючих сакральних лексем поезії митця можна виділити й такі, як *серце* і *душа* («До музи», «Сьогодні був у мене сатана» тощо):

*І **серце** подив обгорта,
Немов у нічку **Великодну**
У храмі скорбного **Христа** [7, с. 312];
Сьогодні був у мене **сатана**.
Моя **душа** для його **непотрібна**;
Занадто супокійна і ясна,
До місяця осіннього подібна [7, с. 252].*

Сакрального значення з давніх-давен українці надавали ночі, темряві, сну. Ніч – це символ як добра, так і зла. Уночі все спочиває, але водночас панує темрява, що є символом страху: світ, занурений у п'ятьм, повний небезпек, тому й лякає людську свідомість. Та в народній уяві образ-символ ночі уособлює не тільки спочинок, страх, небезпеку, а й кохання, стосунки між дівчиною та хлопцем, тому має яскраво виражене утаємничене, інтимне семантичне забарвлення. Сон же – це символ відпочинку, тимчасового забуття, зв'язку з потойбіччям. Усі ці слова-символи наскрізь пронизують поезію М. Рильського:

*Недвижні тіні. Сірі стіни.
Непевно свічка миготить.
Безсонна **ніч** поволі плине
І мовчить [7, с. 237];
або:
І скаже: він жив і горів, –
А що ж зосталось по йому?
Чи він не зогнив, як усі?
Чи **ночі** розвіяв **п'ятьму**? [7, с. 231].*

Нерозривно поєднані попередньо згадані сакральні лексеми та слова-символи у вірші «Не спалося квітам у тумані ночі»:

*Не **спалось** квітам у тумані **ночі**,
В повітрі вогкім чулася гроза,
І застинала зір далеких очі
Передчуття тривожного сльоза.
Не спав і я, і образи носились
В моїй **душі** – уривки мрій та **снів**...
О, чом вони одразу не розбились?
Чом **божій** грім в ту **ніч** їх не спалив? [7, с. 248].*

Символічного значення набувають у поетичному дискурсі М. Рильського античні теоніми, які поет активно використовує у своїх творах («Веранда, виноград, гудіння бджіл...»), «До музи», «Грім одгримів...» тощо), наприклад:

*Щороку з білих пін виходить **Афродіта**
І плещуть навкруги з **еротами** тритони... [7, с. 305];
Дивлюсь на білу, на високу,
Що **Аполон** благословив,
І всі земні діла й пороки
На тому березі лишив [7, с. 312];
І по землі **небожителі** ходять **блаженні**:*

*Флейти торкається **Пан**, чашу підняв **Діоніс** [7, с. 316].*

Висновки. Отже, ми виокремили сакральність як визначальну рису української етноментальності. Вона яскраво виражена в художній мові творів Т. Шевченка, Л. Українки, М. Рильського, Л. Костенко. У поезіях М. Рильського відбувається явище «вращення» знаків античної й біблійної культур

у мовну картину світу українців за рахунок активного використання біблеїзмів, античних теонімів, сакральних слів-символів, характерних для народної яви українців.

Перспективи подальших досліджень убачасмо у вивченні та порівнянні засобів мовної маніфестації сакральності в поетичних і прозових творах інших представників українського національного художнього дискурсу.

Література:

1. Личковах В. Український сасгит: світовідношення як свято відношення / В. Личковах // Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадянського самовизначення : зб. наук. статей. – Чернівці : ЦНТЕІ, 2006. – С. 13–20.
2. Костомаров М. Дві руські народності / М. Костомаров ; ред. Л. Івшина. – 2-е вид. – К. : Газета «День», ПрАТ «Українська прес-група», 2013. – 72 с.
3. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. / Т. Шевченко ; ред. кол. М.К. Гудзий, Д.С. Зубков, Е.П. Кирилук та ін. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. – Т. 1. – 1963. – 479 с.
4. Шерех Ю. Микола Ге і Тарас Шевченко: Мистець у відмінному контексті // Ю. Шерех – Третя сторожа. – К. : Дніпро, 1993. – 269 с.
5. Смольницька О. Філософська інтерпретація мовних знаків на матеріалі літературознавчих досліджень у Київському університеті кінця XIX – початку XX століття / О. Смольницька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2743>.
6. Богород А. Міфологічний світ «Лісової пісні» / А. Богород // Сварог. – 1998. – № 9. – С. 29–34.
7. Тичина П.Г. Рильський М.Т. Вибране / за ред. Є.В. Мезенцева. – Х. : Фоліо, 2011. – 538 с.

Гришко О. П. Сакральность как определяющая черта украинской этноментальности в языке поэтических произведений Максима Рыльского

Аннотация. В статье рассматривается сакральность как определяющая черта этнической ментальности украинцев и подается исследование ее проявления в языке национального художественного дискурса через призму поэтических произведений Максима Рыльского.

Ключевые слова: сакральность, религиозность, этноментальность, лексема, теоним, библеизм.

Hrishko O. The sacredness as the defining feature of the Ukrainian ethnomentality in language of poetry by Maxim Rilsky

Summary. Served the study of the sacredness as the defining feature of ethnic Ukrainian mentality and its expression in the language of national literary discourse through the prism of poetry by Maxim Rilsky.

Key words: sacred, religiosity, ethnomentality, lexeme, theonym, Biblical word.

Жукова О. Т.,
аспірант кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ГАЛУЗІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. У статті розкрито причини появи та функціонування термінологічних сполук; визначено структурні типи термінів-словосполучень галузі залізничного транспорту; охарактеризовано продуктивні моделі утворення складних термінів різних структурних типів і окреслено лексико-граматичні класи слів, якими в українській мові представлені компоненти терміноструктур аналізованої термінології.

Ключові слова: термін, термінологія, структурний тип, термінологічне словосполучення, компонент, структурна модель.

Постановка проблеми. Прогрес сучасної науки й техніки призводить до змін у різних галузях діяльності людини, а накопичення наукових знань, поява нових та ускладнення тих понять, що вже існують у науці, вимагає їхньої відповідної вербалізації у складі тієї або іншої терміносистеми. Як зазначають дослідники, можливість використання термінів-однослів для позначення все зростаючої кількості понять певною мірою вичерпала себе, до того ж ускладнення самих понять вимагає більшої точності для їхнього словесного вираження. Це стимулює до використання для позначення нового поняття вже відомого мовного матеріалу з додаванням того або іншого визначення [15, с. 98]. Найбільш інформативними одиницями термінологічної лексики дослідники вважають терміни-словосполучення, оскільки за їх допомогою «можна виразити найбільшу кількість необхідних ознак поняття» [7, с. 12].

Теоретичні засади вивчення граматичного способу творення термінів розглянуто в працях Д.С. Лотте, В.П. Даниленко, О.В. Суперанської, Н.В. Подольської, Н.В. Васильєвої, М.П. Годованої, А.В. Крижанівської, В.С. Марченко, Т.І. Панько, Л.О. Симоненко, В.М. Лейчика, І.С. Квітко й ін. Актуальним залишається ґрунтовне дослідження термінологічних систем окремих галузей знання, зокрема класифікації термінологічної лексики, визначення її структури.

Класифікація термінів за їхньою синтаксичною структурою на матеріалі транспортної термінології вже була предметом лінгвістичного опису. Так, у дослідженнях М.М. Бондарчук і А.А. Романченка розглянуто функціонування терміносполучень авіаційної галузі (на матеріалі російської та перської мов, відповідно). Компонентний аналіз термінологічних словосполучень галузі автомобілебудування й ремонту транспортних засобів на матеріалі української мови здійснено в роботі Н.В. Нікуліної. Порівняльний аналіз структурної типології німецьких і російських термінів автомобільної галузі наведено в дисертаційному дослідженні Ю.М. Ревіної. Опис структурних особливостей англійської термінології залізничного транспорту здійснено в роботі О.В. Демішкевич. Характеристику полілексемних термінів залізничної галузі подано в дослідженнях О.М. Міронеско (на матеріалі російської мови) та Л.А. Чернишової (на матеріалі англійської й російської мов). Словосполу-

чення в українській термінології залізничного транспорту ще не були об'єктом лінгвістичного опису.

Метою статті є встановлення чинників, що призводять до утворення й функціонування складних термінів у галузевих терміносистемах, визначення структурних типів термінів-словосполучень галузі залізничного транспорту, окреслення продуктивних моделей утворення словосполучень різних структурних типів, виявлення частиномовної належності компонентів складних термінів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення поняття «термін» як слова або словосполучення «спеціальної (наукової, технічної тощо) мови, що утворюється (приймається, запозичується тощо) для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» підкреслює важливість відповідності форми мовного знаку змісту поняття [1, с. 474]. У свою чергу, використання складних за структурою найменувань понять і реалій тієї або іншої галузі діяльності людини задля можливості «максимального відображення в терміні відмінних ознак поняття» йде в розріз із такою вимогою, що висувається до терміна, як стислість [8, с. 107]. Однак за умови дотримання відповідності терміна-словосполучення правилам і нормам мови, вимозі системності, однозначності, відсутності синонімії, милозвучності тощо «нема підстав відмовляти термінові в його термінологічності», незалежно від лексичної довжини останнього [9, с. 13–14].

У науковій літературі переважно виділяють два основних структурні типи термінів: терміни-слова й терміни-словосполучення [5, с. 70], а дослідження термінології різних галузей науки і техніки підтверджує велику продуктивність саме останнього. Так, на думку С.В. Гриньова-Гриневича, синтаксичний спосіб покладено в основу утворення «60–95% складу різних досліджуваних термінологій європейських мов» [6, с. 135]. Причини такого явища вбачаються у високій здатності комбінування та можливості збільшувати кількість компонентів із накопиченням ознак, за допомогою яких здійснюється послідовне розрізнення певних явищ.

Як зауважує І.С. Квітко, переважна кількість термінів-словосполучень легко розчленяються на складові, причому «значення терміна-словосполучення зазвичай багатше за суму значень терміноелементів, подібно до того, як складне поняття не є механічним поєднанням більш простих понять, що лежать в його основі» [11, с. 86], наприклад: *автоматична локомотивна сигналізація* – пристрій для безперервного передавання сигналів із колії на локомотивний світлофор, який знаходиться в кабіні машиніста [13, с. 78].

За твердженням науковців, термінологічні словосполучення можуть утворюватися на основі слів, які належать до складу термінології аналізованої галузі (*службовий вагон* [2, с. 13], *маневровий локомотив* [4, с. 178]); уходять до складу загальнотехнічної термінології (*двигун механізму пересування візка*

[12, с. 426], *брус перевідний стрілочний* [4, с. 30]; є термінами спорідненої та/або віддаленої дисципліни (*міст метрополітену* [4, с. 191], *експортний вантаж* [4, с. 37]); узяті із загально-мовного словника (*білий вогонь світлофора* [4, с. 27], *лампа стоп-сигналу* [4, с. 170]) [10, с. 48].

Аналіз термінології залізничного транспорту засвідчує, що найбільш продуктивними моделями утворення іменникових словосполучень атрибутивного типу серед двокомпонентних термінів є такі:

1) прикметник + іменник (A + N): *багажний вагон* [13, с. 269], *пасажирська швидкість* [3, с. 244], *портова станція* [3, с. 287] тощо.

Варто зауважити, що нерідко для найменування складних реалій використовуються терміносполучення, в яких атрибут представлений прикметниками складної конструкції: *маршрутно-контрольні пристрої* [4, с. 179], *багатоколіїний перегін* [3, с. 166] тощо.

Атрибутивну функцію у двокомпонентних термінах можуть виконувати також дісприкметники (пасивні й активні): *блокувальний сигнал* [4, с. 29], *підготовчувальний локомотив* [3, с. 277], *уловлюючий тупик* [13, с. 15]; при чому поширеним також є уживання багатословних дісприкметників: *гальмо-випробний вагон* [3, с. 426], *забірно-роздавальний вагон* [4, с. 33], *колієвимірювальний вагон* [4, с. 152], *шпалорізний станок* [3, с. 470], *шпалопідбивальна машина* [3, с. 160] тощо.

2) іменник + іменник (N + N). Ця група представлена такими моделями:

– іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку (N + N): *база вагона* [3, с. 17], *коливання вагона* [4, с. 151], *відкриття світлофора* [13, с. 84], *безпека перевезень* [4, с. 25] тощо;

– іменник у називному відмінку + іменник у давальному відмінку (N + N): *черговий по депо* [12, с. 341], *інспекція на залізниці* [4, с. 135] тощо.

Відзначимо, що серед двокомпонентних термінів зустрічаються й приїменникові словосполучення: *відхилення від графіка* [4, с. 59], *диспетчер із ремонту* [12, с. 341] тощо. У структурній побудові переважають моделі підрядної залежності компонентів: узгодження (*додатковий поїзд* [4, с. 259], *сортувальна платформа* [4, с. 251]), керування (*випробування на маневреність* [4, с. 48], *маршрутизація перевезень* [3, с. 158]).

Серед тричленних конструкцій термінів виділяємо такі структури:

1) іменник у називному відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку (N + A + N): *автоблокування постійного струму* [13, с. 72], *бригадир колійної бригади* [4, с. 30] тощо;

2) прикметник + прикметник + іменник у називному відмінку (A + A + N): *безгіркова сортувальна станція* [4, с. 25], *порожній критий вагон* [4, с. 262] тощо;

3) прикметник + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку (A + N + N): *бокове хитання локомотива* [4, с. 29], *взаємне замикання стрілок* [3, с. 33], *головна рама тепловоза* [12, с. 297] тощо;

4) іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку (N + N + N): *гаситель коливань вагонів* [4, с. 68], *поїзд для випробування гальм* [4, с. 259], *пункт обороту локомотивів* [12, с. 341] тощо;

5) іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у давальному відмінку (N + N + N): *безпека робіт на коліях* [4, с. 25], *кількість циліндрів у дизелі* [12, с. 304] тощо.

Побудова трикомпонентних термінологічних словосполучень відбувається на основі як термінів-словосполучень, так і однослівних термінів [14, с. 173], наприклад: на основі моделі «прикметник + іменник» утворено трикомпонентні терміни моделі A + (A + N): *вантажне перевезення + міжнародний – міжнародні вантажні перевезення* [13, с. 148]; на основі моделі «іменник + іменник» укладено терміни моделі A + (N + N): *довжина колії – корисна довжина колії* [4, с. 86]. Опорним словом для моделей N + N + N та N + A + N є іменник: *кожух + привід стрілки – кожух приводу стрілки* [4, с. 150]; *поїзд + приміське сполучення – поїзд приміського сполучення* [3, с. 279].

Чотирикомпонентні терміни в досліджуваній терміносистемі мають характер описовості. Формування таких словосполучень відбувається на основі елементів нижчих структур (трикомпонентних, двокомпонентних, однослівних термінах). У цій групі виділяємо такі структури:

1) прикметник + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник в орудному відмінку (A + N + N + N): *автоматизована система керування метрополітеном* [4, с. 9], *оперативне керування процесом перевезень* [4, с. 221] тощо;

2) іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку (N + N + A + N): *вагон випробування контактної мережі* [12, с. 367], *вентилятор охолодження тягових електродвигунів* [12, с. 302], *машина для загвинчування рейкових шурупів* [3, с. 182] тощо;

3) прикметник + іменник у називному відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку (A + N + A + N): *поточне утримання рухомого складу* [4, с. 264], *резервний парк вантажних вагонів* [2, с. 130], *тягова підстанція магістральної залізниці* [4, с. 362] тощо;

4) іменник у називному відмінку + прикметник + прикметник + іменник у родовому відмінку (N + A + A + N): *вісь ведучої колісної пари* [12, с. 330], *мережа комутованих телеграфних зв'язків* [4, с. 184] тощо;

5) прикметник + прикметник + прикметник + іменник у називному відмінку (A + A + A + N): *єдина контейнерна транспортна система* [4, с. 105], *нормальний типовий рухомий склад* [4, с. 210] тощо.

Частково терміни залізничної галузі представлені багатоконпонентними словосполученнями (від п'яти до восьми компонентів). До цієї групи термінів зараховуємо такі: *автоматизована система керування контейнерними пунктами* [13, с. 104], *водяний насос системи охолодження дизеля* [12, с. 314], *рейкова педаль для керування переїзними пристроями* [4, с. 288], *сигнал захисту поїздів і зайнятості колій* [4, с. 314]; *економічний коефіцієнт корисної дії теплових установок* [4, с. 94], *план відправлення масових вантажів маршрутними поїздами* [4, с. 249], *план регулювання пасажирських вагонів для поїздів міжнародного сполучення* [4, с. 249], *тяговий електродвигун тепловоза з електропередачею постійного і змінно-постійного струму* [12, с. 323], *станційний технологічний центр опрацювання поїзної інформації й перевізних документів* [4, с. 333] тощо.

Можемо зробити **висновок**, що необхідність точного вираження складних понять галузі залізничного транспорту сприяє продуктивності синтаксичного способу творення термінів. Окреслені моделі побудови термінологічних словосполучень становлять базу для подальшої розбудови лексичного складу досліджуваної терміносистеми. Перспективним видається дослідження структури лексичних одиниць термінології заліз-

ничного транспорту на предмет доцільності використання тих або інших елементів у складі багатокомпонентних словосполучень, що сприятиме упорядкуванню, уніфікації й стандартизації цієї галузевої термінології.

Література:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Боднар Б.С. Російсько-український термінологічний словник: Вагони та вагонне господарство. Локомотиви. Словник / укл. Б.С. Боднар, О.О. Бочарова, В.В. Колбун. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2005. – 163 с.
3. Ватуля Л.П. Російсько-український словник залізничних термінів / Л.П. Ватуля, В.С. Фоменко ; за ред. Ю.В. Соболева. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К. : Транспорт України, 2000. – 484 с.
4. Величко Г.П. Українсько-російський словник для працівників залізничного транспорту: понад 17 тис. термінів і термінологічних словосполучень / уклад. Г.П. Величко, О.М. Величко. – К. : Транспорт України, 1997. – 412 с.
5. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
6. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / С.В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.
7. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
8. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
9. Д'яков А.С. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько – К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
10. Как работать над терминологией : Основы и методы (по трудам Д.С. Лотте) / отв. ред. В.С. Кулебакин. – М. : Наука, 1968. – 75 с.
11. Квитко И.С. Термин в научном документе / И.С. Квитко. – Львов : Вища школа, 1976. – 125 с.
12. Корнійчук М.П. Технологія галузі і технічні засоби залізничного транспорту : [підручник] / М.П. Корнійчук, Н.В. Липовець, Д.О. Шамрай. – 2-е вид., випр. – К. : Дельта, 2007–2008. – Частина 1 (розділи 1–6). – 2008. – 504 с.
13. Корнійчук М.П. Технологія галузі і технічні засоби залізничного транспорту : [підручник] / М.П. Корнійчук, Н.В. Липовець, Д.О. Шамрай. – 2-е вид., випр. – К. : Дельта, 2007. – Частина 2 (розділи 7–14). – 2007. – 424 с.
14. Панько Т.І. Українське термінознавство : [підручник] / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
15. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева ; отв. ред. Т.Л. Канделакки. – 2-е изд., стереотипное. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 248 с.

Жукова О. Т. Синтаксический способ образования терминов отрасли железнодорожного транспорта

Аннотация. В статье раскрыты причины возникновения и функционирования терминологических сочетаний; определены структурные типы терминов-словосочетаний отрасли железнодорожного транспорта; охарактеризованы продуктивные модели образования сложных терминов различных структурных типов и очерчены лексико-грамматические классы слов, которыми в украинском языке представлены компоненты терминоструктур анализируемой терминологии.

Ключевые слова: термин, терминология, структурный тип, терминологическое словосочетание, компонент, структурная модель.

Zhukova O. Syntactical way of term building in railway transport sphere

Summary. In this study the reasons of terminological phrases formation and functioning are revealed; the structural types of terminological phrases of railway transport sphere are defined; the productive structural patterns of compound terms of different structural types formation are characterized; lexical-grammatical classes of words representing the components of terminological structures in Ukrainian railway terminology are outlined.

Key words: term, terminology, structural type, terminological phrase, component, structural pattern.

Зелез І. І.,

викладач кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНОЇ ТИПОЛОГІЇ ОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ОЙКОНІМІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Анотація. У статті проаналізовано особливості семантико-словотвірної типології онімів. Ойконіми становлять досить значний континуум української лексики. Необхідність їх дослідження зумовлена низкою причин, пов'язаних як із лінгвістичними, так і з історичними даними.

Ключові слова: ономастика, номінація, топоніми, географічний об'єкт, ойконіми, семантико-словотвірні типи, деривати-ойконіми, етногенетика, семантична структура, похідні.

Постановка проблеми. Питання семантичної структури власних назв належить до важливих проблемних питань сучасної ономастики. Власні назви відображають соціальні, економічні й географічні аспекти діяльності людини. Ця особливість, яка притаманна найбільшою мірою географічним назвам, може бути розкрита в усій своїй багатогранності у процесі семантичного аналізу топонімічної лексики [1, с. 35].

Окремі питання топоніміки розглядаються у працях географів, істориків і мовознавців від часу виникнення цих наук. Творцем топоніміки був звичай народ, географи-мандрівники, першовідкривачі, які давали назви континентам, островам, гірським вершинам тощо. Вони здійснювали збір географічних назв, їх первинну систематизацію, картографування. Тому зрозумілий величезний внесок у топоніміку географів, від невідомих мандрівників і до таких учених, як О. Степанів, О. Гумбольдт, В. Семенов-Тянь-Шанський, Л. Берг, П. Тутковський та інші. Проте для з'ясування семантики й лінгвістичних особливостей топонімів у ті часи не вистачало наукового підґрунтя. Під час вирішення тих чи інших проблем, пов'язаних із географічними назвами, постала наука топоніміка, яка, проводячи лінгвістичне дослідження топоніма, обов'язково спирається на дані інших наук – історії, географії, археології.

Дослідження семантики топонімів допомагає встановленню кола слів, які використовуються в географічних назвах. Регулярність використання лексем, які належать до певних тематичних груп, дає змогу говорити про закономірності номінації, які діяли в період виникнення географічних назв [3, с. 192].

Вибір при номінації тієї чи іншої ознаки як основної для певної реалії зумовлюється інтересами населення, які, у свою чергу, залежать від різноманітних соціально-економічних, психологічних та інших факторів. Певною мірою можна говорити про відносну стабільність кола інтересів, яким визначається виділення ознаки географічного об'єкта [4, с. 75].

Мета статті – дослідити семантику ойконів, визначити найпродуктивніші типи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правильно зрозуміти й уміло пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення та походження – це означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови,

економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Ця особливість топонімів використовується в історичних і географічних дослідженнях для реконструкції ландшафтів минулого, вивчення особливостей освоєння території, виявлення зниклих ареалів рослин чи тварин. Але щоб одержати таку поглиблену інформацію, потрібно досліджувати їхню сукупність, сформовану під впливом характерних географічних або історичних умов.

На численних прикладах дослідження території переконуються, наскільки географічні назви пов'язані з особливостями місцевості, відображають її характер, при тому не лише у фізичному, а й економіко-географічному плані. Цю закономірність В. Никонов сформував так: топоніміка відображає не лише географічне середовище, а й ставлення суспільства до нього [6, с. 12].

Сучасні ойконімічні дослідження, спрямовані на системне вивчення явищ, розпочинаються найчастіше із словотвірних студій, без яких не можуть бути успішними семантичні, етимологічні розвідки.

Топоніми різних категорій необхідно вивчати в тісному зв'язку, щоб можна було говорити про первинність і вторинність тієї чи іншої назви, про її походження, семантичний відтінок. Отже, потрібне комплексне дослідження. Наочне свідчення цього – словотвірні студії Ю. Карпенка з гідронімії, ойконімії, мікротопонімії, оронімії Буковини. На основі аналізу взаємозв'язків і способів словотворення топонімів однієї території дослідник робить висновок про словотвірну специфіку власних географічних назв різних класів, яка полягає в неоднаковій представленості – якісній і кількісній – певних словотвірних моделей у топонімічному класі [5, с. 23]. Якщо цей висновок взяти до уваги в дослідженнях топонімії інших територій, то в топоніміці буде повний кількісний і якісний аналіз топонімії.

Ойконіми становлять досить значний континуум української лексики. Необхідність їхнього дослідження диктується низкою причин, пов'язаних як із лінгвістичними, так і з історичними даними.

При системному вивченні ойконімів треба врахувати, що розвиток мовознавчої науки другої половини ХХ ст. був в основному пов'язаний із вирішенням питання функціонування мовних одиниць і мови загалом [6, с. 84], що передбачало широке застосування динамічного підходу до мови. Цей підхід найбільше пов'язаний із логіко-номінативним аспектом дослідження словотвірних одиниць.

З погляду функціональної динаміки похідне слово є об'єктом процесуальної інтерпретації, за якої головна роль відводиться змістовій стороні мовного знака, що є «опорною базою» для пояснення сутності будь-якої мовної форми [7, с. 6]. Оскільки похідне слово є результатом номінаційного акту, то сутність

його полягає в найменуванні предметів і явищ навколишнього світу. З огляду на зазначене вище можна говорити про посилену увагу ономастики, дериватології та інших галузей лінгвістики до семантичної структури похідних.

У дослідженні робимо спроби систематизувати деривати-ойконіми Івано-Франківської області (близько 600 назв) через призму їхніх семантичних і словотвірних особливостей, не торкаючись проблем етимології, виявити найбільш продуктивні семантико-словотвірні типи. Кожному класові онімів притаманні свої принципи і способи номінації, а у зв'язку з цим і особливості семантичної структури, яка прямо залежить від твірної основи й цього форманта. Специфіка номінації цієї підсистеми онімичної системи зумовлює розвиток певних типів творення онімів, які відрізняються семантичним навантаженням і різноманітністю топоформантів.

Найпродуктивніші астіоніми й комоніми з формантами -ів(-їв), -к(а). Із варіантів суфікса -к-: -івк-: Прутівка, Трофанівка, -к: Дубівка, -енк-: Городенка, -янк-: Баб'янка, -анк(а): Петранка; найпродуктивніший -івк-. Ойконіми з суфіксом -івк-, очевидно, виникли із назв на -ів-: Іван+ів>Іванівка, Гаврило+ів>Гаврилівка тощо. Субстантивуючий суфікс -к-, приєднуючись до суфікса -ів-, переводив назви із розряду присвійних прикметників в іменники. Найчастіше суфікс -івк- приєднується до основ антропонімів (Ганнусівка, Скопівка), але може приєднуватись також до апелятивів, які вказують на фізико-географічні особливості, флору, фауну тощо. Наприклад, Глибівка (глибока) та інші.

Що стосується суфікса -к- у цих ойконімах, то він, як правило, утратив демінутивне значення. Але в низці випадків демінутивність усе ж таки спостерігається (Річка – пор. Ріка, Слобідка – пор. Слобода, Березівка – пор. Березова тощо). Суфікси, приєднуючись до твірної основи, впливають на семантичну структуру дериватів. Залежно від ознак, покладених в основу номінації, можна виділити такі семантичні типи дериватів на -ів(-їв), -к(а):

1. Відантропонімічні назви (35%).

Оніми цього типу найчастіше утворюються суфіксальним способом творення. Формант -к- (і його варіанти) приєднується до твірної основи й вказує на належність чогось комусь. Наприклад, Іван+івк>Іванівка, Яків+к>Яківка, Гаврило+івк>Гаврилівка, Павло+івк>Павлівка, Семен+івк>Семенівка, Трофан+івк>Трофанівка. Формант -ів(-їв) в онімах цього типу вказує на особисту належність: Дем'янів, Ганнів, Добринів – за власними іменами Дем'ян, Ганна, Добриня. Боднарів, Гуменів, Белеїв, Глушків – за прізвищами та прізвищами. Відантропонімічні оніми частіше утворюються від імені, рідше – від прізвища.

За структурою більшість ойконімів прості, однослівні. Такого типу назви мають одну ознаку цього об'єкта. Рідше зустрічаються назви складні, які, крім основної, містять ще й додаткову ознаку. Додаткова ознака частіше вказує на розмір об'єкта – Довгий Войнилів, вік – Старий Мартинів.

Способом складання утворено 2% відантропонімічних онімів. Наприклад, Сівка-Войнилівська, Олієво-Королівка.

2. Назви, пов'язані з рослинним світом (20%). Деривати цього типу можна поділити на дві групи:

– ліс, різні породи дерев, кущів: Грабів, Яблунів, Вишнів, Грунтів, Яворів, Дубка, Грушка, Вільхівка, Березівка;

– трави, коріння, плоди: Тростянка, Корнів, Олієво-Корнів. Деривати цієї групи утворені переважно суфіксальним способом творення, і тільки 5% складних утворень. Характерно, що майже

всі складні назви цієї групи мають тільки одну додаткову ознаку – указівку на місцезнаходження одного населеного пункту відносно іншого: пор. Вишній Березів, Середній Березів, Нижній Березів; Верхній Ясенів. Такі додаткові відтінки повністю «вписуються» в загальну семантичну картину. Про роль додаткових ознак, які відображені в назвах географічних об'єктів, не раз наголошували науковці, причому, як правило, підкреслювався корелятивний характер подібних назв, які входять у бінарні опозиції типу Середній Березів – Нижній Березів.

3. Назви, які вказують на особливості рельєфу, фізико-географічну характеристику поселення (19%). Тут переважає суфіксальний спосіб творення, спостерігаються словосполучення і словоскладання. Виділяємо такі групи:

– указівка на характер місцевості: Велика Кам'янка, Ріп'янка;

– місцезнаходження: Городенка, Долинська, Слобода-Рівнянська, Вишків, Глибівка, Острів.

4. Назви, пов'язані з тваринним світом (10%):

– домашні тварини: Хом'яківка, Котиківка, Цуцилів;

– комахи: Комарів, Жуків;

– птахи: Воронів.

Спостерігаються тільки суфіксальні утворення.

5. Назви, які містять дію – позитивну й негативну (6%): Зібранівка, Пробінівка, Молодилів, Сопів, Косів тощо. Оніми цього типу утворені префіксально-суфіксальним і суфіксальним способами творення.

6. Назви-гідроніми (3%): Річка, Прутівка.

7. Назви-етноніми: Татарів. Цей тип становить 2%.

Географічні назви виконують адресну функцію щодо конкретних географічних об'єктів, а закладена в них інформація містить відомості про форму, розмір, властивості цих об'єктів і їхнє значення в житті людини. Цим топоніміка дуже важлива для історичної географії та інших географічних дисциплін, з погляду яких вона давно вже є джерелом наукової інформації й допоміжною географічною дисципліною.

Зважаючи на вищевикладене, топоніміка, хоча й спирається на закони мови, але тісно пов'язана з природою, населенням і господарством території, тому в широкому розумінні є розділом географічної науки [8, с. 8–12].

Висновки. Отже, говорячи про особливості семантики ойконімів, треба врахувати, що в сучасній лінгвістиці немає єдиної думки щодо семантичної структури взагалі. Причина такого стану вивчення цього явища полягає в складності, багатогранності. Тому це дослідження – лише спостереження над базою даних, а не констатація фактів.

Історія становлення географічних назв відображає розвиток людського пізнання та еволюцію ставлення людини до зовнішнього світу, природного, створеного природними умовами, і соціального, створеного в результаті взаємодії різних суспільних інститутів.

Проаналізований матеріал свідчить про те, що найпродуктивнішим семантичним є тип «відантропонімічні назви». Він становить 35%. Ойконіми цього типу мають здатність приєднувати суфікси -ів(-їв), -к(а). Оніми із зазначеними суфіксами переважно вказують на особисту належність, належність чогось комусь. Деривати-ойконіми в основному утворюються суфіксальним способом творення. Треба звернути особливу увагу на пряму залежність форманта і значення, твірну основу, яка відіграє значну роль у процесі формування й функціонування похідної.

Найменш продуктивні семантичні типи «назви-гідроніми» (3%), «назви-етноніми» (2%).

Семантико-словотвірний аналіз ойконімів наводить на думку про соціальні, економічні, географічні аспекти діяльності людини. Він несе інформацію про мовну картину світу, позамовні чинники, національну своєрідність, дає змогу заповнювати прогалини в дослідженнях етногенетики, говорити про певні закономірності семантичної структури, які діяли в епоху виникнення ойконімічних назв. Подальші дослідження такого типу є досить перспективними, оскільки дадуть відповідь на багато питань, які стосуються національного характеру, ментальності, а також етногенетичного світосприймання.

Література:

1. Алпатов В.М. Лингвистика на исходе XX века; Итоги и перспективы / В.М. Алпатов // Вестник Московского университета. Серия 9 «Филология». – 1995. – № 5.
2. Бойчук В.М. Внутрішня форма слова у системі словотвору / В.М. Бойчук // Семантика мови і тексту. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 121.
3. Глинских Г.В. К интерпретации семантических соответствий в разноязычной по происхождению топонимике одной территории / Г.В. Глинских // Вопросы топониматики. – Свердловск, 1972. – С. 6.
4. Карпенко Ю.О. Топонимия Буковины : автореф. дисс. ... докт. филол. наук / Ю.О. Карпенко. – К., 1967. – 17 с.
5. Костинюк Л.В. Місцеві назви – усне джерело пам'яті народу : [методичні рекомендації проведення топонімічних досліджень на регіональному рівні] / Л.В. Костинюк // Сторожинець. – 2010. – 61 с.
6. Матвеев А.К. Значение принципа семантической мотивированности для этимологизации субстратных топонимов / А.К. Матвеев // Этимология, 1967. – М., 1969. – 168 с.
7. Рудных А.И. Семантические модели в гидронимике / А.И. Рудных // Вопросы топониматики. – 1972. – № 6.

8. Таранова Н. Основні етапи розвитку топонімії як науки / Н. Таранова // Наукові записки Тернопільського НПУ імені В. Гнатюка. Серія «Географія». – 2006. – № 2. – С. 8–12.

Зелез І. І. Особенности семантико-словообразовательной типологии онимов (на материале ойконимов Ивано-Франковской области)

Аннотация. В статье проанализированы особенности семантико-словообразовательной типологии онимов. Ойконимы составляют довольно значительный континуум украинской лексики. Необходимость их исследования диктуется целым рядом причин, связанных как с лингвистическими, так и с историческими данными.

Ключевые слова: ономастика, номинация, топонимы, географический объект, ойконимы, семантико-словообразовательные типы, дериваты-ойконимы, этногенетика, семантическая структура, производные.

Zelez I. Peculiarities of semantic and word-forming typology of homonyms (on the material of oikonims of Ivano-Frankivsk region)

Summary. The article analyzes peculiarities of semantic and word-forming typology of homonyms. Oikonims make a considerable continuum of Ukrainian vocabulary. The need in their study is dictated by a great number of reasons connected with linguistic and historical data.

Key words: onomastics, nomination, toponyms, a geographical feature, oikonims, semantic and word-forming types, derivatives-oikonims, ethnogenetics, semantic structure, derivatives.

Золота О. В.,

здобувач кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. Стаття присвячена вивченню історії становлення української керамічної термінології. Досліджено основні етапи формування термінології кераміки, проаналізовано чинники, які впливали на цей процес.

Ключові слова: науково-технічна термінологія, керамічна термінологія, термін кераміки, етапи формування, чинники формування.

Постановка проблеми. До недавнього часу науково-технічна термінологія належала до периферійної частини української мови, проте нині вона почала виходити в ній на ключові позиції. Лінгвістичним аналізом науково-технічної термінології, її описом і загальним удосконаленням займалися І. Білодід, В. Виноградов, А. Даниленко, М. Жовтобрюх, А. Крижанівська, А. Лагутіна, Д. Лотте, Т. Михайлова, Н. Непійвода та ін.

Керамічна система як складова науково-технічної термінології досі не піддавалася цілісному аналізу. Спонукали до з'ясування загальних і специфічних закономірностей організації терміносистеми керамічної промисловості на різних етапах її становлення практичні потреби й економічно мотивоване державне замовлення на цю термінологію.

Протягом останніх десятиліть з'являлися розвідки, присвячені окремим аспектам вивчення термінології кераміки. У дисертації Н. Левун «Семантична і словотвірна структура української термінології художньо-виробничої лексики керамічної галузі. Низка досліджень діалектологів присвячена народній керамічній термінології, зокрема лексиці гончарства: праці В. Бережняк «Гончарна лексика східнополіського діалекту», С. Пошивайло «Динаміка української народної гончарної лексики», А. Мединського «Структурна організація і семантика гончарської лексики у поліських говорах», Л.С. Спанатій «Гончарна лексика в говорах української мови».

Проаналізувавши лінгвістичну та спеціальну літературу, зокрема лексикографічні праці, ми дійшли висновку, що комплексне вивчення української термінології кераміки ще не здійснювалося, не створено також і галузевого словника керамічних термінів.

Дослідження будь-якої термінології варто розпочинати з вивчення тих умов, у яких відбувалося зародження й формування терміноодиноць цієї галузі.

Керамічна термінологія, як і будь-яка інша, має свою історію. Становлення й розвиток термінологічної системи відбувається під впливом внутрішньомовних і позамовних факторів. На формування керамічної термінології значний вплив мали такі чинники, як історичні умови розвитку галузі, упровадження нових технік представниками керамічних шкіл світу, технологічні особливості розвитку керамічної справи в Україні тощо.

Зародження гончарства як одного з найдавніших ремесел відбулося в часи оволодіння людиною вогнем. Ще в кам'яно-

му віці розпочалося формування з глини предметів, необхідних у житку. Професія гончаря цінувалася однаково високо в усі часи. Недарма образ Бога в Біблії порівнювали з образом гончаря, який виліпив людину з глини, а згадки про глину трапляються в самому її тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Керамічна термінологія у своєму становленні умовно пройшла п'ять етапів. Таку періодизацію ми подали за результатами опрацювання наукової літератури, археологічних джерел і розвідок, урахувавши соціально-політичні умови функціонування української мови та чинники розвитку наукової термінології.

Перший етап пов'язаний із зародженням керамічної справи й появою перших слів-термінів на позначення назв предметів її виробництва.

Згадки про керамічне мистецтво з'являються, за даними археологів, ще в епоху мезоліту (15–12 тис. р. до н. е.), пізніше, в епоху неоліту, воно набуває розквіту. Спочатку основним видом керамічних виробів були судини з товстими стінками яйцеподібної або округлої форми, які ліпилися вручну шляхом нарощування окремих джгутів глини (миски, чаші). Пізніше з'являються скульптури людей і тварин, а посуд починають прикрашати орнаментом. Згадки про освоєння людиною глини знаходимо у працях багатьох античних письменників, таких як Гесіод, Есхіл, Катон. Наприклад, Публій Овідій Назон писав: «О, коли б людяність я міг відновить, перейнявши мистецтво батька свого, коли б душу вдихнув я у глиняний зліпок!» [8, с. 23]. Есхіл у своєму творі «Прометей» пише про «доми із цегли», а Гесіод в одному з міфів розповідає про Пандору, яку Гефест виліплює з глини.

Серед номінацій, пов'язаних із керамічною справою того часу, можна виділити лексеми на позначення процесів виробництва (*топанка, видобуток, витягування, вимочування, випалювання*), речовин (*глина, пісок, мушлі, граніт, глиняне молочко*), предметів (*шпуля, кружало, глиняник, камінь-голиш, лопаточка* і под.).

Із появою гончарного кола в IV тис. до н. е. виробництво набуло нових досягнень. Спочатку воно було ручним, а згодом – досконалішим, ножним. Поява нового знаряддя праці зумовила збільшення обсягів виробництва предметів ужитку, урізноманітвила асортимент товарів. Варто зазначити, що, беручи початок ще в давні часи, багато лексем на позначення понять керамічної галузі успішно використовуються й зараз (*глина, видобуток, випал* тощо).

Другий етап датуємо епохою середньовіччя (V–XV ст.). У цей період удосконалювалася технологія виготовлення та випалювання глини, а гончарство перетворилося в народний промисел. У XI ст. майстри навчилися обробляти каолінову глину. З появою горна (споруда для випалу керамічних виробів з метою їх зміцнення) з'явилися й нові продукти керамічного виробництва. Збагачувався й кількісний склад керамічної лек-

сики появою нових термінів: *полива* – емаль, яку наносили на виріб; *глинище* – місце залягання глини; *молот (довбня або весло)* – предмет, яким збивали глину; *убалабуха* – сформований шматок підготовленої глини, розрахований на виготовлення окремої посудини; *погребнице (погребіці)* – вхідне приміщення цегляної або кам'яної колоподібної землянки, що є частиною горна; *прогони, душники* – горизонтальні перегородки для проходження гарячого повітря між камерою горна та піччю; *глиняне лиття* – спосіб виготовлення глиняного виробу шляхом відливання її у формах з дерева й гіпсу тощо. Крім того, нові способи оброблення та випалу допомагали вдосконалювати будівельні матеріали, зокрема цеглу. Слово *цегла* запозичене з тюркської. Наші пращури називали її *плінфою*, бо вона нагадувала тонку квадратну пластину.

Хоча швидкий розвиток керамічної справи часів середньовіччя був перерваний набігами Золотої Орди, цей етап можна вважати початком творення термінології на позначення понять досліджуваної галузі.

Третій етап (кінець XV – XVIII ст.) – період відродження й розквіту керамічної справи, а отже, і становлення української керамічної терміносистеми.

Розвитку гончарства в Україні сприяла наявність у її надрах великої кількості покладів високоякісних глин. Це зумовило виникнення осередків керамічного виробництва на Київщині, Полтавщині, Буковині, Поділлі, Чернігівщині та Слобідській Україні. В «Описі Азовської губернії» 1782 р. зазначено: «У надрах перебувають алебастр, крейди... глина для ділення землі...» [3, с. 20–21].

Важливого значення для розвитку термінологічної науки набували освітні заклади, що виникали в Україні в XII–XVII ст.: Острозький культурно-освітній центр, Братська школа, Києво-Могилянська колегія, Києво-Могилянська академія. Учені Києво-Могилянської академії вперше почали дослідження терміна, його семантики. Науковець Г. Кониський обґрунтував теорію терміна, довівши, що термін має значення номінації.

Із запровадження цехової організації ремесла з'являються нові технології й форми кераміки. Гончарі почали створювати кахлі, на яких змальовували історії з козацькими та православними мотивами. У цей період з'являються й монохроматичні кахлі – кахлі з рельєфними виступами та заглибинами. Відкривалися школи й виробничі центри, деякі з них існують і досі.

Серед керамічних термінів цього періоду численну групу слів становлять назви речовин (*ангоб, глазур*), виробів загальногужитку (*каганець, олійна лампа, люлька, свічник, вазон, носатка*), посуду (*горщик, покрішка, глечик, макітра, чарка, ринка, миска, баклажка, дзбанка, барильце, куманець* тощо). Окремо потрібно відзначити велику кількість слів на позначення технік і прийомів: *техніка різкування, техніка штамп, фляндрівка, мармурування, прийом «описки», декор «малини»* тощо.

Українська кераміка зазнавала впливу країн Європи та Сходу. Так, із Візантії була запозичена технологія полив'яної кераміки. Прикладом східного впливу може бути форма ручки кухлів: пласка, прямокутна, зверху і знизу має два виступи.

Четвертий етап (XIX – поч. XX ст.). Науково-технічний прогрес, який відбувався наприкінці XIX – початку XX ст., мав значний вплив на збагачення наукової мови, зокрема й керамічної лексики через інтенсивний розвиток керамічної галузі, виробництва загалом. Показником цього процесу можна вважати появу в другій половині XIX ст. регіональних шкіл гончарства, відомих у наш час як «косівська», «покутська», «опішнянська».

Активізувалася робота й у термінологічній науці. І. Огієнко у своїх працях не раз звертався до вивчення терміна. Він зазначав, що термін має виникати лише на основі української народної мови, а термінологія повинна будуватися на одній засаді й бути максимально зрозумілою.

Активна діяльність Наукового товариства імені Т. Шевченка значно поживляло роботу в галузі термінології як науки. Розпочато укладання перших термінологічних праць. П. Горецький у своїй книзі «Історія української лексикографії», досліджуючи лексикографічну діяльність в Україні 1917–1933 рр., зазначав, що лише термінологічних словників у той час вийшло 83 одиниці [1, с. 181–183], наприклад: «Матеріал термінологічний» (1898 р.), «Матеріали до фізичної термінології» (1902 р.), «Начерк термінології хімічної» В. Левицького (1903 р.), «Виразня мінералогічна» І. Верхратського (1909 р.), «Опыт толкового словаря технической терминологии по Полтавской губернии» В. Василенка (1902 р.), «Словарь технических выражений» Я. Навестюка (1911 р.), «Словник технологічної термінології. Мірництво (проект)» Ю. Трихвильова та І. Зубкова (1930 р.). Праця І. Верхратського «Початки до уложення номенклатури й термінології природописної, народної» стала основою в дослідженні науково-природничої термінології.

Значна кількість термінів керамічної галузі увійшла до складу «Словника хімічної термінології. Проект» О. Курило (1923 р.). Наприклад: *доменная печь – горн; огнеупорный – вогнетривалий, вогневідпорний; глазурь – полива; каолин – порцелянова глінка* тощо. П. Тутковський у своєму «Словнику геологічної термінології» (1923 р.) детально описав термін «глина»: *глина – глиняк, глінка, мрамурок; глина сланцевая – лупакувата глина; гончарська глина – гончарка, ліп; глина жирная, мергельная – маслянка; глина клейкая, влажная – глей; глина комковатая – шурувалки; глина синяя – мисчівка, сивуха; глина печная – печівка; глина черная вязкая – повськуха; глина сукновальная – фолошина глина* й под.

Розпочинається наукове дослідження керамічної галузі в закладах освіти. Зокрема, на базі Київського політехнічного інституту в 1898 р. створено кафедру технології будівельних матеріалів і мінеральних речовин (пізніше – кафедра хімічної технології кераміки та скла) та видано друком праці провідних викладачів кафедри з досліджуваної теми: «Глина і глиняна промисловість в Україні» (Б. Лисін, 1918 р.), «Виробництво порцеляни та фаянсу. Сировина. Переробка. – Контроль. – Розрахунок» (Б. Лисін, 1923 р.).

У 1926 р. засновано кафедру технології кераміки вогнетривів, скла й емалей при Харківському політехнічному інституті, у 1927 р. – Опішнянську керамічну промислову школу. Керамічна справа поступово переходила із ремесленого промислу в галузь технологічного виробництва, а отже, почали систематизуватися її термінологічні одиниці.

Словник керамічної лексики поповнюється новими поняттями на позначення матеріалів, процесів, приладів, технік. Наприклад: *техніка оздоблення виробу по коробу, утільний (первинний) витал, вторинний (кінцевий) випал, писець (гончарний ніж), побілка, червень* тощо.

Удосконалювалися й знаряддя для виготовлення гончарних виробів. З'явилася нова модель гончарного кола – шльонська модель, пізніше поширилися волоський або німецький тип. Ця подія сприяла появі більш досконалих виробів і нових лексем на позначення пристроїв, механізмів, наприклад: *веретено* – вісь гончарного кола; *спідняк* – більше нижнє коло; *верхняк* – верхнє менше коло; *стек* (з англ. “stick” – палиця) – дерев'яний

ніж для надання виробу необхідної форми; *ріжок* – засіб для розпису тощо.

У 30-ті рр. XX ст. виробництво повністю електрифікується, монтуються електромотори, що призводять до руху всі механізми. Виникають нові терміни на позначення понять керамічної галузі. З'являються назви цехів (*пресувальний, сортувальний, виталу, мінеральних фарб*), вивчається виробництво барвників (*охра, муміє, сурік, зелень*). Виникають терміни, що позначають назви професій (*формувальник, пресувальник, фрезерувальник, сортувальник, шліфувальник* тощо).

Так звана «примусова колективізація» завдала серйозно удару по гончарному виробництву, але попит на керамічну продукцію все ж таки з'явився одразу після закінчення Другої світової війни, коли країна потребувала всіх видів товарів. У цей час в експлуатацію вводиться нове устаткування, а отже, поповнюється кількісний склад керамічної лексики (наприклад: *подова сушилка, напівавтоматичний прес системи Раупах, конвеєрна сушилка, кульові млини, фільтри-преси, тунельна піч*).

П'ятий етап становлення терміносистеми кераміки припадає на середину XX – початок XXI ст.

У 50-60-х рр. XX ст. організуються курси і школи, починають з'являтися училища й технікуми з навчання керамічної справи. Значну увагу майстри приділяли створенню виробів декоративно-прикладного характеру, освоювали випуск фаянсової скульптури, будівельного фаянсу. Кераміка все частіше використовувалася для задоволення потреб хімічної промисловості. Так, виникали нові термінологічні одиниці, наприклад: *керамічний насос, запорна арматура, теплообмінник, ректифікаційна керамічна колона, патронний фільтр, роликівна радіаційна сушилка, фарфоровий ізолятор* тощо.

Економічна нестабільність у країні на початку 1990-х рр. вплинула й на керамічну промисловість, яка почала поступово занепадати. У цей час обертів набирали кооперативи, де в умовах жорсткої конкуренції розроблялися нові технології, форми, малюнки для розпису, ліпного декору. Помітно активізувалася термінологічна наука через появу підручників («Українське термінознавство» Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк; «Актуальні проблеми українського термінознавства» М. Зарицького та ін.), монографій («Формування української біологічної термінології» Л. Симоненко та ін.). Набирає обертів й лексикографічна робота: видаються глумачні й перекладні словники з медицини (Л. Петрух та ін.), військової справи (А. Бурачок та ін.), правової термінології (С. Воробйова та ін.), гомеопатії (Т. Луковенко). Важливу роль у лексикографічному процесі відіграло створення у 1971 р. у США Науково-дослідного товариства української термінології, члени якого займаються випуском підручників і словників українських дослідників. Значна кількість науковців приділили увагу вивченню окремих терміносистем: мінералогічної (Н. Овчаренко), медичної (А. Ткач), гірничої (О. Колган), видавничої (М. Процик). Спроби вивчення процесів керамічної галузі робляться в періодичних виданнях: національних наукових щорічниках «Українська керамологія»,

«Бібліографія українського гончарства», де відомі українські гончарі й керамісти обмінюються досвідом і діляться новинками у прийомах та техніках керамічної справи.

На сучасному етапі керамічна галузь в Україні перебуває на стадії повільного розвитку. Завдяки іноземним інвестиціям, у різних містах держави відкриваються заводи з виготовлення керамічної продукції, а впровадження сучасних технологій не лише покращує процес виробництва, удосконалює якість отриманої продукції, а й зумовлює збагачення словникового складу керамічної лексики.

Висновки. Отже, керамічна терміносистема пройшла довгий шлях свого становлення, трансформуючись під впливом різних чинників. Особливого розквіту вона досягла у XIX – поч. XX ст., коли керамічну лексику почали досліджувати на науковому рівні, систематизувати та укласти у словники. Але досі стан вивчення термінів керамічної галузі залишається на недостатньому рівні й потребує подальшого опрацювання та аналізу.

Література:

1. Горещкий П.Й. Історія української лексикографії / П.Й. Горещкий ; відп. ред.: С.П. Левченко ; АН Української РСР, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Вид-во АН УСРС, 1963. – 243 с.
2. Історія Донецького края в документах і матеріалах. XVII – нач. XX в.: матеріали для учителів історії / сост. М.В. Коровина, Н.Б. Метальникова, В.А. Пирко і др. – Донецьк, 1995. – 63 с.
3. Кочерга О.Д. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології / О.Д. Кочерга // Сучасність. – 1994. – № 7–8. – С. 173–182.
4. Наконечна Г.В. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення / Г.В. Наконечна. – Львів : Кальварія, 1999. – 110 с.
5. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів, 1994. – 216 с.
6. Публій Овідій Назон. Метаморфози / Назон Овідій Публій. – К. : Дніпро, 1980. – 301 с.

Золота О. В. Из истории становления украинской керамической терминологии

Анотація. Стаття посвячена изучению истории становления украинской керамической терминологии. Исследованы основные этапы формирования терминологии керамики, проанализированы факторы, которые влияли на этот процесс.

Ключевые слова: научно-техническая терминология, керамическая терминология, срок керамики, этапы формирования, факторы формирования.

Zolota O. From history of becoming of Ukrainian ceramics terminology

Summary. The article devoted to study of history of becoming of Ukrainian ceramics terminology. Main periods of ceramics terminology forming are researched, factors that influenced on this process are analyzed in the work.

Key words: scientific-technical terminology, ceramics terminology, term of ceramics, periods of forming, factors of forming.

Кизилова В. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри філологічних дисциплін
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ВІТАЇСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПРОЗІ ПРО ДІТЕЙ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті на прикладі творів М. Вінграновського, В. Рутківського, Гр. Тютюнника, Ю. Яновського про дітей періоду воєнного лихоліття проаналізовано вітаїстичні тенденції й варіанти їх репрезентації. У дискурсивній моделі пам'яті про війну вони перебувають в опозиції щодо клішованої ідейності й мілітарного художнього досвіду, демонструють життєвість, оптимістичність, любов і віру, доброту, гуманність, цінність людського життя. Наголошено на узгодженості цього масиву художнього спадку із загальним історичним контекстом літературного процесу та його системою координат.

Ключові слова: література для і про дітей, війна, життя, смерть, вітаїзм, дитинство.

Постановка проблеми. Література для дітей і юнацтва – особливий сегмент художньої творчості, котрий своєю специфікою завдячує реципієнту, – з обмеженим життєвим досвідом, таким, що потребує емоційного й водночас конструктивного діалогу з автором із цікавих і актуальних для нього тем. Його непідготовленість до сприйняття й осмислення кола філософських, онтологічних, екзистенційних питань пов'язана насамперед із психофізіологічними, віковими особливостями, що вимагає від талановитого автора особливого підходу до створення дитячої книжки: вибору специфічного героя, своєрідної побудови сюжетних ходів, насичених пригодами, несподіванками та інтригами, атмосферою гри й таємниці тощо. Ці чинники підпорядковані адаптації навіть недитячих тем і проблем, порушених у творі, до юного читача: патріотизму й любові до Вітчизни, дружби та порозуміння з дорослими, першого кохання, стосунків із тваринним світом тощо.

З-поміж інших особливої актуальності у другій половині ХХ ст. й сьогодні набуває тема воєнного лихоліття, що пов'язано з подіями Другої світової війни. У колі дослідників художньої словесності, а надто педагогів, питання її включення в розряд «дозволенних» нині залишається полемічним: війна ж бо неодмінно притягує до себе проблему життя і смерті, що ставить під сумнів належність тексту з популяризацією агресії, убивства до категорії дитячих. Утім це аж ніяк не турбувало ідеологів радянської доби, котрі активно закликали до створення наскрізно закличних, таких, що прославляють радянських вояків творів для юного читача («Таємниця Соколиного бору» Ю. Збанацького), популяризують помсту й убивство («Школяр» Ю. Яновського).

Усе ж перевірку живим життєвим досвідом витримали твори інші: такі, що абстрагувалися від мілітарної тональності, запропонувавши як альтернативу патріотичному та суспільно консолідуючому офіційному образу війни взірці більш аналітичного підходу до трагедійного досвіду протистояння фашизму з рештою світу. Клішованої ідейності, що призвела до швидкоплинної «популярності» текстів, удалося уникнути

письменникам, котрі в осмисленні теми воєнного й повоєнного дитинства апелювали до власного життєвого досвіду.

Тему війни й трагічної долі дітей у ній своєю творчістю репрезентували В. Близнець, М. Вінграновський, С. Гуцало, О. Довженко, Ю. Збанацький, В. Рутківський, Гр. Тютюнник, Б. Харчук, Ю. Яновський та ін. Здебільшого це твори не для, а про дітей з актуалізацією комплексу автобіографічних знань, набутих письменниками упродовж власного життя. Претендуючи на суверенний художній світ, вони є однаково цікавими людям різного віку, хоч сприймаються в шкільні роки й роки соціальної та духовної зрілості в різних змістових ракурсах і (в суто інтелектуальному сенсі) по-різному.

Тема втраченого на війні дитинства в українській прозі другої половини ХХ ст. ставала колом наукових зацікавлень О. Головія, А. Гурбанської, Т. Качак, С. Ленської, О. Чепурної та ін. Дослідники звертали свою увагу на питання психологізму й автобіографізму в прозовому доробку, його морально-етичну проблематику, специфіку конструювання образів «дітей війни» тощо. У кожній із художніх версій війни, запропонованих авторами на розсуд читачеві, так чи інакше дається взнаки дихотомія життя і смерті. За слушним зауваженням С. Іванюка, трагічні конфлікти не можуть оминатися авторами, з юним читачем треба говорити про життя і смерть, правду і кривду, любов і ненависть без присідання й сентиментального рюмсання [1, с. 346].

Ведучи мову про твори для і про дітей цього історичного періоду, доцільно акцентувати увагу на вітаїстичних мотивах (від лат. *vitalis* – життєвий) та специфіці їх кодування, що стали альтернативою мілітарному досвіду в дискурсивній моделі пам'яті про війну й до сьогодні ще не ставали предметом наукових студій. Невід'ємними рисами вітаїзму як філософсько-естетичного явища є оптимізм, життєствердження, динаміка, оптимістична концепція світу і людини [2; 3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Життєстверджувальними мотивами, тонким і вдумливим психоаналізом дитячої поведінки вирізняються твори Ю. Яновського. Тяжкі поневіряння випали на долю головних героїв «Київської сонати» – Фелікса й Волі. Знущення німців дітям довелося терпіти спочатку в неопленій квартирі, сподіваючись на прихід тітки, згодом у підвалі серед руїн Хрещатика. Утім це не вбило в дітях любові до життя. Хлопчики жили надією. Вони ходили вулицями розбитого міста, а їхня уява малювала зовсім інші картини. «Вони сиділи серед руїн під голим небом, бачили чарівний екран і дітей навкруги себе і переживали кожен рух улюбленого героя» [4, с. 45]. Перед зруйнованим будинком дитячого театру Фелікс і Воля купували уявне морозиво: «... хлопці бачили інше й жили іншим. Їхні душі росли, як молоді деревця, зануривши коріння в землю спогадів» [4, с. 46].

Автор переконує читачів, що ніякі випробування не можуть убити в дитині її глибинну сутність. У підвалі під спаленою

друкарнею хлопці віднайшли чималу купу плакатів мирного Києва й почали клеїти їх по всьому місту. На будинках з'являлися кольорові афіші цирку, плакати Головморозива, Держстраху, правила трамвайного руху. Німці шаленіли від побаченого, уважаючи, що це справа рук партизанів. Ця дитяча гра, життєстверджувальні плакати вселяють надію й оптимізм, віру в перемогу життя над смертю.

Серця хлопчиків, попри жорстокість світу війни, не втрачають ніжності й чуйності. Вони ридають за своїм улюбленим собакою, що загинув, рятуючи життя партизана. Фелікс і Воля беруть із собою маленьку дівчинку, матір якої було розстріляно. Одного разу вони в якомусь дворі «знайшли грядку самосійних квітів і несли своїй Талі велчезний осінній букет» [4, с. 48]. Ця деталь у творі набуває особливого значення. У місті, де кожної хвилини рвуться снаряди й гинуть люди, вирости квіти – символ життя і краси.

У новелі Ю. Яновського «Петрусь і Гапочка» привертає увагу майстерність розкриття внутрішнього світу дитини. Дві хвилини тому діти стояли на порозі смерті (німці стріляли в них, але Петрусь і Гапочка встигли попадати в ривчак водночас із пострілами автомата. «Машина від'їхала далеко.

Петрусь підвів голову:

– Сама бачиш, який німець дурний.

Гапочка розплющила очі й сіла:

– Петрусю, я хочу ще сухарика» [4, с. 29]. Слова дівчинки переконують читача, що життя сильніше за будь-яку фашистську агресію.

М. Вінграновський під час зображення воєнного лихоліття занурюється у сферу співжиття людини та живої природи. Автор акцентує увагу на взаємодії живих субстанцій, показує взаємопроникненість цих двох світів. Головного героя повісті «Первінка» Миколку відправлено на базар купувати корову. Для хлопця то не просто відповідальна справа, це ще й можливість на власні очі побачити полонених німців, наших воїнів-переможців, а ще – відчутти себе дорослим. У шойно розбитому місті, де вулицями стоять спалені німецькі танки, а в повітрі витає запах смерті, Миколка насамперед зазирає до перукарні, стіни якої не впустили до себе війну. Тут звичайні буденні клопоти («І пахне духами, так пахне духами, що і не вилазив би із цієї теплої перукарні, а навіть жив би у ній і з ранку до вечора нюхав би цей золотий запах духів, якби не корова» [5, с. 280]. Жанр повісті надає автору можливість подати більше поетичних подробиць, барвистіше передати спектр емоцій головного героя. Незважаючи на тяжкі випробування, що випали на долю маленького хлопчика, він не втрачає душевної краси, почуття любові до життя. Автор наділяє Миколку вмінням бачити красу природи: «В сіро-блакитних тілах яблунь вже говорила весна, не голосно, але говорила. Яблуні наче прислухалися до самих себе, і особливо оця біля хати, волова мордочка, що допіває тоді, коли косять жито» [5, с. 285]; «А над садом у синьому небі цвіли білі молоді хмари. Миколка зіперся на граблі і пішов очима до них, до їхніх білих і чистих облич...» [5, с. 287].

Під час вибору тварини Миколка прислухається насамперед не до життєвих потреб, а до своїх емоцій. Придбавши Первінку, проникається до неї симпатією й співчуттям. Матері він описує корову так, щоб вона їй, як і йому, сподобалася. «Чорненька. На весь базар вона одна така тільки й була. І роги віночком. Три стакани дає. І не б'ється» [5, с. 278]. Вельми життєстверджувально виглядає сцена підготовки до сну поруч із коровою (аби не вкрали, не з'їли вовки): «Глибоко і тепло дихала Первінка, від її тепла пахло літом, нагрітим літнім вечірнім камінням» [5, с. 274].

Автор уводить у текст твору епізод повернення батька з війни. Його зустрічають усі: Миколка, мати, сестричка і братик, дід Рагушняк, Собака, Первінка. «І коли тато взяв на руки Миколчиного братика і сестричку, і коли мати притулилась до татової спини, Собака ліг долі і почав розглядати свої зальопані в рип'яхах лапи ... А крізь відчинені двері сараю дивилась Первінка. По її чорненькому обличчю з темно-голубого, як слива, ока теж котилась темно-голуба, як слива, сльоза...» [5, с. 288]. У цій мовчазній сцені велику роль відіграють обійми, погляди, дотики й відчуття, за допомогою яких авторіві вдалося максимально глибоко передати психологічне напруження, радість, щастя зустрічі близьких людей. Слушно зазначає А. Гурбанська: «Письменники-шістдесятники орієнтувалися на моральний абсолют, вони протиставили зовнішньому аспекту зображення трагедії втраченого на війні дитинства внутрішній, психологічний. Розцінюючи сутність вічних категорій (добро, пам'ять, совість, любов) як своєрідний вид духовної енергії людини, вони опредметнюють їх такими сюжетними ситуаціями воєнного та повоєнного лихоліття, що ілюструють духовну силу» [6, с. 94].

Антимілітарний пафос прозового мислення вирізняє творчість Гр. Тютюнника. Ведучи мову про війну й перші повоєнні роки як органічну складову власного життєвого досвіду, він, як і абсолютна більшість шістдесятників, відчутно дистанціювався від масштабного зображення пережитих подій, пропонуючи як альтернативу у своїх творах острівці гуманності. Її витoki сягають раннього дитинства, чий хліборобський духовні первні анітрохи не пояснюються тим, у яких саме просторових координатах про них ітиме розповідь. Чимало важить і ліро-епічна природа цієї розповіді, її дивовижна мовна органіка, інтонаційні «режими» нараці, за якими й у яких постійно вчувається філософська глибина життєвої течії. Оповідання й повісті з Харитонами чи Климками в ролі головних героїв зберегли вірність душевній чистоті й наївності людського віку, де зло порядкує лише в образі сторонньої сили, у нашому випадку – воюючих армій.

«... Далеко попереду блиснула під сонцем вузька блакитна смужка води і знову зникла. Повітря стало прохолоднішим, запахло вологою. А надвечір я сидів на березі Дніпра. Внизу під кручено билися хвилі, шелестіла, осипаючись цівками, червона жорства, й піна від неї при березі теж була червона. А за Дніпром купалися в мареві знайомі мені вже села й куріли димки над садками – скоро городи копати почнуть, дерева підбілювати, хати... Чи ж зосталася хоч наша хата? Може тепер, як піду працювати в колгосп, її вже не одпишуть?

Я підвівся з теплої торішньої трави, причесаної в один бік, мабуть, весняним потоком, і, спираючись на костур, пішов помалу понад берегом шукати якогось перевозу...» [7, с. 394]. Вражаюча простота цього прозового малюнку сама по собі може нічим і не дивує, проте коли згадати десятки романів та повістей про час, коли герой Григора Тютюнника боровся не лише за виживання, а й з чужим душевним брудом і з власною незахищеністю від нього, стає більш зрозумілою принципова відмінність творів такого типу від героїчних розповідей про те, що для народу було найперше бідом.

У центрі уваги письменника – т. зв. «внутрішня людина», яка бореться насамперед ніби за себе, проте захищає при цьому цінності всепланетарної значущості, котрі ґрунтуються на принципах гуманізму, не діляться на низькі й високі, не залежать від посад, статків і якихось особливих якостей. Цим, власне, вони й гранично близькі до людства загалом. А у сло-

вовжиткові Гр. Тютюнника – до «Оксенів, Орись, Тимків, Гречаних, Дорошів», хоч не всі з них «виростають у честь, поезію і славу народну. Бо щоб вирости їм у поему краси, поему щастя і горя, радості і смутку, треба, щоб почалися вони з серця добро-го, люблячого, самовідданого. Мало – бачити. Мало – розуміти. Треба любити.

Немає загадки таланту. Є вічна загадка Любові» [7, с. 606]. Прозаїк і зображує своїх героїв з любов'ю, проникливим розумінням, увагою до порухів їхньої душі. Морально-філософський вимір творчості Гр. Тютюнника впливає із самого буття, органічно «ославлений» (М. Гайдегер) у тексті й генерує активно-життєве начало як сутність реальності.

Своєрідним способом художнього освоєння світу є автобіографізм. Він, на думку В. Дончика, тією чи тією мірою появляється чи не в кожного письменника, подекуди навіть є домінантою художнього ідіостилу [8, с. 220]. Особливим інтонаванням, душевно-емоційною настроєвістю автобіографізм виявляє себе у творах, героями яких виступають діти. Пишучи про дітей і для дітей, кожен високоталановитий автор так чи так пише про себе, переносючи духовну реалізацію із соціального контексту в контекст літературний. Художній вияв тематичних настанов в автобіографічних творах про воєнне лихоліття опозиціонував «соцреалістичним», повертаючи в літературний ужиток неповторне людське «я», наявне в юних героях; казенний пафос у них був витіснений ліризмом, психологізмом, а запозичена в партійних документів ідейність – болями й радощами живої людської душі.

Окрім творів Гр. Тютюнника, В. Близнеця, М. Стельмаха, автобіографічність спостерігаємо й у текстах В. Рутківського, зокрема його повісті «Потерчата», що є вдалим прикладом осмислення подій Другої світової війни. За слушним зауваженням В. Вздольської, епізоди дитячої біографії в ній ілюструють провідну думку тексту: масштабні вияви зла можуть провокуватися й підсилюватися окремими політичними режимами, однак потенціал до цього закорінений у кожній людській істоті [9]. Автобіографічний компонент тут чітко означений стильовою палітрою, типом моральних колізій, авторським прагненням виразити власне ставлення до світу, намаганням жити за критеріями предковично усталеного добра.

Сам автор означає свій текст як «дитячу сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися». І хоча в ній часто зачіпаються доволі непрості філософські проблеми (ідеологічний спротив, смерть, страх, сенс життя тощо), рецептивна практика все ж переконливо свідчить про доступність тексту підлітково-юнацькій аудиторії.

Загальна тональність твору похмура, оскільки він відкриває читачеві трагічні сторінки історії українського народу, передає суспільну атмосферу середини ХХ ст. У новелістичних замальовках, із яких складається повість, оминається фактографічне зображення подій; це, швидше, письменницькі враження від пережитого, зафіксовані тим чи тим епізодом дитинства. Герою «Потерчат» довелося пізнати чимало лиха за період війни: голод, окупація, втрата домівки, життя без батька, конфлікт матері й діда, страх смерті тощо. Семантичний і образний коди твору віддзеркалюють віру в життєвість, оптимізм автора. Вони – у кумедному їжачкові з райськими яблучками на голках, київських помадках, смак яких зберігся на все життя, горняткові каші із запашною шкуринкою, грудочці цукру, подарованій вартовим німцем під час окупації, ковзанці на подвір'ї, на якій під час війни босими каталися перед шкільними заняттями, кумедному песикові, що до часу охороняв сон дитини, батькові

хлопця, який, немов казковий пастушок із різдвяної листівки, повернувся врешті-решт до своєї родини.

Елементи вітаїстичного світобачення яскраво підтверджує епізод із життя вже дорослого наратора, коли він потрапив на операційний стіл. «І з того безмежжя злітали до мене тисячі веселкових кружал, спіралей, дзигликів і тут же заходилися в неймовірно стрімкому, ба навіть свавільному, танку. Вони пустотливо кидалися одне в одного розсипами миготливих іскринок, витанцьовували на моїх в'ях і тут же щезали, аби за мить вибухнути мірадами золотих пелюсток на краю безвісті. <...> Повітря збуджено миготіло перед очима, і я розрізняв найменші його частинки. <...> Ними був заповнений весь простір, проте й вони не могли застити неосяжної, невідчужливої моєму розумові просторіні, в якій панувала одна лиш радість і не було нічого, окрім цієї неземної, невимовно-прекрасної радості» [10, с. 213]. У системі координат твору цей епізод є камертонним, оскільки на рефлексивному рівні відтворює душевно-емоційний стан письменника. Проживши довге життя, нехрещений головний герой (він же автор твору) під час наркозу потрапляє ні в пекло, ні в чистилище, а до раю. Він згадує прожиті роки, умить на асоціативному рівні переживаючи їх, і, попри численні трагічні сторінки життя, те зло, що вело людство до загибелі, загальну атмосферу жорстокості, вірить у світ, сповнений любов'ю. Життєвий оптимізм В. Рутківського виявляється й у фінальній частині повісті: повернення з війни батька, возз'єднання родини, примирення з дідом, перемога життя над смертю.

Висновки. Ця розвідка – лише крок на шляху до осмислення вітаїстичних тенденцій і варіантів їх репрезентації в літературі про дітей періоду війни, що накреслює перспективу її студіювання, зокрема узгодження цього масиву художнього спадку із загальним історичним контекстом літературного процесу та його системою координат. До уваги взята незначна частина письменницького доробку з метою накреслення загальної тональності художніх шукань, що свідчать про узгодженість цього масиву літератури для юного читача із загальними естетичними засадами й тенденціями її розвитку. Як мистецький факт певної культурної епохи, у своєму художньому поступі вона демонструє комплекс духовно-емоційних засад: життєвість, оптимістичність, любов і віру, доброту, гуманність, цінність людського життя. Ці чинники тією чи іншою мірою проєктуються на весь масив творів про воєнне лихоліття, осмислення яких стане перспективою подальших наукових студій.

Література:

1. Іванюк С. Література для дітей. 40–90-ті роки / С. Іванюк // Історія української літератури ХХ ст. : [підруч. для студ. гуманіт. спец. вузів] : у 2 кн. / ред. В.Г. Дончик. – К., 1998. – Кн. 2 : Друга половина ХХ ст. – 1998. – С. 392–398.
2. Кавун Л. «Романтика вітаїзму» як світобачення / Л. Кавун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://book.net/index.php?bid=20997&chapter=1&p=achapter>.
3. Савченко З.В. «Романтика вітаїзму» (активний романтизм) в українській прозі першої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / З.В. Савченко ; Інститут літератури ім. Тараса Шевченка НАН України. – К., 1999. – 20 с.
4. Яновський Ю. Дівчина у вінку. Вибрані твори / Ю. Яновський. – К. : Веселка, 1969. – 209 с.
5. Вінграновський М. Вибрані твори / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1986. – 463 с.
6. Гурбанська А. Світ дитинства у творчості Ю. Яновського та письменників-шістдесятників (до проблеми типології) / А. Гурбанська //

Літературознавчі студії : збірник наукових праць. – Вип. 4. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – С. 92–95.

7. Тютюнник Гр. Вибрані твори / Гр. Тютюнник. – К. : Дніпро, 1981. – 606 с.
8. Дончик В. Доля української літератури – доля України: монологі й полілогі / В. Дончик. – К. : Грамота, 2011. – 640 с.
9. Вздутьська В. Сучасні стратегії прочитання «Потерчат» В. Рутківського / В. Вздутьська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/103>.
10. Рутківський В. Потерчата. Дитяча сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися / В. Рутківський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 256 с.

Кизилова В. В. Витанстические тенденции в прозе о детях периода Второй мировой войны

Аннотация. В статье на примере произведений Н. Винграновского, В. Руткивского, Гр. Тютюнника, Ю. Яновского о детях периода военного лихолетия проанализированы витанстические тенденции и варианты их репрезентации. В дискурсивной модели памяти о войне они демонстрируют свою оппозиционность клишевой идейности и милитарному художественному опыту, актуализируя жизнеутверждающие

принципы, оптимизм, любовь и веру, доброту, гуманность, ценность человеческой жизни. Акцентируется внимание на согласованности данного массива художественного наследия с общим историческим контекстом литературного процесса и его системой координат.

Ключевые слова: литература для детей и о детях, война, жизнь, смерть, витанизм, детство.

Kyzylova V. Vitalistic tendency in the prose about the children during the period of World War II

Summary. In the article the vitalistic tendency and the variations of its presentation are analyzed by the example of the works about the children during the war hard times by M. Vingranovskiy, V. Rutkivskiy, Gr. Tiutiunyk and Y. Yanovskiy. They are in the opposition to the cliché idea and military artistic experience in discursive model of the memory about the war and demonstrate life-asserting principles, optimism, love and belief, kindness, humanity, human life value. The attention is accented on the coordination of this artistic heritage massif and general historic context of the literary process and its coordinate system.

Key words: literature for children and about children, war, life, death, vitalism, childhood.

Матушек О. Ю.,

доктор філологічних наук, професор кафедри історії української літератури
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЕМОЦІЙНІ ЗАСОБИ ПЕРЕКОНАННЯ СЛУХАЧА/ЧИТАЧА У ПРОПОВІДЯХ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА

Анотація. У статті досліджено емоційні засоби впливу на читача/слухача у проповідях Лазаря Барановича. Виявлено, що проповідник викликає у читачів почуття провини за страждання Христа, страх перед вічними муками й праведним Суддею. При цьому Баранович вдається до візуалізації в промові, натуралізуючи картини хресної смерті Ісуса Христа й мук грішників на останньому Суді.

Ключові слова: риторика, проповідь, засоби впливу, бароко.

Постановка проблеми. Проповідницька спадщина архієпископа Чернігівського та Новгород-Сіверського почала цікавити дослідників як літературний факт у кінці XIX ст. Студії В. Аскоченського [1], І. Порфир'єва [2], О. Галахова [3], М. Сумцова [4] здебільшого містили біографію Лазаря Барановича та загальну характеристику художніх особливостей його казань. Єдина монографія, присвячена творчості архієпископа Лазаря Барановича, в якій аналізуються поряд з творами інших жанрів і проповіді владики, написана М. Сумцовим і видана 1885 року у Харкові [4], а єдина кандидатська дисертація на цю тему захищена Н. Вигодванець 1971 року [5]. У решті робіт казноїський доробок владики згадується в основному як контекст.

Мета і завдання. Зрозуміло, що проповіді Лазаря Барановича потребують дослідження як зі сторони опису й аналізу їх барокових рис, так і з погляду сучасних методологічних підходів. У статті ми досліджуємо казання автора як риторичний текст, який переконує раціональними, емоційними та естетичними засобами. Завданням нашої роботи є вивчити емоційні засоби переконання у текстах проповідника.

Аналіз досліджень і публікацій. Одним із дієвих способів переконання у будь-якій промові був вплив на емоції слухачів/читачів. При цьому бажано було звертатися до потенційно емоційних і пафосних об'єктів. Емоційному складникові персвазії приділяли велику увагу ще Цицерон і Квінтіліан. На їхні напрацювання «спирається інтерпретація афектів в риторичі XVII ст.» [6, с. 137]. Коссен ділив афекти на спокійні, лагідні (етос) та сильні, гвалтовні (патос). Автор вирізняє головні афекти. Це – гнів, лагідність, любов, страх, довіра, скромність, нахабство, доброзичливість, милосердя, неприязнь, заздрість. Під час промови оратор, за Коссеном, мусить пам'ятати про певні застереження щодо емоційного впливу на слухача. Треба робити це передусім розважливо й розумно, керуючись гідністю й справедливістю [6, с. 139]. Оратор має знати людську натуру. За ритором, найбільше впливає на почуття доброзичлива, витончена, градаційно побудована промова [6, с. 139]. Коссен радить вміло використовувати природні схильності людини, вік, стать слухача, а також місце та обставини виголошення промови. Дослідник вважає, що найбільше зворушує те, що людина може побачити, далі – почути, при цьому важливі звучність мови, музичність слів. Ефективними засобами впливу на

читача у XVII ст. вважалися описи речі, що унаочнювали предмет промови, оповідання, фігури думки (вигуки, прокляття, звертання, вагання, нарікання, скарги).

Сигізмунд Лауксмін (автор «Praxis oratoria» (Брюнсберг, 1648)) вважав, що найкращі ті образи, в яких виражені природні афекти. На думку Шимона Калеріуса (автор «Rhetoricorum libri quinque» (Краків, 1648)), афекти успішніше заохочують нас до чогось [6, с. 142]. Згідно з віленським ритором початку XVIII ст. Алоїзієм Югларісом, речі, за допомогою яких ми хочемо викликати відповідні емоції, повинні бути зрозумілими і не викликати жодних сумнівів. Є. Ульчинайте переконливо доводить, що ренесансна риторика переважно навчала і виховувала, а барокова – вражала ефектами. Зворушення читача з метою переконання було головною метою оратора [6, с. 144].

Структуру риторичного пафосу дослідник О. Волков визначає як відношення риторика, предмета промови та пропозиції – рішення, яке ритор бачить і пропонує аудиторії [7, с. 19]. Основним для християнства він називає реалістичний пафос, який виникав у результаті поєднання пропозиції з предметом промови.

Часто західні проповідники пробуджували почуття страху в мирянах, стимулюючи їх у такий спосіб до праведного життя. Цей страх викликали картини перебування грішників у пеклі, нагадування про те, що в кінці часів врятується невелика кількість віруючих, та детальний показ страждань Христових. У Польщі майстром пробудження волі й почуттів читача/слухача був Петро Скарга. На думку М. Королька, визначальними рисами персвазії Скарги були заклики, перестороги й спонування [8, с. 87]. Скарга відомий як майстер негативу, тобто він послідовно намагався викликати у слухачів почуття провини за гріхи. Його літературна програма була спрямована на експонування в тексті чинника, окресленого дієсловом «movere» [8, с. 87].

Виклад основного матеріалу. Лазар Баранович впливав на реципієнта, апелюючи до його розуму, почуттів та естетичних смаків. Емоційний чинник у його проповідях був не головним, але він проявлявся щодо найбільш пафосних подій у світовій історії. А саме: розп'яття Христового, його страстей, останнього суду і т.д. Страстям Христовим у «Мечі» присвячено дві проповіді. Зображення духовного світу стимулює слухача до удосконалення. Почуття, на які спирається проповідник, – переживання Божої любові до людей та провини людини в стражданнях Христа. У проповідях чітко показаний конфлікт між негативними діями особистості (гріхи) та високим ідеалом (Христос). При цьому Лазар Баранович здебільшого схильний до позитивного дискурсивного викладу. Саме в цих проповідях особливо відчутний вплив західного потриденського богослов'я.

Римський Катехізіс рекомендував священникам детально викладати своїй пастві, яких саме принижені і страждання зазнала кожна частина тіла Спасителя на хресті [9, с. 32]. У двох казаннях Лазаря Барановича риторичне перерахову-

вання частин цілого (тіло Христове), з одного боку, натуралізувало саму картину страждань і хресної смерті Спасителя. Оприявлення в тексті голгофської картини відбувається через парафраз євангельських оповідань з акцентом на кривавості портрета. Такою деталізацією проповідник апелює до почуття провини реципієнтів. У другій проповіді частини цілого стають сіткою для ампліфікації гріхів людини як причини страждань Спасителя. Серед переступів людини названі гордість, скупість, нечистота тіла, плітки, блуд, нестриманість у їжі. Процес страждань Христа набуває у тексті вигляду причинно-наслідкового ланцюжка. Кожен окремих гріх став підставою для певного приниження або страждання Христа. Наприклад заздрість принесла зраду Ісуса юдеями, зледачілість людей примусила Спасителя нести хрест на Голгофу, «невоздержаніє въ рукахъ нашихъ, и простираніє ихъ ко завѣщанному плоду на древѣ Райскомъ пригвозди Христу руцѣ къ Крестному древу» [10, арк. 456–456 зв].

Прикметно, що в казаннях процеси гріхопадіння, відкуплення та удосконалення людини вибудовані в один ланцюжок.

Спасіння людини проповідник пов'язує з церквою як містичним тілом Христовим, особливо наголошуючи на таїнствах, символічно пов'язаних з розп'яттям, – Хрещенні та Євхаристії. Вода, що витекла з боку Ісуса після удару списом, називається водою хрещення як основою церковного життя: «Кров же образует тайну Євхаристіи, еже всеконечнымъ есть совершенствомъ Церкви и всѣхъ ся таинъ» [10, арк. 462]. Лазар Баранович змальовує ті бажані для людини стани, до яких ведуть ці два головні церковні таїнства. Хрещення забезпечує духовне народження, причастя – користь для душі й духовне вдосконалення. На питання, що робити людині для спасіння, Баранович відповідає ще в епіграфі. Він констатує факт Христових страждань за людство й закликає словами апостола Петра до наслідування Ісуса: «Христос пострада по насъ, нам остави образ, Да послѣдуемъ стопамъ его» [10, арк. 462 зв]. У кінці проповіді він повертається до цього мотиву й закликає зробити життя більш аскетичним, тепер вдаючись до цитати з послання апостола Якова: «Постраждѣте и слезѣте, и плачѣтеся, смѣхъ вашъ въ плачъ да обратится, и радость въ сѣтованіе» [24, арк. 462 зв].

Чернігівський письменник любив всілякі алегорії. У кінці казання він закликає перетворити тіло кожного на гріб, у якому Христос перебуватиме до Воскресіння. Ознаки цього місця перебування Спасителя – набір морально-етичних якостей людини, яка гідна й готова прийняти Христа (чиста совість, чесноти, дух правий оновлений, серце сокрушенне). Фактично, це стан розкаяного грішника.

Одним з дієвих засобів переконання в українській бароковій проповіді були картини Страшного суду. Про друге пришестя Ісуса Христа йдеться в уривку з Євангелія від Матвія, що зачитується на м'ясопусну неділю (Мт. 25: зач. 106). У Євангелії маємо досить лаконічний опис початкової картини: Син Людський у славі на престолі, а з ним – ангели. Перед ним – «вси язъци» [10, арк. 365]. Об'єкт суду – все людство, що ділиться на дві частини: справа від Сина Людського – праведники, зліва – грішники. Останній суд зображується через промову й вирок всезнаючого Судді, який не потребує додаткових свідчень. Дослідник С. Травіс вважає, що Ісус у євангельській концепції суду цікавиться не законом «відплати», що розподіляє нагороди й покарання згідно з людськими справами. Він зосереджений на стосунках людей з Ним або з Отцем [11, с. 630]. Натомість суд, за Матвієм, обумовлений поведінкою людини і є винагородою або покарою за справи милосердя. Лазаря Ба-

рановича також цікавить проблема відплати: «Прійдетъ воздати комуждо по дѣломъ его» [10, арк. 364 зв].

Сам євангельський матеріал змушував проповідника вдатися до правил судової промови. Феофан Прокопович виділяє два види таких орацій – обвинувача та захисника. Як правило, у судовому красномовстві визначаються й відображаються причина, особа і вчинок. Відповідно до теми уривка, Ісус у проповіді постає як Суддя, що прийшов і виносить вирок для людства. Композиція євангельського оповідання визначила структуру проповіді. Лазар Баранович деталізує сам прихід Судді словами псаломствця: «Богъ явѣ прійдетъ, Богъ нашъ, и не премолчит, огонь предъ нимъ возгорится, и окрестъ его буря сѣлная, призоветъ Небо свѣшше, и землю, разбудити люди своя» [10, арк. 365]. Картина другого пришестя подається з використанням різних кодів. До тексту для унаочнення приходу Царя-Судді вводяться антитези, побудовані на євангельському матеріалі: «не в яслехъ вертепа посреди скотовъ, но на престолѣ въ облацѣхъ небесныхъ съ всѣми Ангелы своими» [10, арк. 365]. Далі вмикається слуховий код: «прійдетъ с трубнымъ гласомъ, и воплемъ веліимъ» [10, арк. 365]. Для вибудовування дискурсу автор активно черпає з біблійних контекстів, де йдеться про друге пришестя, а саме – з Першого соборного послання апостола Петра (1 Петра 3), Євангелія від Луки (Лк. 21), Євангелія від Матвія (Мт. 21), Книги пророка Ісаї (Іс. 76). Для переконливості текст насичується різними біблійними цитатами. Ключового значення набуває тут промова Ісуса-Судді. Вона і в передтексті складається з двох протилежних за змістом частин, але ще й риторично розгортається.

Промова Ісуса збільшується за рахунок зображення страждань грішників. Це досягається шляхом уведення цитат з псалмів, які відрізняються картинністю й великою переконувальною силою: «Положиши ихъ, яко пещъ огненну въ время лица твоего, Господь гнѣвомъ своимъ смутитьъ я, и снѣсть ихъ огонь» [10, арк. 378]. Імперативні дієслова були покликані підкреслити Божий гнів, а ознаки місця вічних страждань – вплинути на емоції слухачів. Це – смерть і вічна мука, нагота й відчуження, голод, скрегіт зубів, плач, спрага, вогонь. Текст насичений антитезами, як і відповідна сюжетна частина Євангелія. Але в проповіді протиставлення універсалізують ситуацію, розширюють її параметри. Скажімо, фраза Сина Людського до грішників: «Взалкался бо, и не дасте ми ясти» (Мт. 25: зач. 106) – стосується проблеми любові до ближнього. У проповіді вона передана антитезою Божої любові до людей та повної ігноранції людьми Бога: «Повѣлехъ землѣ дати плодъ свой, умножихъ жита ея, мнѣ же не принесосте и класа, развѣ вмѣсто класов, терніє и трость принесосте ми на главу» [10, арк. 378 зв]. Якщо в євангельському уривку міститься одна антитеза на один період, то в проповіді – кілька. Попередня тема отримує семантично тотожне продовження: «Азъ вы напитахъ Манною, вы же мя желчію. Азъ вы от камене меда насытихъ, вы же мнѣ в жажду далисте оцет. Азъ вы одѣхъ много паче криновъ ...; вы же мя нага на Крстѣ умертвисте» [10, арк. 378 зв]. Баранович перераховує парафразами гріховні справи людини, значно збільшуючи їхню кількість порівняно з євангельським читанням: не захотіли пити вина та їсти хліба (тобто не причащалися), возносити рук (молитися), знати заповіді. Згодом він наголосив на діях, бажаних для християнина, у формі заповідей.

У Євангелії Ісус вказує заповідями милосердя на причини отримання праведниками в спадок Царства Небесного. У казанні ж перераховуються ті блага, які вони отримають у

вічному житті. Євангельська цитата: «прийдітьте благословенні, наслідуйте уготованне вамъ Царствіе от сложенія Міра» [10, арк. 372] – анафорично починає звернення Ісуса до праведників. Після такого єдинопочатку проповідник вказує на їх ключові ознаки й винагороди: успадкування Царства Небесного, воскресіння в останні часи, любов Бога Отця, віра в походження Сина від Отця. Справи, які зробили праведники, – молитва, милостиня, віра в Бога.

Висновки. Засоби текстової ампліфікації виконували передусім риторичні функції, так само, як і неточні цитати або парафрази.

У такий спосіб чернігівський проповідник намагається викликати у слухачів почуття провини за рани Христові й пропонує шляхи подолання гріховності людини. В основному ці шляхи владики пов'язує з церковними таїнствами та наслідуванням Христа. В темі Останнього суду Лазар Баранович акцентує на стосунках людини і Бога та їх есхатологічних наслідках. Для переконливості автор розгортає євангельський матеріал та насичує свій текст антитезами. Розгорнуті картини страждань грішників викликали в реципієнта почуття страху за майбутню долю, схилили його до зміни способу життя.

Подальше студіювання риторичних засобів переконання в текстах українського бароко дасть змогу дослідникам вивчити європейські джерела текстів XVII ст. та з'ясувати їх персвазивну силу.

Література:

1. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею / В. Аскоченский. – К., 1856. – 370 с. – 1 ч.
2. Порфирьев И. История русской словесности : в 2 ч / И. Порфирьев. – Казань : В университетской типографии, 1879. – Ч. 1 : Древний период: устная народная и книжная словесность до Петра Великого. – 1879. – 689 с.
3. Галахов А. История русской словесности древней и новой / А. Галахов. – 2-е изд., с перем. – СПб., 1880. – Т. 1. Отд. 1 : Древнерусская словесность. – 1880. – 517 с.
4. Сумцов Н. К истории южнорусской литературы XVII ст. / Н. Сумцов. – Вып. 1 : Лазарь Баранович. – Харьков, 1885. – 183 с.
5. Выгодванец Н.И. Лазарь Баранович – украинский писатель второй половины XVII века : автореферат дисс. ... канд. филол. наук :

спец. 10.642 «Литература народов СССР. Украинская» / Н.И. Выгодванец. – Львов, 1971. – 24 с.

6. Ulčinaite E. Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego / E. Ulčinaite. – Wrocław : Wyd-wo PAN, 1984. – 217 s.
7. Волков А. Основы риторики : учебное пособие для вузов / А.А. Волков. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с. – (Gaudeamus).
8. Korolko M. O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi / M. Korolko. – Warszawa : Instytut wydawniczy, 1971. – 224 s.
9. Корзо М. Образ человека в проповеди XVII века / М. Корзо ; Ин-т философии РАН. – М. : ИФРАН, 1999. – 186 с.
10. Лазар Баранович. Меч духовный / Л. Баранович. – К. : Друк. Києво-Печерської лаври, 1666. – XXVIII+764+3 арк.
11. Travis S.H. Суд / S.H. Travis // Словарь Нового Завета ; [под ред. Джозеля Грина и др.]. – М. : Библиейско-Богословский институт св. апостола Андрея, 2010. – Т. 1 : Иисус и Евангелия. – 2010. – С. 629–632. – (Современная библеистика).

Матушек Е. Ю. Эмоциональные способы убеждения слушателя/читателя в проповедях Лазаря Барановича

Аннотация. В этой статье рассматриваются эмоциональные способы влияния на читателя/слушателя проповедей Лазаря Барановича. Выявлено, что проповедник вызывает в реципиентах чувство вины за страдания Христа, страх перед вечными муками и праведным Судьей. При этом Баранович обращается к визуализации в текстах, показывая картины смерти Иисуса Христа на кресте и мук грешников на Суде.

Ключевые слова: риторика, проповедь, способы влияния, барокко.

Matushek O. The emotional means of persuasion of listener / reader in sermons of Lazar Baranovych

Summary. This article discusses the emotional impact on reader/listener in Lazar Baranovych's sermons. We have found that the preacher causes feelings of guilt for Christ's suffering, fear of eternal torment and the holy Judge in the recipient. He refers to the visualization in the texts, showing the pictures of death of Jesus Christ on the cross and the sufferings of sinners on the Court.

Key words: rhetoric, preaching, ways of influence, baroque.

Меньшиков И. И.,
доктор филологических наук,
профессор кафедры общего и славянского языкознания
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

ТЕКСТ КАК ПОНЯТИЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ТЕРМИН (ПРОБЛЕМА ДЕФИНИЦИИ)

Аннотация. В статье проанализированы разные подходы к толкованию текста как компонента словарной статьи, как речевого произведения и как лингвистического термина. Также выделены параметры текста, общие для всех трех подходов, указано на прагматическую ориентацию текста и предложена его дефиниция, определяющая текст и как лексему, и как специальный термин.

Ключевые слова: текст, субстанция и объем текста, речевое произведение, завершенность текста, прагматическая ориентация.

Постановка проблемы. В метаязыке современной лингвистики широко и в самом разнообразном контексте используется понятие **текст** и непосредственно связанное с этим понятием словосочетание **лингвистика текста**, указывающее в целом ряде исследований на особое направление в языковедении со своей методикой и своим собственным предметом исследования [1; 2; 3]. Сам же текст при этом рассматривается обычно как определённый способ коммуникации [4; 5; 6; 7], адекватный грамматике соответствующего языка [8; 9; 10], но по-своему актуализирующий те или иные её приоритеты как в плане содержания, так и в плане выражения [11; 12; 13; 14], однако однозначного толкования и общепринятой дефиниции этого многоаспектного и чрезвычайно сложного лингвистического (именно лингвистического) конструкта пока нет, и связано это, по-видимому, с целым рядом причин как объективного, так и субъективного характера. На пять из таких причин, с точки зрения учёного, наиболее существенных: 1) формализация дефиниции, 2) разноплановость текстов, 3) многообразие подходов к изучению и описанию текстов, 4) сужение функций текста и 5) абсолютизация каких-то отдельных категорий текста – особое внимание обращает Е.А. Селиванова [15, с. 716–717]. Затрудняют чёткое определение текста, надо полагать, и значимые параметры этого лингвистического феномена, такие как широта ареала его функционирования, самые разные формы и способы субстанционального представления реального текста, латентность его прагматической установки, а также недетерминированность объёма и субстанции текста. Отсюда самые разные по своей сути дефиниции текста и как некоего понятия, и как научного термина.

Не имея возможности в рамках одной статьи предметно рассмотреть все или хотя бы сколько-нибудь значительное количество различных определений и толкований текста, обратимся только к отдельным формулировкам, приведенным в некоторых достаточно популярных энциклопедических и нормативно-справочных изданиях, призванных по своему прямому назначению раскрывать сущность обозначенных в них предметов и явлений объективной действительности, и на основе представленных в этих изданиях дефиниций, а так-

же наших собственных соображений и практического опыта попытаемся дать определение тексту как лингвистическому феномену. Но сначала укажем на три основных, вполне определённо обозначенных и по-разному актуализированных в тех или иных аспектах, подхода к толкованию текста: 1. Текст, а значит, и соответствующее понятие толкуется в самом общем (бытовом, собственно лексикографическом) плане с фиксацией, естественно, полисемии лексемы, представляющей это понятие. 2. Текст обозначен как некое речевое, главным образом как литературное произведение и 3. Текст рассматривается как научный термин, и в частности как лингвистическая единица. И вот только по два (для экономии места) образца соответствующих, весьма показательных, на наш взгляд, дефиниций.

1. Лексикографическое толкование текста.

Словарь современного русского литературного языка: 1. *Сочинённая кем-то связная речь (напечатанная, написанная или запечатлённая в памяти), которую можно воспроизвести в том же виде. // Бумага с написанным на ней авторским сочинением.* 2. *Содержание какого-либо словесного произведения. // Словесная часть альбомов, иллюстрированных изданий и т.п. // Слова к музыкальному произведению.* 3. *Основная часть словесного произведения; авторское сочинение без комментария, приложений и т.п.* 4. *Отрывок из какого-либо произведения, обычно из Библии или евангелия, предназначенный для проповеди, беседы, приводимый в качестве изречения и т.п. // Отрывок из произведения словесности, предназначенный для учебных целей.* 5. *Типографский шрифт размером около 8 мм [16, с. 193–194].*

Словарь русского языка: 1. *Слова, предложения в определённой связи и последовательности, образующие какое-либо высказывание, сочинение, документ и т.д., напечатанные, написанные или запечатлённые в памяти. // Отрывок из какого-либо произведения словесности, предназначенный обычно для учебных целей.* 2. *Основной материал какого-либо сочинения, документа и т.п., в отличие от примечаний, комментариев к нему; основная часть набора без выносок, подстрочных примечаний, рисунков и т.п.* 3. *Слова к музыкальному сочинению.* 4. *Название размера одного из крупных шрифтов [17, с. 346].*

2. Толкование текста как речевого произведения.

Полный словарь лингвистических терминов: *результат целенаправленного речевого творчества; целостное речевое произведение; коммуникативно обусловленная речевая реализация авторского замысла [18, с. 478–479].*

Большая советская энциклопедия: *словесное произведение, напечатанное, написанное или бытующее в устной форме; произведение литературы, фольклора, любое произведение письменности [19, с. 364].*

3. Лингвистическая трактовка текста.

Лингвистический энциклопедический словарь: *объединённая смысловой связью последовательность знаковых единиц,*

основними свойствами которой являются связность и цельность [20, с. 507].

Энциклопедия «Украинский язык»: *письменный или устный речевой массив, образующий линейную последовательность высказываний, объединённых в ближайшей перспективе смысловыми и формально-грамматическими связями, а в общекомпозиционном, дистантном плане – общей темой и сюжетной заданностью* [21, с. 627].

В каждой паре, как и во всей системе приведенных из разных изданий дефиниций, имеются, конечно же, и пересекающиеся фрагменты всех трёх подходов к толкованию текста, и свои содержательные нюансы. Есть, однако, если исключить из первой пары дефиниций указание на тип шрифта (это скорее омоним) и на бумагу с авторским сочинением (это не текст, а его материальный носитель, который в принципе может быть каким угодно и никак не коррелировать с тем, что на нём представлено), нечто такое, что дало основание составителям приведенных словарных статей поставить эти дефиниции в соответствие одному и тому же заглавному слову в словарях с самой различной их прагматической ориентацией. И достаточно чётко в этом общем можно, на наш взгляд, обозначить только два параметра текста: 1) его ипостась как речевого произведения и 2) цельность текста как смысловую и грамматическую связанность его компонентов и коммуникативную завершенность этого произведения. Всё остальное по сути своей – какая-то детализация этих параметров. Рассмотрим их подробнее.

Прежде всего любой реальный текст – это, очевидно, с какой бы стороны мы ни подходили к соответствующей лингвистической фигуре, некое речевое произведение, причём произведение не только художественное или, скажем, публицистическое, но и такое, которое в частном своём проявлении может представлять собой содержательное наполнение какого-либо документа или послания, а в более общем случае – зафиксированную тем или иным образом, доступную и имеющую своего адресата информацию. При этом ни в плане объёма, ни даже в плане своей субстанции текст как некая речевая цепь жёстко ничем не регламентирован. Текстом часто оказывается одно предложение, если, например, оно является отдельным стихотворением, иногда одним лишь четверостишьем, как, например, многие эпиграммы А.С. Пушкина [22, с. 18, 20, 72, 81, 173, 185, 233, 302], а иногда и довольно большим, подобным лермонтовскому «Когда волнуется желтеющая нива» [23, с. 14–15], состоящим из четырёх строф, или если (и это тоже не редко) отдельное предложение представляет собой объявление, рекламу, лозунг и т.п. В качестве текста может функционировать одно словосочетание или одно слово на каком-нибудь указателе типа *Справочное бюро* или *Выход*, и даже одна буква типа *М* или *Ж* на дверях определённого рода помещений.

Субстанция текста в известном смысле тоже произвольна. Она не всегда привязана к родному языку адресата и, более того, вообще может не соотноситься с собственно графикой. В этом плане в качестве текста можно, по-видимому, квалифицировать и надпись *СТОП*, и надпись *STOP* на соответствующем дорожном знаке, английскую букву *I* как указатель места на вокзале или в аэропорту, где можно получить нужную информацию, цифру *17* на дверях квартиры, а также, например, только вопросительный знак в записке или на вложенном в конверт листе бумаги, не содержащем ничего, кроме «?». Всё это, надо полагать, – результат речевого творчества человека, воплощение, пусть даже не всегда декларированное и не всегда

представленное в стандартной, общепринятой форме, чьего-то авторского замысла.

Общим при любом из трёх указанных подходов к толкованию некоторой речевой цепи в качестве текста является, как было отмечено, и её лингвистически значимый параметр, такой как целостность, а значит, и коммуникативная, в том числе и формальная, завершенность соответствующей лингвистической фигуры, независимо от её объёма и того, в каком именно материальном виде эта фигура представлена. Речь при этом заведомо может идти не о каком-то словесном произведении в целом, а только о его фрагменте, отрывке или цитате из этого произведения, будь то поэма, роман или рассказ, научная статья или статья какого-либо закона, чей-то доклад или любой иной рассматриваемый в данной коммуникативной ситуации источник. И в самом деле, отдельное стихотворение, состоящее из одного предложения, является законченным речевым произведением по определению и дополнено быть не может. Завершено и речевое произведение типа надписи: *Во дворе злая собака*. Всю необходимую в конкретной ситуации информацию может заключать в себе одно слово *выход*, написанное на табличке, скажем, в зале кинотеатра или просто на стене над какой-то дверью. Дополнения и разъяснительные замечания, как и в случаях с буквенными сигналами типа *М*, *Ж* и *I*, здесь, как правило, не нужны. Не является при этом существенным, а тем более дифференциальным признаком текста и его материальный носитель, будь то просто бумага, бланк какого-либо документа, забор и т.п.

В качестве текста как целостного и завершенного речевого произведения может быть в принципе квалифицировано и часто квалифицируется не только само словесное произведение, но и любого объёма его фрагмент, в том числе опять же и одно предложение, а равно и фрагмент какой-либо иной речевой цепи, коль скоро этот фрагмент опубликован или зафиксирован и представлен для его обработки или анализа. Это может быть какой-то авторский набросок или только отрывок, скажем, из поэтического произведения, полный текст которого в соответствующем издании вообще не приводится, как, например, такие пушкинские строки из полного собрания его сочинений:

Что-то грезит Баратынский,

Что-то думает Плетнёв? [22, с. 361],

а также

Расходились по поганскому граду,

Разломали тёмную темницу [22, с. 376].

Указанные два параметра текста, относящие его к завершенным речевым произведениям без жёсткой регламентации их плана выражения: субстанции и объёма – это абсолютно объективные характеристики указанной лингвистической фигуры, сопутствующие, по всей вероятности, любому тексту и любому из обозначенных к нему подходу. И теоретически можно было бы только эти параметры положить в основу дефиниции текста, определив его как некое целостное, коммуникативно и формально завершенное речевое произведение. Однако такого рода формулировка не даёт чёткого представления о тексте, поскольку связывает текст с такими недетерминированными и не менее многоаспектными, чем сам текст, категориями, как целостность и завершенность.

Обе эти категории субъективно и объективно могут быть обусловлены целым рядом факторов формального и содержательного характера, но прежде всего и главным образом прагматической установкой текста на достижение определённой цели и решение тех задач, на которые эта лингвистическая

фигура непосредственно или опосредованно ориентирована лицом, её генерирующим или воспроизводящим, а равно и задач, которые может и должен решать тот, кому текст непосредственно адресован, или тот, кто его воспринимает. При этом целостным и завершённым некий текст будет тогда и только тогда, когда он адекватен своей прагматической установке, без наличия которой никакая речевая цепь не может быть текстом, как и сам текст не может существовать без его прагматической ориентации. И общее рабочее определение текста можно, по-видимому, сформулировать следующим образом.

Текст – это любое целостное и завершённое речевое произведение с заданной прагматической установкой.

Литература:

1. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту : науково-навчальний посібник / А.П. Загнітко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 313 с.
2. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 313 с.
3. Тураева З.Я. Лингвистика текста на исходе второго тысячелетия / З.Я. Тураева // Вісн. Київ. лінгв. ун-ту. Серія «Філологія». – 1999. – Т. 2, № 2. – С. 19–23.
4. Богданов В.В. Текст и текстовое общение / В.В. Богданов. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1993. – 68 с.
5. Реферовская Е.А. Коммуникативная структура текста в логико-грамматическом аспекте / Е.А. Реферовская. – Л. : Наука, 1989. – 168 с.
6. Радзівська Т.В. Текст як засіб комунікації / Т.В. Радзівська. – К. : Вид-во АН України, 1993. – 194 с.
7. Каменская О.Л. Текст и коммуникация / О.Л. Каменская. – М. : Высш. шк., 1990. – 152 с.
8. Адмони В.Г. Грамматика и текст / В.Г. Адмони // Вопросы языкознания. – 1985. – № 1. – С. 63–69.
9. Москальская О.И. Грамматика текста / О.И. Москальская. – М. : Высш. шк., 1981. – 187 с.
10. Откупщикова М.И. Синтаксис святого текста / М.И. Откупщикова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. – 104 с.
11. Лосева Л.Н. Как строится текст / Л.Н. Лосева. – М. : Просвещение, 1980. – 96 с.
12. Меньшиков И.И. Текст и его дифференциальные признаки / И.И. Меньшиков // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2014. – Т. 22, вип. 20, № 11. – С. 101–107.
13. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории / А.Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.
14. Солганик Г.Я. О синтаксической структуре текста / Г.Я. Солганик // Рус. яз. в шк. – 1984. – № 5. – С. 80–85.
15. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля ; К., 2011. – 844 с.
16. Словарь современного русского литературного языка : в 17-и т. / под ред. С.Г. Бархударова, В.В. Виноградова и др. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1963. – 1288 с. – 15 т.
17. Словарь русского языка : в 4-х т. / под ред. А.П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1984. – 794 с. – 4 т.
18. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов / Т.В. Матвеева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. – 562 с.
19. Большая советская энциклопедия : в 30-и т. / под ред. А.М. Прохорова. – М. : Сов. энцикл., 1976. – 600 с. – 25 т.
20. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 686 с.
21. Українська мова : енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського, О.О. Тараненка. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
22. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений : в 10-и т. / А. С. Пушкин. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 463 с. – 2 т.
23. Лермонтов М.Ю. Собрание сочинений : в 4-х т. / М.Ю. Лермонтов. – М. : ГИХЛ, 1957. – 427 с. – 1 т.

Меньшиков І. І. Текст як поняття та лінгвістичний термін (проблема дефініції)

Анотація. У статті проаналізовано різні підходи до трактування тексту як компонента словникової статті, як мовленнєвого витвору та як лінгвістичного терміну. Також виділено параметри тексту, що є загальними для усіх трьох підходів, вказано на прагматичну орієнтацію тексту і запропоновано його дефініцію, що визначає текст і як лексему, і як спеціальний термін.

Ключові слова: текст, субстанція та об'єм тексту, мовленнєвий витвір, завершеність тексту, прагматична орієнтація.

Menshikov I. Text as a notion and linguistic term (the problem of definition)

Summary. The article analyzes different approaches to the text definition as a component of the dictionary entry, as a speech composition and as a linguistic term, it is identified the text parameters that are general for all three approaches, the pragmatic orientation of the text is stated and it is proposed its definition, denoting the text as a lexeme and as a special term.

Key words: text, substance and volume of the text, speech composition, completeness of the text, pragmatic orientation.

Меркотан Л. Й.,

аспірантка кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

АНГЛІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ДЕНОТАТ ПРЕЦЕДЕНТНИХ
ТЕКСТІВ У КОРПУСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Анотація. У статті проаналізовано дискурс сучасної української прози з метою виявлення прецедентних текстів, денотатом яких є твори англійської літератури. Подано огляд основних творів англійської лінгвокультурної спільноти, до яких апелюють українські письменники початку ХХІ ст.

Ключові слова: прецедентний текст, джерело, денотат, проза, дискурс, корпус, література.

Постановка проблеми. Категорія прецедентності як засіб генерування, акумулювання та трансляції культурної інформації у свідомості та ментальному світі як окремої особистості, так і лінгвокультурної спільноти, є одним із ключових понять у наукових дослідженнях лінгвістики, літературознавства, культурології, когнітології, філософії, герменевтики тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема прецедентності набула першочергового значення здебільшого в наукових розвідках російських мовознавців. Особливо помітні студії в царині когнітивного (Д.В. Багаєва, Д.Б. Гудков, В.В. Джанаєва, І.В. Захаренко, В.В. Красних, Г.Г. Слишкін), лінгвокультурологічного (С.В. Баннікова, К.В. Зав'ялова, В.Г. Костомаров, А.О. Проскуріна, Ю.Є. Прохоров), структурно-семантичного (І.В. Арнольд, Л.І. Гришасва) аспектів дослідження прецедентних феноменів.

У новітній період різні напрями теорії прецедентності є предметом наукових пошуків українських лінгвістів. Передусім дослідники звертають увагу на функціонування прецедентних феноменів у дискурсі художньої прози та поетичних творів (Т.Ю. Кальченко, М.В. Іконнікова, В.В. Корольова, І.Ю. Онищук, Л.М. Саліонович, М.В. Шевченко, О.Н. Шкловська).

Актуальність дослідження мотивується відсутністю спеціальних праць, присвячених розгляду джерелам прецедентних текстів у дискурсі сучасної української прози, та потребою у з'ясуванні тих прецедентних текстів, денотатами яких є твори англійської літератури, до яких часто апелюють сучасні українські прозаїки, таким чином залучаючи реципієнтів до культурного надбання англомовної лінгвокультурної спільноти.

Мета статті – проаналізувати дискурс української прози початку ХХІ ст. та виявити твори англійської лінгвокультурної спільноти, вербалізовані в текстових масивах досліджуваного дискурсу.

Основними матеріалами для розвідки слугували тексти сучасних українських письменників, а саме: Ю. Андруховича, Г. Вдовиченко, Л. Денисенко, Л. Дереша, М. Іванцової, І. Карпи, Д. Корній, С. Поваляєвої, І. Роздобудько.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «прецедентний текст» ввів у наукову парадигму Ю.М. Караулов у доповіді «Роль прецедентних текстів у структурі та функціонуванні мовної особистості» на VI Міжнародному конгресі викладачів російської мови та літератури в 1986 році, який тлумачив це поняття як текст «... (1) значущий для тієї чи тієї особистості

в пізнавальному та емоційному планах; (2) що має надособистісний характер, тобто добре відомий широкому оточенню цієї особистості, враховуючи її попередників і сучасників; (3) звернення до нього відбувається неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» [1, с. 216].

Взявши за основу тлумачення Ю.М. Карауловим прецедентного тексту, розробники теорії прецедентних феноменів: І.В. Захаренко, В.В. Красних, Г.Д. Гудков, Д.В. Багаєва – екстраполюють зазначену дефініцію на поняття «прецедентні феномени», наголошуючи, що Ю.М. Караулов розуміє термін «текст» дуже широко [2, с. 82].

Враховуючи наукові здобутки розробників теорії прецедентних феноменів, обґрунтовуємо прецедентний текст як текст, значущий для тієї чи тієї мовної особистості в емоційному та когнітивному планах, апеляція до якого може неодноразово відновлюватися в процесі комунікації через пов'язані з цим текстом прецедентні висловлювання, прецедентні імена чи прецедентні ситуації.

Зафіксований у мові української прози початку ХХІ ст. матеріал свідчить про значний інтерес сучасних українських письменників до західноєвропейської літератури, зокрема до творів, джерелом яких є англійська література.

Наприклад, серед актуалізованих прецедентних текстів англійського походження натрапляємо на середньовічні англійські народні балади про Робіна Гуда, апеляція до яких уможлиблює реалізацію оцінної характеристики дійових осіб: *Ти крадеш у звичайних людей. Багаті трамваями не їздять, у чергах не стоять і на ринки рідко зазирають. І ти – не Робін Гуд* [3, с. 68]; *Звісно, мені б хотілося думати, що цей працюр був «благородним розбійником», таким собі місцевим Робін Гудом* [4, с. 76].

В аналізованих текстових масивах вербалізовані англійські прецедентні тексти представлені також творами У. Шекспіра. Зокрема трагедія «Гамлет» (“The Tragical Historie of Hamlet, Prince of Denmarke”) здебільшого матеріалізована прецедентними іменами та прецедентними висловлюваннями: *Однак не все впорядку в Данському королівстві. Є тут один такий хлопака – Федя Круговий. Дуже, ДУЖЕ паскудний тип* [5, с. 7]; *Як казав принц данський Гамлет, «Господи, та мені достатньо й горіхової шкаралупи, щоб почувтися власником безмежного простору – аби лиш погані сни не снилися»* [6, с. 99].

Апеляція до прецедентного тексту, денотатом якого є трагедія У. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» (“Romeo and Juliet”), звичай здійснюється для опису персонажів або стосунків між ними, як-от: *Відтоді гарнізонні Ромео і Джульєтта ніколи не бачилися, аж до того вечора, коли пані Марина впізнала в підстаркуватому скандалістові свого колишнього коханого* [7, с. 105]; *А світлину, стерво, й досі не вислала, на що перетворилися ті щічки з ямочками та тугі коси! Джульєтта підтоптана!* [8, с. 101].

Значну за обсягом групу англійських прецедентних текстів у досліджуваних джерелах становлять твори англійського поета й прозаїка Дж.Р. Кіплінга, наприклад: *Невідомо, кому пощастило більше, Боно чи Мауглі, хотілося пожартувати мені...* [9, с. 121] – дитяча казка про Мауглі «Книга джунглів» («The Jungle Book»); *...гра безпорадних маріонеток при штучному світлі! О! Мертва Мальвіна, Чорна Блядь Сніжинка, Коза Дереза Конопляна Лоза, Трансформер Рікі Тікі Таві, Афелія О'Німфа, Нумо, дівчинко моя!* [10, с. 66] – оповідання «Рікі-Тікі-Таві» («Rikki-Tikki-Tavi») з «Книги джунглів»; *Саме в «Однокласнику» я прочитала Сверстюковий переклад Кіплінгового «If», котрий так засадничо вплинув на мене і досі підтримує по життю* [11, с. 124] – вірш «Якщо» («If»).

Варто зазначити, що в текстових масивах аналізованого дискурсу часто натрапляємо на вербалізацію творів

Л. Керрола та А.А. Мілна, як-от: *Й у наших слідах під пергаментами листя проростала бірюза, а з кожного дерева посміхався Чеширський кіт...* [12, с. 182]; *З ним навіть каналізацію чистилося залюбки, бо він увесь час цитував «Алісу в Країні чудес»* [6, с. 119] – казка англійського письменника Л. Керрола «Аліса в Країні Чудес» («Alice's Adventures in Wonderland»); *Мрія уявляє себе Собою, яка запитує Вінні Пуха: «Ти бачив об'яви на моїх дверях?» А Макса – Вінні Пухом, який «досить давно казав по черзі то «так», то «ні», на все, що б не говорила Сова* [13, с. 109] – книга англійського дитячого письменника А.А. Мілна «Вінні Пух» («Winnie-the-Pooh»).

Не залишаються поза увагою українських прозаїків прецедентні тексти класиків англійської літератури, а саме Ш. Бронте, Ч. Дікенса, П.Л. Треверс, О. Уайльда: *Я сиділа в кріслі, в котрому цілком могла сидіти сіромаха Джейн Ейр* [9, с. 139]; *Він говорив, як Рочестер із «Джен Ейр» чи як інший схожий герой, – так гарно говорили тільки на сторінках моїх улюблених книг* [14, с. 41] – роман англійської письменниці Ш. Бронте «Джейн Ейр» («Jane Eyre»); *Це несмак – ти на «Олівера Твіста»! – каже моя асистентка* [15, с. 60] – роман «Олівер Твіст» («Oliver Twist; or, the Parish Boy's Progress») Ч. Дікенса; *Я купила собі капелюшок, як у Мері Поппінс, уявляєш?!* [10, с. 23] – казкова повість «Мері Поппінс» («Mary Poppins») англійської письменниці П.Л. Треверс; *Якось моя пуста і нехаризматична частина без особливих зусиль перетвориться на Доріана Грея. Чи вже перетворилася?* [15, с. 77] – роман О. Уайльда «Портрет Доріана Грея» («The Picture of Dorian Gray»).

Серед творів сучасної англійської літератури значущим для українських авторів і читачів є серія книг Дж.К. Роулінг про Гаррі Поттера, що й засвідчує аналізований мовний матеріал: *Він схожий на вчителя Гарі Поттера* [9, с. 135].

У мові української прози початку ХХІ ст. значної ваги набувають прецедентні тексти, денотатами яких є твори Дж.Р.Р. Толкієна, Дж. Орвелла, В.С. Моема, переконливим доказом чого є такі приклади: *Арсен жартує: «Дві твердині, майже як у Толкієна»* [3, с. 249] – другий том «Дві вежі» (або «Дві твердині») епічного роману в жанрі фентезі «Володар перстенів» («The Lord of the Rings») Дж.Р.Р. Толкієна; *З кого він, – перепитала я. – З «пролів»! Орвела читала – «1984»?* [16, с. 40] – роман-антиутопія «1984» Дж. Орвелла; *Банзай порівняв те, що знав він, і те, що писала газета: виходило, що «Місяць та мідяки», як і решта творів, писалася під час інтимних зносин із черговою повією* [17, с. 31] – роман В.С. Моема «Місяць і мідяки» («The Moon and Sixpence»).

Водночас інтерес до англійської культури простежується в апеляції до текстів англійських пісень, мовними маркерами яких зазвичай виступають назви текстів чи цитати: *Just give me a pain that I'm used to...* [15, с. 169] – цитата з пісні «A rain that I'm used to» британського гурту «Depeche Mode»; *«What Can I Do» та «Living Next Door To Alice» співали вже разом із музикантами, пригадуючи слова* [18, с. 125] – пісні «What Can I Do» та «Living Next Door To Alice» британського гурту «Smokie».

Аналізовані джерела містять прецедентні тексти, що репрезентують літературну спадщину шотландських авторів, написану англійською мовою. Серед апеляцій до прецедентних текстів доцільно виділити твори А.К. Дойля, наприклад: *Я зараз хотів би це згадати нашого Шерлока Голмса – прапорщик Кочержука* [6, с. 139]; *Дарця прийшла квадранс по сьомій, отже, вийшла ще до вечері в ідальні. А отже, мій непутящий Вотсон, мала вже голодна* [17, с. 76]; *Я спочатку реготнув, мовляв: «Елементарно, Вотсон»* [19, с. 121] – актуалізація детективних оповідань про Шерлока Холмса, репрезентантами яких є прецедентні імена й прецедентні висловлювання, реалізує описову й оцінну функції прецедентних текстів.

Інші представники шотландської лінгвокультурної представлені не так широко: *Бо my bonnie is over the ocean, – туманно відповідає Віра, гарною цього дня не почувачись аж ніяк, і швидко розраховується за каву з байдужою кельнеркою* [12, с. 38] – цитата з народної шотландської пісні «Bonnie Lies over the Ocean» віддзеркалює причину хвилювань героїні твору; *Іноді здається, що відхпатати праву руку Васятка зовсім неможливо, тому що вона металева, як у Капітана Крока* [20, с. 11] – апеляція до прецедентного тексту, джерелом якого є казка «Пітер Пен» («Peter Pan») шотландського драматурга й романіста Дж. Баррі, та порівняння персонажа з антигероєм цієї казки формує негативне ставлення до зазначеної дійової особи.

У мовній практиці сучасної української прози фіксуємо наявність прецедентних текстів ірландських письменників, мовою оригіналу яких є англійська, проте їх відсоток у масивах аналізованих творів невеликий: *В голові зринула фраза Елізи Дулітл: «На вулиці чудова погода, місє Хіггінс!»* [14, с. 35] – п'єса «Пігмаліон» («Pygmalion») ірландського драматурга, письменника та романіста Дж. Б. Шоу; *Ще сюди, в те місто, приїздив колись на місяць письменник Джойс. Цілий місяць день у день він ходив від свого готелю «Lowen» до вокзалу. Щось собі думав. Сказав потім одному, що саме в цьому місті, на вокзалі, вирішилася колись доля його «Улісса»*. Коли письменникові Джойсу вдалося втекти від арешту [11, с. 237] – роман «Улісс» («Ulysses») ірландського письменника Дж. Джойса.

Висновки. Отже, прецедентні тексти, актуалізовані в дискурсі української прози початку ХХІ ст., дають уявлення про національно-марковану систему цінностей та уявлень, які визначають вплив художнього слова на читача.

В українській мовній свідомості домінують роль серед прецедентних текстів, джерелом яких є твори західноєвропейського культурного простору, відіграють твори англійського походження, серед яких варто виокремити твори У. Шекспіра, Дж.Р. Кіплінга, Л. Керрола, А.А. Мілна та ін.

Перспективи дослідження полягають у фокусуванні наукового пошуку на прецедентних текстах, денотатами яких є твори інших лінгвокультурних спільнот, актуалізовані в текстових масивах сучасних українських прозових творів.

Література:

1. Караулов Ю.М. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – 7-е изд. – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
2. Захаренко И.В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / И.В. Захаренко, В.В. Красных, Д.Б. Гудков, Д.В. Багаева // Язык. Сознание. Коммуникация : сб. статей. – М. : Филология, 1997. – Вып. 1. – С. 82–103.
3. Корній Д. Зірка для тебе : роман / Д. Корній. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 304 с.
4. Роздобудько І. Одного разу : роман / І. Роздобудько. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 224 с. : іл.
5. Дереш Л. Поклоніння ящірці : роман / Л. Дереш. – Львів : Кальварія, 2004. – 176 с.
6. Андрухович Ю. Таємниця : роман / Ю. Андрухович. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.
7. Вдовиченко Г. Інші пів'яблука : роман / Г. Вдовиченко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 256 с.
8. Іванцова М. Сердечна терапія / М. Іванцова. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 288 с.
9. Денисенко Л. Відлуння: від загиблого діда до померлого : роман / Л. Денисенко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 320 с.
10. Поваляєва С. Сімург / С. Поваляєва. – Харків : Фоліо, 2006. – 253 с.
11. Карпа І. З роси, з води і з калабані / І. Карпа. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 320 с.
12. Поваляєва С. Лявви. Небо кухня мертвих / С. Поваляєва. – Харків : Фоліо, 2007. – 185 с.
13. Поваляєва С. Оригамі-блюз : новели / С. Поваляєва. – Львів : Кальварія, 2005. – 200 с.
14. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя : роман. – К. : Нора-Друк, 2012. – 272 с.
15. Карпа І. Суки отримують все : роман / І. Карпа. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 240 с.
16. Роздобудько І. Все, що я хотіла сьогодні. Лікарняна повість / І. Роздобудько. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 240 с.
17. Дереш Л. Культ: роман / Любка Дереш. – Львів : Кальварія, 2006. – 208 с.
18. Вдовиченко Г. Пів'яблука : роман / Г. Вдовиченко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 208 с.
19. Дереш Л. Намір: роман / Л. Дереш. – К. : ПП Дуліби, 2006. – 296 с.
20. Денисенко Л. Корпорація ідіотів : роман / Л. Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2010. – 276 с.

Меркотан Л. И. Английская литература как денотат прецедентных текстов в корпусе современной украинской прозы

Аннотация. В статье проанализирован дискурс современной украинской прозы с целью выявления прецедентных текстов, денотатом которых являются произведения английской культуры. Представлен обзор главных произведений английского лингвокультурного сообщества, к которым апеллируют украинские писатели начала XXI века.

Ключевые слова: прецедентный текст, источник, денотат, проза, дискурс, корпус, литература.

Merkotan L. English literature as the precedent texts denotation in the corpus of the modern Ukrainian prose

Summary. The article deals with the problem of the modern Ukrainian discourse analysis aimed at discovering the precedent texts the denotation of which is the works of the English culture. The review of the main works of the English sociocultural community appealed by the Ukrainian writers of the 21st century has been presented.

Key words: precedent text, source, denotation, prose, discourse, corpus, literature.

Огринчук О. П.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

СТИЛІСТИЧНО-ВИРАЖАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ПОВТОРІВ В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ВІРШОВИХ ТЕКСТІВ М. БАЖАНА ТА І. ДРАЧА)

Анотація. У статті проаналізовано стилістично-виражальні особливості дієслівних повторів, їх роль у конкретному тексті. На прикладах продемонстровано функціональне навантаження повторюваних одиниць.

Ключові слова: повтор, дієслівний повтор, авторський стиль, модель, функція, віршовий текст, індивідуальний стиль, виражальні особливості, форми, домінанти.

Постановка проблеми. Повторюване слово у тексті є тим індексом, сигналом, який збуджує цілу низку асоціацій, активізує свідомість читача, моделює предметно-явищний ряд і вкладає в єдине ціле, формує естетичний образ, який повинен рецептувати читач. Різні особливості, типи повторів вивчали: Г. Солганик, І. Арнольд, В. Одинцов, О. Падучева, Л. Сухова, І. Соколова, Л. Пришляк та інші.

Важливою функцією будь-якого повтору, зокрема й дієслівного, є здатність емоційно й логічно підкреслювати важливі за змістом слова, що дає змогу уточнити та деталізувати зміст тексту. Щодо дієслівних повторів, то вони насамперед інтенсифікують дію, забезпечують риторично піднесений, експресивний характер висловлення. Часто їх так і називають – експресивні повтори. Вони значно підвищують ефективність впливу на читача, дозволяють авторові актуалізувати нові відтінки у значенні, конденсувати думку. Емоційно виразнішими й експресивнішими стають вірші, в яких реалізуються різні за вираженням, семантико-стилістичними функціями дієслівні повтори.

Метою статті є з'ясувати стилістично-виражальні особливості дієслівних повторів, їх роль у індивідуально-авторській мові.

Виклад основного матеріалу. Часто вживаними у досліджуваних текстах є дієслова теперішнього часу у різних лексичних і лексико-морфологічних повторах. Наприклад, у поезії М. Бажана спостерігаємо анафоричні дистантні дієслівні повтори, виражені предикатами теперішнього часу, які поширюють оповідь, інтенсифікують дію, спрямовану на об'єкт, та підсилюють виражально-зображальні властивості мови: *Слухаєш бриніння піль навколо ти, / Слухаєш погрози грозіві* [2 (2), с. 152].

Лексико-семантичні трансформації та повтори різних частиномовних категорій є характерною особливістю поетичних творів І. Драча. Їх можна розглянути на прикладі поезії «Дзвони»: *Йде вже літо повноліто / Йде вже сонце повна повна / Чом же дзвони в передзвони / Дзвонять* [4 (1), с. 214].

Тотожний лексико-дієслівний повтор, виражений дієсловом *йде* у формі теперішнього часу недоконаного виду, органічно входить у систему текстотворчих засобів і поширює оповідь. Часто при повторах автор вживає супровідні слова – так у поезії з'являється повтор прислівника *вже*, який стоїть у постпозиції до дієслівного повтору і конкретизує часовий простір. Художньо вмотивованими є повтори спільнокореневих лексем, виражених різними частинами мови: прислівник – прикмет-

ник – іменник (*повноліто, повна, повня*). Авторський неологізм *повноліто* спільнокореневий з іменником *літо*. Іменники *літо, сонце*, що позначають суб'єктів дії, об'єднані спільним предикатом *йде*, можна розуміти як контекстуальні синонімічні повтори, що виконують функцію уточнення та розвивають асоціативно-сміслову лінію вірша. Заголовок вірша («Дзвони») аперцептує лексичний повтор *дзвони – дзвонять – в передзвони*, що розгортає тематично-ремаційний план поезії. Загалом усі ці різнопланові повтори сприяють підсиленню виразності художнього мовлення та репрезентують неповторний авторський спосіб світорозуміння та світовідчуття.

Подібне демонструють і поетичні тексти М. Бажана: *Ти стогнеш – і в вітах реве вітровіння стогудне... / Ти стогнеш, ти родиш, сягаєш, ламаєш і рвеш* [2 (1), с. 218]. Як і в попередньому випадку, повторюючи займенник *ти*, поет підсилює дієслівний повтор *стогнеш* та вказує на суб'єкта дії. При цьому лексеми *стогнеш, родиш, сягаєш, ламаєш, рвеш*, розташовані за принципом нанизання, ніби нагромаджують дії, нанизують їх одна на одну, що сприяє інтенсифікації оповіді.

Характерним для поетичної творчості М. Бажана є вживання інших частиномовних повторів, які наповнюють текст динамізмом, рухом, своєрідною ритмікою. Досить часто в ролі «супровідних» слів він використовує сполучники з метою логічного й емоційного виділення дієслова, а також займенники та іменники: *І чуєш, як хтось промовляє – товариш! / І чуєш, як інший нашіптує – пан!* [2 (1), с. 113].

Наведений вище фрагмент із поезії М. Бажана «Смерть Гамлета» майже весь побудований на різних частиномовних повторах. У ньому об'єктивуються і тотожний лексичний повтор (*і чуєш, як*), і контекстуальний синонімічний (*хтось – інший, промовляє – нашіптує*) та антонімічний повтори (*товариш – пан*).

За допомогою лексико-морфологічного повтору, обидва складники якого є дієслівними формами теперішнього часу, І. Драч у поезії «Як ми їздили в гості до Чехова» не лише акцентує на необмеженій тривалості дії, але й досягає ефекту її сповільнення. Дія набуває ознак багаторазової та циклічної (не просто *літає*, а *перелітує*). Поєднуючи різновидові форми дієслів минулого часу, М. Бажан наголошує на фатальному результаті дії.

Подібну функцію виконує лексико-морфологічний дієслівний повтор у вірші Бажана «Розмова сердець»: *І граю партію свою, / І програю, / і завше програю...* [2 (1), с. 88]. Як і в Драча, складники повтору вжиті у формі недоконаного виду теперішнього часу. Проте тут вони не сповільнюють дію, а вказують на її результат (*граю – програю*). Дія є тривалою, але водночас обмеженою вказівкою на її результативність, містить відтінок доконаності, набуває ознак циклічного процесу (*граю – програю – завше програю*), константність якого підсилюється прислівником *завше* та тотожним повтором дієслова *програю*.

Загалом результативність дії здебільшого демонструють повтори, в яких одне з дієслів виражене формою недоконаного виду, а інше – доконаного: ...і *мчать* / *всепроникливі цятки і rischi* / і *домчать*... [2 (2), с. 87] або *Хочеш вір*... / *Ну, хоч раз повір!* [5, с. 105].

Парні дієслівні повтори, підсилюючи протиставлення, створюють своєрідне обрамлення навколо лексем *чеснотами*, *скорботою*, які можна розглядати як контекстуальні антоніми в індивідуально-авторському художньо-образному мовомисленні.

Характерною особливістю поетичних текстів М. Бажана є переходи від дистантного повтору до контактного: *Я знаю – ти живий, / Я знаю – ти не здох, / Кричу, / Кричу тобі я: / доки?* [2 (1), с. 90].

Такий стилістичний прийом розширює текстовий простір. При цьому розвиток дії у творі набуває динамічної ознаки, «вибухового» характеру.

У поезії М. Бажана та І. Драча домінують дієслівні повтори, засвідчені формами недоконаного виду другої особи однини наказового способу, які частіше виражають бажання, прохання, рідше вживаються з узагальнено-імперативним значенням, якот у творі М. Бажана «День» із циклу «Безсмертя»:

Живи, дух життєдайний, / дух творчості людської, / Живи, життя безсмертне, / життя більшовиків! [2 (1), с. 173]. Тут дистантний тотожний дієслівний повтор *живи* увиразнюється тавтологією, що аперцептує образно-смыслову лінію вірша – циклічність, неперервність життя.

Оцінна функція посилюється, коли митець, намагаючись увиразнити думку, використовує контекстуальні синоніми: *Серце! Крутись, хитайся, / хитайсь, вигинайся шкереберть!* [1, с. 48].

Важливе смислове й емоційне забарвлення у досліджуваних текстах мають дієслівні повтори, які репрезентують різнокомпонентні структури щодо формального і граматичного вираження. Зокрема привертають увагу випадки транспозиції форм наказового способу в дійсний спосіб доконаного минулого часу, коли компоненти повтору належать до різних синтаксичних одиниць: *Поглянь же: це світ обновився, – / це люди живуть по-новому! / Поглянув – і в небі ясному...* [2 (3), с. 291]. Дієслівний повтор *поглянь же – поглянув* виражає доконаний характер дії – її результативність та завершеність. Частка *же* при цьому підсилює імперативну дію.

У поезії М. Бажана трапляються поєднання дієслів у наказовому способі з дієсловами майбутнього часу: *Поможи нам, не поможеш, то проймися / й ти журбою...* [2 (2), с. 217]. Тут дієслівний повтор *поможи – не поможеш*, другий компонент якого ускладнений заперечною часткою *не*, виконує функцію протиставлення, антитези, вказуючи на те, що ліричний герой допускає можливість невиконання дії, про яку просить.

У поезії М. Бажана «Трилогія пристрасті» знаходимо повторювану конструкцію, виражену інфінітивом у поєднанні з модальним дієсловом *може* та формою наказового способу, яка реалізує певний відтінок волевиявлення: *Він може зродити! Хай гинучи зродить, / А потім змією з хвоста себе з їсть* [2 (1), с. 121]. Модальне слово *може* вказує на впевненість, яку ліричний герой проектує на майбутнє і трансформує в наказ за допомогою частки *хай*: ... *може зродити! Хай ...зродить*.

Загалом до поширених у поетичних текстах М. Бажана та І. Драча належать дієслівні повтори, репрезентовані аналітичними (складеними) формами наказового способу третьої особи однини чи множини, що утворюються за допомогою частки

хай. Подібний повтор, засвідчений у поезії М. Бажана «Боги Еллади», демонструє емоційне забарвлення з відтінком бажальної модальності першорядка: *Хай хоч зараз наш народ побачить, / Якими справді гарними є люди... / Хай люд побачить на своїм віку / Оту красу, яка настане згодом...* [2 (2), с. 147].

Емоційно-бажальна конотація дієслова третьої особи однини наказового способу в першому рядку, що актуалізує теперішній час за допомогою прислівника *зараз*, передає дію із вказівкою на її можливу завершеність у майбутньому (в прикінцевій частині вірша прислівник *згодом*). Дистантний дієслівний повтор підсилюється синонімічним іменниковим повтором *народ – люд*, який разом з іншими розгортає основну асоціативно-смыслову домінуючу вірша.

У поемі І. Драча «Зелений прапор Януша Корчака» спостерігаємо схожий стилістичний прийом: *Коли не можуть помиритись між собою, / Хай вибирають третейських суддів, / Хай вибирають посередників / Із середовища своїх співучнів* [4, с. 194]. Дієслівний повтор у формі описового наказового способу, утвореного за допомогою частки *хай*, ускладнений синонімічним контекстуальним повтором *третейські судді – посередники*, що виконує функцію уточнення та конкретизації об'єкта, підсилює саму дію та акцентує на ній.

Дистантні повтори, в яких повторюване дієслово спрямовує дію на певний об'єкт, властиві поезії М. Бажана «Очі» із циклу «Італійські зустрічі»: *Слітим я у Рим вернувся. / Але – ти повір! – я бачу, / Я бачу очима серця / твоєї країни сяйво* [2 (2), с. 53]. Дієслівний повтор, підсилений займенниковим, що називає суб'єкта дії (*я*), емоційно забарвлює висловлювання, інтенсифікує характер самої дії та актуалізує інформацію про об'єкт, на який вона спрямована, – *країни сяйво*.

Дієслівні повтори, репрезентовані різними дієслівними формами, властиві поетичній мові І. Драча: *Починає співати весільної. / Співає, співає, аж виспівається* [4, с. 177]. У цьому випадку дія стосується одного і того ж суб'єкта і має початок (*починає співати*), є тривалою (*співає, співає*) та має закінчення в майбутньому, на що вказує частка *аж* і дієслово доконаного майбутнього часу (*аж виспівається*).

М. Бажан, уводячи в поетичний текст дієслівний повтор із різними формами дієслова, досягає ефекту доконаності, завершеності дії, її цілковитої реалізації: *– Що б не сталося, не похитнись, не втраць своєї віри... / – Не втратити своєї віри? Ні, / вона її не втратила й в ту мить* [2 (2), с. 75].

Трикатний дієслівний повтор *не втраць – не втратити – не втратила*, змодельований автором у такій послідовності, скеровує дію від конкретного імператива до інфінітивного узагальнення, а потім знову до конкретизації та констатації факту – *не втратила*. Отже, результат, який передбачався спочатку, був реалізований, дія успішно завершена. Уведення в текст предиката в наказовому способі із заперечною часткою *не* передбачає значення категоричної вимоги виконання дії.

Також знаходимо у поезії М. Бажана приклади дієслівних повторів, побудованих за моделлю «дієслово минулого часу доконаного виду – дієслово наказового способу недоконаного виду», що вказують на розвиток дії в напрямку від уже реалізованої до нереалізованої: *Наплакалися досить бідні люди, / Тепер хай плачуть дука і багач!* [2 (1), с. 353].

У наведеному фрагменті із твору «Біла Спаської вежі» є лексико-дієслівний повтор *наплакалися – хай плачуть*, що характеризує дію завершеною, яка відбулася (дієслово *наплакалися* об'єктивує значення наддостатньої інтенсивності, внаслідок якої виконання дії припиняється), і дію ірреальну, яка має від-

бутися невдовзі, але вже за участю інших суб'єктів. Експресивність оповіді підсилюється антонімічним повтором *бідні люди – дуга і багач* та часткою *хай* з модальним відтінком бажаності.

І. Драч у поезії «Жінка і море» використовує модель дієслівного повтору, таку як «дієслово минулого часу доконаного виду – дієслово теперішнього часу»: *Я вийшла з тебе і йду в тебе, море* [4, с. 126]. Перший компонент повтору *вийшла* вказує на завершений характер дії, другий – на її продовження, додають сему тривалості й протяжності. Разом вони об'єктивують уявлення про те, що дія розпочалася і триває. При цьому дія характеризується різновекторною спрямованістю: *вийшла ← з тебе, йду → в тебе*, що надає їй циклічності.

У досліджуваних текстах переважають дистантні повтори, що вказують на завершеність дії. А. Григор'єва стосовно таких повторів зауважує, що дієслова, виражені формами минулого часу доконаного виду, є результативними [3, с. 64]. Пор.: – *Поїхав Кіров! – каже до батька комсомолец. / – Поїхав наш Миронич!* [2 (1), с. 170]; *Став простір огнищем в лазурі, / Став час хитаннями й світаннями* [2 (2), с. 56]; *Сіли на ніч коло нени, / Сіли трійлом в узлової* [5 (1), с. 164].

Незавершену дію передає лексичний повтор, в якому обидва компоненти – дієслівні форми минулого часу недоконаного виду. У його межах можна окреслити кілька різновидів:

1) дистантний повтор із вказівкою на суб'єктів дії, які знаходяться у постпозиції. За допомогою таких повторів реалізуються дії тривалі, статичні, необмежені: *Йшов з ними вчитель з поглядом ясним, / Йшов Корчак, взявши двох дітей за руки* [4, с. 168];

2) дистантний повтор із вказівкою на суб'єктів (об'єктів) дії, які знаходяться у препозиції. Подібні повтори виражають незавершений, постійний характер дії: *Наш «Інтернаціонал». / Ми тебе співали перед боєм, / Ми тебе співали в день повстання, / Перед смертю ми тебе співали* [2 (1), с. 153];

3) контактний повтор, передусім у творах І. Драча: *Дихали, дихали віхоли / В долині й на Оболоні...* [5, с. 154] або *Завірюха стугоніла, вила, / А мороз гострив свій білий ніж* [6, с. 443].

Загалом для поетичних текстів І. Драча здебільшого характерні дієслівні повтори, що виражають дії, спрямовані на певні об'єкти або пов'язані із різними суб'єктами: *Пройдись землею. В серце йди людське ти, / Питай у нього дозволу і права* [4, 86]. Наприклад, у наведеному фрагменті з поеми-трагедії І. Драча «Ніж у сонці» другий компонент лексико-морфологічного повтору *пройдись – йди* спрямовує дію на конкретний об'єкт (*в серце*).

Тотожний дієслівний повтор *зімліє*, що антропометафорує два різні суб'єкти (*любисток* і *хата*), виконує функцію інтенсифікації дії: *любисток зімліє* так, що аж *зімліє бабусяна хата*. Демінутиви *хатуся*, *хатинонька*, які є суб'єктом дії і водночас частиною лексико-морфологічного повтору, взаємно доповнюють один одного, засвідчуючи стилізацію цього поетичного твору під народне мовлення.

Підсумовуючи, робимо висновок, що аналіз повторюваних лексичних, лексико-морфологічних дієслівних одиниць у поетичних текстах М. Бажана та І. Драча засвідчує їхню різ-

номанітну лексико-граматичну природу. Досить поширеними у досліджуваних текстах є повтори, компоненти яких виражені однаковими дієслівними видами-часовими формами. Проте все ж переважають дієслівні повтори з різними часовими, видовими, способовими, особовими формами дієслів. Саме вони забезпечують наростання напруги, додають динамічну ознаку в текст. Досить часто такі повтори підсилюються іншими, передусім займенниковими та іменниковими повторюваними одиницями.

За допомогою дієслівних повторів обидва письменники поширюють оповідь, досягають образності, емоційності.

Саме дієслівний повтор є одним із визначальних мовностилістичних елементів поетичних творів М. Бажана та І. Драча, в яких він є дієвим виражально-зображальним засобом, що використовується для створення і підтримання змістової єдності поетичного тексту. Подібні дослідження є досить перспективними, оскільки дають змогу зрозуміти авторський текст глибше, відчутти емоцію кожного слова.

Література:

1. Бажан М.П. Політ крізь бурю: вибрані твори / М.П. Бажан ; вст. сл. І.М. Дзюби. – К. : Криниця, 2002. 608 с. – (Сер. «Бібліотека Шевченківського комітету»).
2. Бажан М. Твори у чотирьох томах / М. Бажан. – К. : Дніпро, 1974–1975.
3. Григор'єва А.Д. Язык лирики XX века: Пушкин, Некрасов / А.Д. Григор'єва, Н.Н. Иванова. – М. : Наука, 1981. – 344 с.
4. Драч І. Анатомія блискавки: поезія, проза / І. Драч. – Харків : Фолио, 2002. – 509 с.
5. Драч І.Ф. Вибрані твори : у 2 т. / І.Ф. Драч. – К. : Веселка, 1986.
6. Драч І.Ф. Вибрані твори : у 2 т. / Ф.І. Драч. – К. : «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2011. – Т. 1 : Вірші. Поеми. – 608 с.
7. Еремина В.И. Исследования по поэтике и стилистике / В.И. Еремина. – Л. : наука, 1972. – 277 с.

Огринчук О. П. Стилистически выразительные особенности глагольных повторов в индивидуально-авторской речи (на материале поэтических текстов Н. Бажана и И. Драча)

Аннотация. В статье проанализированы стилистически выразительные особенности глагольных повторов, их роль в конкретном тексте. На примерах продемонстрировано функциональную нагрузку повторяющихся единиц.

Ключевые слова: повтор, глагольный повтор, авторский стиль, выразительные особенности, формы, доминанты.

Ohrynychuk O. Stylistic and expressive peculiarities of verbal reiterations in individual author's language (on the material of poetry by M. Bazhan and I. Drach)

Summary. In the article stylistic and expressive peculiarities of verbal reiterations and their role in specific text are analyzed. Functional load of reiterated units is demonstrated by the examples.

Key words: reiteration, verbal reiteration, author's style, model, function, poetry, individual style, expressive peculiarities, forms, dominant ideas.

Решетняк О. О.,

старший викладач кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

БІБЛІЙНА СИМВОЛІКА ЯК ОДИН З НАЙВАЖЛИВІШИХ ЗАСОБІВ УСВІДОМЛЕННЯ РЕАЛІЙ ДІЙСНОСТІ

Анотація. У статті подано огляд праць, у яких окреслюють функції символу і символізму загалом в українському мовознавстві, проаналізовано позиції лінгвістів щодо визначення ролі біблійної символіки як засобу усвідомлення реалій дійсності.

Ключові слова: символ, символізм, символіка, Біблія, концепт, символічне значення.

Постановка проблеми. Біблійна символіка неодноразово була предметом досліджень, але побіжним (Г. Сковорода [1], О. Потебні [2], О. Лосєва [3] та ін.). Однак окремою науковою розвідкою, присвяченою аналізу її ролі як одного з найважливіших засобів усвідомлення реалій дійсності, в сучасному мовознавстві немає. Саме тому мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати праці, у яких окреслено роль символіки, і біблійної зокрема. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: подати аналіз праць, що окреслюють поняття символіки; систематизувати наукові розвідки, присвячені ролі біблійної символіки в усвідомленні реалій дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першу концепцію символів культури в історії української філософії репрезентував Г. Сковорода, який вважав символічну інтерпретацію підґрунтям розуміння Святого Писання й пізнання Бога. Декодування біблійної символіки для нього одне з пріоритетних релігійних та естетичних завдань людини [1, с. 338]. О. Потебня зазначав, що наївна картина світу, її символіка – це певний етап розвитку мислення та мови. На його переконання, «...слово лише тому знаряддя думки та обов'язкова умова всього подальшого розвитку світу й себе, що початковим є символ, ідеал із властивостями художнього твору. Але слово з часом втрачає ці властивості...» [2, с. 142]. Науковець констатував, що походження й еволюція символу зумовлені лише закономірностями розвитку мови, а причиною виникнення символів є потреба відновлення забутого власного значення [4, с. 210].

Одним із найґрунтовніших та системних досліджень символізму вважають символіку О. Лосєва, який застосовує шеллінґівську аналітику поняття «виразності» у взаємовідносинах внутрішнього й зовнішнього, ідеї та образу, особистого й загального, розмежовуючи три види таких взаємовідносень: схема, алегорія, символ [3, с. 201]. Дослідник стверджує, що символ маніфестує узагальнений принцип подальшого розгортання в ньому змісту, тобто перший є особливим чинником соціокультурного кодування інформації і водночас – механізмом її трансляції [5, с. 113]. Аналізуючи особливості символу, науковець актуалізує, що в ньому є узагальнений зміст, який окреслює безмежну поняттєву перспективу [4, с. 36–40]. Е. Кассіер визначає символ як органічну єдність ідеї та образу, як вияв загального в одиничному, акцентуючи на єдності його змісту й чуттєвості, де енергія людського духу синтезує ідеальне значення з конкретним чуттєвим знаком. На цій «символіч-

ній» стадії, на відміну від «алегоричної», знак є самодостатньою сутністю й не потребує референції до чуттєвого образу [6, с. 471–472].

Чимало мовознавців зазначають, що основною властивістю символу є власне образність, саме тому його треба усвідомлювати завдяки образу. Будь-який символ – образ, але будь-який образ не завжди можна вважати символом, а лише за певних умов. Як констатує В. Маслова, символ-концепт є тотожним образу, тому їх звичайно потрактовують як символічні образи, маркерами символів є «високі смисли», а образи можуть бути асоційовані з об'єктами будь-якого рівня. Якщо перехід від образу до метафори зумовлений семантичними й художніми потребами, то перехід до символу (і від образу, і від знака) – позалінгвальними чинниками [7, с. 100]. Н. Арутюнова зазначає, що образ – це підґрунтя метафори й символу, він є певним прототипом, інформацію про який залучають до процесу метафоризації чи метонімізації, що й спричиняє його виникнення [8, с. 22]. На думку дослідниці, символ має вищий семіотичний статус, ніж образ, оскільки його частіше покваліфікують, залучаючи культурологічні терміни, вона стверджує, що «...образ психологічний, метафора семантична, символ функційний, він покликаний об'єднати зусилля суспільних і національних спільнот» [8, с. 338]. Символи потрібно відмежовувати від знаків, бо останні конвенціонізують, а символи канонізують, що не передбачає прямого зазначення денотата [8, с. 342].

Істотною властивістю символу є його збалансованість щодо конкретних та абстрактних складників символічного змісту. Саме ця ознака, як констатує В. Маслова, відмежовує символ від знака, у якому зв'язок між означеним й означуваним довільний і конвенційний. Умотивованість символу можна пояснити аналогією, що є підвалинами семантичної транспозиції, такої як метафора, метонімія й синекдоха [7, с. 100–101]. Символ виконує функцію збереження в сконденсованій формі текстів, розрахованих не на конкретного індивіда, а на всю спільноту. Дослідниця зазначає, що «символ ніби нарізується на прямому значенні відповідного слова, не замінюючи й не видозмінюючи його, із залученням до широкого культурного контексту» [7, с. 104].

Дослідження В. Виноградова посприяли аналізу словесних символів у функційно-стилістичному аспекті. Їхньою особливістю, на думку мовознавця, є саме здатність спричиняти психічні асоціації звичайних слів, тобто символ набуває потенційної сили асоціюватися з певними образами й емоціями. Його потрактовують як «естетично оформлену й художньо локалізовану одиницю мовлення...» [9, с. 373]. Виникнення символів, як зауважує О. Шелестюк, пояснюють перцептивною симіляцією, синестезією, асоціюванням за схожістю усвідомлення предметів та їхніх властивостей з абстрактними психічними сутностями. Символ є «багатосмисловим конвенційним мотивованим знаком, що репрезентує, окрім власного денотата,

якісно інший переважно абстрагований чи абстрактний референт, проте пряме й переносне значення об'єднані спільним маркером» [10, с. 50]. Дослідниця вбачає схожість символу до метафори й метонімії в транспозиції імені прямого значення; у перенесенні властивостей вихідного значення на похідне; у єдності механізмів («за подібністю» і «за суміжністю») і мотивованістю переносних значень різними видами метафоричних та метонімічних асоціацій [10, с. 51]. Одностайною, на переконання В. Москвіна, є позиція щодо основних характеристик символу й літературознавців, і лінгвістів; науковці без належної аргументації традиційно основними ознаками вважають «невичерпну багатозначність», «полісемантичність» і «сміслову невизначеність символу» [11, с. 152]. Поділяючи позицію В. Москвіна, О. Левченко вважає, що багатозначність символу – це ознака, яку доводять системні студії символіки, контекстуально ж символ однозначний, проте йому притаманне «багате» значення [12, с. 54]. Символ має надзвичайну здатність до внутрішнього природного зв'язку з тією реальією, яку він репрезентує. Г. Осадко зазначає, що «... діалектизм символу полягає в тому, що, по-перше, він тотожний тому, що в ньому символізується, а по-друге, – абсолютно відрізняється від нього» [13, с. 60]. Не існує зовнішньої схожості між власне символом і ним позначуваним, символу притаманне вираження протилежних аспектів певної ідеї, він багаторівневий і багатозначний. Передусім символ завжди емоційний, оскільки є «породженням» потужного колективного духовно-психологічного переживання [13, с. 61].

Емоційність вважають найвиразнішим компонентом експресивності, і звичайно вона є основним складником семантичної структури категорії експресивності як засобу впливу на реципієнта. Оцінність зумовлене позитивне чи негативне ставлення мовця до певної реальії. Інтенсивність та образність постулюють як своєрідні підсилювачі інших різновидів мовної інформації, наприклад, ці семантичні компоненти підвищують значущість оцінного потенціалу слова, є одним зі способів реалізації лексичного значення завдяки співвідношенню досліджуваного явища з конкретним матеріальним предметом за їхніми спільними ознаками [14, с. 6].

Лексична експресивність – найпродуктивніший засіб мовних і мовленнєвих явищ, оскільки саме на лексеми припадає основне навантаження вербального вираження почуттєвої інтенції мовця, зумовлене суб'єктивним баченням і оцінюванням фрагментів картини світу [15, с. 77–78]. Експресивність – комплексна категорія субкатегорій емоційності, оцінності, інтенсивності та образності, їй притаманна прагматична функція, реалізація якої відбувається завдяки трансляції словом певних почуттів, емоцій, переживань та оцінок індивіда. В. Чабаненко зазначає, що експресивність у сучасній мові забезпечують насамперед мовно-структурні засоби (семантика) та тропи (метафора, метонімія тощо) [16, с. 149].

У конкретній поняттєвій, метафорично-метонімічній системі людського мислення, на думку Я. Анусевича, домінантною є культурна та релігійна символіка [17, с. 82]. Символ – це одна з основних знакових категорій, функцією якої є збереження й трансляція в сконденсованій формі максимальної кількості особливої культурно значущої інформації про реальію довкілля. Досліджуючи особливості функціонування символів у системі культури, Ю. Лотман акцентує, що саме в них «... завжди є щось архаїчне, вони мають велику культурну сміність, не дозволяють культурі «розпастися» на окремі хронологічні пласти, тобто провідна функція символу – слугувати механіз-

мом пам'яті культури» [18, с. 192]. Е. Сепір виокремив конденсаційні та референційні символи (знаки). Конденсаційні знаки (з латинської “condensatio” – згущення) мотивовані їхнім призначенням конденсувати, тобто акумулювати ту інформацію, яку індивід отримує ззовні про себе та довкілля. Такими знаками вважають засоби, що в оптимально сконденсованій формі позначають емоції, явища, об'єкти. Референційні знаки є засобом безпосереднього маркування референта й синтезу його форми та змісту. Конденсаційні знаки Е. Сепір кваліфікує як символи, а референційні – як власне знаки [19, с. 205–206].

Конденсаційність символу вможливує здатність до інтеграції в певній формі, зокрема комплексу уявлень про окремі явища, зумовлені культурними чинниками, досвідом взаємовідношень індивіда й соціуму чи релігійними галузями буття. Визначення семантики символу ускладнене його конденсаційністю, архетипністю та багатозначністю. Для О. Шелестюк багатозначність символу є «іманентною», дослідниця потрактує її як «... наявність у символі змістової перспективи, ланцюжків значень, більш абстрактних, залежних від віддаленості щодо первинного значення, а також неможливості усвідомлення його останнього, основного змісту» [10, с. 133].

Символьне значення – це синтез його сигніфікативного й денотативного компонентів. Сигніфікативний закріплено за словом як одиницею мови, а денотативний маркує слово на рівні мовлення. Сигніфікативний компонент символічного значення є концептом, тобто культурно значущим для певного соціуму поняттям у системі концептосфери. Денотативний відбиває як основні, так і додаткові характеристики цього концепту в мовленні переважно поза межами його структурних взаємозв'язків з іншими концептами. Констатуючи своєрідність символічного значення, дослідники визнають, що воно не зумовлене первинним значенням, його виникнення спричиняють позалінгвальні чинники, що й констатує О. Шелестюк, зазначаючи, що «еволюція мислення навколо відповідних понять призводить до інтеграції «символічних» сем, які містять основні міфологічні уявлення і формують своєрідні нашарування змістів – «символічну ауру», яка має давнє, архетипне походження; зумовлена стереотипними для певної культури асоціаціями...» [10, с. 140]. Давню символічну ауру й досі усвідомлюють мовці, а її наявність засвідчують міфологічна й етимологічна реконструкції. Проте усвідомлювати семантику символу можуть не всі мовці, а через недостатність знань вона може бути навіть трансформована. Знання лексичного тла символу має неабияке значення для усвідомлення семантики слів як його маркерів. Отже, окрім символічного значення, таким словам притаманне й символічне тло, тобто його інформаційний супровід. Вочевидь, символічні номени мають, окрім лексичних, денотативно-сигніфікативних і конотативних особливостей, ще й символічну компетенцію, найзначущішу, оскільки саме символам притаманна функція безпосереднього механізму пам'яті культури певного етносу. Вони – підґрунтя виникнення стійких асоціацій духовно-матеріальних реальій етносу. Символізувалися насамперед провідні концепти культурного континууму. На думку О. Левченко, «... концептосфера й символарій української культури неминуче перетинаються, по-перше, зі слов'янськими язичницькими уявленнями, по-друге, на формування ієрархії українських морально-етичних цінностей величезний вплив мало християнство, по-третє, фундаментальний шар символіки складають архетипні символи й символи, притаманні європейській культурі, що не заперечує особливостей реалізації тих же архетипів, вербалізації концептів» [12, с. 203].

Висновки. Символіка – це один з найважливіших засобів усвідомлення буттєвих реалій, а біблійна символіка передусім об'єктивує релігійні уявлення в образних структурах, які моделюють їхню семантику як сконденсованих символічних знаків, що є закодованим маркуванням надприродного, осмисленням і переживанням вірянами вищих соціокультурних цінностей. Власне образність і всепрямуювання на загальнолюдський узус надають символам психологічної привабливості й виповнюваної значущості. Здатність символу транслювати внутрішню сутність явищ за спільними ознаками перетворює його на поліфункційний засіб художньо-образної структури будь-якого змісту. У Біблії такої структурі притаманне особливе значення, бо вона маніфестує задум Бога щодо профанного світу в словесно-образних категоріях. Святе Письмо подає пророчі картини двох рівнів буття: власне видіння й вищого рівня як символу зв'язку між Землею і Небом. Домінантою апокаліптики є дуалістичність сформованої картини світу, що й маніфестують такі концепти: добро/зло, віра/невіра, праведність/гріх, життя/смерть тощо. Два способи буття є провідними складниками людського існування. Дослідження цих концептів, безсумнівно, є перспективним.

Література:

- Сковорода Г. Диалог. Имя ему – потоп змін / Г. Сковорода // Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 336–372.
- Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К. : Синто, 1993. – 192 с.
- Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А.Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1976. – 376 с.
- Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре : собрание трудов / А. А. Потебня. – М. : Лабиринт, 2000. – 480 с.
- Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию / А.Ф. Лосев. – М. : Издательство МГУ, 1982. – 479 с.
- Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке / Э. Кассирер. – М. : Гардирика, 1998. – 784 с.
- Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию / В.А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 208 с.
- Арутюнова Н.Н. Язык и мир человека / Н.Н. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
- Виноградов В.В. О поэзии Анны Ахматовой : стилистические наброски / В.В. Виноградов // Поэтика русской литературы. – М. : Наука, 1976. – 165 с.
- Шелестюк Е.В. Символ versus троп: сравнительный анализ семантики / Е.В. Шелестюк // Филологические науки. – 2001. – № 6. – С. 50–58.
- Москвин В.П. Русская метафора: очерк семиотической теории / В.П. Москвин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 184 с.
- Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.01 ; 10.02.02 / О.П. Левченко. – Львів, 2007. – 443 с.
- Осадко Г. До питання градуїзованості і дефінітивного комплексу «символ – знак – метафора – алегорія – емблема» / Г. Осадко // Мандрівець. – 2005. – № 2(55). – С. 58–62.
- Мороз В.Я. Називний уявлення як функціональна і граматична категорія в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.Я. Мороз. – Дніпропетровськ, 1997. – 23 с.
- Григорьев В.П. Поэтика слова / В.П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 265 с.
- Чабаненко В.А. Стилистика экспрессивных средств украинской мови / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2002. – 351 с.
- Anusiewicz J. Lingwistyka kulturowa: Zarys problematyki / J. Anusiewicz. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 180 s.
- Лотман Ю.М. Символ в системе культуры. Труды по знаковым системам / Ю.М. Лотман // Учёные записки Тартуского государственного университета. – Тарту : ТГУ, 1987. – 145 с.
- Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1993. – 656 с.

Решетняк Е. А. Библийская символіка как одно из важнейших средств осознание реалий действительности

Аннотация. В статье представлен обзор работ, в которых определяют функции символа и символизма в целом в украинском языкознании, проанализированы позиции лингвистов относительно определения роли библийской символіки как средства осознания реалий действительности.

Ключевые слова: символ, символизм, символіка, Библия, концепт, символическое значение.

Reshetnyak O. Biblical symbolics as one of the most important means of awareness of the realia of reality

Summary. The author provides an overview of the works in which the functions of symbol and symbolism are outlined in Ukrainian linguistics in general, the linguists' positions about the definition of the role of biblical symbolics as the mean of awareness of the realia of reality are also analyzed.

Key words: symbol, symbolism, symbolics, Bible, concept, symbolic meaning.

Сардарян К. Г.,

докторант кафедри української та світової літератури
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ПЛАТФОРМИ І. В. ЖИЛЕНКО

Анотація. У статті проводиться осмислення творчої платформи видатної української поетеси – І.В. Жиленко. Спроба аналізу літературного спадку мисткині доводить, що її творчість є зразком української літератури, в якій репрезентовано домінуючі національної ментальності, вічного буття людини, духовні цінності. Заслуга І.В. Жиленко не лише в тому, що вона чудово довела необмежені можливості українського поетичного слова та створила геніальні твори, а й у тому, що вона висловила передові, гуманістичні ідеї свого часу у всій їх складності, суперечливості, в усьому поєднанні актуальних, злободенних питань, нестримного прославлення життя у всіх його проявах і сумного скепсису, сподівань, мрій та розумного погляду на життя.

Ключові слова: творча платформа, культурне надбання, духовні цінності, шістдесятництво.

Постановка проблеми. Іраїда Володимирівна Жиленко вийшла на літературну арену на початку шістдесятих років минулого століття як представниця покоління шістдесятників – покоління літературно-творчої інтелігенції, сформованого «відлигою». Ця генерація українських інтелектуалів, насамперед письменників, своєю непримиренністю до тоталітарного режиму протестувала проти панівної атмосфери зневаги до особистості, боролася за національні культурні цінності, свободу та людську гідність.

Літературну течію шістдесятників представляли письменники Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський, В. Шевчук, Є. Гуцало, В. Дрозд, І. Жиленко, В. Голобородько, І. Калинець, Б. Мамайсур, В. Стус, Григорій Тютюнник, Л. Скирда, В. Мороз; художники: А. Горська, О. Заливаха, В. Зарецький, В. Кушнір, Г. Севрук, Л. Семикіна; літературні критики: І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська, В. Іванисенко; кінорежисери: С. Параджанов, Ю. Іллєнко; перекладачі: Г. Кочур, М. Лукаш; журналісти: В. Чорновіл, В. Марченко та багато інших, проти яких після їхнього короткочасного яскравого дебюту почалося цькування з боку влади.

У суспільно-політичному житті України 1960–1970-х рр. шістдесятники були внутрішньою моральною опозицією до радянського тоталітарного режиму, склали ядро Дисидентського руху (Руху опору). Українські шістдесятники своїми творами й активною громадською діяльністю намагалися відроджувати національну свідомість, боролися за збереження української мови і культури, сприяли демократизації суспільно-політичного життя в республіці, виступали проти русифікації й національного поневолення та за розширення свободи художньої творчості, за оновлення й демократизацію суспільства. Шістдесятникам вдалося відновити традиції української інтелігенції 60-х рр. XIX ст., якій були притаманні прагнення духовної незалежності, вторування на ідеали громадянського суспільства та служіння народові [10, с. 15].

Шістдесятники у своїх творах намагалися говорити про реальні проблеми життя, болючі питання, замовчувані за доби

сталінізму, які хвилювали тогочасне українське суспільство. Творчості шістдесятників були притаманні протистояння штампам соцреалістичної догматики, сповідування свободи творчого самовираження, культурний плюралізм, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими, естетична незалежність, індивідуалізація, обстоювання свободи митця, естетизм, інтелектуалізм, єдність національних і світових традицій та новаторства, увага до історико-національної тематики, реалістичне зображення дійсності [10, с. 16].

І.В. Жиленко – геніальна поетеса, чії твори доводять, що навіть у складних умовах можна створити свій, особливий, внутрішній світ та гідно існувати в ньому. Хоча після виходу другого збірника «Автопортрет у червоному» (1971 р.) Ірина Володимирівна не уникала нападів критики, яка звинувачувала поетесу в байдужості до соціальних проблем, радянських ідеологів драгувала її внутрішню свободу. Навіть під впливом ідеологічного пресингу вона не зрадила своїм уподобанням. За будь-яких обставин поетеса бачила світ фесричним, світлим, святковим.

Доля у мисткині була щаслива, оскільки творчість вона вдало поєднувала з родинним затишком та вихованням дітей, які також діють в українській культурі, а саме, донька Ірина є істориком зі світовим ім'ям, відомим дослідником Києво-Печерської Лаври.

І.В. Жиленко – це жінка, яка доклала багато зусиль для відродження сучасної України, утвердження рідної мови на рідній землі, їй боліло національне питання, доля рідного народу. Письменниця своїм словом виконувала громадсько-виховну роль, сприяючи духовно-моральному та інтелектуальному розвитку молоді. Вона є Великою Українкою, її роль у житті нації переоцінити неможливо.

Поетеса залишила вагомий слід в українській літературі другої половини XX ст. – першої половини XXI ст., збагативши її високомистецькими творами. Мистецька спадщина І.В. Жиленко буде завжди актуальною, оскільки вічними залишаються принципи милосердя, добра, правди, що вона проголошувала у своїх творах. Поетеса розфарбовувала кольоровими фарбами сіру реальність буднів. Творча спадщина мисткині є визначним культурним надбанням, тому може бути темою не одного монографічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературно-критичний огляд творчого доробку шістдесятників є предметом дослідження чисельних наукових розвідок вітчизняних науковців, таких як: М. Жулинський, В. Дончик, І. Дзюба, О. Пахльовська, М. Наєнко, Ю. Ковалів, Т. Гундорова, Л. Тарнашинська, М. Ільницький, А. Дністровий, Р. Корогодський, В. Брюховецький, Н. Зборовська, Л. Ромашенко, Б. Рубчак, Т. Салига, Е. Соловей, Ю. Шевельов та ін. Науковці, безперечно, розкрили феномен шістдесятництва як літературного, соціально-політичного, філософського, естетичного явища широко та різнобічно, хоча, не вичерпали цю проблему цілком.

Зокрема творчості І. Жиленко присвячені наукові розвідки М. Жулинського, О. Никанорової, Г. Гордасевич (радян. пе-

ріод), Д. Дроздовського, М. Коцюбинської, Д. Кишинівського, В. Сулими, А. Макарова, М. Павленко, Г. Штоня, М. Штолько, В. Кизилової та ін.

Недостатнє дослідження творчого доробку такої знакової письменниці свідчить про необхідність всебічного вивчення її поетичної спадщини, що нерозривно пов'язана з епістолярієм І.В. Жиленко, який також не знайшов свого адекватного розгляду.

Отже, незважаючи на те, що в сучасному українському літературознавстві та в літературознавстві радянських років було здійснено чимало розвідок, присвячених вивченню творчості мисткині, в сучасному українському літературознавстві системного та цілісного розкриття цієї малодослідженої актуальної проблеми не відбулось.

Метою наукової розвідки є осмислення творчої платформи І.В. Жиленко. Розкриття поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань: висвітлити творчу платформу мисткині у зв'язку з літературним рухом шістдесятництва; виявити коло ключових мотивів творчості І.В. Жиленко; обґрунтувати роль і місце доробку письменниці у розвитку української національної літератури.

А. Макаров, автор блискучих статей, присвячених творчості багатьох шістдесятників, у вступній статті «Золота свіча на підвіконні» до поетичної збірки І.В. Жиленко «Євангеліє до ластівки» зазначає: «...Її поезія повертала барви сірим будням. Її вертепний сміх робив мізерними й нестрашними, жажливі речі, бо, що не кажи, а то були роки обшуків і «посадок», політиканства і солдафонства, ідеологічної маячні й майже відчутної духовної задухи» [1, с. 5].

Визначення основних складових творчості І.В. Жиленко, які розглядаються в контексті співвідношення з історично сформованими літературними течіями, дозволить обґрунтовано з'ясувати місце творчого доробку мисткині в історії української літератури другої половини ХХ – перших десятиріч ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування творчої особистості І.В. Жиленко припадає на шістдесяті роки минулого сторіччя. Юна поетеса брала активну участь у культурному відродженні шістдесятих років. Була членом Клубу творчої молоді, Спілки письменників України, виступала на літературних вечорах, брала активну участь у дискусіях.

І.В. Жиленко – автор двадцяти поетичних збірок: «Соло на сольфі», «Автопортрет у червоному», «Вікно у сад», «Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна», «Дім під каштаном», «Ярмарок чудес», «Останній вуличний шарманщик», «Вечірка у старій винарні», «Пори року», «Євангеліє від Ластівки: вибрані твори», «Світло вечірне». У творчому доробку Ірини Жиленко багато поезій для дітей: «Достигають колосочки», «Вуличка мого дитинства», «Двічі по два дорівнює кульбабці», «Казки про буфетного гнома», «Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як корисно іноді помилятися номером», художньо-публіцистичного видання «Ното Feriens: спогади».

У першій книзі віршів «Соло на сольфі» І.В. Жиленко оспівувала повсякденне мирне життя в усіх його найбуденніших проявах, у збірці переважає інтимна лірика.

Тематичну спрямованість наступної збірки поетеси «Автопортрет у червоному» (1971 р.) також репрезентують її улюблені мотиви – любов, щастя материнства, радість творчої праці. Особливе місце в ній належить поезіям «Україні» як зразку громадянської лірики поетеси та «Григорію Сковороді», де робиться спроба через монологічну форму змалювати психологічний портрет українського поета-філософа.

Збірка «Автопортрет у червоному» містить кілька поетичних циклів, зокрема «Казки на заході Сонця» – цикл-видіння, в якому предмети навколишнього світу оживають і стають розумними, довірливими, казковими. Авторська фантазія, натхнена торжествуючим передчуттям приходу ореальної казки, набуває рис символічності. Саме ця особливість художнього світосприйняття І.В. Жиленко характеризує більшість її поетичних циклів:

...Але й люблю, коли жахить мене
заграва люті. І до бою зводить.
Тоді – я єретичка на вогні,
тоді я – відьма, опір і незгода.
Стою, висока – гнів-бо мій крутий!
Перед очима стяг палахкотить.
Хай славляться вогонь і боротьба,
і опік вагри на моїх губах.
В руках тримаю меч свій і дитину.
Сміюсь! А від червоного плеча
червоні коси, тліючи сичать...

Автопортрет в червоному Ірина» [1, с. 109].

У збірці «Вікно у сад» (1978 р.) зрілішим став погляд поетеси на життя, вправнішою рука, але залишилися щирість, відвертість голосу і прозорливість серця. Залишилася та невгамовна спрага до найменших порухів навколишнього світу «у звичайностях чудесного», яка є паролем поетеси. Залишилась прихильність до Дому – «країни несподіваних радостей і чудес», де «всі речі роззолочені дитячим сміхом», де «озвучено посуд, окрилено портгери» [8, с. 106].

Поетичні збірки І.В. Жиленко: «Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна», «Дім під каштаном» (обидві 1981 р.), «Ярмарок чудес» (1982 р.), «Збулося літо. Вибране» (1983 р.), «Останній вуличний шарманщик» (1985р.), «Дівчинка на кулі» (1987 р.), «Вечірка у старій винарні» (1994 р.) – сповнені то невтримно радісними, то елегантними мотивами, де гармонійно переплітаються біографічне із загальнолюдським, величне із буденним. Проте емоційною і світоглядною основою поезії І.В. Жиленко лишається суто ренесансне поцінування життя в його звичайних проявах, таких, на жаль, тимчасових радостях і печалях.

Письменниця активно працювала у галузі дитячої літератури, творчість для дітей І.В. Жиленко – яскрава сторінка її літературної діяльності. З-під пера поетеси вийшло п'ять збірок для дітей: «Достигають колосочки» (1964 р.), «Вуличка мого дитинства» (1978 р.), «Двічі по два – дорівнює кульбабці» (1983 р.), «Казки буфетного гнома» (1985 р.), «Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як корисно іноді помилятися номером» (1986 р.). Це мудрі й світлі поезії, в яких багато вигадки, світла, тут твориться весела, грайлива казка, що вчить добру та людяності:

Століття, і друге, і третє, –
прислухайся! – чуєш? – завжди
клопочеться гном у буфеті,
бормоче, зітха, шарудить.
І тупа, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки.
І в довгі засніжені ночі
нашіптє дітям казки» [1, с. 7].

В.В. Кизилова зазначає, що «майстерність Ірини Жиленко в дитячих поезіях виявилася і в органічному поєднанні елементів реальності з фантастикою. Казкові персонажі у її творах наділені реалістичними рисами характеру. У поезіях для дітей Ірина Жиленко залишилася вірною своїм світоглядним переко-

нанням. Твори, що увійшли до дитячих збірок, випромінюють добро, оптимізм, вони насичені атмосферою свята, радості, добра, казки, що так необхідні дітям і є прикметною ознакою мистецького кредо письменниці» [7, с. 75].

Збірка «Світло вечірне» (2010 р.) балансує між трагічністю і смутком людської душі. На перший погляд, це книга про старість і про близький Відхід за Межу. Це обумовлюється рядками та анотаціями: ...Ми вже своє зробили. / Далі – турбота Божа. Наступний: Боятись про старість писати – все одно, / що недопивати в бокалі вино, / бо страшно побачити дно... [3, с. 6].

Досить складно характеризувати творчість І.В. Жиленко, оскільки її поезія краща за ті слова, що хочеться про неї сказати. Її вірші, за висловом Ю. Лисиці, – «диво, яке треба пережити, а не пояснити». Поетеса на кожному етапі своєї творчості була природною, співмірною часові. Вона могла бути іронічною, жартівливою. Але завжди природною [2, с. 6].

У ХХ ст. літературознавці негативно оцінили творчість І.В. Жиленко, передусім тому, що вона не відповідала їхнім ідеологічним настановам. На їх думку, мисткиня невизначено висловлювала політичні погляди, точніше взагалі була аполітичною. Поетесу цікавили насамперед проблеми моральні, загальнолюдські, понадчасові, питання родинних стосунків [2, с. 3].

Поціновувачі та критики говорили про інакшість поетичного світовідтворення І.В. Жиленко, що підтверджує в передмові до збірки «Євангеліє від ластівки» М.Г. Жулинський: «Поетичний світ Ірини Жиленко твориться за принципом інакшості, іншості, несхожості зі світом реальним, але уявний світ спровокований дійсністю, яку поетеса змінює завдяки образному вивіданню себе, точніше завдяки вивільненню себе уявою, мрією, фантазією з реального буття-існування і «поселенню» в художнє буття» [5, с. 10]. «Та, яка молиться Богу віршами», – саме так М.Г. Жулинський назвав передмову до книги «Євангеліє від ластівки» тонкий дослідник поетичної творчості І.В. Жиленко. Вся поетична творчість поетеси роджена любов'ю, нею проникнута. Легка веселість змінюється елегійністю. «Євангеліє від Ластівки» – поетичне одкровення нової якості. Нерідко в цьому збірнику спогади пов'язані ідилічними спогадами з минулого, щоправда – з посиленою дозою мінорності. Це описи спогадів дитинства, сакрального часу психологічних переживань, які вже ніколи не повернуться [5, с. 9].

М.Х. Коцюбинська в одній зі статей написала про І.В. Жиленко: «У поетеси свій чітко окреслений стабільний мікрокосм. Його осереддя – рідний дім, своя кімната – як фортеця, без якої не вижити в цьому розбурханому недобротному світі» [8, с. 122].

Книга спогадів І.В. Жиленко «Homo feriens» («Людина святкуюча») вийшла друком у 2011 р. Ця книга вражає чутливим переживанням авторки минулого, вона спирається на документальний ґрунт. За словами М.Х. Коцюбинської, «це твір концептуальний, у певнім сенсі програмовий, спроба сформулювати своє кредо, накреслити свою картину світу і людини в ньому. Людини не середньоарифметичної, а творчої, здатної вибороти й осмислити свою позицію в житті, свою духовну суверенність. Свою гідну людини модель людських взаємин – хай і важкодосяжну, але суттєву, екзистенційно вагомую. Свій категоричний імператив» [3, с. 5].

Аналізуючи літературну творчість І.В. Жиленко, зауважимо на силі почуттів, впливу емоцій на форму і зміст художнього тексту, вміння бачити «духовними очима» сутність людини та світу, маневрування між реальним та казковим. У поетичних текстах руйнуються логічні (причинно-наслідкові) зв'язки; наявний синтез свідомого і підсвідомого, інтуїтивний первінь та багатосмисловість.

У творчості І.В. Жиленко виділяється домінування тематики дому, родини, щоденного побуту; акцентуація уваги на внутрішній сутності людини, поетеса зосереджується не стільки на події, скільки на враженнях від неї; синтез свідомого і несвідомого, де останній складник є істинним; деструкція часо-просторової організації тканини тексту; циклізація поезій; серед мовних – імітація усного мовлення, велика кількість зменшено-пестливих слів, суб'єктивність мови. Тексти поетеси позначені культурною думкою і вислову [5, с. 10].

Найкращим творам мисткині притаманні філософська заглибленість, психологізм, експресивність стилю. Твори, такі як поеми «Відпустка у серпні», «Тихе віяння», «Люзіон» – це твори викривального характеру. У зазначених поемах та віршах цього періоду проявляється протест ліричної героїні, спрямований проти бездуховності, конформізму, жорстокості. На зовнішній фон зображуваних подій мисткиня накладає гостру сатиру, що найкращим чином демаскує пороки тогочасного суспільства.

Найбільш яскравими рисами поетичної творчості мисткині є стилістичні та лексичні контрасти, емоційність, сповідальність, інтонаційно-ритмічна експресивність, метафоричність, у багатьох творах відчутні фольклорні джерела. Твори І.В. Жиленко достеменно передають думки, будь-які хвилювання, що володіють поетесою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Усій творчості мисткині притаманні мотиви національної самосвідомості, родинного щастя, блаженства творчості. І.В. Жиленко належить до поетів, які пишуть про сучасне життя, тому провідними темами її творчості стали життя сучасного міста і міської родини, зображені на широкому соціальному тлі; пошуки щастя та естетичної гармонії в роботі, любові, материнство. Поетесі властива щирість, довіра до читача, розкутість у поєднанні з музичною виразністю, роздумами щодо своєї поетичної місії. Проте є одна риса, яка виділяє її серед багатьох інших, – це сповідання людської доброти як найбільшої цінності, збереження свого «я» від будь-яких зазіхань. І ця тема наскрізна у її творах.

Спроба аналізу літературного доробку поетеси доводить, що її творчість є зразком української літератури, в якій репрезентовано домінанти національної ментальності. Поезія І.В. Жиленко – це яскраве, самобутнє художнє явище української літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Її естетичні відкриття переконливо засвідчили вагу індивідуального новаторського досвіду, співзвучність її творчості проблемам і потребам сучасності та світовому спрямуванню художньої творчості. Поетичний талант мисткині розвивався в контексті літературних тенденцій цього періоду. Спроба аналізу поетичного доробку І.В. Жиленко доводить, що її творчість є зразком української літератури, в якій репрезентовано домінанти національної ментальності, духовні цінності. Літературна творчість поетеси ще потребує належного осмислення й оцінки. На жаль, розмір статті не може дозволити розкрити всю повноту цієї теми.

Література:

1. Жиленко І.В. Євангеліє від ластівки: вибране з десяти книг / ред. рада : В. Шевчук та ін. ; упоряд., вступ. Ст. та бібліограф. А.М. Макаров. – Харків : Фоліо, 1999. – 544 с.
2. Жиленко І.В. Отзвуки чуда: избранное / І.В. Жиленко ; перевод, предисловие Д. Кишиневского. – У. : Созвучие, 2010. – 113 с.
3. Жиленко І.В. Homo feriens: спогади / І.В. Жиленко ; передм. М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2011. – 816 с.

4. Жулинський М.Г. Люди, що виривалися із обмежень звичності. Українська інтелігенція періоду хрущовської «відлиги» / М.Г. Жулинський // Слобожанщина : літ.-худ., сусп.-політ. та теор.-метод. Журнал. – 1996. – № 3. – С. 145–185.
5. Жулинський М.Г. Та, що молиться Богові віршами / М.Г. Жулинський // Євангеліє від ластівки: вибр. твори / І. Жиленко – 2-е вид. – К. : Пульсари, 2006. – С. 4–30.
6. Жулинський М.Г. Та, що молиться Богові віршами / М.Г. Жулинський // Українська література: творці і твори учням : абітурієнтам, студентам, учителям / М.Г. Жулинський. – К., 2011. – С. 1118–1130.
7. Кизилова В.В. Сміслові навантаження поетичного тексту Ірини Жиленко (на матеріалі поезій для дітей «Гном у буфеті», «Жар-птиця», «Підкова») / В.В. Кизилова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». – 2010. – № 5. – С. 72–76.
8. Коцюбинська М.Х. Вікно у сад: «Вибране» Ірини Жиленко / М.Х. Коцюбинська // Мої обрії : у 2 т. – С. 106–122. – 1 т.
9. Коцюбинська М.Х. Вікно у сад : «Вибране» Ірини Жиленко / М.Х. Коцюбинська // Мої обрії : у 2 т. – К., 2004. – С. 219–254. – 2. т
10. Рух опору в Україні: 1960–1990 : енциклопедичний довідник / передм. О. Зінкевича, О. Обертаса. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2012. – 896 с.
11. Сардарян К.Г. Епістолярії Ірини Жиленко в біографічному та історико-культурному контексті : монографія / К.Г. Сардарян. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2014. – 216 с.
12. Сверстюк Є.О. Шістдесятники і Захід / Є.О. Сверстюк // Блудні сини України. – К. : Товариство «Знання» України, 1993. – 240 с.
13. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління:(історико-літературний та поетикальний аспекти) / Л. Тарнашинська. – К., Смолоскип. 2010. – 632 с.

Сардарян К. Г. Осмысление творческой платформы И. В. Жиленко

Аннотация. В статье проводится осмысления творческой платформы выдающейся украинской поэтессы –

И.В. Жиленко. Попытка анализа литературного наследия писательницы доказывает, что ее творчество является образцом украинской литературы, в которой представлены доминанты национальной ментальности, вечного бытия человека, духовные ценности. Заслуга И.В. Жиленко не только в том, что она с блеском доказала неограниченные возможности украинского поэтического слова и создала гениальные произведения, но и в том, что она выразила передовые, гуманистические идеи своего времени во всей их сложности, противоречивости, во всем переплетении актуальных, злободневных вопросов, безудержного прославления жизни во всех его проявлениях и печального скепсиса, надежд, мечтаний и разумного взгляда на жизнь.

Ключевые слова: творческая платформа, культурное достояние, духовные ценности, шестидесятничество.

Sardaryan K. Understanding of the career of I. V. Zhulenko

Summary. The article considers the understanding of the creative background of an outstanding Ukrainian poetess I.V. Zhulenko. An attempt to analyze a literal heritage of a writer proves that her creative work is a model of Ukrainian literature in which there presented dominants of a national mentality, eternal being of a person, spiritual values. Services by I.V. Zhulenko is not only in the fact that brilliantly proved unmeasured possibilities of Ukrainian poetic word and composed great works but also in that she expressed leading, humanistic ideas of our times in all its complication, contradictoriness in all interweaving, up to date questions, unlimited glorification of life in all its manifestation and sad scepisis, hopes and dreams and sensible point of view to life.

Key words: creative background, cultural heritage, spiritual values, people of sixties.

Середницька А. Я.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

ІДЕОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК ДІЄСЛІВ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЯК ЗАСІБ ПРЕДСТАВЛЕННЯ СИСТЕМНОСТІ ЛЕКСИКИ

Анотація. У статті розглянуто проблеми укладання ідеографічного словника, що містить 8 066 лексико-семантичних варіантів дієслів переміщення сучасної української мови. Визначено місце словника серед праць сучасної лексикографії, його роль у відображенні національної картини світу української мови.

Ключові слова: ідеографічний словник, дієслова переміщення, концепт, мовна картина світу, лексико-семантичний варіант.

Постановка проблеми. Останнім часом у мовознавстві активно розвивається системний підхід до опису лексики. Особливо посилилась ця тенденція з появою сучасних технологій, які дають змогу продемонструвати в одній лексикографічній праці різні види лексичних зв'язків: гіперо-гіпонімічні, меронімічні, партонімічні, синонімічні, антонімічні, словотвірні; відтворити семантичні поля, тематичні чи лексико-семантичні групи [1, с. 21].

Розвитку системного підходу до лексики сприяють також здобутки когнітології. Науковці досліджують, як мислить людина, яким чином вона відображає у мові мисленнєві процеси і отриманий масив знань. Ю.Д. Апресян, А. Богуславський і А. Вежбицька вважають, що мовець співвідносить лексичне значення слів не безпосередньо з навколишньою дійсністю, а з концептами – узагальненими уявленнями носія мови про цю дійсність. Концепти є проміжною мисленнєвою сферою між дійсністю і мовою. Структура концептів у різних націй не збігається, на неї впливають особливості світогляду народу, його мови, культури, етнопсихології. Сукупність концептів відтворює мовну картину світу, яка відрізняється від наукової наївності, практичності, антропоцентричним підходом, високою деталізацією відображених явищ [2, с. 56–59]. Оскільки концепти є абстрактними, вони мають великий інтегральний потенціал і можуть бути використані для систематизації лексики.

Одним із найбільш поширених видів системних словників є ідеографічний словник. Реєстрові одиниці цього словника, концепти, мають лексичні відповідники, здатні виразити ці концепти у мові. Оскільки словникова стаття ідеографічного словника побудована за ономазіологічним принципом, від концепту до його лексичних відповідників, вона містить семантично пов'язані слова. За складом і структурою стаття наближається до семантичного поля, що й містить окремі лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ). Отже, ідеографічний словник відтворює будову лексичної системи, забезпечує комплексний опис відношень між лексичними одиницями. Крім того, словник демонструє зв'язок лексичної системи мови зі знаннями про дійсність. Сукупність концептів утворює синоптичну схему – систематизоване відображення узагальнених уявлень мовців про навколишній світ, близьке до мовної картини світу [3, с. 267; 4, с. 23].

Термін «ідеографічний словник» пов'язаний з грецьким словом «ідеографія», яке можна перекласти як «записування понять». Це різновид письма, у якому знаки передають певну ідею, а не конкретний предмет, як це робить піктографія, або звуки у фонетичному правописі. Ідеографічний різновид письма можна вважати однією з перших спроб поділити світ на основні поняття і дати їм формальне вираження у вигляді знаків.

Найдавніші ідеографічні словники з'явилися у Греції та Індії. До нас дійшли грецький словник «Attikai Lexeis» (приблизно II ст. до н.е.), грецький словник Юлія Поллукса (II ст. н.е.), санскритський словник «Амаракоша» (між II і III ст. н.е.). Пізніше ідеографію розвивали розробники штучних міжнародних мов. Вони намагалися окреслити і згрупувати всі поняття, якими оперує людина, щоб створити для них лексичні відповідники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливо активно проводили ідеографічні дослідження останні 150 років. 1852 р. П.М. Роже уклав знаменитий ідеографічний словник англійської мови, який витримав багато видань і переробок [5]. Його найвідомішими послідовниками були Е. Блан [6], П. Буассьєр [7], Р. Галліг і В. фон Вартбург [8], Ф. Дорнзайф [9], Х. Касарес [10]. Для російської мови ідеографічні словники уклали Ю.М. Караулов [11], В.В. Морковкін [12], а також колектив авторів під керівництвом Е.В. Кузнецової, а згодом Л.Г. Бабенко [13]. Останнім часом в російській лексикографії видано словник О.С. Баранова [14] та словник під ред. Н.Ю. Шведової [15]. В українському мовознавстві теоретичні ідеографічні дослідження проводили Н.П. Дарчук, І.М. Гетман, Н.Ф. Грозан, Є.А. Карпіловська, Н.Ф. Клименко, Ю.Ф. Прадід, О. Сірук, Н.В. Сніжко, Ж.П. Соколовська та інші. Укладено ідеографічний словник нової лексики [16]. Термінологічні тезауруси уклали І.В. Асмуківич, І.Я. Гродський, Н.П. Дарчук і В.М. Сорокін, С.М. Дерба, О.М. Коссака і С.Л. Маньковський, С.О. Сисоєва та І.В. Соколова, О. Сірук, В.В. Тарасова та інші.

Проте проблема ідеографічного поділу дієслів залишається для українського мовознавства **новою і актуальною**, оскільки більшість словників орієнтовано на ідеографічний опис іменників як частини мови, що порівняно легко підлягає такій класифікації. **Мета** нашого дослідження – описати фрагмент загальнономовного ідеографічного словника, який охопив 8 066 ЛСВ дієслів переміщення сучасної літературної української мови. Ці високочастотні дієслова належать до основного лексичного фонду, оскільки категорія переміщення є однією з визначальних у картині світу української мови. Семантика усіх дієслів має сигніфікативний, процесуальний характер і вимагає особливого підходу під час проведення ідеографічного класифікування. Ідеографічна класифікація іменників у загальнономовних тезаурусах заснована на таксономічних схемах предметів зовнішнього світу, а в термінологічних словниках – на структурі знань певної

галузі. Водночас класифікування дієслів вимагає компонентного аналізу їхньої семної структури з метою виявлення інтегральних сем, що об'єднують дієслова у великі групи. Такий індуктивний метод пошуку абстрактних узагальнень, заснований на аналізі семної структури слів, дає змогу змодельовати зміст концептів та відтворити концептуальну картину переміщення в тому вигляді, у якому вона існує в мові.

Особливу увагу під час відбору ознак змісту концептів ми звертали на лексико-семантичні семи. Лексико-граматичні ознаки, словотвірні значення, граматичні ознаки перехідності й виду стали допоміжними критеріями для поділу слів на групи всередині словникової статті, оскільки вони можуть входити до значень дієслів різних тематичних груп, а не тільки дієслів переміщення.

Щоб формалізувати компонентний аналіз ЛСВ, ми використали дефініції «Словника української мови» в 11-и томах [17], адже у визначеннях тлумачного словника відображається семна структура слова. За концепцією Е.В. Кузнецової, основний відповідник передає інтегральні семи слова, а конкретизатори – диференційні [18, с. 87].

Отримане у результаті такого аналізу мовне відображення категорії переміщення виявилось функціональним, повсякденним, побутовим, практичним, антропоцентричним. Загалом таке сприйняття дійсності характерне для мовних картин світу [19, с. 38; 20, с. 7]. Говорячи про переміщення, мовець звертає увагу на його предмет, що змінює місце розташування, засоби переміщення, його поверхню чи середовище, час і простір, у якому відбувається переміщення, його спрямованість стосовно мовця чи іншого предмета. Крім того, концепти містять суб'єктивну оцінку переміщення, ставлення мовця до цього процесу. Якоюсь мірою мовна картина переміщення перетинається з універсальною науковою, але переосмислює чи доповнює її.

Як ми встановили в результаті аналізу 8 066 ЛСВ дієслів переміщення, мовну картину цього процесу формують концепти трьох типів:

1) **просторові**: напрям, траєкторія, зміна розташування предмета в просторі. Сюди належать концепт **Напрямок переміщення**, якому підпорядковано конкретніші концепти: *Переміщатися в певному напрямку; Переміщатися від однієї точки в різних напрямках; Переміщатися всередину чого-небудь; Переміщатися до однієї точки з різних напрямків; Переміщатися догори; Переміщатися донизу; Переміщатися назад; Переміщатися назовні чого-небудь; Переміщатися уперек до чого-небудь; Переміщатися через що-небудь; Переміщатися, віддаляючись від кого-, чого-небудь; Переміщатися, змінюючи напрям; Переміщатися, наближаючись до кого-, чого-небудь; Переміщатися, навштовхуючись на кого-, що-небудь; Примушувати переміщатися в певному напрямку*; концепт **Траєкторія переміщення**, якому підпорядковано концепти *Здійснювати коливальний рух, Здійснювати обертальний рух, Переміщатися безладно*; концепт **Зміна розташування предмета у просторі**, який конкретизують концепти *Змінювати положення в просторі (наприклад, випрямлятися, перевертатися); Приймати певне положення в просторі (вставати, сідати, лягати)*, які вказують на незначне переміщення предмета без зміни його місцезнаходження, а також концепт *Розміщуватися де-небудь*, що позначає займання певного місця (*розміщатися, уможливити*) або зміну місця перебування (*зміщатися, переселятися*);

2) **часові**. Поняття часу виражає концепт **Фази переміщення**, якому підпорядковано концепти *Починати переміщатися, Припиняти переміщатися*;

3) **способу переміщення**. Деякі концепти цього типу дають характеристику предмета, який переміщається: *Переміщатися (про дим), Переміщатися (про небесні світила), Переміщатися (про повітряні маси), Переміщатися (про рідину), Переміщатися (про рослини), Переміщатися (про світло, темряву, тінь), Переміщатися (про сипку речовину), Переміщатися (про тварин), Переміщатися (про туман), Переміщатися (про хмари), Переміщатися великою масою*; інші – вказують на швидкість предмета: *Переміщатися повільно, Переміщатися швидко*; на засіб переміщення – *Переміщатися за допомогою транспорту*; особливості середовища: *Переміщатися в (по) рідині, Переміщатися, летячи*; поверхню переміщення – *Переміщатися по ковзкій поверхні*; характер рухів предмета – *Переміщати волоком; Переміщати кидком; Переміщати, навантаживши на себе; Переміщати, пересилаючи; Переміщатися бігом; Переміщатися з шумом; Переміщатися плавно; Переміщатися стрибками; Переміщатися, випереджаючи; Переміщатися, котячись; Переміщатися, переслідуючи; Переміщатися, повзучи; Переміщатися, подорожуючи; Переміщатися кроками; Переміщатися, сунучись; Переміщатися, танцюючи*.

Отже, під час аналізу 8 066 ЛСВ дієслів переміщення ми виділили 56 концептів, на основі яких створили словникові статті. Однак відображення системності лексики в нашому ідеографічному словнику не обмежується поділом лексичних одиниць на словникові статті за концептами, яким вони відповідають. До складу деяких великих статей входить більше ніж 700 ЛСВ, через це виникає потреба поділити їх на ЛСГ за диференційними лексико-семантичними семами. Так у словниковій статті з'являються синонімічні ряди, антонімічні пари і словотвірні групи дієслів. Цікаво, що часто ознаки, за якими виділені ці групи, збігаються з ознаками змісту концептів. Це демонструє загальновідомий факт про схильність мови до повторення тієї самої інформації на різних рівнях свого існування і різними засобами: лексичними, граматичними, словотвірними. Наприклад, збігаються з ознаками концептів простору словотвірні значення «догори» (*виходити*⁴) – «донизу» (*сходити*²); «до однієї точки з різних напрямків» (*сходиться*¹) – «від однієї точки в різних напрямках» (*розходить*¹); «всередину об'єкта» (*заходить*¹) – «назовні об'єкта» (*виходити*¹); «до об'єкта» (*підходить*¹) – «від об'єкта» (*відходить*¹); «наштовхнутися на об'єкт» (*наскакувати*²); «над об'єктом, через об'єкт» (*перелітати*³). Цифрою позначено номер ЛСВ у тлумачному словнику.

Для поділу на ЛСГ ми також використовуємо лексико-граматичні ознаки часу. Через велику абстрактність вони не виявлені в лексичній семантиці дієслів переміщення, а втілені в лексико-граматичних родах дії і словотвірних значеннях, властивих для всіх дієслів. Це фазові роди дії: «почати переміщатися» (*підіти*¹, *полунути*¹), «закінчувати переміщатися» (*доходити*¹); неозначено-тривалий рід дії «переміщатися якийсь час» (*політати*); означено-тривалий рід дії «переміщатися певний час» (*вилітати*); кількісний рід дії – однократне переміщення (*стрибнути, хитнути*) тощо.

Поняття **Способу переміщення** у мові виражають виключно засоби лексичної семантики. Через велику змістову різноманітність і обмеженість прояву певною тематичною групою вони не отримали формального вияву як словотвірні значення або лексико-граматичні роди дії.

Висновки і перспективи. Отже, ідеографічний словник є унікальним інструментом для відображення системності лексики, оскільки він представляє лексичну систему в тому вигляді, у якому вона існує у свідомості носія мови. Лексичні одини-

ці у словнику згруповано за концептами, які формують мовну концептуальну картину світу. Лексичні відповідники концепту, що входять до складу словникової статті, за конкретними диференційними лексико-семантичними і лексико-граматичними ознаками поділено на ЛСГ: синонімічні ряди, антонімічні пари, словотвірні групи. Словник дає змогу оцінити як різноманіття диференційних ознак значень дієслів переміщення, так і можливість їх зведення їх до порівняно невеликої кількості максимально узагальнених концептів. Тож словник демонструє природу людського мислення і його відображення в мові.

Методику, вироблену під час укладання словника, можна використати для ідеографічних словників дієслів інших тематичних груп. Адаже перед українськими мовознавцями стоїть завдання розвивати нові напрями лексикографії, створюючи загальномовні і термінологічні ідеографічні тезауруси.

Література:

- Український семантичний словник : проспект / М.М. Пешак, Н.Ф. Клименко, Е. Карпиловська. – К. : Наукова думка, 1990. – 264 с.
- Избранные труды / Ю.Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 1 : Лексическая семантика: синонимические средства языка. – 2 изд., испр. и доп. – 472 с.
- Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
- Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 103 с.
- Roget, P.M., 1852. Thesaurus of English words and phrases classified so as facilitate the expression of ideas and assist in literary composition.
- Blanc, E., 1899. Dictionnaire universel de la pensee. Alphabetique, logique, et encyclopedique. Classification naturelle et philosophique des mots, des idees et des choses. Lyon, Vitte. P. 2. 1603 p.
- Boissiere, P., 1862. Dictionnaire analogique de la langue francaise. Paris, Larousse. 1439 p.
- Begriffsystem als Grundlage der Lexikographie / R. Hallig von Wartburg W. – Berlin Akademie – Verl, 1963. – 315 p.
- Dornseiff, F., 1970. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen. Berlin, New York, und Leipzig. 925 s.
- Diccionario ideologico de la lengua Espanola / Julio Casares. – Barselona, 1951. – 351 p.
- Русский семантический словарь: опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову / Ю.Н. Караулов, В.И. Молчанов, В.А. Афанасьев, Н.В. Михалев. – М. : Наука, 1982. – 566 с.
- Комплексный учебный словарь: лексическая основа русского языка: около 10000 лекс. ед. / под ред В.В. Морковкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : АСТ, 2004. – 872 с.
- Большой толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. Английские эквиваленты / под ред. Л.Г. Бабенко. – М. : АСТ – Пресс КНИГА, 2007. – 576 с.
- Баранов О.С. Идеографический словарь русского языка / О.С. Баранов. – М. : ЭТС, 1998. – 840 с.
- Русский семантический словарь: толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / под. общ. ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : РАН ИРЯ, 2007. – Т. 4 : Глаголы с ослабленной знаменательностью: глаголы-связки и полужнаменательные глаголы, глаголы фазовые, глаголы модальные, глаголы связей, отношений и именования. Дейктические глаголы. Бытийные глаголы. Глаголы со значением собственно активного действия, деятельности, деятельностного состояния. – 952 с.
- Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / С.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк. – К. : ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
- Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
- Кузнецова Э.В. Ступенчатая идентификация как средство описания семантических связей слов / Э.В. Кузнецова // Вопросы металингвистики. – Л. : Изд.-во Ленинградского ун-та, 1973. – С. 84–95.
- Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
- Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / І.О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 283 с.

Середницька А. Я. Идеографический словарь глаголов перемещения как средство системного описания лексики

Аннотация. В статье проанализированы проблемы создания идеографического словаря, лексическая часть которого составляет 8 066 лексико-семантических вариантов глаголов перемещения современного украинского языка. Определено место словаря среди работ современной лексикографии, его роль в воссоздании картины мира украинского языка.

Ключевые слова: идеографический словарь, глаголы перемещения, концепт, языковая картина мира, лексико-семантический вариант.

Serednytska A. Conceptual dictionary as a systematization of Ukrainian motion verbs

Summary. The article describes the design principles of the ideographic dictionary (fragment, 8 066 Ukrainian motion verbs) and examines the related theoretical problems of its creation, especially reconstruction of the national conceptualization of the surrounding world.

Key words: ideographic dictionary, concept, motion verbs, lexico-semantic variant, conceptualization of the surrounding world.

Таранець В. Г.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

ВЕЛЕСОВА КНИГА (ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ). ЧАСТИНА 6

Анотація. На матеріалі текстів Велесової книги розглядаються найбільш уживані та важливі для змісту оніми, які ще не були об'єктом нашого аналізу, зокрема наймення князів (Кий, Щек, Хорив, Аскольд, Дір, Рюрик, Єрманріх) та походження назви Києва.

Ключові слова: Велесова книга, Кий, Щек, Хорив, Аскольд, Дір, Рюрик, Єрманріх, походження Києва.

Постановка проблеми. Антропоніми та походження Києва¹. У попередніх досліджених текстах Велесової книги (далі – ВК) нами частково розглядалися оніми, зараз же зробимо огляд інших наймень, які ще не були об'єктом нашого аналізу або яких торкалися лише поверхово. Почнемо з наймень Кий, Київ, Київський, які виконують суттєву роль в оповідях ВК.

Виклад основного матеріалу дослідження. В окремих текстах ВК йдеться про те, що Кий разом з іншими князями належав до синів старотця Ора. Це має місце в тексті (д. 4-Г): «І рушили всі троє синів Орєвих: були то Кий та Щек і Горовато, од яких і три славні племена виникли» КІЕ ПАЩЕК А ГОРОВАТО. Руси «пішли до сонця до Ніпра-ріки і там Кий заснував град» (д. 15-Б) КЬЕ ОУТВРЖДЕНЬ ГРД. В іншому місці (д. 31) також зазначається, що після землетрусу отець Орій наказав своїм трьом синам поділитися на три роди та йти на південь та на захід: «То були Кий, Щек та Хорив» Т БІАСТЕ КІЙ ЩК А ХРІВ, або також: (д. 33) «А Кий, як розповідають, поставив град на Ніпрі-землі» А КІЙ БО РЩЕ СТАВА ГРДО. «І там Кий заснував град Київ» І ТАМО КОІЕ УТВОРЕ ГРАД КІЕВ. В інших текстах (д. 36-А): «Се бо Ора-отець іде перед нами і Кий веде за Русь, і Щек веде плем'я своє, а Хорив хорватів своїх» АКІЕ ВЕНДЕ ЗА РУЩІ І ЩЕКО ВЕНДЕ ПЛЕМЫ СВЕ А ХОРЕВЬ ХОРВЫ СВЕА; (д. 7-3) «Кий бо усівся в Києві і йому ми всі підлеглі, і з ним досі будемо Русь» КІЙ БО УСЕНДЕСЕ О КЬІВЕ.

Князь Кий вів боротьбу з ворогами, які нападали на русів, (д. 15-Б) «і тоді рать свою устремив Кий на них» І СЕ РАТЕ СВА УСТРМІ КЬЕ НА НЕ. В іншому випадку (д. 34): «Се бо князеві Кию на ум спало піти на болгар» СЕ БО КНЗЕВЕ КОІУ ДО УМЬ СПАДЕ. І Кий не одводив полки свої від болгар: І СЕ КОІЕ ОДЕВЕНДЕ ПЛКА.

Проїшло тридцять літ князювання Кия (д. 36-Б): «тоді Кий помер» СЕ КЬЕ УМЕРЕ. Згодом (д. 37-Б) «в ті часи, після Кия [ПО КЬА], князями обирали багатьох отців».

З огляду на засвідчені вище форми приведемо всі вжитки наймення князя Кия: КОІЕ, КОІУ, КОІЕ, КЬЕ, ОКЬЕ, КЬА, КЬІВЕ, КІЕ, КІЙ, АКІЕ. В усіх наведених найменнях корінь починається зі змкненого приголосного /k/, за яким слідує голосний звук, що може бути монофтонгом або мати дифтонгоїдний характер. Початковий приголосний уживається з -l- та

-l- у формах КІЙ та КЬЕ, що свідчить про м'якість та твердість консонанта, а також, ймовірно, про різний час існування цих словоформ. У найменні КІЙ чітко виступає голосний /i/ між приголосними. У цій позиції зустрічаємо також сполуки -Ol-, -l-, -lE-, у яких, як свідчить текстовий матеріал, реалізуються дифтонги з напівголосним /j/, тобто /oj/, ɔj, je/. За ними слідує флексія -E-, -U-, -A, що вказує на той чи інший відм. одн. У фонетичному вигляді корінь має реалізацію: *koj-, kɔj-, kje-, kij*. Ретроспективний розгляд цих форм дозволяє передбачити в їхній структурі прадавню *kje-*, яка в результаті дії Трипільського субстрату отримала вставний голосний, змінивши корінь до вигляду CVC- (із CCV-). Такий фонетичний процес мав місце в слов'янських мовах і в деталях описаний нами раніше [11, с. 60–65]. Отже, наймення князя Кия свідчить у своєму вжитку про досубстратні та субстратні реалізації, у яких вихідною формою виступає *kje-*, похідними є *koj-, kɔj-, kij-*. В останніх кореневий голосний мав розвиток у напрямі /o/ > /ɔ/ > /i/, що вказує на такі зміни: *задній ряд* → *передній ряд* і є типовим для слов'янських мов. Згадаймо таку ж зміну голосного /o/ у найменні старотця ОРА, засвідчену у вигляді псл. **ôr-* > *oir-* > д. укр. *ir* [8, с. 87].

Таким чином, прадавній корінь *kje-* імені князя КІЕ походить із псл. **kje-*, що вийшов з іє. **k'e-* < **k^we-* зі значенням «Всесвіт; природа; Бог». Згадаймо, що цей корінь має місце також у найменнях слов'янських теонімів, а це значить, що ім'я князя Кий торкається також божественної суті. Цим підтверджується також думка славістів, згідно з якою Кий є напівміфологічним образом. У слов'янських мовах цей корінь засвідчений також як *koj-, kɔj-, kij-*, що вказує на субстратні зміни. Однак і ці зміни містять у собі два синхронні зрізи, що відображають голосний заднього й переднього рядів. Прикінцевий *kij-* вказує на давньоукраїнську форму типу КІЙ.

Звернімо увагу на наявність у корені *koj-* губно-губного /o/, що, як відомо, з'явився під впливом білабіального /-w-/ з іє. **k^we-*. У зв'язку із цим вважаємо допустимим і реальним існування в цій позиції також подібного лабіального голосного /u/ в топонімах, які будуть розглянуті нижче.

Іноді вживається корінь *kje-* у значенні «земля Кия», наприклад: (д. 22) «Руськолюнь покинувши, одійшли ми до Кия й оселились на землі тій» КІЕ ТЕЩЕЩЕТЕ А СЕНДЕТЕСЕ... Згодом племена розділились, «і перва, еси Руськолань, а друга – Кия» І ПЕРЬВА ЕСЕ РЕНСКОЛАНЕ І ДРГА КЬЕ. Тут також «Кий» позначає землю князя Кия. З історичних студій відомо, що, незважаючи на складність відношень антропонімів та споріднених топонімів, перші є первинними порівняно до наймень відповідних земель та населених пунктів. У період такого переходу був час, коли антропонім виконував дві функції, тому важко розрізнити, наймення позначає людину або населений пункт, чи одне й друге. Проте, як зазначає О. Шрадер, повсюди «на

¹ Продовження, початок у Науковому віснику МГУ, вип. 9–12, 14.

першому місці – народ, а потім уже країна», добавляючи, що в піснях Рігведи зовсім не зустрічаються назви країн, а лише народів [13, с. 55]. Така смислова індіферентність має місце й у реалізації наймення князя Кия, показаній вище.

Звернімося ще до деяких свідчень ВК, у текстах якої зустрічається споріднене вживання розглянутого вище кореня імені *Кий*.

Очевидною є велика родослівна, започаткована князем Києм (д. 22): «*Було се літ тисячу триста по Києво-отцю*» БЯЩЕСЕ СЕ ОД ЛІЕТЫ ТЫСЕНЦТРИСЕНТ О КЫВЕ ОЦЕ. Слов'янські роди «*існували за Кия до князя Кісте*» (д. 22) АТЬЫТО РОДИ ІЕСЬТВАТЕ ОКЫЕ ДО КЪНІЯЗЕ КІСТЕ. Цікавим є наймення князя КІСТЕ, який продовжував родослівну Кия. У зазначеному найменні виділяється той же корінь КІ-(СТЕ), за ним слідує посесивний суфікс -СТ-, що в цілому значить «князь із роду Кия». Це ж ім'я зустрічається й в інших текстах, але із суфіксом -СК (17-А): «*А на його місце посадив онука Кісека*» ВНУЩЕЦ КІСЕКА, (д. 35-А) «*про першого бана нашого повідасмо та князя вибраного. Звали його Кисько*» ІМЕННАТЕН БО КІСЬКА, «*і Кисько пішов зетъ – він повів люд свій*» І КЫСЬКО ІДЕ, «*і був Кисько той славен*» І ТАКО КЫСЬКА, (д. 35-Б) «*тоді Кисько напав на них (ворогів)*» І СЕ КЫСЬКО НАЛІЕЗЕ.

Наймення князів одного роду КІСТЕ та КІСЬКА є похідними, оскільки вони мають суфікс -СТ-, -СЬК-, у яких останній, на нашу думку, був первинним. Це підтверджується зміною приголосного в напрямі /k > t/, зумовленою впливом Трипільського субстрату [11, с. 73]. Очевидними в цих змінах є різні часові зрізи в мові, у яких присутній до- або післясубстратний приголосний. Корінь у цих похідних найменнях структурно чітко відділяється від суфікса та має вигляд КІ- або КЫ- (з м'яким або твердим анлаутом). Абсолютно такий же корінь притаманний найменню князя Кия, показаному вище.

У текстах ВК зустрічаємо ще одне споріднене наймення до імені *Кий*, але з початковим /s-/, відомим у наукових працях як «побіжне-с» (факультативне). Такі форми зустрілися в тексті (д. 17-А): «*А ще були князь Славен із братом Сківом*» СО БРАТАРЕ МУ СКИВЪУ, «*брат Сків біля моря був*» БРАТ ЕГО СКФЕ У МОРЖЕ БЯЩЕТЕ. Перша форма має вигляд СКИВЪУ, у якій корінь СКИВ-, друга - СКФ-. Обидві форми являють собою різні хронологічні відрізки, про що свідчить зміна кінцевого В > Ф, де білабіальний /w/ через /v/ перейшов у /f/. Давній корінь СКИВ- відрізняється від розглянутих, які мають вигляд КІ-/КЫ-, і може бути позначений як *skiw-*. Очевидно, що тут (s) *kiw-* походить із псл. **kiw-* (< *kw-* < іє. **k^w-*), що є спорідненим до псл. **kij-*.

У пам'ять про названих вище князів (д. 38-А) «*і перше, що поставив рід слов'ян – мольбище в граді Інді-Кисві*» МИЕМЕ И ПОСТАВИ ПЕРВЪЕ РОДЪ СЛВЕНЪ МЛБИЩЕ ВО ГРАДУ ИНДИ КИИВУ. Особливий інтерес у філологів визиває тлумачення вислову ВО ГРАДУ ИНДИ КИИВУ, який С. Піддубний перекладає «в граді Інді-Кисві», пояснюючи тут же вживання зазначеного терміну як «пам'ять про Індію, місто називали також Індокіів» [3, с. 113]. Подібний переклад дає також Б. Яценко [1, с. 139] (рос.): «В граде Индикиеве, который назван Киев», вказуючи в коментарі на те, що назва міста Індікіів «підтверджує факт виходу дніпровських арій з П'ятиріччя і Семиріччя» [1, с. 237]. Правда, згадуючи й про інші значення слова «інду», автор резюмує, що «у назві міста Індікіів могла відобразитися уся ця багатозначність» [1, с. 238]. Г. Лозко дає переклад ИНДИ як *десъ* у вигляді «десъ у граді Кисві, який названий Киів»,

посилаючись на В. Даля, у якого «інді» має значення «інший» тощо [4, с. 308].

На нашу думку, зазначене слово ИНДИ необхідно пов'язати з давнішою семантикою «венедський», що показано нами в одній із праць, де говориться про спорідненість форм *венеди* та *інди*, *гінди* [7, с. 201]. У зв'язку зі сказаним пропонуємо переклад цього місця в тексті як «рід слов'ян поставив мольбище у венедському граді *Кисві*».

Узагальнюючи весь приведений аналіз вживання в текстах ВК імені князя *Кия* та інших споріднених наймень, приводимо форми кореня цих варіантів наймень, які хронологічно розпадаються на дві групи: давнішу, слова якої безсуфіксальні, у вигляді *kje*, *kij-*, *koj-*, *kbij-*, (s)*kiw-* та пізнішу, корені якої *ki-*, *ku-* вживаються із суфіксом. Щодо іє. прамови можна уявити такий фонетичний дериват змін: іє. **k^we* > псл. **kwe/kje* > псл. **kiw-*, **kij-*, **koj-*, **kbij-* > д.укр. *kiw-*, *kij-*, *ki-*, *ku-*. Структурно корінь від імені *Кий* має в слов'янських мовах вигляд однокореневої одиниці, яка пройшла розвиток у напрямі CCV > CVC(V) > CVC, CV. Остання CV засвідчена в текстах ВК разом із суфіксом в іменах князів КІ-СТЕ та КЫ-СЬКО та являє собою редуковану форму щодо кореня CVC, тобто *ki-*, *ku-*. Забігаючи наперед, відмітимо, що цей же корінь має місце й у найменні (катойконімі) *кияни*, що структурно містить у собі корінь, суфікс та закінчення: *ки-ян-и*. Очевидно, що катойконім має мотивацію «люди князя Кия», а не « мешканці міста Києва», як це засвідчено в рос. *киевляне* (порівняємо у В. Лучика [5, с. 259]).

Зазначене переконливо, на нашу думку, свідчить про антропонічне походження назви міста *Києва*, як це значиться й у літературі [5, с. 259]. Етимологи вважають, що назва *Київ* походить від відповідного антропоніма *Кыи* (< псл. **Куйъ*), що засвідчено також і в текстах ВК, а саме (д. 4-Г): «*Там і оселився Кий, що був засновником Києва*» ТАМО СЕ УСВЕСЕ КІЕ ІЖЕ БЯЩ СТРОИЩЕМ КИВУ. Зупинимося на розгляді слів *Київ*, *Київський*, вжитих у текстах ВК.

У тексті із ВК (д. 4-А) зустрічаємо словосполучення ДО ГРАДА КІВСКА «до града *Київського*», у якому атрибут КІВ-СКА структурно розпадається на КІВ-СКА, де КІВ- належить до кореня. Останній виглядить надзвичайно архаїчним, оскільки за формою цей формант нагадує первинне псл. **kw-* (із іє. **k^w-*). Подібні випадки зміни іє. початкового лабіовелярного в слов'янських мовах відмічалися нами під час розгляду впливу на ці (та інші де.) мови Трипільського субстрату [11, с. 60–65]. Зокрема, у попередній статті нами були розглянуто теоніми та наймення БОГ, у яких в основі утворення цього гнізда слів знаходиться праформа псл. **kwa-* зі значенням «Всесвіт; природа». Згадаймо, що в сполуці типу псл. **kw-*, як було нами раніше показано, з'явився інтерконсонантний голосний і форма набула вигляду КІВ- /kiw-/. Кінцевий /-w/ у ході розвитку слов'янських мов змінився в /j-/, утворивши сполуку **kij-*, яка утворила чергування типу w/j (н.луж. *wowterk* «вівторок» > *wojterk*, псл. **světъ* - полаб. *sjet* «світ»), згодом *ÿ/l* (укр. *був-були*) [12, с. 142–150]. Як було показано, подібні зміни мали місце в історії розвитку слів *Київ*, *Київський*, засвідчених у текстах ВК.

У текстах ВК зустрічаємо такі форми відмічених наймень (д. 21): «в *Києграді по Боголісах*» О КЫЕ ГРДІЕ ПО БГОЛЯ-СІЕХ, (д. 22) «по *Києграду*» О КІЕГРДІЕ, «біля *Києграда*» О КІЕГРДІЕ, «а *Києград* мав менше (градів)» А ІНА О КІЕГР-ДІЕ, (д. 31) «А *Кий*, як розповідають, поставив град, і тому ім'я дано *Київ*» А КІЙ БО РЩЕ СТАВА ГРДО А ТОМУ ІМЕ ДАНО ЕС КІЕВ, (д.33) «І там *Кий* заснував град *Київ*» І ТАМО КОІЕ УТВОРЕ ГРАД КІЕВ У тексті (д. 36-Б): «до *Києграда*» КІЕ-

ГРАДО, (д. 37-Б): «В ті часи, після Кия» ОТЕ ЩАСЕ ПО КЫА, (д. 38-А) «названим єсть Кийв» РЕЩЕНЪ ЕСТЬ КИИВ.

У цілому в значенні назви міста *Кийв* або як прикметник *Кийвський* зустрілися такі форми: КІЕВ, КИИВ, КІЕВІ, КІВУ, КЫЕ ГРДІЕ, КІЕГРДІЕ, КІЕГРДЕ, У ГРАДЕ КОІЕВА, КІЕГРАДО, КІВСКА, КІЙСКА. В усіх випадках вживається початковий зімкнений глухий звук /k-/, за яким слідує голосний, ймовірно, довгий, оскільки в цій позиції зустрічаємо дублетне написання /i-/ або дифтонг (дифтонг, як правило, корелює з довгим голосним). Вище було показано, що до кореня належить і наступний приголосний -В- (із псл. *kiw-), наприклад: КІЕВ-, КІВ-, КИИВ. В усіх випадках у корені має місце голосний переднього ряду (високого чи середнього піднесення язика). В одній із форм реалізується голосний заднього ряду /o-/, зокрема КОІЕВА, який з'явився, очевидно, під впливом наступного білабіального -В-. Таким чином, типовою формою кореня є КІВ-, що вживається в значенні «Кийв». Смысл «Кийвський» отримує словоформа лише в разі наявності після кореня суфікса -СК-, порівняємо: КІВСКА, КІЙСКА. Щодо коренів КІВ- та КІЙ- необхідно зазначити появу замість -В- позначення -Й-, що свідчить про чергування w/j. Цей тип альтернативи є надзвичайно давній, як про це вже згадувалося раніше. У цілому в топонімі чи його атрибуті реалізовано такі варіанти кореня: *kiw-, kij-, koj-, ki-, ky-*. Такі ж корені притаманні також імені князя Кия, розглянуті вище. Усе це ще раз підтверджує антропонімний характер назви Києва.

До сказаного вище необхідно додати, що в славістиці відмічається ще один підхід щодо походження назви Києва, це так званий «куявський», який «ґрунтується на тюрк.-араб. топонім. зв'язках ойконіма (пор. *Quiabah* «Куйаба», він же *Куяб, Куябе* та інші) або на його слов. зв'язках із топонімами типу *Куява*» [5, с. 260]. У наведених прикладах виділяється корінь *kij-*, який, на нашу думку, є синонімічним до наведеного *koj-*. Наявність середнього /u/, так само, як і /o/, свідчать про єдині їхні витoki – білабіальні голосні спричинені впливом попереднього лабіовеларного приголосного в корені іє. *k^we-. Аналіз «куявських» слів підтверджується тією ж природою, що й розглянуті слова антропонімного походження. Як свідчать словники, голосний /u/ проявляється й в інших мовах, зокрема європейських, наприклад: у топонімах *Kujovo* (у Сербії, Хорватії), чеш. *Kujov*, д. ісл. *Kænugardr* «Кийв», лат. *Sijewa*. Голосні /u, o/ виступають у зазначених словах факультативними варіантами та є семантично тотожними.

Увесь наведений аналіз топонімів показав, що вони походять від імені князя *Кия*. Цей князь, як свідчать тексти ВК, започаткував після свого отця Ора одну з груп слов'янських племен, аналогічно і його брати Щек та Хорів. Жоден текст не свідчить про який-небудь зв'язок цих князів із божествами, як, наприклад, у випадку з першопредком слов'ян Ором. Усі дії князя Кия пов'язані із земними реаліями, що дозволяє вважати й самого князя земною людиною, хоча бере він початок від свого батька – напівбожественної істоти. Близькість Кия до слов'янських богів, можливо, пояснюється також походженням його імені, яке містить у собі корінь *k^we зі значенням «Всесвіт; природа; Бог; людина». Зрештою, можна прийняти сучасне тлумачення імені, що Кий є напівміфологічною особистістю, але з пріоритетними земними рисами. У такому вигляді він дійшов до нас, хоча зародження богів і напівбогів, як уже було зазначено, за своєю природою пов'язано із середовищем людей, де вони із часом були обожнені й переведені в міфічні герої.

Як уже згадувалося вище, Кий досить часто зустрічається в текстах ВК разом із князями Щек та Хорив, які також є синами

старотця Ора. Розглянемо ці два імені: їхню семантику та формальне вираження.

В одному з текстів зазначається (д. 31), що після сильного землетрусу Орій наказав своїм «*трьом синам поділитися на три роди. <...> То були Кий, Щек та Хорив*» Т БІАСТЕ КІЙ ЩК А ХРІВ. «*І пішли з Кисм, Щеком і Хоривом – трьома синами Оровими, іншу землю оглядати. І з того почався рід слов'ян*» (д. 38-А): А ИДОША СО КІЙ ЩЕКЪ И ХОРАВЪ ТРИ СЫНИ. Князь Щек започаткував плем'я з оріян, до якого сам належав. Про це говориться в таких текстах: (д. 4-Г) ОД ОРІУ БЯШЕТИ КІЕ ПАЩЕК А ГОРОВАТО, (д. 5-А) БЯ ЩК ОД ОІРЯН. Згодом (д. 7-3) «*Щек пішов до заходу сонця з воями своїми*» ЩЕХУ ІДЕ ДО ЗАКАТУ СУНЕ, а «*інша частина Щекова лишалася з русами*» ІНА ЩЕСТЬ І ЩЕХУ СЕ ЛЕНШЕ З РУСЕВА. В іншому тексті (д. 36-А): «*Се бо Ора-отець іде перед нами і Кий веде за Русь, і Щек веде плем'я своє, а Хорив хорватів своїх*» АКІЕ ВЕНДЕ ЗА РУЩЬ І ЩЕКО ВЕНДЕ ПЛЕМЫ СВЕ А ХОРЕВЪ ХОРВЫ СВЕА. «*Одійшли Хорив і Щек од інших і переселилися до Карпатських гір*» (д. 36-Б): ОДЕДЕ ХОРЕВЪ І ЩЕХ ОД ЫНЕ А СЕХОМЪ ДО КАРПАНЪСТЕ ГОРІА, а Кий пішов на Дніпро і заснував там своє місто.

З огляду на зміст текстів можна стверджувати, що старотець Ор разом із синами вийшли з Приазов'я та пішли в напрямі Києва та Карпат. Очевидно, що в пам'яті народній зберігся той давній час, коли протослов'яни разом з іншими індоєвропейцями північно-східної гілки мігрували з Анатолії через Східний Кавказ до Волги й далі вздовж Південночорноморських степів.

Князь Щек засвідчений у текстах у вигляді таких форм: ЩЕК, ЩЕКЪ, ЩЕКО, (ПА)ЩЕК, ЩК, ЩЕХ, ЩЕХУ, ЩЕСТЬ. У структурі найменш можна виявити початковий склад, який має в собі Щ-, тобто африкату /шч/, та голосну /e/, яка майже в усіх формах зберігається без змін, окрім випадку ЩК. Приналежність слов'янських і насамперед української до «консонантносильних» мов [6, с. 71] дозволяє слову проявлятися в мовленні без голосного звуку, який, на наш погляд, виступає в таких звучаннях, як напівзвук, типу Щ^сК. У цілому в розглянутому імені виділяємо початковий склад у вигляді ЩЕ-. За ним у більшості форм слідує приголосний К- або його ослаблений варіант Х- з наступним голосним /ь, о, у/, який може зовсім зникати. Останнє свідчить, що цей кінцевий склад був артикуляційно ослабленим і значить ненаголошеним. Наявність в ауслауті голосного заднього ряду дозволяє передбачити таку ж лабіальну ознаку в попередньому приголосному й у цілому реконструювати цей склад у вигляді *-k^we. Попереднє ЩЕ- /шче/ свідчить про давніше *сче-, яке репрезентує палаталізований приголосний, це дозволяє реконструювати форму псл. *ke-. З аналізу отримуємо вихідну для наймення ЩЕК реконструкцію псл. *kek^we, тобто редульовану форму з основою *k^we. Формально імена князів Кия та Щека є спорідненими та виглядають як *k^we та *kek^we, серед яких первинною виступає форма наймення Кия.

Лінгвістичні дослідження показують, що редульовані форми свідчать про вторинність їх походження, указуючи одночасно на бінарність смислу в порівнянні до одиничності та цілостності, які відображені у формах типу *k^we. Можна допустити, що в слов'ян був час, коли імена Кий та Щек відображали дуальність суспільства і, відповідно, свідчилися у звичаях та ритуалах язичництва. Це був час перед неолітом, коли в суспільствах переважав матриархат. За цим періодом слідує патріархат, й у свідомості людей з'являється тріада на місці бінара. Серед головних богів виділяються трійці, у нашому випадку

це князі Кий, Щек та Хорів. Корінним чином змінюється мисленнєва парадигма людей, яка свідчить про розвиток понять у напрямі «один – два – три» [10].

Приведене вище розуміння розвитку мислення людей при- таманне всім народам, що найшло відображення також у їхньому побуті та віруваннях [2]. Зокрема, у германців це чітко показано в «Старших Еддах», в одній із яких Бог-Творець Бор мав трьох синів, імена яких *Одін, Вілі та Ве*, в іншому місці називається трійця: *Одін, Тор і Фрігг (Фрейя)* [11, с. 126]. Слід зазначити, що основний бог Одін зводиться до першокореня типу **k^we*. Спорідненість із таким же коренем у слов'ян є не випадковим і свідчить про близькість язичництва та наявність слов'яно-германського мовного союзу, який постулюється в індоєвропеїстиці.

У такій же тріаді представлені божества в християнстві: Бог-отець, Бог-син і Бог-дух святий. Первісно існували Бог-отець і Бог-дух святий, а потім родився Бог-син, утворивши божественну трійцю.

Повернімося до наймення третього князя *Хорива*, що зустрічається в текстах ВК. Це ім'я засвідчене в такому вигляді: ГОРОВАТО, ХРВАТЬ, ХОРЕВЬ (приклади з текстів ВК див. вище), серед яких архаїчнішою виглядить форма ГОРОВАТО. Тут початкове Г- закономірно змінилося із часом у Х-, а слово в цілому становить собою ряд відкритих простих складів типу CV. У цьому слові чітко виділяються дві частини: ГОРО-, схоже на ХОРС - бога Сонця, та -ВАТО, що може бути зведено до укр. *світ*, англ. *white* «світлий», тобто в цілому «Світлий Бог» або «Бог Сонця». Спорідненість наймення князів Кий, Щек та Хорів і їхнього смислового наповнення свідчать про спільність походження й родинність цих богів та відповідних слов'янських племен. Навколо Кия групуються Придніпровські князівства та Причорноморські (включаючи Приазов'я), відомі під назвами як бурси та руси, а племена Щека та Хорива мешкали в Карпатських горах.

Окрім названих, у текстах ВК згадуються *Аскольд* та *Дір*. Обидва князі в текстах ВК вважаються ворожими, які (д. 6-Е) «*усілися на наших землях*» АСКЛД А ПОЗДЕ ДІР УСЕДНЕСЕ-СЯ. Аскольд – «*темний воїн <...> од греків навчений, що ніяких русів нема*» АСКЛД ЕСЕ ТЕМЕН ВОЕН, (д. 6-Є) він «*жертвує богам чужим, а не нашим*». Вважається, (д. 7-Г) що через 1300 літ від «*Ісходу Карпенського Аскольд злий прийшов на нас землю загарбати*» АСКЛД ЗЛЫ ПРЕНДЕ НА НЫ, ходив по Дніпру й людей звав до борні. Він (д. 8(27) «*не русич, а варяг*» АСК НЪСТЕ РУСИЩ НЕБОТВО ВАРЕНЗЪ. Далі знову автор підтверджує, що (д. 29) «*Аскольд іде з варягами своїми на нас. А сей Аскольд то ворог наш*» СЕ БО АСКЛД ІДЕ СО ВРЯЗЕ СВЕ ДЕ НЫ І СЕ АСКЛД ІЕ ВРГ НАШО. Знову говориться в текстах ВК про ворожі риси Аскольда, він (д. 29) «*варяг озброєний*» СЕ АСКЛД ІЕСЕ ВРЯГ ОРУЖДЕНЬ, «*прийшов до нас через двісті років після Алдоріха і хоче правити нами*» І СЕ АСКЛД ПРІДЩЕ ДО НОІ, убивши Діроса.

Старі люди говорять, (д. 29) що на Русі ніби було три Аскольда-варяги ІАКО БЕНДЫДЕ ТРИЕ АСКЛДІ ВРЗІ. Автор завершує текст словами: «*Прийшли на нас Аскольд та Ерек і тепер молимо богів позбавити русів од цього зла*» І ПРИДЕ НА НЕ АСКЛД І ЕРЕК І ТО МОЛИХЪ БЗЕ ПОЗБАВНТЕ РУСЕ О ЗЛЫ ТАІА.

Наведені цитати з текстів свідчать, що Аскольд прийшов на Русь разом із варягами з метою загарбати землі русів. У слов'янській історіографії значиться Аскольд як варяг, що видавав себе за князя, хоча був із простих воїнів. Звернімося до

аналізу походження наймення *Аскольд*, яке засвідчено в текстах ВК у такому вигляді: АСКЛД (12 разів), АСКЛДІ, АСК (2), АСКЫ.

В етимологічному словнику значиться, що наймення *Аскольд* запозичено з давньоскандинавської мови, споріднене дісл. *Höskuldr*, яке «загальнопийнитою етимологією не має» (ЕСУМ, т. 1, с. 92). У давньоруському вжитку засвідчено ім'я *Аскольдъ*, у якому розрізняємо дві структурні одиниці: *Ас-кольдъ*. Початкове *Ас-* може бути співставлено з поширеним у давній германській літературі: д.сканд. *áss* «бог», д.англ. *ôð*, д.сакс. *ās*, д.вн. *ansi-*, що має вжиток у таких мовах: дінд. *ás*-«світ», хет. *hassus* «король» та інш., зводячись до іє. **ans* «дихати» [15, с. 16]. У значенні «боги» *аси* часто вживаються в «Старших Еддах», а також як назва германського племені, що вело боротьбу з *ванами* [14]. Етимологія свідчить, що *Ас-* може приймати значення «бог; король; плем'я», із чим узгоджується смисл Аскольда «князь» у текстах ВК.

Ми вважаємо, що друга частина імені князя *-кольд* є загальним найменням шв., норв., англ. *cold*, нім. *kalt* зі значенням «холодний». Отже, вихідна мотивація імені *Аскольд* значить «князь «холодний»», тобто «князь із Півночі». Подібний вираз зустрічаємо в «Сазі про Інглінга» про Велику (або Холодну) Швецію, що знаходилася на півночі від Чорного моря, де протікає р. Дон [14]. Таке тлумачення імені узгоджується зі значенням у текстах ВК, що в цілому підтверджує його скандинавське походження.

В одному з текстів ВК автор розповідає про час у 1500 років (д. 6-В): «*Од отця Ора до Діра*» ОТ ОЦЕ ОРЕА ДО ДІРУ, починаючи від Карпатського Ісходу. Дір (ДІР), як і Аскольд раніше, (д. 6-Е) «*усілися на наших землях, як непрошені князі*». В іншому тексті (д. 29) говориться, що на престолі був «*Дірос еланський*», а «*Аскольд забив Діроса*» АСКЛД ОБРАЖДЕТЕ ДІРОСА. Дірос був «*греколанець*» ДІРОСЪ І СЕ БЯЩЪ ГЪРЕКОЛАНЕЦЪ. Як уже говорилося вище, обох князів Діра та Аскольда автор ВК називає ворогами русів.

Наймення Діра має у текстах ВК такий вигляд: ДІР, ДІРУ, ДІРОУ, ДІРОСЪ, ДІРОСА. Лінгвісти відносять цей антропонім також до скандинавського імені, находячи подібні звукові асоціації в германських мовах. Дійсно, із цим можна погодитися. Однак водночас таке наймення, як ДІР мало місце й у слов'янських мовах. У давніх пам'ятках зустрічаємо ім'я першокнязя в полабських слов'ян у вигляді *Derwan*, у якому дві смислові складові: *Der-*, що виступає також в етнонімі *деревлані*, і *-wan*, реалізоване в західних слов'ян досить часто у вигляді *венеди* [12, с. 34]. Зазначене ім'я *Derwan* має первинну мотивацію «князь древлан (венедів)». Вихідний у слові корінь *Der-* на слов'янському тлі, також українському, з плином часу змінився в *ДІР*, засвідчуючи чергування *e/i*. Таке тлумачення свідчить, що князь ДІР належить до західних слов'ян (венедів), зокрема до варяг, серед яких були слов'яни, скандинави та представники інших народів. Приналежність Діра до варяг, як уже зазначалося раніше, визначило й негативне ставлення русів до цього князя.

Таким чином, Аскольд і Дір належать до варяг і можуть бути кваліфіковані як різноетнічні за походженням, представляючи в цьому випадку скандинава та слов'янина.

До варягів належить і князь *Рюрик*, який також сприймається в сюжеті текстів ВК у негативному смислі. Проілюструємо це на окремих прикладах.

В одному з текстів (д. 8/27/) автор зазначає, що «*Рюрик не русич*», він ходив по Дніпру, бив «*купців іноземних*», і зазивав людей до борні. Руси його не сприймають і з неприязню гово-

рять про нього, (д. 29) просячи богів «*позбавити русів од цього зла*». До русів прийшли варяги, (д. 14) беручи «*людей і землю під своє чоло*», а Рюрика необхідно «*відігнати від земель наших, турнувши його назад, звідки прийшов*». Автор призиває русів, говорячи, (д. 29) «*не піддаюся Ереку, як не піддавалися раніше іншим*». Цікаво зазначити, що в літописі ПВЛ виражаються протилежні думки щодо князів Рюриковичів, яких нібито запросили на землі Руські. Якщо вірити записам у ПВЛ та ВК, то необхідно зазначити, що протилежні думки щодо Рюрика виражаються різними соціальними станами: князівською верхівкою та їхнім літописцем Нестором, які вважають, що Рюрик зробив добро для Русі, згуртувавши та об'єднавши її, і, з іншого боку, простими людьми, включаючи воїнів та їхнього язичника-писаря, які негативно ставилися в цілому до варягів і до прийдешніх із ними князів зокрема. Необхідно все ж зазначити, що в текстах ВК ніде не говориться про пряму боротьбу з Рюриком, подібно до ворогів. Мабуть, це зумовлено тим, що Рюрик за своїм походженням належав до Балтійських слов'ян, які, як уже було у ВК на цьому наголошено, забули свою віру та приносять пожертви чужим богам. Вважаємо, що це послужило основною причиною несприйняття русами пришельців із Півночі, тобто слов'ян, якщо вони навіть тієї ж віри.

Щодо походження імені *Рюрик* ми вже вели мову раніше [7, с. 242–243], де зазначали, що в цьому найменні корінь **ri-* є слов'янським за походженням, а *-рик* походить від скандинавського *-rig*, що значить «князь». У цілому ім'я *Рюрик* має первинну мотивацію «князь ругів». З плином часу, як уже відмічалось, етнонім *руги* змінився в *руси*. Можливо, це наймення поширилося в середовищі венеців, володіння яких досягли Чорного моря та узбережжя Приазов'я. Імовірно є також і те, що ім'я *руси* виникло на теренах Причорномор'я одночасно із західним Помор'ям.

У текстах зустрічається ім'я *Рюрик* у таких варіантах: ЕРЕКА ЕРКЕ ЕРКЕ ЕРЕК ЕРЕКУ ЕРЕК. Засвідчені форми вказують на корінь ЕР-, за яким слідує суфікс -К- та відмінкові закінчення. Якщо звернутися до природи іє. плавних і їх реалізації в слов'янських мовах, то необхідно відмітити, що для них характерною є форма в псл. **tert/*ert*, яка розвинулася згодом у мовах у варіантах *tret, teret*. Очевидно, що форма типу ЕРЕК належить до дуже давнього стану праслов'янської мови. Подібні варіанти з плавним мають місце також в українських діалектах, наприклад, гуц. *ирстити, ирчи*.

Безсумнівно, ім'я Рюрик та наймення цього князя у ВК не мають суттєвих відмінностей і, як було вище зазначено, мають мотивацію «князь ругів».

Раніше ми вже вели мову про готів. Основні риси відносин цього племені з русами повторюються також під час розгляду готських князів. Зупинимось тут лише на особливостях їхніх імен та реконструкції первинних форм і значення.

З історії відомо, що Германаріх був князем союзу готських племен, об'єднаних у Причорномор'ї в IV ст. н.е. Цей князь під іменем *Єрманаріх* часто зустрічається в текстах ВК. Схоже, що він то вів дипломатичну політику зі слов'янами-русами, то ворогував з ними, то (д. 5-Б) «*пив вино*» і «*був любим братом воєводам нашим*». Проте, мабуть, переважали ворожі стосунки. Після великої битви (д. 5-Б) «*годе були потіснені й відкинуті до Донця і Дону*», в іншому місці (д. 6-А), відкинувши ромей, «*Єрманаріх іде і нападає на нас*» ІЕРМЕНРЕХ ІДЕ ДО НЬ НАЛЗЕ НА НЬ. Після тривалої брані з іншими племенами готи відійшли на північ (д. 6-Б) «*поміж Ра-рікою і Двіною, і там осіли*», а згодом, побивши єгунштів, пішли знову на русів.

У розглянутих текстах ВК зустрілися такі варіанти наймення князя *Єрманаріха*: ІЕРМЕНРЕХЕ, ІЕРМЕНРЕХ, ІЕРМАНРЕХ, ІЕРМЕНРЕХА, ІЕРМАНРЪХУ, ІЕРМЕНРЪХА, ІЕРМЕНРЕХУ, ІЕРМЕНРЪХУ, ІЕРМЕНРЪХЕ, ІЕРМЕНРЕХЕ, ЕРМЕНРЕХУ, ЕРМЕНРЕХ, ГЕРМАНЪРЕХ, ГЕРМАНЪРЕХ. Варіативність кінцевих форм у наведених словах пояснюється різними відмінковими закінченнями, оскільки в цій позиції реалізується флексія. Проте різноманітність вираження початку в словах можна пояснити лише різними часовими чинниками, у яких, як правило, присутні давніші форми з анлаутним приголосним та пізніші реалізації з голосним у цій позиції. Очевидно, що з плином часу початковий приголосний редукувався й поступово зник, його місце зайняв голосний звук. Подібну ситуацію маємо в наведених вище словах, які засвідчені формами ГЕРМАНЪРЕХ, ІЕРМАНРЕХ та ЕРМЕНРЕХ, де абсолютний початок виражений одним із приголосних: /h-, j-, ø-/. Фонетична спорідненість перших двох приголосних дозволяє допустити, що в цій позиції історично був дзвінкий консонант псл. **g-*. Продовжуючи аналіз початкового складу, який у давнину відображав також і морфему, можна реконструювати її, у цьому випадку корінь, як псл. **ger-*.

Повертаючись до розглядуваного антропоніма, зазначимо, що приведені наймення готського князя чітко відділяють структурно такі три частини: ГЕР-МАНЪ-РЕХ. Кожна з них відображає основу зі своїм смисловим значенням: ГЕР-, у давнину «скотарі», -МАНЪ – від *man* «людина» та -РЕХ «князь». Очевидним є початковий етнонім ГЕРМАНЪ – «германці», який у цілому в найменні *Єрманаріх* має смисл «князь германців». Звернімо увагу, що на письмі подані синонімічно форми -РЕХА та -РЪХА, у яких серединні голосні -Е- та -Ъ- є ідентичними.

Загалом етимологія імені *Єрманаріх* підтримується також свідченнями цього імені в інших мовах, а саме: гот. **Airmanareiks*, англ.-сакс. *Eormenic*, свн. *Ermenrich*, нім. *Ermanarich*, д.сканд. *Jörtunrek(kr)*, у латинських джерелах: *Ermanaricus, Ermenricus, Hermanaricus*.

Реконструйоване ім'я *Єрманаріх* у вигляді псл. **germanarich* свідчить також на користь етимології етноніма *Germanen*, розглянутого нами раніше [9, с. 131–139].

Серед інших готських князів зустрілися також імена *Гуларіх, Галарек, Готоріх, Детеріх, Детерік, Алдоріх, Олдоріх*, які в текстах мають відповідно таке написання: (д. 6-Б) ГУЛАРЕХ, (д. 8) ГАЛАРЕХІЕ, (д. 6-Д) ГУЛАРЕКА, (д. 27 /осколки/) ГОТОРІХ, ГУРАІК, (д. 8) ДІТЕРЕХ (д. 28/2) ДЕТЕРЕХА, (д. 9-Б) АЛДОРЪХУ, (д. 27 /осколки/) АЛДОРЪХОВА, (д. 18-Б) ОЛДОРЕХУ.

Висновки. Усі наймення мають прикінцеву морфему *-rex/-rek/-rik/-raik/-rЪx*, що, як нам відомо з попереднього, значить «князь». В окремих випадках свідчиться артикуляційне послаблення в ауслауті у вигляді переходу *-k > -ch*. Зазначеній морфемі передують корінь, виражений формами *Гула-, Гала-, Гото-, Діте-, Дете-, Алдо-, Олдо-*, в одному випадку *Гу-*, які можуть бути зведені до споріднених варіантів: *Гула-/Гу-/Гала-, Алдо-/Олдо-, Гото-, Діте-/Дете-*. Семантично вони мають різні апліативи: *Гото-* «готський (князь)», *Алдо-/Олдо-* «старший (князь)» тощо.

У подальших публікаціях нами будуть розглянуті прості числа та інші кількісні позначення в текстах ВК.

Література:

1. Велесова книга : зб. праукр. пам'яток I тис. до нової доби – I тис. нової доби / в ритм. пер. Б. Яценка. – К. : Велес, 2003. – 108 с.

2. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев / Ж. Дюмезиль ; пер. с франц. Т. Цивьян. – М. : Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1986. – 234 с.
3. Хоругин І. Влескнига : [науково-популярне видання] / І. Хоругин ; переклад, примітки та коментарі С. Піддубного. – вид. 2, уточнене, розширене. – Голованівськ, 2010. – 340 с.
4. Лозко Г. Велесова Книга – Волховник / Г. Лозко // Наукове текстологічне дослідження. – Вінниця : Континент-Прим, 2007. – 520 с.
5. Лучик В. Етимологічний словник топонімів України / В. Лучик ; відп. ред. В. Скляренко. – К. : ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
6. Таранец В. Энергетическая теория речи : [монография] / В. Таранец. – 2-е изд. доп. – О. : Печатный дом, 2014. – 188 с.
7. Таранець В. Арії. Слов'яни. Руси : Походження назв Україна і Русь : монографія / В. Таранець. – Вид. 2-е. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 296 с.
8. Таранець В. Велесова Книга (історико-лінгвістичне дослідження) / В. Таранець // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – О., 2014. – Вип. 10. – Т. 1. – С. 84–88.
9. Таранець В. Діахронія мови : [збірка статей] / В. Таранець; за заг. ред. проф. Л. Голубенко. – О. : Друкарський дім, 2008. – 232 с.
10. Таранець В. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індосвропейської прамови) / В. Таранець. – Вид. 2-е, переробл. і доповн. – О. : АстроПринт, 1999. – 116 с.
11. Таранець В. Трипільський субстрат: походження давньоєвропейських мов : [монографія] / В. Г. Таранець. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 276 с.
12. Таранець В. Українці: етнос і мова : [монографія] / В. Таранець. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2013. – 364 с.
13. Шрадер О. Индоевропейцы / О. Шрадер ; пер. с нем. Ф. Павлова. – Изд. третье. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 216 с.
14. Sturlusonar Snorra. Ynglinga saga. – Heimskringla [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.heimskringla.no/wiki/Ynglinga_saga.
15. Vries Jan de. Altnordisches etymologisches Wörterbuch / Jan de Vries. – 2. Aufl. – Leiden ; Boston ; Köln, 2000. – 710 s.

Таранец В. Г. Велесова книга (историко-лингвистическое исследование). Часть 6

Аннотация. На материале текстов Велесовой книги рассматриваются наиболее употребительные и существенные для содержания онимы, которые еще не были объектом нашего анализа, в частности имена князей (Кий, Щек, Хорив, Аскольд, Дир, Рюрик, Ерманрих) и происхождение названия Киева.

Ключевые слова: Велесова книга, Кий, Щек, Хорив, Аскольд, Дир, Рюрик, Ерманрих, происхождение Киева.

Taranets V. Veles Book (historical-and-linguistic study). Part 6

Summary. The paper centers on the analysis of some of the most important and frequently used in the Veles Book omonyms, in particular the names of princes (Kyiv, Shchek, Khoryv, Askold, Dir, Rurik, Ermanrih) and the origin of the toponym Kyiv.

Key words: Veles Book, Kyiv, Shchek, Khoryv, Askold, Dir, Rurik, Ermanrih, origin of the toponym Kyiv.

Федина Е. В.,

аспірант кафедри перекладу та лінгвістическої підготовки іноземців факультету української та іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА ЧЕЛОВЕК В ПАРЕМИОЛОГИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Пословицы и поговорки, отражая реальную окружающую действительность, запечатлели в своем содержании все особенности многовекового исторического развития русского этноса, впитали его дух. Рассматриваем пословично-поговорочные изречения, не разграничивая их. Выявлены языковые единицы, объективирующие различные аспекты содержания концепта ЧЕЛОВЕК.

Ключевые слова: концепт, паремия, пословицы и поговорки, языковая картина, семантический ряд, культура.

Постановка проблемы. Актуальность исследования обусловлена перспективностью изучения паремий как таких, которые раскрывают мировоззрение народа, отражают культурную и ментальную ценности, транслируют культурные стереотипы из поколения в поколение.

Цель статьи – проследить, каким образом и насколько широко концепт ЧЕЛОВЕК используется в паремиях русского языка.

Методологической базой послужили работы В.И. Карасика, Е.С. Кубряковой, З.Д. Поповой, Ю.Е. Прохорова, Г.Г. Слышкина, Ю.С. Степанова и других ученых.

Предметом изучения выступают пословицы и поговорки русского языка.

Объектом исследования выступают паремии, называющие как внутренние, так и внешние качества человека в современном языке.

Изложение основного материала. В лингвистической интерпретации термин «концепт» начал широко употребляться в XX веке. Так, С.А. Аскольдов опубликовал статью «Концепт и слово», в которой подчеркивал, что вопрос о природе концептов, или общих понятий (согласно средневековой терминологии – универсалий) является старым. С.А. Аскольдов наполняет его следующим образом: концепт – это мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода [1, с. 267].

В отечественной лингвистике термин «концепт» был заимствован из англоязычной литературы в 1970-е гг., когда возникла проблема адекватного перевода этих терминов в работах зарубежных авторов Р. Шенка, В. Чейфа, Б. Рассела, Р. Карнапа, Х. Патнема.

Термин «концепт» долгое время воспринимался как синоним слова «понятие», что обуславливалось словарной статьей «Лингвистического энциклопедического словаря»: «Понятие (концепт) – явление того же порядка, что и значение слова, но рассматриваемое в несколько иной системе связей; значение – в системе языка, понятие – в системе логических отношений и форм, исследуемых как в языкознании, так и в логике» [10, с. 384]. В.В. Колесов так объясняет причины отождествления данных терминов: «Понятие» – калька с латинского *conceptus*, поэтому в отечественной философской традиции (по примеру

западноевропейской) понятие иногда именуется концептом» [4, с. 204]. На различие терминов указывает и Ю.С. Степанов. Исследователь считает, что «концепт» и «понятие» – это термины разных наук; «понятие» употребляется главным образом в логике и философии, а термин «концепт», являясь термином математической логики, в последнее время закрепился еще и в науке о культуре. При изучении концепта Ю.С. Степанов значительное внимание уделяет культурологическому аспекту, в рамках которого культура понимается как совокупность концептов и отношений между ними. Вследствие этого «концепт» – основная ячейка культуры в ментальном мире человека [10, с. 40–47]. В.Н. Телия считает: «Смена терминов – не просто терминологическая замена: концепт – это всегда знание, структурированное во фрейм, а это значит, что он отражает не просто существенные признаки объекта, а все те, которые в данном языковом коллективе заполняются знанием о сущности» [11, с. 96, 215].

Обобщая позиции разных авторов, различие терминов можно свести к следующей идее: «понятие» отражает лишь наиболее общие, существенные (логически конструируемые) признаки предметов и явлений, а «концепт» может отражать любые, не обязательно существенные признаки объекта.

Ю.Е. Прохоров подчеркивает многоаспектность термина «концепт»: во многих работах он характеризуется с точки зрения его отнесенности к той или иной науке, этот феномен рассматривается как лингвокогнитивное, психолингвистическое, лингвокультурное, культурное и лингвистическое явление [8, с. 33–37].

Составители «Краткого словаря когнитивных терминов» понимают под концептами идеальные абстрактные единицы, смыслы, которыми оперирует человек в процессах мышления и которые отражают содержание опыта и знания, содержание результатов всей деятельности человека и процессов познания им окружающего мира в виде определенных единиц, «квантов знания». Содержание концепта включает информацию о том, что индивид знает, предполагает, думает, воображает о том или ином фрагменте мира. Концепты сводят все многообразие наблюдаемых явлений к чему-то единому, под определенные, выработанные обществом критерии и классы [5, с. 90]. Говоря о сущности концепта, исследователи обращают внимание на его принадлежность к этнокультурному миру человека. Семантическое его содержание при этом интерпретируется в контексте форм мысли носителя языка как этнокультурная репрезентация.

Таким образом, познание концепта помогает воссоздать этнокультурный образ, особенность менталитета носителя языка. По мнению Ю.С. Степанова, концепт – это микромодель культуры, он порождает ее и порождается ею. Являясь «сгустком культуры», концепт обладает экстралингвистической, прагматической, то есть внеязыковой информацией [10, с. 40].

Представители Воронежской научной школы – З.Д. Попова, И.А. Стернин и другие ученые – рассматривают концепт как глобальную мыслительную единицу, представляющую собой «квант структурированного знания». По мнению исследователей, концепт репрезентируется в языке лексемами, фразеосочетаниями, словосочетаниями, предложениями, текстами и совокупностями текстов. Рассмотрев языковые выражения концепта, можно получить представление о его содержании в сознании носителей языка [7, с. 4, 10–11].

Обратимся к истории исследования концепта ЧЕЛОВЕК. В одной из первых работ, посвященных концепту ЧЕЛОВЕК в русском языке, Р.И. Рогозин утверждает, что содержание, вкладываемое носителями русского языка в слово «человек», значительно шире, чем те характеристики человека, которые выделяются в качестве главных в словарных и энциклопедических статьях. Узусные значения этого слова в текстах либо не фигурируют вообще, либо оттесняются на задний план [5, с. 52]. Это несовпадение текстовой презентации и словарной дефиниции является одним из существенных признаков концепта.

Человек – субъект интеллектуальных и творческих действий. Он наделен даром речи, соответственно, может сообщать информацию и даже исказить ее. Особенностью глаголов, субъектным актантом которых может быть слово «человек», является способность вступать в сочетания с глаголом «хотеть», что свидетельствует о стремлении человека осознавать и контролировать практически все свои действия и состояния, вплоть до тех, которые по определению являются неконтролируемыми (хотеть жить, хотеть умереть, хотеть быть высоким и так далее). Человек противопоставлен животному миру именно как независимый субъект. В современной культуре, как и в традиционной, концепт ЧЕЛОВЕК связывается с представлениями о мужчине. Е.С. Кубрякова отмечает: «В человеке сочетается физическое, духовное и социальное; личность – совокупность духовных и социальных свойств человека» [5, с. 53–55].

Сложность определения содержания концепта ЧЕЛОВЕК связана с широким выбором его языковых репрезентаций. Человек – участник разных пьес, в каждой из которых он надевает особую маску – персону. Тексты задают много граней бытия. Соответственно, используются разные наименования человека. Существительное ставит клеймо, запечатлевает человека [6, с. 325–326]. Семантический ряд, в который попадают имена лиц, обозначающие человека в его многогранных отношениях к другим людям, предметам и вещам реального мира, обществу, насчитывает около 15 тысяч единиц. В семном составе таких слов, как правило, присутствуют семы «пол», «возраст», «национальность» и так далее.

В зависимости от речевой ситуации в тексте употребляется один из десятков тысяч вариантов слов, содержащих сему «лицо, человек». Принципы выбора этого варианта во многом лежат в сфере прагматики, однако достаточно интересен вопрос о роли того или иного варианта вербальной реализации в определении концепта ЧЕЛОВЕК. Называя человека тем или иным образом, мы даем ему характеристику, определяя его место в нашей личной картине мира; тем более не случаен подбор слов в художественном тексте.

Обобщая вышесказанное, на сегодняшний день можно говорить о нескольких подходах к описанию концепта ЧЕЛОВЕК. Наиболее разработана концепция «внутреннего человека» в наивной языковой картине мира, предполагающая описание реальных и вымышленных объектов его «внутреннего» мира. Такая концепция может складываться из отдельных

концептов, отражающих духовную жизнь человека (концепты ДУША, УМ, СЕРДЦЕ и так далее), или строиться на основе анализа семантических и семиотических категорий (верх – низ, объект – субъект и так далее).

Язык создан человеком и для человека, любое слово так или иначе связано с представлением о его создателе. Так, для Ю.Д. Апресяна концепт ЧЕЛОВЕК растворен в языке в различных частях речи, имеющих отношение к человеку и человеческой деятельности. Ю.С. Степанов оперирует только социальной терминологией, обозначающей человека. Концепт оказался универсальным инструментом лингвистического и литературоведческого анализа.

Анализируя пословицы и поговорки, видим, что прообразом наименования человека становятся окружающие его предметы, находящиеся с ним в теснейшем соприкосновении.

Существует ряд общих закономерностей метафоризации значения признаков слов: физический признак предмета переносится на человека, способствуя выделению и обозначению психических свойств (*мягкий, жесткий человек*); признаки человека и животных переносятся на явления природы (принцип антропо-, зоо-, фито- и других морфизмов); атрибут предмета преобразуется в атрибут отвлеченного понятия (*пустой человек*); признаки природы и натуральных классов объектов переносятся на человека (*светлый, темный человек*). Человек собирает и концентрирует вокруг себя предикаты предметов, растений, животных и так далее.

Чаще всего в русских пословицах и поговорках встречаются образные номинации животных. Например, образная номинация человека *лиса* присутствует в русских пословицах, реализуя ассоциативный признак «хитрая», «ищущая выгоду», «заискивающая, угодничающая»: *лисица семерых волков проведет; лиса всегда сытей волка живет*. Номинация *волк* характеризует человека как «дикого», «злого», «кровожадного»: *сколько волка не корми, он все равно в лес смотрит; работа не волк, в лес не убежит; допустили волка овец караулить*. Еще один верный спутник человека – *собака*: *нет досадней, как своя же дворяшка на тебя лает* (о жене). Здесь реализуется ассоциативный признак «ворчливый», «громкий», «пустобрех».

В русском языке довольно часто встречаются номинации птиц: *каждая птица своим носом кормится; каждый кулик свое болото хвалит; каждый петух своим голосом поет; умерла та курица, что несла золотые яйца; курица не птица, баба не человек; не петь курице петухом, не владеть бабе мужиком; не птицу сватать, а девицу; красна пава перьями, а жена мужем красна; жена – что лебедь-птица: вывела детей вереницу*. В этих случаях обозначается голос, манера говорения, возраст, внешний вид и, конечно, пол человека.

Образные единицы, построенные согласно модели «растение – человек», также формируют концептуальную картину мира. Они представлены в метафорических значениях лексических единиц, номинирующих объекты и явления растительного мира. Образные номинации растений характеризуют различные признаки человека: внешний вид, характер, физические качества, социальный статус и возраст. Например, для характеристики привлекательного и непривлекательного внешнего вида используются слова «тополь» (мужской пол), «береза» (женский пол) и другие. Например: *человек – не грибок, в день не вырастет; рожь – клюковка, глаза – луковки; гороховое чучело; расцветает, как маков цвет; красна, как маков цвет; кругла, как мытая репка; какова березка, такова и отростка; и иве, и тополю – свое*.

Пословицы с названиями животных и растений отличаются высокой степенью распространенности и универсальности, так как активно используются в речевой деятельности в качестве образной характеристики человека, события. Данный потенциал обусловлен внутренней формой зоонимов и фитонимов, которая способствует созданию образности как основы оценочной функции пословиц.

Выводы. Пословицы и поговорки, отражая реальную окружающую действительность, запечатлели в своем содержании все особенности многовекового исторического развития русского этноса, впитали его дух. Внешне лаконичные, емкие по содержанию паремии раскрывают своеобразие мышления народа, подчеркивают суть его морали.

До настоящего времени в современной науке вопрос о жанровой определенности паремий остается спорным, то есть отсутствуют четкие определения пословиц и поговорок, охватывающие все жанровые признаки. Неоднозначность мнений исследователей по этому вопросу во многом объясняется близостью понятий «пословица» и «поговорка», возможностью их трансформаций, наличием переходных явлений, а также неразработанностью методики их разграничения. В частности, мы рассматривали пословично-поговорочные изречения, не разграничивая их.

На основе анализа лексикографических источников было выделено понятийное ядро концепта ЧЕЛОВЕК: в русском языке человек мыслится как уникальное живое существо, наделенное даром мышления и речи. Человек существует в обществе. Выявлены языковые единицы, объективирующие различные аспекты содержания концепта ЧЕЛОВЕК.

Физические качества, внешний вид, характер, поведение человека представлены в пословицах посредством образных номинаций. Продуктивными моделями таковых являются «животное – человек», «растение – человек», «мифологический персонаж, существо – человек».

Литература:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: [антология]. – М., 1997. – С. 267–279.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1996. – 103 с.
3. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград, 2001. – С. 3–16.
4. Колесов В.В. Философия русского языка / В.В. Колесов. – СПб., 2002. – 444 с.
5. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи: [монография] / Е.С. Кубрякова, А.М. Шахнарович, Л.В. Сахарный. – М.: Наука, 1991. – 240 с.
6. Логический анализ языка. Избранное (1988–1995) / сост. и отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Индрик, 2003. – 696 с.
7. Попова З.Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – 2-е изд., испр. – Воронеж: Б. и., 2000. – 30 с.
8. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта / Ю.Е. Прохоров. – 2-е изд. – М.: Флинта; Наука, 2011. – 175 с.
9. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты: дисс.... докт. филол. наук / Г.Г. Слышкин. – Волгоград, 2004. – 323 с.
10. Степанов Ю.С. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 2004. – 838 с.
11. Телия В.Н. Метафоризация как основной прием создания лексических и фразеологических средств языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М., 1987.

Федина О. В. Відображення концепту ЛЮДИНА в пареміології російської мови

Аногація. Прислів'я та приказки, відображаючи реальну навколишню дійсність, зафіксували у своєму змісті всі особливості багатомікового історичного розвитку російського етносу, увібрали його дух. Розглядаємо прислівно-приказкові вислови, не розмежовуючи їх. Виявлено мовні одиниці, що об'єктивують різні аспекти змісту концепту ЛЮДИНА.

Ключові слова: концепт, паремії, прислів'я та приказки, мовна картина, семантичний ряд, культура.

Fedina E. The reflection of concept MAN in the paremiology of the Russian language

Summary. Proverbs and sayings usually reflect the social surrounding. During the centuries they imprint all national peculiarities of the developing Russian ethnos and imbibe its spirit. We observe proverbs and sayings without delimitation. We picked out some units of language which objectify different aspects of the concept MAN.

Key words: concept, paremiis, proverbs and sayings, ram picture, semantic row, culture.

Ходоренко А. В.,
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри перекладу
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МЕТОНИМИЧЕСКОГО ПЕРЕНОСА ЗНАЧЕНИЯ В НАИМЕНОВАНИЯХ ГРУПП ЛИЦ

Аннотация. В статье в общем виде рассматриваются вопросы метонимического переноса значений в номинациях групп лиц. Приводятся различные примеры наименований групп лиц, занимающихся коммерческой, политической, творческой деятельностью, которые иллюстрируют типы метонимических моделей наименований групп лиц. Сделаны некоторые выводы о перспективах исследований наименований групп лиц.

Ключевые слова: метонимия, метонимическая модель, номинация, семантика.

Постановка проблемы. Проблема, разрабатываемая в статье, – описание метонимического переноса значений номинаций групп лиц (далее – НГЛ). Материалом исследования являются наименования разнообразных групп людей, творческих, профессиональных коллективов, интернет-групп, организаций, партий, в частности, номинации групп КВН «Славянские пистоны», «Веселые ребята», «Психиндустрия», «Синдикат», номинации детских творческих коллективов «Земляничная поляна», «Жаворончики», «Мечта», «Фарт», номинации рок-групп «Аврора», «А-студио», «Торнадо», «Декабрь», «Дельфин», «Дельта», «Шаги командора», «Шиниллы», «Шмели», номинации коммерческих организаций «Блиц-информ», «Билайн», «Нинель», номинации политических организаций «Удар», «Свобода», «Яблоко» и другие.

Теоретической базой исследования послужили отечественные и зарубежные работы, рассматривающие лингвостилистические, прагматические, семантико-лексические, когнитивные аспекты функционирования языковых единиц [1–5]. Актуальность и новизна исследования обуславливаются неразработанностью проблемы, необходимостью дополнительных исследований в сфере антропонимики, отсутствием комплексного описания наименований групп людей, а также отсутствием типологии НГЛ.

В цели и задачи статьи входит охарактеризовать основные типы и типологию НГЛ.

Изложение основного материала. Наиболее значимыми стилистическими приемами образования НГЛ, по нашим наблюдениям, являются метонимия и метафора. Рассмотрим их функционирование подробнее. Эти стилистические явления связаны с идеализированной когнитивной моделью (далее – ИКМ). Существуют четыре типа ИКМ:

- 1) пропозициональная;
- 2) образно-схематическая, которая характеризует структуру языка, мысли [1, с. 209];
- 3) метафорическая;
- 4) метонимическая модель, которая характеризует отображения, использующие структурные модели.

По нашим наблюдениям, в АП используются метафорическая, метонимическая и пропозициональная модели.

Дадим характеристику каждой из этих моделей применительно к нашему материалу. Метонимическая модель, согласно Дж. Лакоффу, имеет следующие характеристики: существует концепт-«мишень» А, который должен для некоторой цели получить понятную интерпретацию в некотором контексте [5, с. 121]. Целью можно считать коммуникацию, а любым общением – обмен информацией о действительности, реальной или воображаемой. Таким образом, концепт продуцента служит для цели общения – обмена информацией – и в контексте общения. В метонимической модели часть признака замещает все признаки означаемого предмета (объекта реальности). Приведем примеры: *ООО «Сибирь»*, *АО «Триада»*.

Метафорическая модель, то есть модель ИКМ метафорического осмысления действительности, при котором признаки и суть одних вещей понимаются через признаки и свойства других, широко используется для создания таких НГЛ (приведены примеры групп сети Интернет), как *«Хоккей – это жизнь»*; *«Дети – это счастье!»*; *«Дети – цветы жизни!»*; *«Ты – плюшевый!»*

Пропозициональная модель как модель некоего суждения о реальной или воображаемой действительности отображена в таких примерах НГЛ: *«Никто замуж не берет»*; *«Такие важные слова»*; *«Капкан... Бойтесь своих желаний. Они сбываются»*. В языковом выражении эти НГЛ являются предложениями.

Мы спорим с некоторыми положениями Дж. Лакоффа, который говорит о том, что одна из когнитивных моделей, а именно пропозициональная модель восприятия и воспроизведения действительности, лишена эмотивности. Мы утверждаем, что пропозиция, заключенная в НГЛ, эмотивна по определению функции рекламы, единицей которой является НГЛ, что доказывалось ранее. Иными словами, НГЛ, представляющее собой фрейм-рамку (минимум с двумя участниками: номинатором и реципиентом) и всегда преследующее цель (воздействие на реципиента) заключает в себе пропозицию – суждение о характере продукта данной группы людей, саморекламирующих себя в коммерческом наименовании и желающих привлечь коммуникантов в некоммерческих наименованиях.

По нашим наблюдениям, в пространстве НГЛ используется метонимическая модель (для всего пространства имен в массиве НГЛ), поскольку наименование мы рассматриваем как использование части признака для обозначения целого. Например, НГЛ *ООО «Кит»*, используемое для наименования группы лиц, несет в себе значение, присущие слову *«кит»*: мощь, величие, превосходство. Однако группа лиц, несомненно, обладает и другими качествами, кроме тех, которые могут ассоциироваться с наименованием; то есть происходит процесс наименования вообще как метонимический перенос значения, при котором часть замещает собой целое.

Мы считаем правомерным причислить прием имянаращения к метонимии; в коротком, лаконичном наименовании возможным является назвать только одно из своих достоинств (или недостатков). Называясь *ООО «Надежда и вера»*, группа лиц, конечно, обладает также другими качествами, которые пополняют список (например, надежностью, лояльностью, умением идти навстречу и так далее). Однако по такому частичному признаку, как «надежда, вера», реципиенты будут воспринимать носителей наименования. Таким образом, часть признаков заменяет все признаки – использован метонимический прием, метонимическая ИКМ.

Метонимическая модель, согласно Дж. Лакоффу, дает наибольшее число прототипов. Дж. Лакофф [1] отмечает, что большинство метонимических моделей являются моделями индивидуальных вещей (не категорий); он называет обнаруженные им типы метонимических моделей. Согласно Дж. Лакоффу, метонимическая ИКМ имеет подтипы: 1) социальные стереотипы; 2) образцы; 3) идеализированные примеры; 4) выделяющиеся примеры. Иными словами, речь идет о категоризации действительности [1]. Номинаторы сводят категории действительности в классы и подклассы.

Тип «социальные стереотипы» представляет категорию в целом; обычно социальные стереотипы осознаются и часто являются предметом публичных дискуссий [1, с. 121]. Нами наблюдается создание метонимической ИКМ – социального стереотипа в следующих наименованиях ИГП: *адвокаты, автолюбители, студенты, супруги, собутыльник, милиция*.

Внутри типа «социальные стереотипы» выделяем такие виды:

- а) благополучный социальный тип (*красавец на мерсе, леди-босс*);
- б) социальный стереотип с выделением профессиональной принадлежности (*холостяки и холостячки, юристы, стилисты и парикмахеры*);
- в) негативный социальный стереотип (*собутыльник, без цензуры*).

Следующим типом метонимической ИКМ (согласно Дж. Лакоффу) являются «типичные примеры». Типичные члены категории используются бессознательно и автоматически. При этом скажем, что в массиве наименований НГЛ можно найти, возможно, лишь единичные примеры, так как продуценты не бессознательно выбирают имя, а наоборот, желая выделиться из общего числа носителей. Возможно, примеры «*Клуб лучших жен!*» (группа, обсуждающая типичные для жен проблемы: приготовление блюд, соблазнение и удовлетворение мужей, уход за внешностью, воспитание детей) и «*Простые люди*» можно отнести к типичным.

Следующим типом метонимической ИКМ, описанным Дж. Лакоффом, является категория «идеалы». Многие категории осмысляются в терминах абстрактных идеальных случаев, которые могут не быть типичными или стереотипными [1, с. 122]. В рассматриваемом нами массиве можно найти следующие примеры ИКМ «идеалы», в которых концепт «идеальности» активизирует такая языковая форма, как превосходная степень прилагательных: ИГП «*Самые лучшие девочки*», «*Самые красивые девочки и самые крутые мачо*», *ООО «Лучшая компания»*.

Идеалы рассматриваются как обладающие всеми положительными качествами неидеальные случаи [1, с. 124]. Примерами ИКМ-идеалов являются такие: *идеальная жена, настоящие мужчины*.

Следующим типом метонимической ИКМ является тип «образцы» [1, с. 124]. Огромное количество наших действий связано с образцами. Нас интересуют биографии великих людей. Мы используем образцы как модели, на которых основываются наши действия [1, с. 121] (поведение, в том числе языковое). Мы относим к образцам прецедентные имена, например: *Наруто, Михаил Круг, Александр Розенбаум* и другие. С точки зрения языковых средств выражения, как видим, используются антропонимы литературных произведений (сюда относим также героев художественных фильмов, анимэ, певцов, литературных деятелей). Между ИКМ «идеалы» и «образцы», как мы полагаем, находится тонкая грань. К ИКМ «идеалы» Дж. Лакофф причисляет те примеры, которые являются «абсолютными идеалами», тогда как образцы воспринимаются как таковые меньшей группой реципиентов.

Следующими типами метонимической ИКМ являются типы «генераторы» и «субмодели» (в терминологии Дж. Лакоффа) [1, с. 121]. Дж. Лакофф объясняет их как категории, понимаемые через центральные члены или через субкатегории (натуральные числа, десятичные дроби и так далее). В нашем случае, например, *кисло-сладкий* можно отнести к типу «генераторы», поскольку «кисло-сладкий» осмысливается нами через центральный член категории «сладкий» и через субкатегорию «кислый». Также к типу «генераторы» и «субмодели» относим категорию цветов и оттенков.

В качестве следующей метонимической ИКМ мы вслед за Дж. Лакоффом называем тип «выделяющиеся примеры». Сюда отнесем такие ИП, как *Джонни Депп*.

Все когнитивные модели имеют когнитивный статус, то есть используются в процессе мышления. Все они создают прототипические эффекты, демонстрируют сходные свойства в пределах категории, раскрывают наносмыслы (то есть мельчайшие оттенки в значении слова).

Антономасия как вид метонимии являет собой прием перенесения имени (свойств) одного имени на другое имя. При использовании этого приема происходит переход собственных имен в нарицательные: *ООО «Казанова», Клуб «Дон Жуан»*.

Может возникнуть вопрос, касающийся соотношения когнитивных моделей и календарных имен. Мы считаем, что НГЛ – календарное имя (как и вообще любое имя) являет собой также метонимическую модель, поскольку каждое календарное имя имеет свою этимологию, восходящую к истории и философии. Так, например, имя интернет-группы людей «*Владимир*» (группа объединяет лиц, имеющих имя Владимир) происходит от словосочетания «владеть миром», то есть ассоциируется с такими качествами, как «властный, сильный, могущественный». Объективно человек может обладать (и, несомненно, обладает) не только и не обязательно этими чертами, но и многими другими. Можно предположить и перечислить их, и список будет длиннее, чем «властный, сильный, могущественный».

В массиве НГЛ имеем большое количество примеров использования антономасии: НГЛ *АО «Снежная королева»*, *ООО «Салон красоты «Элизабет»*, *АО «Геракл»*, *ООО «Добрыня»*, *команда КВН «Диоген»*, *Федор Двнятин* и подобные.

Выводы. Отметим, что в данном случае ставшие нарицательными *Казанова, Дон Жуан* в АП снова приобретают статус имени собственного, став наименованиями групп лиц. Таким образом, происходит метонимический перенос частичных признаков для обозначения целого (всех признаков личности) в номинативном знаке НГЛ.

Література:

1. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 876 с.
2. Чернейко Л. Имя собственное как результат индивидуального творчества и как объект авторского права / Л. Чернейко // Изобретательство. – 2002. – № 8. – С. 69–79.
3. Lakoff G. Linguistic gestalts / G. Lakoff // Papers from the regional meeting of the Chicago linguistic society. – Chicago : Chicago University, 1977. – V. 13. – P. 236–287.
4. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago ; London, 1980. – 242 p.
5. Lakoff G. Women, fire and dangerous things..., what the categories reveal about mind / G. Lakoff. – Chicago : University of Chicago, 1987. – 578 p.

Ходоренко Г. В. Деякі аспекти метонімічного переносу значення в назвах груп осіб

Анотація. У статті в загальному вигляді розглядаються проблеми вивчення метонімічної моделі найменувань груп

осіб. Наведено низку прикладів найменувань груп осіб, які займаються комерційною, політичною, творчою діяльністю, що ілюструють типи метонімічних моделей найменувань груп осіб. Зроблено деякі висновки про перспективи досліджень найменувань груп осіб.

Ключові слова: метонімія, метонімічна модель, номінація, семантика.

Khodorenko A. Some aspects of metonymic transference in the names of people groups

Summary. The article in general deals with the metonymic transfer values in the categories of groups of persons. Various examples of names of groups of persons engaged in commercial, political, creative activities that illustrate the types of metonymy model names of groups of persons. To draw some conclusions about the prospects of research of names of groups of persons.

Key words: metonymy, metonymic model, nomination, semantics.

Христіанінова Р. О.,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін
Бердянського державного педагогічного університетуСПОСОБИ ОФОРМЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ПРЕДИКАЦІЇ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті виокремлено й описано два способи оформлення незалежної предикації в сучасній українській мові, на основі чого виділено типові та специфічні складносурядні речення. Встановлено, що типові складносурядні речення утворено на основі поєднання декількох предикативних частин, вони передають усвідомлені до моменту мовлення та пов'язані між собою певними відношеннями ситуації. Натомість специфічні складносурядні речення побудовано з використанням техніки сурядного приєднання, вони відтворюють сам процес мислення, приєднуваний компонент виражає думку, яка виникла у свідомості суб'єкта пізніше, після основного висловлення. Констатовано, що ці два типи складносурядних речень відрізняються один від одного і формально-граматичними особливостями, і семантикою.

Ключові слова: незалежна предикація, спосіб оформлення незалежної предикації, типові складносурядні речення, специфічні складносурядні речення, сполучникові складносурядні речення, безсполучникові складносурядні речення, денотативна ситуація, семантико-синтаксичні відношення.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. в мовознавстві позначений виразною тенденцією до антропоорієнтованого, функційно-комунікативного й когнітивного дослідження мови. У фокус уваги дослідників потрапляє проблема зв'язку відображення та лінгвістичної інтерпретації ситуацій об'єктивної дійсності, а також постать головного продуцента мовлення – людини. З огляду на це традиційні описи багатьох мовних одиниць зазнають істотного корегування (наприклад, запропоноване І. Вихованцем та К. Городенською витлумачення частин мови, їхніх морфологічних категорій, основних синтаксичних одиниць тощо [3; 4; 5; 6; 8]). У традиційних описах складносурядних речень насамперед звернено увагу на засоби поєднання предикативних частин, залежно від яких виокремлено семантичні типи означених складних речень: єднальні, розділові, зіставно-протиставні, а пізніше – ще й градаційні та приєднувальні. Почасти звертали увагу також на формально-граматичні особливості задекларованих конструкцій, зокрема, аналізували відкритість/закритість структури, вільний і закріплений порядок частин тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У найновіших дослідженнях складнопідрядних речень учені враховують їх визначальну формально-граматичну та семантико-синтаксичну характеристику – спосіб (техніку, стратегію) оформлення підрядності (залежної предикації) [11; 14], що дало змогу виокремити складнопідрядні речення типової та специфічної структури. Вважаємо за доцільне під час інтерпретації складносурядних речень також брати до уваги таку їх характеристику, як спосіб оформлення сурядності (незалежної предикації).

Метою статті є аналіз складносурядних речень щодо способів оформлення в них незалежної предикації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спосіб оформлення вторинної предикації розкриває особливості процесу творення складних речень. Аналіз складносурядних речень щодо способу оформлення незалежної предикації дає змогу виокремити два їхні типи: 1) складносурядні речення, утворені на основі поєднання декількох предикативних частин, що передають усвідомлені до моменту мовлення та пов'язані між собою певними відношеннями ситуації, тобто фіксують результат мисленнєвих дій; 2) складносурядні речення, утворені на основі приєднання другої предикативної частини, які передають «сам процес, рух думки, усвідомлення певних нових сторін реалії» [1, с. 71], унаслідок чого приєднуваний компонент виражає думку, яка виникла у свідомості суб'єкта пізніше, після основного висловлення [2, с. 67].

Перші становлять переважну кількість складносурядних речень; назвемо їх типовими складносурядними реченнями. Предикативні частини цих речень поєднують єднальні, протиставні, зіставні, розділові та градаційні сурядні сполучники, наприклад: «*Іще для когось пролетів, а комусь відсочився рік, і посивіла матір земля, мружачись під метелицями, вже думала про березень*» (М. Стельмах); «*Іспити починаються через два тижні, але дівчата не збираються гаяти цей час, відсиджуючись у будинку!*» (І. Роздобудько); «*Дуже рано навчившись читати, Михайло мав потребу у друкованому слові, проте батьки не зважали на його прохання придбати дитячі книжки*» (Н. Янкова); «*Чумацький віз тихо рипить під мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу*» (О. Довженко); «*Чи то їм у серці живе ідея, чи то ріденька їхня кров здібна на порив*» (В. Підмогильний); «*Не тільки тіло йому мліло, а й голод наганяв на м'язи страшенну млюсть*» (В. Підмогильний). Типові складносурядні речення можуть репрезентуватися також безсполучниковими конструкціями: «*Золотіє тополя у полі, Дивним світлом горить небокрай*» (М. Луків); «*Посеред хлібів біліла розвалена залізнична будка, навколо неї стирчали обчухрані снарядами стовбури дерев*» (О. Гончар); «*Один прагне спокою, інший – волі...*» (І. Роздобудько); «*Ти давно вже дружина другого, я ж – відомий український поет*» (В. Сосюра). Зазвичай денотатом типових складносурядних речень постають дві або більше спостережувані ситуації об'єктивної дійсності, які мовець вербалізує, встановлюючи між ними певні відношення: темпоральні, зіставні, протиставні, розділові, градаційні, обмежувальні, причинно-наслідкові, умовно-наслідкові.

Темпоральні відношення між предикативними частинами складносурядних речень, на протигагу однобічним часовим відношенням у складнопідрядному реченні, мають двобічний вияв і відрізняються семантичною симетрією, яка може виявлятися повно чи частково у функціях елементарних сурядних

частин, які об'єднуються загальним значенням темпоральності [5, с. 310–311], що спричиняє поділ означених складносурядних речень на конструкції зі значенням одночасності та конструкції зі значенням різночасності. На переконання І. Вихованця, складносурядні речення одночасності передають «повну часову симетрію» [5, с. 311] відображуваних ситуацій, вони репрезентовані конструкціями з єднальними сполучниками *і* (*й*), *ні... ні, ані... ані, ні... ані, та* (у функції *і*), а також безсполучниковими структурами, наприклад: «Ще над Дніпром клубочиться задуха, **і** пахне степом сизий деревій» (Л. Костенко); «**Ні** листя не шелестить, **ні** пташки не щебечуть» (Марко Вовчок); «Земля тоді була пустельна. **Ні** билиночки на ній не росло, **ані** травиночка не красила її чорної кори...» (Панас Мирний); «**Ані** шелесту не було чути, **ані** коливання не було помітно» (Марко Вовчок); «Тільки запахи душать груди **та** тріпочеться оддалеку глухе калатало, немов перебої серця незримого велетня» (О. Гончар); «**А** на майдані перед ратушею прямо на вулиці стояли столики, пахло прянощами і свіжосмаженою рибою» (І. Роздобудько). Реченням часової послідовності властива «часткова часова симетрія» [5, с. 311], їхні предикативні частини пов'язує єднальний сполучник *і*, можливе також безсполучникове поєднання предикативних частин: «Пронеслось, **і** знов задзвеніла тиша» (О. Гончар); «За обрій хмара відпливла, **І** сонце засіяло» (М. Луків); «Минула осінь, одвіяла-відхурделила зима, настала бентежна пора рясту, пора зацвітання і одцвітання» (М. Стельмах).

Дуже тісно до темпоральних складносурядних речень прилягають зіставні. Як і в темпоральних, у зіставних складносурядних реченнях відображені ситуації, що відбуваються здебільшого паралельно, рідше – у часовій послідовності; проте ці ситуації не просто поєднані в часі, а зіставляються. Виразником зіставних відношень є сполучник *а*: «Вечори вже не були такими тихими, **а** набережна – пустельною» (І. Роздобудько); «Діти намагаються співати басами, **а** сам Іван хватає верхню тенорову партію» (О. Довженко); «Синхронний підхід передбачає аналіз словникового складу певного історичного періоду з погляду його сучасної організації, **а** діахронний – дослідження процесів формування та розвитку словникового складу мови, вивчення історії слів, змін у різних групах слів» (М. Навальна); «Приходив дощ, **а** потім було зимно» (Л. Костенко); «До неї долинає збуджений шепіт, **а** потім ледь чути клацає замок у прихожій» (І. Роздобудько). Зіставні складносурядні речення можуть репрезентувати також безсполучникові конструкції: «За мною – нічліг, за тобою – розмова» (І. Роздобудько); «У вікні моєму – світло, За вікном моєму – сад» (М. Луків); «Частина дослідників уникає аналізу критеріїв літературної норми, інші розглядають лише деякі критерії нормативності» (М. Навальна); «Цю аббревіатуру спочатку передавали латиницею, кирилицею, потім вона зазнала лексикалізації і перетворилася на самостійне слово» (М. Навальна).

Подібними до зіставних постають протиставні складносурядні речення. Часто їх об'єднують в одну групу, називаючи зіставно-протиставними. Вважаємо вмотивованим розглядати ці речення окремо, оскільки протиставні відношення передбачають невідповідність, суперечність між предметами або явищами [13, с. 401] і характеризуються контрастним змістом сурядних частин [5, с. 311], а зіставлявані предмети та явища паралельно співіснують як такі, що не протидіють один одному [13, с. 400]. Виразниками протиставних відношень є сполучники *а*, *та* (у значенні *але*), *але*, *проте*, *зате*, *однак*: «Ти потвора, **а** я красуня. Ти скоморох, **а** я герцогиня» (А. Дімаров);

«Короткі літні ночі, **а** ця була незвично довгою, здавалось – ніколи не кінчиться» (О. Гончар); «Ми нелегко жили, часом хліба не мали, **Та** пресвітлі хвилини і нам випадали» (М. Луків); «Багато було різних гріхів і багато кар, **але** ніхто їх чомусь наче і не боявся» (О. Довженко); «Газета не користувалася шаленою популярністю, **проте** хтось її та й купував» (Любка Дереш); «На вузькому з упертим підборіддям обличчі господарює чималий роздвоєний на кінчику ніс, **зате** сіро-мінєвисті дрімотливі очі глибоко засіли в очницях...» (М. Стельмах); «Її вдалося привити синові любов до Шевченка й Стуса, **однак** вона зазнала приголомшливого фіаско на синтаксично-орфографічній ниві» (Любка Дереш). Трапляються також безсполучникові складносурядні речення з яскраво вираженим протиставним значенням: «Він – паяц, комедіант, на найнижчому щаблі суспільства, вона – володарка світу, напівбогиня. Він – потвора, вона – сліпуча красуня» (А. Дімаров); «Позадю – село, попереду – ліс» (А. Дімаров).

Розділові складносурядні речення, денотатом яких постають декілька ситуацій, передають значення чергування, послідовної зміни подій, явищ. Їхні предикативні частини поєднуються повторюваним сполучником *то... то*: «**То** раз хотілося йому наздогнати качок на ставі, **то** намагався вловити кульки води, що розбризкувалися від весла, **то** хотілося йому квітки водяної лілії» (Ірина Вільде). Так само декілька ситуацій можуть бути денотатом розділових речень зі значенням взаємовиключення зі сполучниками *або*, *чи*, для яких характерне акцентування несумісності дій у межах одного часового відтинку: «Рантом хурчав автомобільний мотор **або** сурмив клаксон» (Ю. Смолич); «Часом качка в повітрі дзвенить **чи** кажан проти місяця грає» (М. Рильський).

Градаційні складносурядні речення відображають перехід дії, стану або ознаки через узвичасну (певну) межу в бік посилення чи послаблення або передають відношення між менш значущим (перша частина) і більш значущим (друга частина), унаслідок чого другий компонент посилює, увиразнює перший [7, с. 27–28; 12, с. 363–364, 367–370]. Предикативні частини градаційних складносурядних речень поєднують спеціальні парні сполучники, що розчленовують складносурядну конструкцію на дві частини та виділяють комунікативне ядро повідомлення (сурядну частину, яка стоїть у постпозиції) [5, с. 312]; найуживанішими з-поміж них є *не тільки... але й*, *не тільки... а й*, *не лише... але й*, *не лише... а й*: «**Не тільки** Галя бачила те сине диво, **але й** стара не відводила від нього очей» (В. Шевчук); «**Не тільки** тужна пісня лилася із засмученої душі матері, **а й** пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі» (Г. Тютюнник); «Тепер ученим потрібно **не лише** розширювати видноколи загальнолюдського пізнання, **а й** важливо для них зробити нашу державу бодай трохи розумнішою й людянішою» (М. Стріха); «<...> потрібна **не лише** участь українських спортсменів в Олімпіаді в Турині, **але й** хочеться побачити багатьох із них серед переможців» (з газети).

Обмежувальні складносурядні речення вказують на обмеження вияву певного явища [5, с. 312]. Такі речення марковані компонентами *тільки*, *лише* (*лиш*), репрезентовані сполучниковими й безсполучниковими конструкціями: «**Та**, можливо, і взагалі ні тоді, ні зараз він і самих слів оцих не промовляв, **і тільки** душа його була наповнена радісним відчуттям великого змісту життя» (О. Довженко); «Густі, давно необрізані дерева похмуро нависали над землею, тягнучи чорні костури гілля додолу; **і лиш** молоді вишні лопотіли округлою білою кроною в небо» (М. Матіос); «До самого села не трапилося жод-

ної живої душі, **тільки** де-не-де кам'яні хрести знов білили над шляхом...» (О. Гончар); «Він не знав ні болю, ані ран, **лиш** ганьба на все життя зосталась» (М. Луків).

Причинно-наслідкові й умовно-наслідкові складносурядні речення є спорідненими з відповідними складнопідрядними реченнями, проте, на відміну від останніх, у складносурядних реченнях причинно-наслідкові відношення мають повний вияв, тобто вони є двобічними [5, с. 312]. У причинно-наслідкових реченнях перша частина акцентує причину, а друга – наслідок; поєднує предикативні частини зазвичай сполучник *і* (*й*): «Баба Зоя часто розмовляла вночі, **й** дівчинка до ранку вовтузила під ковдрою, з острахом поглядаючи в страшний куток» (І. Роздобудько); «У невеликій кімнаті були опущені важкі темно-зелені штори, **і** сутінки скрадали всі предмети, фарбуючи їх у невиразні, мінливі кольори» (А. Дімаров). У таких реченнях для увиразнення причинно-наслідкових відношень можливий займенниковий прислівник *тому*, який поєднується зі сполучниками *і*, *а*: «<...> мовляв, не земля, а слово буде моїм хлібом, **і тому** я повинен знати усі його відміни» (М. Стельмах); «Озеро було дуже глибоке, **а тому** вода в ньому була холодною навіть у спеку». Проте ширше вживаються безсполучникові варіанти означених конструкцій, марковані названим прислівником: «Інші об'єкти, нижчих рангів, репрезентовані широкими шарами іменникової лексики (назвами людей, тварин, рослин, явищ природи, конкретних предметів, абстрактних понять тощо), **тому** вони індивідуалізовані меншою мірою» (О. Межов); «Тільки Боженка в цю хвилину хвилювали свої прикрасі, **тому** він не помітив душевного стану свого друга і з докором подивився йому вслід» (О. Довженко); «Загальноживана лексика властива всім стилям літературної мови, **тому** її називають міжстильовою» (М. Навальна). В умовно-наслідкових реченнях перша сурядна частина вказує на умову, інша – на наслідок, предикативні частини поєднує сполучник *і* (*й*): «Тримайтесь організовано, **і** вони з вами нічого не вдіють» (О. Гончар); «Спробуйте збільшити зображення пружинної, гнучкої, звиклої до непокою сталі в шістсот п'ятдесят разів – і вашим очам відкриється таємнича картина, схожа на астрономічну фотографію шматка зоряного неба теплої літньої ночі» (О. Гончар).

Інколи денотатом типових складносурядних речень постає одна спостережувана ситуація, однак для її зображення мовець використовує опис двох і більше ситуацій; тобто відтворюваною постає одна ситуація, а вербалізованими – дві чи більше. Зокрема, це буває тоді, коли продуцент мовлення отримує сигнал про певну ситуацію, яку він не може точно ідентифікувати. Тоді мовець звертається до свого попереднього досвіду й робить певні припущення щодо наявної ситуації на основі асоціацій, пропонуючи декілька варіантів, лише один із яких є реальним, тобто справді відповідає ситуації. Таке відображення об'єктивної дійсності притаманне складносурядним розділовим реченням зі значенням взаємовиключення, які бувають лише сполучниковими. Предикативні частини означених речень поєднують сполучники *або*, *чи*, *чи то*, *або... або*, *чи... чи*, *чи то... чи то*, *не то... не то*: «І в серцевині баржі щось клацнуло – можливо, увімкнувся давно заіржавілий двигун **або** чомусь крутнулася вицвіла стрілка компаса» (І. Роздобудько); «Комісар знов усміхнувся, **чи то**, може, глибокі, давно залеглі складки на його обличчі надавали йому привітного, усміхненого виразу» (О. Гончар); «Отче парох, прошу **або** навести порядок, **або** я покину зал» (Ірина Вільде); «**Чи** це вже старість садовиться на плечі, **чи** голод турбує великим та сумнівним ру-

блем й сумнівним покупцем?» (М. Стельмах); «**Чи то** пташки уцухли, **чи то** звірина причаїлась, **чи то** малі комашки завмерли в траві» (М. Коцюбинський); «**Не то** осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, **не то** вітер бився в заламах провалля» (М. Коцюбинський).

Щодо структур другого типу думки лінгвістів істотно різняться. Одні мовознавці вважають їх окремим семантичним видом складносурядних речень поряд із єднальними, розділовими, зіставно-протиставними, градаційними – приєднувальними складносурядними реченнями [5, с. 312; 10, с. 348–349; 8, с. 66–68], інші – семантичним різновидом складносурядних єднальних речень [15, с. 238], ще інші – окремим типом синтаксичних конструкцій, які протиставляються і складносурядним, і складнопідрядним реченням [9; 16]. Нам імпонує тлумачення приєднання В. Бабайцевої. На переконання дослідника, приєднання посідає проміжне місце на шкалі перехідності між сурядністю й підрядністю. Воно має дві частини: основну (базову) і доповнювальну. Приєднаний компонент може репрезентуватися словом (або словами) і реченням. Причому в другому випадку його оформлюють не лише як окреме речення, а й (залежно від превалювання ознак сурядності чи підрядності) як предикативну частину складносурядного або складнопідрядного речення [1]. Отже, складні речення, побудовані способом приєднання другої предикативної частини з вираженими ознаками сурядності, становлять окремий тип складносурядних речень, які назвемо специфічними.

Найскравішими маркерами приєднання постають спеціалізовані приєднувальні сполучники *та й*, *причому*, *а також*: «А німця скільки було вбито, **та й** наших, бережанських, не обминуло» (Є. Гуцало); «Дарку ніби справді на крилах рендунері-лор перенесло у підміські лісисті околиці Штефанештів, куди вона ходила з Зоєю Локуїца по лісові горішки і де співала оці самі «Рендунем», **причому** кожний вкладав свій окремий зміст в пісню» (Ірина Вільде); «Відносно вільний у виборі лексичних засобів науково-популярний підстиль, який має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей, незалежно від рівня фахової підготовки, **а також** мени «окнижнена» усна форма наукового стилю» (М. Навальна). За відповідного лексичного наповнення предикативних частин як приєднувальні функціонують нові аналітичні сполучники *а це*, *та це*, *а це й*, *та це й* [8, с. 67]: «У шпиталі поранених підтримують рідні, **а це** часто приходять волонтери»; «<...> політики у своїх домаганнях розраховують спаралізувати нашу волю в українському державотворенні, **а це й** різні партії <...> хочуть зробити російську мову офіційною» (А. Погрібний); «Цього року на фестивалі планують також розпочати благодійний збір коштів на будівництво пам'ятника Івану Мазепі, **та це** виконавці погодилися віддати для доброї справи частину гонорарів» (з газети); «Один перед одним змагалися у співі, **та це й** хлопці пищали на вербових пищавках» (І. Хланта).

Функцію приєднання можуть виконувати також сполучники сурядності *і*, *а*, *та*: «Ще раз прийдуть до табору дівчата, **і** мати Духновича прийде» (О. Гончар); «У мене зацеміло в горлі, якась нудьга взяла, **а** тут ще шия почала боліти од шапки» (О. Довженко); «Пожаліли ми його, **та** на тому й скінчилось» (О. Довженко). Приєднувальну функцію названих сполучників значно увиразнюють такі конкретизатори, як *це*, *до того ж*, *притому*, *крім того* тощо: «Але вона велика дівчина, схожа чимось на античну каріатиду, **і це** її, мабуть, пригнічує» (О. Довженко); «Вода була теплою, але не зовсім чистою, **і притому** її було багато» (О. Слісаренко).

Можливими також є безсполучникові приєднувальні складносурядні речення, у яких друга предикативна частина становить додаткове зауваження до змісту першої: «*Цього це не було, можливості чогось такого Таня і в думках не припускала...*» (О. Гончар); «*Удома вона ніколи не робить уроків, у неї взагалі один зошит для всіх предметів, підписаний дрібним каліграфічним почерком*» (І. Роздобудько); «*Ми повинні стати подружками, ти зі мною згодна?*» (І. Роздобудько). У другій частині означених речень можуть бути конкретизатори приєднання на кшталт *ось що, от що, ось який, от хто, це, до того ж, притому, крім того, так, такий, також, тим більше що, тим паче що* тощо: «*Об'єктам якісної ознаки відведено третє рангове місце, оскільки вони значеннєво диференційовані меншою мірою, ніж об'єкти стану, до того ж більшість із них у предикатів якості мають факультативний вияв*» (О. Межов); «*У сукупність морфологічних варіантів об'єктного компонента входить як обов'язкова форма орудний відмінок, що сполучається з обмеженим колом дієслів керівництва, володіння, ставлення до об'єкта, моторними дієсловами; також він реалізує факультативну валентність деяких прикметникових предикатів...*» (О. Межов); «*Посилка від матері – до свят чи до дня народження – от що визначало життя Анни-Марії*» (І. Роздобудько); «*Опісля ж увесь вечір сиділа в коридорі перед відром із теплою водою і горюю взуття – таким було моє покарання*» (І. Роздобудько); «*Це був запах мокрого асфальту й вогких сірників – так нахлю сто років тому в дворі її дитинства*» (І. Роздобудько); «*Я не збираюся ні в кого питати дозволу відвідувати людей, тим більше, що це зобов'язання депутата*» (з газети); «*Зміст того листа був такий наївний, кумедний і образливий для Вас, що я не надав йому віри, тим паче, що надруковано було про його в білогвардійській руській пресі*» (В. Винниченко).

Специфічні складносурядні речення виражають приєднувальні відношення, які мають досить узагальнений семантичний зміст. Тому їх варто диференціювати на конкретніші власне-семантичні відношення, а саме:

1) додаткового, побіжного зауваження до змісту основної частини: «*Один лише раз по виступу Десни пройшов був лев, та й то <...> ніхто віри не їме*» (О. Довженко); «*Фей і добрих чарівників тепер немає, та й ніколи цього не було*» (В. Підмогильний); «*І вона мимоволі піддавалася йому, тим більше, що в його присутності все було так просто і зрозуміло...*» (А. Дімаров); «*<...> рука з міцним волохатим зап'ястям тримає важкий – наш уже – автомат, – такий ще рідко в кого й побачиш*» (О. Гончар);

2) доповнення: «*Цвітуть картоплі, і мак по них цвіте*» (О. Гончар); «*Ідуть [студенти], чітко карбуючи кроки по бруку, і він, її Мирон, от-от загубиться між ними із своїм рюкзаком*» (О. Гончар); «*Сей слід тютюновий висітиме ще колись в моїх картинах про рідну землю, і морква житиме в картинах, і гріх, і бабині прокляття, а тим часом іду я, засмучений хлопчик, до старого коваля спокутувати перший гріх*» (О. Довженко);

3) висновку: «*Сім літ мак не родив, та й голоду не було*» (О. Гончар); «*На студійних зборах та різних обговореннях виступати не любить, але має звичку репліками обстрілювати промовців, в тому числі й маститих, і це йому, звичайно ж, не минає безслідно*» (О. Гончар); «*Поїдемо поговорити з лісом, а вже тоді я зможу і з людьми*» (Л. Костенко).

В аналізованих реченнях або обидві предикативні частини – основна й приєднана – можуть відображати та вербалізувати денотативні ситуації («*Хай-но я трохи одужаю, та й*

станемо ми з тобою господарями ставу» (М. Стельмах)), або лише основна предикативна частина відтворює та вербалізує денотативну ситуацію (ситуації), а приєднана є породженням ментальної діяльності мовця («*Це завтра вже стало сьогодні, ось яка історія*» (О. Гончар)).

Висновки. Отже, за способом оформлення незалежної предикації складносурядні речення виразно розпадаються на два типи: типові складносурядні речення, утворені на основі поєднання декількох предикативних частин, що передають усвідомлені до моменту мовлення й пов'язані між собою певними відношеннями ситуації, та специфічні складносурядні речення, побудовані з використанням техніки сурядного приєднання. Ці два типи відрізняються один від одного і формально-граматичними особливостями, і семантикою. Перспективу дослідження вбачаємо в процесі деталізування відомостей про специфічні складносурядні речення.

Література:

1. Бабайцева В. Синтаксический статус присоединенных компонентов / В. Бабайцева // Русский язык в школе. – 2011. – № 5. – С. 71–77.
2. Бабайцева В. Вводные, вставные и присоединенные компоненты / В. Бабайцева // Русский язык в школе. – 2011. – № 7. – С. 67–73.
3. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. Вихованець І. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
5. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
7. Городенська К. Градаційні сполучники української мови (проблемні питання) / К. Городенська // Науковий вісник Чернівецького національного університету : [зб. наук. праць] / наук. ред. Б. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 25–30.
8. Городенська К. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Городенська. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
9. Жайворонок В. Сложноподчинительные конструкции в украинской устной и письменной литературной речи : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / В. Жайворонок. – К., 1970. – 25 с.
10. Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
11. Латышева А. К вопросу о классификации сложноподчиненных предложений: три стратегии оформления подчинения / А. Латышева // Сложное предложение: традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения : матер. науч. конф. (г. Москва, 23–24 апреля 1998 г.). – М. : Русский учебный центр, 2000. – Вып. 1. – С. 86–94.
12. Спільник Т. Складні речення сучасної української мови із семантикою градації / Т. Спільник // Verba Magistri : мовознавство, літературознавство, журналістикознавство, педагогіка, методика : зб. наук. праць, присвяч. ювілею докт. філол. наук, проф. С.В. Ломакович / за заг. ред. В. Терещенка та П. Ткач. – Х., 2008. – С. 361–371.
13. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 516 с.
14. Христіанінова Р. Складнопідрядні речення, побудовані з використанням техніки «підрядного приєднання» / Р. Христіанінова // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 3–14.
15. Шульжук К. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.
16. Шульжук Н. Семантико-граматичні типи складнопієднувальних конструкцій в українському діалогічному мовленні / Н. Шульжук // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2013. – Вип. 40. – С. 122–124.

Христианинова Р. А. Способы оформления независимой предикации в современном украинском языке

Аннотация. В статье выделены и описаны два способа оформления независимой предикации в современном украинском языке, на основании чего выделены типичные и специфические сложносочиненные предложения. Установлено, что типичные сложносочиненные предложения образуются на основе объединения нескольких предикативных частей, они воспроизводят осознанные до момента речи и связанные между собой определенными отношениями ситуации. А специфические сложносочиненные предложения построены с использованием техники сочинительного присоединения, они воссоздают сам процесс мышления, присоединяемый компонент выражает мысль, возникшую в сознании субъекта позже, после основного высказывания. Утверждается, что эти два типа сложносочиненных предложений различаются и формально-грамматическими особенностями, и семантикой.

Ключевые слова: независимая предикация, способ оформления независимой предикации, типичные сложносочиненные предложения, специфические сложносочиненные предложения, союзные сложносочиненные предложения, бессоюзные сложносочиненные предложения, денотативная ситуация, семантико-синтаксические отношения.

Khristianinova R. Ways of formation of the independent predication in the modern Ukrainian language

Summary. Two ways of formation of the independent predication in the modern Ukrainian language have been singled out and described in the article and it facilitated identification of typical and specific compound sentences. The paper singled out and described two ways of formation of the independent predication in the modern Ukrainian language on the basis of which typical and specific compound sentences have been identified. It was found that the typical compound sentences, formed by combining several predicative parts, transmit the situation, which is perceived to the moment of speech and interconnected by certain relations of this situation, and the specific compound sentences are constructed by using the technique of the coordinating and reproduce the process of thinking, the attachable component expresses the opinion that arose in consciousness of the subject later, after the main statements. It was stated that these two types of compound sentences differ from each other as formal-grammatical features as semantics.

Key words: independent predication, way of formation of the independent predication, typical compound sentences, specific compound sentences, compound sentences with conjunctions, asyndetic compound sentences, denotative situation, semantic-syntactic relations.

Шарагіна О. В.,

аспірант кафедри української літератури

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ТИШІ ТА МОВЧАННЯ В ПОЕТИЧНІЙ ПАЛІТРИ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Анотація. У статті проаналізовано поетичні твори Миколи Вінграновського. Здійснено спробу з'ясувати реалізацію світоглядно-естетичної позиції автора через комунікативні конструкції *naturalis silentio* (тиші) та *homo silentio* (мовчання). Доведено, що панівне місце в творчій палітрі митця посідає природне безголосся в натурфілософській, кордоцентричній та екзистенційній площинах ліричного тексту.

Ключові слова: натурфілософія, кордоцентризм, екзистенціалізм, *homo silentio* (мовчання), *naturalis silentio* (тиша).

Постановка проблеми. Микола Вінграновський – представник шістдесятників, які ввійшли в «гучну» літературу зі свідомим відмежуванням творчості від соціокультурних замовлень. Його увага акцентувалася на вічних загальнолюдських істинах – суверенній духовній субстанції мистецького простору, що набувала особливої актуальності в поетичному світі українських літературних сподвижників. Як стверджує дослідник творчості митця Т. Фоміна, художній доробок культурної еліти другої половини ХХ століття «репрезентує взірць позачасової поезії, «чистої» лірики» [8, с. 161]. Саме така лірика віддзеркалювала естетичні цінності в доробку М. Вінграновського. Його протистояння ідеологічному пресуванню зумовило «другу хвилю» поезії, що відзначилася філософською мудрістю й виваженістю художнього світовідчуття поета. Зосереджуючись на поетичному слові митця, літературознавець І. Дзюба дає таку характеристику: «Воно в нього буває грізне, суворе й лапідарне, та завжди ненапружено точно, буває тихо-грудне, як мова смутку, тверде, як виважене оскарження, тривожне до людства, як стук костура сліпого...» [4, с. 570]. Незважаючи на цей вичерпний аналіз творчості лірика, нас цікавить його «тихо-грудне слово», яке виділяється вишуканою метафоричною формою та імпліцитно-інформативним підтекстом у всій повноті його «невербального вираження» [6, с. 820].

Метою статті є осмислення кодів тиші й мовчання в ліриці Миколи Вінграновського, дослідження їхнього художнього моделювання в поетичному просторі митця.

Джерельну базу публікації склали художні тексти М. Вінграновського, а також літературознавчі праці відомих українських дослідників, а саме: «З криниці літ: Микола Вінграновський» І. Дзюби, «Віхи життя і творчості М. Вінграновського» В. Моренця, «Гармонія парадоксів як художнє надзавдання: Микола Вінграновський» Л. Тарнашинської. Чимало спостережень в обраному нами контексті простежується в наукових дослідженнях Т. Бахтіарової, І. Борисюк, Т. Мішеніної, Т. Салиги, М. Фоміної.

Виклад основного матеріалу. Репрезентація кодів тиші й мовчання в ліричному тексті М. Вінграновського як поліаспектного вияву суспільно-політичного, культурно-ідеологічного та художньо-естетичного явища вирізняється індивідуальни-

ми особливостями, що закладені в підтекстовій структурі його віршотворення. Контраверсійність безголосся в ліриці поета досягла апогею в натурфілософській площині мистецького простору. На думку І. Борисюк, його «гра зі звуком і значенням створює семантичні розлами та зсуви, крізь які темніють глибини прамови» [2, с. 44]. Езопівське трактування *naturalis silentio* та *homo silentio* в творчості митця дефінувало нову якість поезії, що сфокусувалася на філософсько-психологічній проблематиці духовного мікросвіту індивіда. Пейзажний образ, заснований на єдності зорових і слухових вражень [1, с. 11], виводив за межі особистої екзистенції, вдало мігрував у натуралістичний контекст віршів.

Репрезентація кодів безголосся активно здійснювалася в натурфілософському розтині поетичного світу М. Вінграновського, у якому тиша й мовчання відзначалися позитивною конотацією. Т. Мішеніна зазначає: «Тихі звуки поет використовує як естетичну платформу задля передавання глибини станів довкілля, «проживання» природного явища своєї сутності» [5, с. 222]. Персоніфікована тавтологія посилила sacramentalно-онтологічне значення образу *naturalis silentio* в поетичних рядках, наприклад: «Спить жадання якесь таємниче / На всесвітнім святковім чолі, / Тиша тишу по імені кличе» [3, с. 72]. А у вірші «Затям собі на віки вічні» її інтенцію посилює тавтологічний епітет: «На тихі тиші і на січі» [3, с. 169], що в античному контексті якісно підкреслює власну важливість. Особлива акцентація поета на безголосці у світі природи свідчить про те, що в його пейзажній ліриці, як констатує Л. Тарнашинська, часто звучить «тиха-тиха тишина – як неодмінна умова самовслухування поета в себе і вслухування його у світ природи» [7, с. 319]. Такі вишукані тропічні сполучення виступають в різних поетичних іпостасях, наприклад: «лимонній тиші» [3, с. 194], «жовтій тиші» [3, с. 226], «шовкову тишу» [3, с. 258], «тиша – сіра миша» [3, с. 263]. Філігранна поліфонія природного безголосся надає йому низку різновекторних характеристик, які вдало репрезентують сенсоріку кольору, смаку, дотику. Недаремно Л. Тарнашинська стверджує: «М. Вінграновський – поет надчуттєвий: слово його сягає чуттєвої глибини, розростається «углиб речі». Він пізнає це слово на смак, дотик, колір, температуру, запах, звук тощо» [7, с. 309]. У вірші «Ходімте в сад. Я покажу вам сад» персоніфікований образ тиші підсилюється алітерацією та набуває особливого спокою: «І сонна тиша сонним язиком / Шепоче саду сиву коліскову» [3, с. 183]. Цим підтверджується медитативна атмосфера поетичного простору. Образне поле безголосся урізноманітнюється фітонімом культурної рослинності: «Зимовий сад під вороном білів, / Стояли очі у вікні сухому. / Смеркалося. Година йшла на сьому. / Життя лежало тихо як посів» [3, с. 304]. Вдале порівняння буттєвого концепту існування з посівом підкреслює значимість тиші як онтологічної категорії. Небесна сфера в ліриці М. Вінграновського доповнює земну, чим витворює особливу гармонійну

дійсність. Таку ж думку підтверджують слова Л. Тарнашинської, яка наполягає: «Есхатологічні дисонанси покликані лише увиразнювати відцентрову напрямну цієї гармонії в нескінченній боротьбі протилежностей» [7, с. 306]. Дуальність спостерігається в таких поетичних рядках: «Він оглянувся на всесвіт – простиралась / Небесна тиша в збурені поля, / А перед ними повільно оберталась / Хрестами перехрещена Земля» [3, с. 111]. Картина польового спокою змінюється руховим похваленням, чим створює особливу звукову гаму, а пейзажний контраст небесного безгоміння підкреслює актуальність незвучності. Ця тема продовжується в таких рядках: «На крило небокраю сіла хмара в червоній хустині / І задумалась, тиха, над краєм Землі» [3, с. 57]. Перехід *naturalis silentio* як «одухотвореної (оживленої, олюденої) природи» [9, с. 34] в контрастне поле «землі» підкреслює важливість медитативного простору небесної сакраментальності: «Земля ж спочила тихо просто неба» [3, с. 70]. Усі земні звуки притягуються до природного безголосся, яке є першопочатком, огортає та заспокоює: «І, тихий туман, пригорнувши до себе, / Вечеряє поле піснями з долин, / Над селами й полем вечеряє небо, / Вмокаючи в ріки хлібини хмарин» [3, с. 61]. Анаколупф посилює персоніфікований образ туману, сутність якого апіорі «дихає тишею». Усе живе готується до переходу в інший часовий вимір, де поступається *naturalis silentio*, яке презентує всемогутність: «І тихо видно білі дива, / На руку руку ніч кладе...» [3, с. 159]. У вірші «На Псло, на Ворсклу, на Сулу» довіклія замовкає: «Притихли далі охолоті, / І висвист птичого крила / Затих над хвилею і в полі, / І небо падає поволі / В холодній краплі із весла» [3, с. 233]. Код тиші з Господнього світу переходить у стихію води, яка в емоційній сфері людського, увиразнюючись параномазією, набуває особливої тихості: «Обливають душу сині води, / І до серця серце тихо водить / Синій ключ купальської весни» [3, с. 269]; «на тиху свою воду» [3, с. 272]. Цікавою є поезія «Країно чорних брів й важких повільних губ», у якій майстерність репрезентації коду тиші акцентується на зливанні двох бінарних сфер: «Лиш очерет навстоячки щось пише, / Навпомацки пошепітнілій воді, / І над водою й очеретом тиша / Виводить в небо зорі золоті» [3, с. 391]. Розбіжності між небом і водною стихією спостерігаються в звукових варіаціях «шипіння» – аналогії беззвучності та «рикання» – звуку, що посилює важливість *naturalis silentio*.

Витончена презентація концептів безголосся знайшла втілення в інтимній ліриці М. Вінграновського. Концептосфера тиші й мовчання у віршах поета позиціонувала як невимушену легкість юних почуттів, так і глибоке осмислення таємниці кохання. Л. Тарнашинська слушно наголошує, що в поезії М. Вінграновського активно розгортається «еволюція омовлення інтимного почуття: від вибуховості, пристрасті, шалу до тихої печалі зрілості людського віку» [7, с. 317]. Вона охоплює стосунки чоловіка й жінки в сакраментально-медитативній та екзистенційно-реалістичній площині кордоцентричної системи поетикального світу лірика, у якому звукові варіації невербальних комунікантів *naturalis silentio* та *homo silentio* тонко оповивають просторовий світ ліричного героя. Це свідчить про те, що будь-яка дія в особистих стосунках закоханих супроводжується особливою святістю безголосся. У вірші «Вінок на березі юності» авторів пригадуються молоді роки, коли всі його кохані жінки «Натхненні скромністю і тихою любов'ю, / Вони мені сердечністю цвіли, / Вони були завжди самі собою, / Та з іншими ніколи не були!» [3, с. 80]. Енігматичність таких стосунків окреслюється анепіфорією, яка акцентує на істинній самовіддачі жінки чоловікові. У поезії

«Ви, як стежка, кохана» розмова між закоханими стишується вже на підсвідомому інтуїтивному рівні: «Бо у ваших долонях голос мій потихеньку співа, / Тихоплинні слова коливають його. / Засинайте, спочиньте...» [3, с. 57]. Наявний анаколупф підкреслює таємничість високого почуття, дає змогу домислити подальший безголосий розвиток дії.

Дефінування тиші у вірші «Чорна радуга» набуває онтологічного значення, адже автор наголошує, що істинність спілкування між закоханими полягає в повному німотному безголосі, яке здатне витворити вічне почуття любові: «Спалив без свідків, язиків, очей – / Лиш ви і я. Удвох. Обоє. Тихо. / Хто ж дасть мені хоч ніч із тих ночей? / Із тих одвертостей хоч крихітливу крихту?» [3, с. 104]. Наявні еліпси приховують недосказання, яке повинен підхопити реципієнт і потрактувати в особистісному вимірі розуміння любові, а параномазія надає гіперболічного відтінку святості. Архетип дороги, майстерно огранений епаналепсисом, у вірші «Дружиною мені приснились ви» трансформується в часову площину, протягуючи інтимність безголосся на все життя нероздільної пари: «Ми з вами ідемо дорогою старою, / Дорогою старою, по дорозі, / І болі не болять мені, і тихо» [3, с. 175]. В уяві митця таке кохання апіорі не може бути гучним, воно повинне берегти таємницю, про що свідчать такі рядки його поетичних творів: «Мені приснились ми. Схвилювано і тихо» [3, с. 120]; «Цієї ночі – уночі / Ми тихо говорили...» [3, с. 160]; «У білій лодії тоді ми попливемо / По водах лобоців між берегами ночі. / І голоси у гніздах ластівочі / Стихають тихо... Золоте зерно» [3, с. 194]; «Я наче в сні тебе ловлю, / Навколо тиша ні шелесне. / Благословляю і ловлю / Твоє чоло двадцятивесне» [3, с. 195]; «Заспіваю твоє ім'я, / Твоє тихе ім'я вишневе» [3, с. 357]. У наведених рядках святість безголосся презентується в найменших деталях, що свідчить про дуже трепетне ставлення автора до цього благородного почуття. Інтимність мовчання простежується в майстерній вражальності анаколупфа: «Сміялись Вам, мовчати Вами, / Вашим ім'ям сповнять гортань / І тихоплинними губами / Проміння пальчиків гортань...» [3, с. 151]. Зумисна граматична неузгодженість речень надає очікуваного ефекту: підкреслює радість коханої та водночас наголошує на витонченому ставленні чоловіка до жінки, коли боязно сполохати це сокровенне відчуття. У вірші «Блакить на душі... забув, коли мовчав...» концепт любові знаходить свої витoki в *naturalis silentio*, яке виражається поєднанням епаналепсису та алітерації-«шипіння»: «Люблю тебе. Ми думаєм одне. / За білим чорне, поза ним червоне. / Не вітер тишею, а тиша вітром дме, / І тане мак, в червоному чорне тоне» [3, с. 257]. Щоб порушити святість цього відчуття («І спокій повнить груди і думки...» [3, с. 90]), автор наголошує: «Мовчи, любов! Мовчій, буремні далі!» [3, с. 90]. Риторичні оклики акцентують на непотрібності звуку, чим витворюють особливе середовище для інтимної сфери особистості. Це свідчить про те, що перманентний стан тиші й мовчання в ліриці М. Вінграновського відіграє важливу роль в інтимних стосунках чоловіка та жінки, що зумовлює абсолютний апофеоз істинності цього почуття.

Іntenціональне значення кодів тиші й мовчання М. Вінграновського презентується в екзистенційній площині ліричного тексту на автокомунікативному рівні переважно пізнього періоду його творчості. Потреба в безголосі досягає свого апогею в жаданому спокої ліричного героя. Вишукана метафоричність підкреслює непереборний персоніфікований фізіологічний стан, коли «губи вечеряють чистим мовчанням» [3, с. 61],

хочеться «очима тишу цілувати» [3, с. 123]. Це спонукає до пошуків існування в безмовному вимірі, коли пізнається сенс буття, який спонукає до роздумів над власним призначенням. У вірші «Вінок на березі юності» завдяки виражальності полісиндетону автор наголошує: «Бажав би я усе життя мовчати: / Творити труд свій, і для мрії жити. / І не спішишь страждати і любити» [3, с. 82]. Він намагається знайти себе, щоб, збагачуючи духовну скарбницю культури, мати змогу передати одвічні істини наступним поколінням. Такий перетин рубікону блаженства спонукає до певного заціпеніння: «Боюсь поворухнутись... тишина... / Я ще не знав такої легкості й свободи: / Чи то весни колиска запашина / Мене гойднула в чисті небозводи» [3, с. 68]. Апасіопеза посилює бажання діткнутися такого блаженства й осмислено сфокусуватися на корпусі власних інтенцій. Безголосся переходить в абстрактний вимір, у якому відбувається невербальний комунікативний акт у позапросторі людського існування. Повертаючись у реальність, ліричний герой не відпускає тишу, вона супроводжує його хвилини: «Розвиднісь день! / Мій тихий путівець, / Мій кожен крок Земля благословляє!» [3, с. 81]. Прожити мить є тим загадковим і неповторним, що вже на підсвідомому рівні огортається суцільним безслів'ям. Виникає прагнення не лише просторового затишку, а й міжособистісної невербальної комунікації: «Чи, може, хто з благословенним словом / До мене в душу стиха нахилився...» [3, с. 68]. Апасіопеза в процитованих рядках підсилює роздуми над кожним «тихим словом» у сутності буття ліричного героя.

У вірші «Між очеретом зорі під Десною» М. Вінграновський закликає до виваженого безголосся, яке є предтечею сказання: «Я обнімаю слово. Відлітає / До тисячі іще маленька тиша» [3, с. 312]. А завдяки градаційному нагнітанняю подій у поезії «За літом літо лове» вчувається всеохопне самозречене мовчання, яке здатне загоїти рани: «Що посміхалося – сьогодні в задумі. / І що журилося – не журиться, мовчить. / Мовчить печаль, і сум мовчить у сумі. / І ти мовчиши» [3, с. 140]. Навіть «Мовчання, й те мовчить» [3, с. 140]. Лише воно спонукає до переосмислення проблематичності існування, чим надає відповіді на одвічні загадки буття.

У мистецькій царині поета вагоме місце приділяється екзистенціалу самотності, що майстерно репрезентується кодами безголосся, які експлікують біль і страждання ліричного героя. Т. Салига зазначає: «Образ тиші <...> у М. Вінграновського доволі поширений. Тишу треба чути. Це екзистенціальний вибір ліричного суб'єкта, що може репрезентувати вибір самотності, усвідомлення, що із життям ти наодинці – сам на сам, але це не означає втечі від нього» [3, с. 17]. У вірші «Боюсь поворухнутись... Тишина...» автор із жахом констатує: «Нема нікого... тиха тишина...» [3, с. 68]. При цьому тавтологія посилює її фатальність, а трикрапковість трансформує у світ співпереживання цієї самоти. У поезії «Привіт тобі, ріко моєї долі!...» це відчуття набуває особливої гостроти, поліфонія живих голосів затихає: «Мій світ стоїть мені уперше знов! / І тихну я, і світ у тиші плаче...» [3, с. 90–91]. В однойменному вірші посилюється німотою – «мертвим безголоссям»: «Зазимую тут і залітую, / В цій великій хаті не своїй, / У кутку відтихну, відлютую, / Намовчує у темряві німій» [3, с. 153]. Градація вдало передає зболенний емоційний стан ліричного героя, дозволяє простежити його дії в подальшому. Він обирає безслів'я, щоб якнайтонше підкреслити його значення в комунікативному аспекті.

Декодування homo silentio через екзистенціал самоти в ліриці М. Вінграновського, на думку Л. Тарнашинської, ілю-

струє нагнітання цього стану саме «за допомогою функції зовнішнього мовчання, що розмикається в текст» [7, с. 319], надаючи йому естетичної довершеності. У вірші «Демон» автор із болем наголошує: «Мовчу! Мовчу... / Я спомин жєну! / Я серцем вистукав всесвітню домовину / Її всесвітню тишу крижану / Я проклинати буду до загину!» [3, с. 108]. У природно-людському просторі невербальної комунікації коди безголосся набувають негативної конотації. Займенникова анафора, акцентована на першій особі, підкреслює важливість індивідуальної немовності. Такий перманентний стан беззвучності зумовлює абсолютну ізоляцію у вірші «Не руш мене. Я сам сумую», у якому герой із відчаєм констатує: «Переживу. Перечорнію. / Перекричу. Пропаду. / Зате – нічого. Все. Німію» [3, с. 286]. Автор свідомо декларує звукові контрасти, причому надає перевагу тиші, яка в певному інформативному акті досягає бажаного ефекту.

Модифікація homo silentio та naturalis silentio в поезії М. Вінграновського фокусується на екзистенційних відчуттях втрати й розлуки ліричного героя. Зокрема, така презентація безголосся не лише торкається суб'єктної передачі інформації, а й переходить у суб'єкт-об'єктне поле репрезентації інтенційної парадигми митця. У вірші «Ворон» біль розчарування вдається втамувати через безслів'я: «А дівча поникло під тополею, / Там, де хміль заплівся із квасолею, / Там, де можна плакати і мовчати» [3, с. 69]. Проте не завжди ридання спонукає до благодатного спокою, у поезії «Ти плачеш. Плач. Сльозам немає влади» воно може викликати повне заціпеніння: «Ти плачеш. Плач. Втішати я не ладен. / Душа моя холодна і німа» [3, с. 76]. Негативного домінування naturalis silentio набуває в поезії «Демон», у якій за відсутності коханої існування перетворюється на суцільну муку: «Нема мене – якщо тебе нема! / Немає космосу, якщо тебе не буде! / Нема нічого! – хаос, і п'ятьма, / І вічне царство тиші і озуди!...» [3, с. 107]. Розкішна гама синтаксичних фігур (градація, епаналепсис, еліпс, полісиндетон) спонукає до особливої рецепції написаного, адже якісно репрезентує кульмінаційний момент у житті ліричного героя.

У рядках вірша «Кінотриптих» автор сумовито наголошує: «Триста ночей я губами квітчав / Твою сіроку голову / Триста ночей я страждав і мовчав, / Повен бажань і голоду» [3, с. 132]. Анапіфора, яка підкреслює тривалість розлуки, посилює значення homo silentio. Полісиндетон у поезії «Б'ють в доміно – з ногами стіл ввігнали», маркуючи страждання ліричного героя, акцентує на негативній конотації безголосся: «Нема мені тут моря! Я мовчу, / Мовчу і дихаю, і світ, як подих, рветься, / І тихну я, і, тихнучи, лечу // На затонулий острів твого серця» [3, с. 148]. Межовий поріг болю в ліриці М. Вінграновського експлікується абсолютною німотою не лише ліричної героїні («Убога, сіра, запроцьована, / З очима повних німоти, / Стоїть хто-ким відцілована – / Любове, ти це чи не ти?» [3, с. 224]), а й героя («Ти вся – із щастя! І з тобою / Ще не вітається печаль, / Та біль з розлукою німою, / І нелюбові чорна даль» [3, с. 331]). В обох випадках градація, еліпси й риторичні фігури, які посилюють негативне значення безголосся, наближають реципієнта до повного розуміння поетичного твору.

Висновки. Майстерність репрезентації концептів тиші та мовчання в поетичній палітрі М. Вінграновського відзначається вишуканою мережею тропів і стилістичних фігур, таких як алітерація, анаколуп, анафора, епітет, параномазія, персоніфікація. Персоніфіковані конструкції тиші й мовчання в пейзажній ліриці раннього періоду творчості митця сягають натурфілософських вершин його поетичного слова. Коди

безголосся експлікуються в ментальні фітонімічні образи, які презентують онтологічне єднання двох світів, коли особливої цінності набуває природна беззвучність. Окрім цього, особлива увага звертається на інтимну лірику М. Вінграновського, у якій декодування homo silentio та naturalis silentio здійснюється в кордоцентричній системі авторського світобачення. Філософсько-психологічний підтекст простежується в екзистенційній площині пізнього періоду творчості митця, що характеризується особливістю репрезентації самоти, болю й розлуки в житті ліричного героя.

Література:

1. Бахтіярова Т. Поетична творчість М. Вінграновського 60–80-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. Бахтіярова. – Херсон, 2007. – 20 с.
2. Борисюк І. Стилетворчі функції міфо-ритуальних форм у поезії вісімдесятиників (В. Герасим'юк, І. Римарук, І. Малкович) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / І. Борисюк. – К., 2006. – 20 с.
3. Вінграновський М. Вибрані твори : в 3 т. / М. Вінграновський ; вступ. стаття Т. Салиги. – Тернопіль : Богдан, 2004. – Т. 1 : Поезії. – 2004. – 400 с.
4. Дзюба І. Микола Вінграновський / І. Дзюба // Дзюба І. З криниці літ : в 3 т. / І. Дзюба. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – Т. 3 : Літературні портрети. Дніпровський меридіан. Зі спогадів. – 2007. – С. 547–576.
5. Мішеніна Т. Звуковий декор поетичного простору Миколи Вінграновського / Т. Мішеніна // Філологічні студії: науковий вісник КНУ. – Кривий Ріг, 2012. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 215–225.
6. Моренець В. Віхи життя і творчості М. Вінграновського / В. Моренець // Вінграновський М. Вибрані твори / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 2004. – С. 819–822.
7. Тарнашинська Л. Гармонія парадоксів як художнє надзавдання: Микола Вінграновський / Л. Тарнашинська // Сюжет Доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття. – К. : Академперіодика, 2013. – С. 282–334.

8. Фоміна Л. Індивідуальний код художньої мови Миколи Вінграновського / Л. Фоміна // Бахмутський шлях. – 2010. – № 1/2. – С. 161–164.
9. Фоміна Л. Флористична символіка в художньому світі М. Вінграновського: фольклорна традиція та авторське «Я» / Л. Фоміна // Філологічні трактати. – 2011. – Т. 3. – № 1. – С. 34–40.

Шарагіна О. В. Художественное моделирование тишины и молчания в поэтической палитре Николая Винграновского

Аннотация. В статье проанализированы поэтические произведения Николая Винграновского. Предпринята попытка выяснить реализацию мировоззренческой и эстетической позиций автора через коммуникативные конструкции naturalis silentio (тишины) и homo silentio (молчания). Доказано, что главное место в творческой палитре поэта занимают тишина и молчание в натурфилософской, кордоцентричной и экзистенциальной плоскостях лирического текста.

Ключевые слова: натурфилософия, кордоцентризм, экзистенциализм, homo silentio (молчание), naturalis silentio (тишина).

Sharagyna O. Poetic modeling natural silence and silence in lyric Mikola Vingranovsky

Summary. The article analyzes the poetic works of Mikola Vingranovsky. An attempt to clarify the implementation of ideological and aesthetic positions author by communication design homo silentio (hush) and naturalis silentio (silence). It is proved that a dominant place in the poet takes natural voiceless in natural philosophy, cordocentrism and existential planes lyrical text.

Key words: natural philosophy, cordocentrism, existentialism, homo silentio (hush), naturalis silentio (silence).

Шатілова О. С.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

КАТЕГОРІЯ АВТОРИЗАЦІЇ В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ

Анотація. У статті досліджено структурні особливості категорії авторизації в аспекті теорії функційно-семантичного поля. Встановлено закономірності здійснення міжсуб'єктної взаємодії. Розкрито семантичну структуру категорії авторизації. У межах функційно-семантичного поля авторизації виокремлено два поля: поле прямого засвідчення та поле непрямого засвідчення. Їх розподілено на мікрополя на підставі способу отримання інформації. З'ясовано, що кожне з виокремлених мікрополів має власні засоби вираження, які нерідко перетинаються між собою.

Ключові слова: функційно-семантичне поле, ядро, периферія, категорія авторизації.

Постановка проблеми. У дослідженнях сучасних лінгвістів набув поширення функційний підхід до мовних фактів і явищ, за якого вихідним пунктом вважають певне загальне значення, а потім встановлюють низку різнорівневих мовних засобів, що слугують для вираження цього загального значення. Такий підхід бере витoki з мовних досліджень у руслі функційної лінгвістики.

Функційний підхід до мови базується на понятті мовної системи. Так, Й. Вахек називав мовну систему «інструментом думки й комунікації», «системою засобів, що слугує певній меті» [1, с. 100]. Основою виокремлення одиниць у такому підході є функційна тотожність, зумовлена спільністю виконуваної комунікативної функції. Такий підхід втілює семантико-функційний принцип розгляду мовних явищ зі спіранням не на формальні чи релятивні властивості мовних одиниць, а на їхнє значення й функціонування в мовленні. На думку Н.О. Слюсарєвої, широке семантичне дослідження мовних фактів є найбільш характерною рисою сучасного підходу до теорії функцій у граматиці [2, с. 56].

Об'єктом вивчення функційної граматики є комплекси різнорівневих мовних засобів, які взаємодіють під час виконання певних семантичних функцій. Ці комплекси по-різному названо дослідниками: граматики-лексичними полями [3], функціональними підсистемами [4], функціонально-семантичними полями [5; 6]. Як і О.В. Бондарко та О.І. Беляєва, послуговуватимемося терміном «функційно-семантичне поле» (далі – ФСП), адже він відображає як сутність цієї підсистеми мови, так і її структуру. О.В. Бондарко стверджує: «ФСП – це двобічна (змістовно-формальна) єдність, формована граматичними (морфологічними й синтаксичними) засобами цієї мови разом із взаємодією лексичних, лексико-граматичних і словотвірних елементів, які належать до тієї ж семантичної зони» [7, с. 40].

Функційна системність синтаксичних категорій є об'єктом розгляду функційного синтаксису, завдання якого – описати структури, за допомогою яких можна виразити певні категорійні значення. Навколо певного категорійного значення, семантичного центра певним чином структуруються способи, за допомогою яких це значення можна виразити.

Питанням ФСП присвячено мовознавчі дослідження таких лінгвістів, як В.Г. Адмоні, О.І. Беляєва, О.В. Бондарко, Й. Вахек, В.В. Виноградов, О.В. Гулига, Ф. Данеш, Ю.М. Караулов, І.М. Кобозєва, В.М. Павлов, З.Д. Попова, Н.О. Слюсарєва, Й.А. Стернін, Г.А. Уфимцева, Г.С. Щур та інші. Риси «польового підходу» пов'язані з лінгвістичною традицією, а тому простежуються в роботах авторів, які можуть і не послуговуватись самим терміном «поле» [8].

Будь-яке поле має домінують. Домінантою є конститuent, який є найбільш спеціалізованим для вираження цього значення, найбільш однозначним та систематично живим.

Предметом дослідження обрано семантичну категорію авторизації, яку вперше репрезентовано в аспекті ФСП, що забезпечує актуальність розвідки.

Метою статті є аналіз категорії авторизації шляхом розкриття її семантичної структури та встановлення закономірностей здійснення міжсуб'єктної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Підставами для виокремлення семантичної категорії авторизації є наявність низки різнорівневих засобів мови, об'єднаних на основі спільності їхніх семантичних функцій. Авторизацією є кваліфікація інформації з позиції джерел її повідомлення. Вона проявляється в опозиції «своє – чуже». Категорія «авторизація» вже потрапляла до фокусу уваги лінгвістів, проте на сьогодні не досліджено її структуру в аспекті ФСП.

Г.О. Золотова розглядає авторизацію як один зі способів ускладнення моделі речення за лінією модусу. Сутність цієї категорії науковець визначає так: «<...> різноманітними, проте цілком придатними для опису способами до речення, яке містить ту чи іншу інформацію про об'єктивну інформацію, вводять другий структурно-семантичний план, що вказує на суб'єкт, «автора» сприйняття, констатації або оцінки явищ дійсності, а іноді й на характер сприйняття» [9, с. 263]. Засоби авторизації можуть бути найрізноманітнішими: від прийменниково-відмінкової форми імені (на його думку) до двоскладної дієслівно-іменникової моделі (*я бачу, він вважає*). Г.О. Золотова використовує поняття «авторизувальна модель» та «авторизована модель», під першим розуміючи структурно-смісловий компонент речення, за допомогою якого вводять другий суб'єктний план висловлення, а під другим – основну модель речення, до якої вводять ускладнювальний авторизувальний компонент. Дослідник виокремлює декілька основних різновидів авторизації:

1) авторизація, яка вводить суб'єкт кваліфікувальний. Нею оформлено двоскладні іменні моделі, що містять оцінку, кваліфікацію предметів і явищ або розкривають зміст понять. Вказівка на «автора» може виражатися у формі або прийменниково-відмінкової конструкції, або «головного речення», при якому авторизована модель посідає місце «підрядного» (*Для нього ця книга не цікава; Йому здається, що ця книга не цікава*). При

цьому авторизувальна модель може містити авторизовану (*Він розцінює статтю як помилку*), і навпаки, авторизована модель може вмішувати авторизувальну (*Стаття розглядається ним як помилка*);

2) авторизація, яка вводить до повідомлення суб'єкт сприйняття (вміст авторизованої моделі вводиться дієсловами *бачити, чути, спостерігати, відчувати* тощо). У такому разі, як і в ситуації кваліфікувальної авторизації, можливі два зазначені типи взаємодії: авторизована модель вміщує авторизувальну (*Він бачить гори зі свого вікна*) та авторизувальна модель містить авторизовану (*З вікна йому видно гори*);

3) авторизація виявлення (проміжна між авторизацією сприйняття та авторизацією кваліфікації); в авторизувальній моделі беруть участь дієслова *бачити, шукати, виявляти* тощо. Ця модель взаємодіє з двоскладними реченнями, які повідомляють про ознаку предмета, суб'єкт авторизувальної моделі.

Авторизована модель має у своїй структурі експліцитний модус, тобто певну модусну рамку. Способи передавання чужих слів, на думку Г.О. Золотової, пов'язані також із можливостями комунікативних реєстрів.

Т.М. Шмельова розглядає авторизацію як модусну категорію, за допомогою якої викладена в реченні інформація кваліфікується щодо джерел інформації або способів її отримання. Дослідник стверджує, що автор, повідомляючи інформацію, зобов'язаний кваліфікувати її [10, с. 35]. Спеціально виражено чужу інформацію, переказ, цитування; для передавання інформації «від себе» (стандартна форма викладу інформації) показники можуть бути як експліцитними, так і імпліцитними. Авторизаційна характеристика висловлення, на думку Т.В. Шмельової, є обов'язковою, однак присутність її показників у висловлюванні є факультативною. Це можна пояснити, по-перше, принципом «авторизаційного ключа» – поширенням на всі висловлювання тексту вказівки на джерело інформації від початку тексту до «знака переключення» (посилання на інше джерело), а по-друге, досить жорстким співвідношенням диктумного вмісту та характеру його отримання. Загалом погляди Т.В. Шмельової на авторизацію як особливий смисловий шар у реченні збігаються з позицією Г.О. Золотової.

М.В. Всеволодова розглядає авторизацію в межах своєї концепції функційно-комунікативного синтаксису двояко [11]. З одного боку, авторизовані модифікації речення розглянуто нею як окремі реалізації ширшої категорії авторизації, описаної Г.О. Золотовою. Авторизовані модифікації об'єднують речення, ускладнені як власне авторизаційними, так і модусними смислами (оцінкою, персуазивністю). З іншого боку, М.В. Всеволодова вводить авторизацію до диктуму висловлення, визначаючи її як частину його вмісту, що реалізується як типова ситуація та завжди складається як мінімум із двох компонентів: суб'єкта авторизації (авторизатора) та акту авторизації. Авторизація, на її думку, завжди є реалізованою в опозиції, коли інформація, яку передають, кваліфікується мовцем як належна йому чи іншій особі. На підставі цієї опозиції виокремлено два типи авторизації: суб'єктивовану (у якій мовець та авторизатор збігаються) та об'єктивовану (у якій адресант і мовець – різні особи).

Особливу точку зору на опозицію свого й чужого слова в мовленні висловлює Н.О. Козинцева [12]. Семантику вказівки на те, що відомості, які передає мовець, отримані з іншого джерела, тобто не є його власним знанням, учений зараховує до категорії непрямого засвідчення. Семантика авторизації перетинається з категорією засвідчення, проте не збігається з нею. Однак важко погодитись із таким твердженням, адже семан-

тика авторизації є ширшою, ніж засвідчення, і навіть вміщує його. Так, авторизованим може бути як пряме, так і непряме засвідчення. Авторизація загалом – це співвіднесення висловлювання з його джерелом, вказівка на «автора» оцінки, сприйняття, мовлення, думки.

Отже, категорія авторизації являє собою широке поняття, яке дослідники співвідносять як із суб'єктивним планом речення, так і з об'єктивним. Узагальнивши наявні погляди й виокремивши головне, можна дійти висновку, що, по-перше, авторизація є категорією модусу, яка кваліфікує вміщену в ньому інформацію з позиції її джерела як свою або чужу. По-друге, відповідно до цього загальну семантику авторизації можна розподілити на два типи: пряму й непряму. По-третє, авторизація є облігаторною в плані змісту та факультативною в плані вираження. По-четверте, авторизація завжди утворює нову пропозицію в структурі речення, ускладнюючи його як семантично, так і формально. По-п'яте, авторизована конструкція обов'язково містить як мінімум два компоненти: суб'єкта авторизації (авторизатора) та акт авторизації.

Базовими граматичними компонентами ФСП авторизації є окремі форми (низки форм) і синтаксичні конструкції, об'єднані на підставі спільності семантики – наявності семантичного інваріанта значення засвідчення, що розкриває в усій низці окремих значень семантичних категорій і їхніх варіантів. Саме ця спільність семантики та взаємодія зазначених мовних засобів (їхня сполучуваність/несполучуваність у тексті, можливість заміни одного засобу іншим у певних умовах) дають підстави для виокремлення категорії авторизації в українській мові як семантичного ядра відповідного ФСП.

У складі ФСП авторизації виступають різноманітні граматичні засоби й лексико-синтаксичні конструкції. Спеціальних засобів для вираження семантики співвіднесення висловлювання з його джерелом не існує, тому важко сфокусуватися на певній домінанті поля. Як влучно зазначає В.Г. Адмоні, фактично немає єдиної форми, якою виражали б категорію авторизації. Часто поля такої структури мають розмиті, несфокусовану домінанту, а іноді центр може бути відсутнім [13, с. 79]. Основним принципом організації такого поля є його розбиття на мікрополя. Саме до такого типу належить ФСП авторизації.

Структурно ФСП авторизації можна розділити на два поля:

1) поле, об'єднане семантикою прямого засвідчення (інформацію отримано мовцем із власних спостережень, досвіду чи шляхом умовиводів): *Нами не виявлено достовірного взаємозв'язку між цими показниками*;

2) поле, об'єднане семантикою непрямого засвідчення (інформацію отримано мовцем з іншого джерела або опосередковано власним знанням, думкою, оцінкою мовця): *Але не все так виявилось просто, виявилось, що треба ставити багато питань самому собі, наскільки ми відповідаємо цінностям*.

Семантика прямого засвідчення у свою чергу об'єднує два мікрополя:

а) мікрополе перцептивності (інформацію отримано мовцем із власного чуттєвого досвіду): *Я з перших чисел червня 2014 року перебував у Маріуполі, а в подальшому на всій території Донецької області, де проходили збройні протистояння зі злочинцями, і я не чув жодного разу назву «Равлик»*;

б) мікрополе інференційності (інформацію отримано шляхом умовиводу): *Він стоїть, а коло нього здоровенні мужики. Я відразу здогадався – то московські тайники*.

Семантикою непрямого засвідчення об'єднано три мікрополя:

а) переказування (інформацію отримано мовцем зі слів іншої особи чи з іншого джерела): *Громадянка України Ганна Дурицька, яка стала свідком вбивства російського опозиційного політика Бориса Немцова, розповіла подробиці події в інтерв'ю телеканалу «Доц»;*

б) оцінки (інформацію опосередковано з погляду позитивного/негативного ставлення до неї): *На Сході України дороги набагато кращі;*

в) персуазивності (інформацію опосередковано в аспекті вп3) евеності/невпевненості мовця в її достовірності): *Без сумніву, розширення окупованих територій лише примножить проблеми Путіна.*

Висновки. ФСП авторизації є системою різнорідних семантичних утворень і засобів їх вираження, об'єднаних спільним значенням засвідчення. Очевидно, що категорія авторизації є рамковим засобом, який оформлює всі структури, у яких вміщено додатковий змістовий план, що вказує на інформацію, отриману з певного джерела. Джерелом може бути також безпосередньо мовець. Ставлення до такої інформації суб'єкта мовлення або її зміст зумовлюють інші значення, що ускладнюють семантику авторизації: значення оцінки, персуазивності тощо. Кожне з виокремлених мікрополів має власні засоби вираження, які нерідко перетинаються між собою. Тому можна вести мову про ядро й зону периферії мікрополів.

Використання теорії поля з метою дослідження категорії авторизації є перспективним напрямом, який доцільно поширити в подальшому на виявлення всього розмаїття засобів авторизації та їх структурування в системі ФСП.

Література:

1. Вахек Й. Пражские фонологические исследования сегодня / Й. Вахек ; пер. с англ. Т.Н. Молошной // Пражский лингвистический кружок : сб. статей. – М. : Прогресс, 1967. – С. 100–115.
2. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н.А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – 196 с.
3. Гулыга Е.В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс. – М., 1969. – 184 с.
4. Ломов А.М. Типология русского предложения / А.М. Ломов. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1994. – 280 с.
5. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е.И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 180 с.
6. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка / А.В. Бондарко. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.

7. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. – 2-е изд. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 208 с.
8. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 560 с.
9. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М., 2005.
10. Шмелева Т.В. Семантический синтаксис / Т.В. Шмелева. – Красноярск : Красноярский ун-т, 1988. – 43 с.
11. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : [учебник] / М.В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
12. Козинцева Н.А. К вопросу о категории засвидетельствованности в русском языке: косвенный источник информации / Н.А. Козинцева // Проблемы функциональной грамматики: категории морфологии и синтаксиса в высказывании / отв. ред. А.В. Бондарко, С.А. Шубик. – СПб. : Наука, 2000. – С. 226–238.
13. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания / В.Г. Адмони. – СПб. : Наука, 1994. – 153 с.

Шатилова Е. С. Категория авторизации в аспекте теории функционально-семантического поля

Аннотация. В статье изучены структурные особенности категории авторизации в аспекте теории функционально-семантического поля. Установлены закономерности осуществления межсубъектного взаимодействия. Раскрыта семантическая структура категории авторизации. В рамках функционально-семантического поля авторизации выделены два поля: поле прямого засвидетельствования и поле косвенного засвидетельствования. Они разделены на микрополя на основании способа получения информации. Выяснено, что каждое из выделенных микрополей имеет собственные средства выражения, которые часто пересекаются между собой.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, ядро, периферия, категория авторизации.

Shatilova O. The category of authorization in terms of the theory of functional-semantic field

Summary. The paper studies the structural characteristics of the category of authorization in terms of theory of the functional-semantic field. The study determines the laws of the intersubject interaction, reveals the semantic structure of the category of authorization. Within the framework of functional-semantic field authorization were distinguished two fields: the field of direct and indirect verification. They are divided on micro-fields based on the method of obtaining information. The study defines that each of the selected micro-fields has its own means of expression, which often overlap with each other.

Key words: functional-semantic field, core, periphery, category of authorization.

Юган Н. Л.,

доктор филологических наук, профессор,
профессор кафедры мировой литературы и русского языкознания
Луганского национального университета имени Тараса Шевченко

ЖАНРОВЫЕ МОДИФИКАЦИИ ПРОЗАИЧЕСКИХ СКАЗОК В. И. ДАЛЯ – КАЗАКА ЛУГАНСКОГО 1830-Х ГГ.

Аннотация. В иерархии сказок автора доминируют волшебная и социально-бытовая сказки. На основе волшебной сказки В.И. Даль создал богатырскую модификацию жанра, а на основе социально-бытовой – новеллистическую, юмористическую, сатирическую, сатирико-юмористическую модификации.

Ключевые слова: жанр, жанровая модификация, сказка, легенда, паремии.

Постановка проблемы. Одним из основных жанров, в котором работал В.И. Даль в 1830-х гг., является литературная прозаическая сказка. Автор создал в этот период значительное количество сказок (16 оригинальных сюжетов), причем большинство текстов было опубликовано в разных редакциях.

В «Русские сказки...» 1832 г. вошли пять сказок: «О Иване, Молодом сержанте...», «О Шемякином суде», «О Рогволоде и Могучане...», «Новинка-диковинка», «О похождениях черта-послушника...». Сказки включены во 2–4 книги «Былей и небылиц» (1835–1839 гг.). Вторую книгу составляют сказки «О царевне Милонеге-Белоручке», «О Строевой дочери и о коровушке-буренушке», «Про жида вороватого, про цыгана бородатого». Третья книга включает четыре текста: «Илья Муромец. Сказка Руси богатырской», «О Емеле-дурачке», «О воре и бурой корове», «Иван Лапотник». Четвертая книга включает такие сказки: «О Георгии Храбром и о волке», «О нужде, о счастии и о правде», «Ведьма. (Украинская сказка)».

Сказки, вошедшие в состав «Былей и небылиц», создавались В.И. Далем на протяжении 1833–1839 гг. Некоторые из них публиковались ранее в периодических изданиях. «Сказка о Емеле-дурачке» вышла в 1833 г. в альманахе «Новоселье». «Сказка о воре и бурой корове» – в т. 5 (№ 9) «Библиотеки для чтения» за 1834 г. «Иван Лапотник» был помещен в мартовский номер «Московского наблюдателя» 1835 г. «Сказка о нужде, о счастии и о правде» вышла в т. 9 (№ 4) «Библиотеки для чтения» в 1835 г., а «Сказка о Георгии Храбром и о волке» – в т. 14 (№ 2) за 1836 г. «Ведьма» была помещена в «Литературные прибавления к «Русскому инвалиду» (№ 5 за 1837 г.). Все остальные произведения в первый раз увидели свет на страницах «Былей и небылиц».

Практически сразу после опубликования в цикле некоторые сказки из его состава выходят в периодике. Так, «Сказка о Морозе Снеговиче и о двух купцах, родных братьях», которая является третьим вставным сюжетом сказки «О Милонеге...», появилась в № 24 «Литературных прибавлений к «Русскому инвалиду» за 1835 г. В примечании к тексту писатель констатировал связь этого произведения с уже опубликованным. «Иван Лапотник» появился в № 17 «Литературных прибавлений к «Русскому инвалиду» за 1836 г.

Не вошла в «Были и небылицы» сказка, созданная во второй половине 1830-х гг. – «О бедном Кузе Бесталанной Голове

и о переметчике Будунтае» (№ 17 «Литературных прибавлений к «Русскому инвалиду» 1836 г.), а также написанная примерно в 1829 г., но опубликованная только во второй половине XX в. остросатирическая сказка «Сила Калиныч».

Анализ исследований по теме. Жанрово-стилевые особенности прозаических литературных сказок В.И. Даля в литературоведении достаточно хорошо изучены. Так, в работе В.А. Гофмана (1926 г.) демонстрируется неприятие стилистической работы В.И. Даля-сказочника, а именно механического смешения языковых стилей и приемов [1]. Своеобразно продолжила работу В.А. Гофмана о стиле написанная В.П. Скобелевым глава коллективной монографии «Поэтика сказа» (1978 г.). Вслед за В.Ю. Троицким (его работы 1964 г., 1979 г. [2, с. 145; 3, с. 181–184]) ученый определил стиль сказок В.И. Даля как фольклорную стилизацию, в которой раскрывается надындивидуальное народное сознание и мироощущение [4, с. 54–61]. В 1853 г. Н.Л. Степанов отметил сочувственный интерес автора к жизни народа, сатиричность его произведений 1830-х гг., вместе с тем указав на отсутствие в них демократизма вследствие политической ограниченности В.И. Даля. По мнению исследователя, в сказках писателя стилизация просторечья и диалектных говоров, чрезмерно уснащенная паремиями, приводит к «словесному штукарству, бесцельному балагурству, засорению языка диалектными и жаргонными словечками» [5].

В диссертации А.М. Скробовой (1950 г.) впервые были названы основные принципы обработки В.И. Далем фольклорных сказок [6], которые конкретизировались в работе И.П. Лупановой [7], во вступительной статье к изданиям избранных произведений автора советского периода Л.П. Козловой [8], в научных биографиях В.И. Порудоминского [9, с. 127–128] и М.Я. Бессараб [10, с. 65–76], а впоследствии – в исследованиях З.И. Власовой [11, с. 341–346], Т.Г. Леоновой [12, с. 124–141], К.Г. Тарасова [13], Л.П. Коваленко [14], Е.И. Нещерет [15], Л.В. Дерезы [16; 17, с. 144–164; 18], Г.В. Шередеки [18]. Характерными особенностями далевских сказок названы сатиричность, философичность, быто- и нравоописательность, сложность композиционного построения, использование обиходно-бытовой речи, обилие паремиологического материала, совмещение различных стиливых пластов и так далее. Особый вклад в изучение сказок В.И. Даля внесла монография И.П. Лупановой «Русская народная сказка в творчестве писателей первой половины XIX в.», имеющая прежде всего источниковедческое значение. Автор выявила лубочные источники далевских литературных сказок и некоторые устные фольклорные.

Анализ цикла В.И. Даля «Русские сказки...» 1832 г. был дан в исследованиях Ю.П. Фесенко [19, с. 69–98] и К.Г. Тарасова [20; 21]. Нами изучены сказки цикла «Были и небылицы» [22]. Ю.П. Фесенко впервые рассмотрел «пятюк первый» как ориги-

нальний авторський цикл літературних сказок [19, с. 69–98]. Учений вважає, що паремії і різні «цитати» в ньому ввійшли в ідеальну художню систему. Він розглядає образ сказочника, особливості трансформації народних сказочних сюжетів, специфіку народності, втілену в «п'ятку першого», а також принципи давньоруської циклізації. К.Г. Тарасов в дисертації і навчальному посібнику визначає вплив «п'ятки першого» на пізніше творчість В.І. Далея, місце, займає цикл в російській літературі XIX в., розглядає прислів'яно-поговорочний матеріал «п'ятки першого» з точки зору його використання і смислової навантаженості [21]. В нашій монографії проведено дослідження принципів і прийомів з'єднання жанрів і стилів в казках «Билей і небилей», показана значущість авторських жанрово-стильових новацій для сучасної В.І. Далею російської літератури, розглянуті способи обробки фольклорних і літературних джерел, особливості «цитатування» письменником творів класическої літератури [22]. Фактично в цій роботі вперше говориться про значущу трансформацію В.І. Далея сказочних фольклорних сюжетів, про різноманітність підходів до їх обробки в кожному випадку. В результаті ці ідеї були розвинуті в інших наших роботах: розглядалися новелістичність казки «Іван Лапотник» [23; 24], сатиричність і скоморошество «Емелі» [25], зближення сюжетів былини, казки, духовного стиха і інших жанрів в «Ілье Муромці» з сюжетами предань і легенд [26]. О.В. Захарова жанр давньоруської казки «Ілья Муромец» визначила як складне взаємодія казки, былини, давньоруської повісті і житія. Твір включає в себе притчу, предання, поговорки. Однак сюжет, характеристику головного героя (слідоватньо, і жанр твору) визначає хронотоп. О.В. Захарова називає казку пасхальною повістю [27].

Таким чином, аналізу жанрової специфіки давньоруських літературних сказок присвячено велику кількість досліджень. Однак до нинішнього часу серед учених спостерігаються значущі коливання в оцінці новаторства способів обробки В.І. Далею фольклорних джерел.

Ціль статті – охарактеризувати жанрові модифікації прозаїчної літературної казки в творчестві автора.

Изложение основного материала исследования. В давньоруських прозаїчних літературних казках виявляються нові для російської літератури початку 1830-х гг. підходи до обробки матеріалів усного народного творчтва. Вони направлені на втілення ідеї народності (розуміючої як підкреслений демократизм героя, утвердження невичерпної талановитості простого російського чоловіка і так далі), пов'язані з насиченням тексту пареміями, широким введенням розмовних і просторечних лексических одиниць і тому подібного [22, с. 38–66]. Ціль письменника – передати особливості менталітету нації, відтворити національну картину світу в літературному творі теми художніми засобами, які вироблені в фольклорі цієї народності [22, с. 56–57]. Літературність же давньоруського тексту (і одночасно втілення світогляду письменника, художньо-естетических принципів) характеризується вибором сюжетів сказочного фольклору і специфікою контамінацій, художніми засобами і прийомами, використовуваними при обробці сюжетів. Черги літературності проявляються також в тому, що фантастическі події в казках В.І. Далея іноді співпадають з сучасністю («Ілья Муромец»), дані вказівки на події з життя самого автора (присвячення, примітки в

казках «п'ятка першого», «О Георгии Храбром и о волке»), в окремих казках посилюється новелістическе початок («Жид и цыган», «Іван Лапотник»). Для органічного поєднання вказаних фольклорних і літературних рис в авторській казці В.І. Далея створюється образ сказочника, який має два лика: простолюдного розповідача і освіченого оповідача.

Жанрова матриця літературної казки В.І. Далея має фольклорно-міфологічну основу. Письменник розробляв традиційні сюжети, мотиви, образи і поетическі засоби, джерела яких знаходяться в усному народному творчестві і міфології. Відповідно, в творчестві В.І. Далея можна виділити три основні жанрові різновидності літературної казки, які відповідають типології сказочного жанру в фольклорі: чарівну, соціально-життєву і казку про тварин. В ієрархії літературних сказок В.І. Далея домінуючими різновидностями є чарівна і соціально-життєва казки.

Фольклорні сюжети соціально-життєвих сказок покладені в основу оригінальних авторських творів: «О Шемякином суде», «Новинка-диковинка», «О походженнях черта-послушника...», «Про жидів і про цыгана», «О ворі і бурій корові», «Іван Лапотник», «Сила Калинич». Жанрове зміст соціально-життєвих сказок В.І. Далея – зображення реальної середовища, суспільних і родинних стосунків, повсякденного життя людей. Героями цієї різновидності сказочних творів автора стали люди (переважно з демократическої середовища), в образах яких акцентовані суспільні і моральні якості.

Велику роль в соціально-життєвих казках В.І. Далея грають авантюрно-приключескі елементи, в результаті чого можна виділити таку модифікацію жанру, як новелістическа (або авантюрна) казка («Новинка-диковинка», «О Шемякином суде», «Про жидів і про цыгана», «О ворі і бурій корові» і інші). По критерію жанрової модальності серед соціально-життєвих сказок В.І. Далея переважають твори з юмористическим і сатирическим пафосом, тягнучі до такого специфіческого типу оповідання, як «казка скомороха». Відповідно, в творчестві В.І. Далея можна виділити таку жанрову модифікацію, як сатирико-юмористическа казка («О Шемякином суде», «Новинка-диковинка», «О походженнях черта-послушника...» і інші). Соціально-життєві казки В.І. Далея взяли в себе ознаки не тільки народних, але і літературних жанрів, що дозволяє виділити (по критерію дифузності) такі модифікації в творчестві письменника, як казка-повість, казка-притча [24; 22, с. 32].

Домінування фантастических елементів характеризує чарівні казки В.І. Далея «О Иване, Молодом сержанте...», «О Роговолоде и Могучане...», «О Строевой дочери...», «О Емеле-дурачке», «Ведьма», «О Кузе, Бесталанной Голове...». В чарівних казках В.І. Далея використовує традиційні фольклорні елементи: зустріч героя з чарівними істотами, використання чарівних предметів; невичерпність хронотопа, в якому відбувається дія; наділення героїв чудесними властивостями і здібностями; ситуацію випробування герою подібну. Використання форм солдатського фольклору (тип героя, сюжетні схеми і інше) вплинуло на таку модифікацію чарівних сказок В.І. Далея, як солдатська казка (наприклад, «О Иване, Молодом сержанте...» і інші). Елементи солдатського фольклору опинилися і в соціально-життєвих казках, серед яких також є солдатська казка («Сила Калинич»).

В целом для творчества В.И. Даля характерно взаимопроникновение разновидностей и модификаций сказок. Например, богатырский модус введен в сказки «О Милонеге...» и «Илья Муромец», а элементы фантастики и композиционный прием путешествия – в социально-бытовую сказку «О похождениях черта-послушника...».

Характер жанровой модальности в волшебных сказках В.И. Даля изменяется в зависимости от авторской позиции. В сказках «Илья Муромец», «О Роговолоде и Могучане...» преобладает героический пафос. В них созданы образы национальных богатырей. Волшебная сказка «О Стреловой дочери...» пронизана глубоким лиризмом и сочувствием к бедной девушке-сироте.

Сказка о животных («Сказка о Георгии Храбром и о волке») в творчестве В.И. Даля значительно отличается от фольклорного источника. В ней проявляются элементы легенды, а жанровый смысл основывается на сочетании фольклорных и мифологических, христианских и языческих мотивов. В произведении появляется бог животных – Георгий Храбрый, который вобрал в себя черты легендарной личности и героя библейских сюжетов (Святой Георгий). Впрочем, в сказке В.И. Даля значительно усилен сатирический пафос, ведь за образом Георгия Храброго скрыты чиновничество, бюрократическая система России. Проблемы волка в произведении не решаются, поэтому в финале он стал мошенником и разбойником. Во второй редакции произведения появилось авторское примечание о совместном путешествии В.И. Даля и А.С. Пушкина по местам Пугачевского восстания, поэтому сказочный конфликт между животными в сознании читателей вызывал ассоциации с общественными противоречиями, которые привели к известным историческим событиям. Сюжет о поисках правды бедным волком приобретает философско-сатирическую окраску, что позволяет квалифицировать жанр сказки как модификацию сказки-легенды и сказки-притчи.

Для далевского сказочного творчества характерны сложные по композиции произведения, в которых происходит контаминация фольклорных сюжетов. Так, в «Сказке о Милонеге...» органично соединяются богатырская и бытовая разновидность фольклорной сказки, а также сентименталистская новелла и «восточная» притча, которые не имеют отношения к народной культуре [28, с. 45–47; 29; 22, с. 32]. В «Сказке о нужде, о счастии и о правде» волшебная и бытовая разновидности народной сказки контаминируются со сказкой-легендой [29], при этом в целом жанр произведения тяготеет к таким литературным жанрам, как философская сказка и сказка-притча.

«Разукрашивание» повествования пословицами и поговорками не является основным и универсальным способом обработки В.И. Далем фольклорных сказочных сюжетов. В одних сказках пословицы и поговорки одиночны, в других они вводятся рядами и блоками. В целом удельный вес и роль паремнологического материала в повествовании зависит от особенностей авторской идейно-художественной интерпретации фольклорного сказочного сюжета. Также нужно говорить о преемственности и эволюции подходов В.И. Даля к обработке фольклорных сюжетов от цикла «пяток первый» к «Былям и небылицам». Во втором цикле только в двух сказках писатель повторяет начатое в «Русских сказках...» 1832 г. экспериментальное введение пословично-поговорочного материала («Сказка о Морозе Снеговиче...» из «Милонег», «О нужде...»), во всех же остальных произведениях наблюдается единичное употребление паремий. В дальнейшем автор больше не пользовался подобным приемом.

С помощью умело подобранного и выстроенного пословично-поговорочного материала в литературных прозаических сказках В.И. Даль апеллирует к культурно-национальному самосознанию народа, поскольку в языке закрепляются и фразеологизируются именно те образные выражения, которые ассоциируются с культурно-национальными эталонами, стереотипами, мифологемами и прочим и которые при употреблении в речи воспроизводят менталитет, характерный для той или иной общности.

Выводы. Наиболее продуктивным жанром в творчестве В.И. Даля 1830-х гг. стала литературная сказка. Как и писатели-романтики, Казак Луганский исследовал в этом жанре основы народного бытия. В течение десятилетия В.И. Даль написал 16 оригинальных прозаических сказочных произведений, которые отразили связь с традицией и новаторство писателя в жанре сказки. В иерархии сказок автора доминируют волшебная и социально-бытовая сказки. На основе волшебной сказки В.И. Даль создал богатырскую модификацию жанра, а на основе социально-бытовой – новеллистическую (авантюрную), юмористическую, сатирическую, сатирико-юмористическую модификации. Сказка о животных в наследии автора соединила в себе признаки сказки-притчи и сказки-легенды. Жанрово-стилевое своеобразие сказок В.И. Даля определяется разнообразной обработкой сюжетов народных сказок, включением в текст паремнологического материала, что способствовало постижению самобытности национального характера, психологии, культуры и языка народа.

Разновидности и модификации далевской литературной сказки тесно связаны с фольклором и мифологией. Творчество В.И. Даля-сказочника отличается от опытов современников разработкой литературно-фольклорного типа авторской сказки. Художник слова обработал не известные ранее фольклорные сюжеты, в том числе солдатские сказки, ввел в литературную сказку новые образы из народа (например, образ матроса), воплотил гомодиегетическую форму наррации в гомодиегетической или гетеродиегетической ситуации (сказ). Все это способствовало воссозданию в далевских литературных сказках национального образа мира.

Перспективой исследования прозаического сказочного творчества Казака Луганского является изучение творческой истории текстов с использованием их черновых редакций и набросков.

Литература:

1. Гофман В.А. Фольклорный сказ Даля / В.А. Гофман // Русская проза. – Л.: Academia, 1926. – С. 232–261.
2. Троицкий В.Ю. Стилизация / В.Ю. Троицкий // Слово и образ: сб. ст. – М.: Просвещение, 1964. – С. 164–194.
3. Троицкий В.Ю. Художественные открытия русской романтической прозы 20–30-х гг. XIX в. / В.Ю. Троицкий; отв. ред. Н.М. Федь. – М.: Наука, 1985. – 279 с.
4. Мущенко Е.Г. Поэтика сказа / Е.Г. Мущенко, В.П. Скобелев, Л.Е. Кройчик. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1978. – 287 с.
5. Степанов Н.Л. В.И. Даль / Н.Л. Степанов // История русской литературы: в 10 т. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1941–1956. – Т. 6. – 1953. – С. 549–551.
6. Скробова А.М. Раннее творчество В.И. Даля (30–40-е гг. XIX в.): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.01 «Русская литература» / А.М. Скробова. – М., 1950. – 20 с.
7. Лупанова И.П. Сказочник Казак Луганский / И.П. Лупанова // Лупанова И.П. Русская народная сказка в творчестве писателей первой половины XIX в. / И.П. Лупанова. – Петрозаводск: Изд-во ПГУ, 1959. – С. 336–381.

8. Козлова Л.П. В.И. Даль / Л.П. Козлова // Даль В.И. Избранные произведения / В.И. Даль. – М. : Правда, 1987. – С. 3–16.
9. Порудоминский В.И. Даль, 1801–1872 гг. / В.И. Порудоминский. – М. : Молодая гвардия, 1971. – 384 с.
10. Бессараб М.Я. Владимир Даль. Книга о доблестном гражданине России и великом борце за русский язык / М.Я. Бессараб. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Современник, 1972. – 288 с.
11. Власова З.И. В.И. Даль / З.И. Власова // Русская литература и фольклор (первая половина XIX в.). – Л. : Наука, 1976. – С. 338–360.
12. Леонова Т.Г. Русская литературная сказка XIX в. в ее отношении к народной сказке (поэтическая система жанра в историческом развитии) / Т.Г. Леонова. – Томск : Изд-во ТГУ, 1982. – 198 с.
13. Тарасов К.Г. Поиски исконных основ национальной культуры в творчестве В.И. Даля (на материале «Пятка первого») / К.Г. Тарасов // Материалы Вторых международных Измайловских чтений, посвященных 200-летию со дня рождения В.И. Даля (25–27 октября 2001 г.). – Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2001. – С. 80–85.
14. Коваленко Л.П. Поэтика русского фольклора в сказках В.И. Даля / Л.П. Коваленко // Владимир Иванович Даль и современные филологические исследования : сб. науч. работ. – К. : ИПЦ «Київський університет», 2002. – С. 32–35.
15. Нещерет Е.И. Экспрессивные элементы в сказках В.И. Даля / Е.И. Нещерет // Владимир Иванович Даль и современные филологические исследования : сб. науч. работ. – К. : ИПЦ «Київський університет», 2002. – С. 53–56.
16. Дереза Л.В. Російська літературна казка першої половини XIX століття в системі жанрів романтизму : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська література» / Л.В. Дереза. – Сімферополь, 2005. – 41 с.
17. Дереза Л.В. Романтизм и русская литературная сказка первой половины XIX века / Л.В. Дереза. – Полтава, 2003. – 205 с.
18. Дереза Л.В. Специфика литературной сказки в творчестве В.И. Даля / Л.В. Дереза, Г.В. Шередека // Наследие В.И. Даля в контексте общечеловеческих национальных ценностей : матер. Девятых междунар. Далевских чтений. – Луганск : Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2005. – С. 136–145.
19. Фесенко Ю.П. Проза В.И. Даля: творческая эволюция / Ю.П. Фесенко. – Луганск ; СПб. : Альма-матер, 1999. – 262 с.
20. Тарасов К.Г. Сказочный цикл В.И. Даля «Пяток первый»: проблема сказа : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / К.Г. Тарасов. – Петрозаводск, 1998. – 19 с.
21. Тарасов К.Г. Художественные тенденции цикла В.И. Даля «Пяток первый» : [учеб. пособие] / К.Г. Тарасов. – Петрозаводск : Изд-во ПетрГУ, 2007. – 108 с.
22. Юган Н.Л. Художественная специфика цикла В.И. Даля «Были и небылицы» : [монография] / Н.Л. Юган. – Луганск : Альма-матер, 2006. – 263 с.
23. Юган Н.Л. Особенности конфликта и характеристики героев в сказке В. Даля «Иван Лапотник» / Н.Л. Юган // Сучасні наукові дослідження – 2006 : матер. II міжнар. наук.-практ. конф. (20–28 лютого 2006 р.). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – Т. 40 : Філологічні науки. – С. 39–41.
24. Юган Н.Л. Трансформация фольклорного сюжета в сказке В. Даля «Иван Лапотник» / Н.Л. Юган // Wyksza cenie i nauka bez granic – 2005 : матер. II Miedzynarodowej naukowe-praktycznej konferencji (19–27 grudnia 2005 r.). – Przemysl ; Praha : Nauka I studia ; Publishing house Education and Science s. r. o., 2005. – Т. 24 : Filologiczne nauki. – Р. 21–23.
25. Юган Н.Л. Авторская обработка фольклорного сюжета в сказке В. Даля «О Емеле-дурачке» / Н.Л. Юган // Слобожанщина – Донбасс : науч.-метод. сб. филол. работ. – Луганск : Альма-матер, 2006. – Вып. 5. – С. 32–42.
26. Юган Н.Л. Легенды и предания в сказке В. Даля «Илья Муромец» / Н.Л. Юган // Дні науки – 2005 : матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. – Т. 44 : Філологічні науки. – С. 62–64.
27. Захарова О.В. «Илья Муромец. Сказка Руси богатырской» В.И. Даля (проблема жанра) / О.В. Захарова // Евангельский текст в русской литературе XVIII – XIX вв. Цитата, реминисценция, мотив, сюжет, жанр : сб. науч. трудов. – Петрозаводск : Изд-во ПГУ, 1998. – Вып. 2. – С. 283–294.
28. Юган Н.Л. Сказочная сюжетика «Былей и небылиц» В.И. Даля и фольклор / Н.Л. Юган // Далевский сборник. – Луганск : Альма-матер, 2001. – С. 43–48.
29. Юган Н.Л. Традиции мировой просветительской литературы в сказке В.И. Даля «О Милонеге» / Н.Л. Юган // Науковий потенціал світу – 2004 : матер. I міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 2004. – Т. 68. – С. 74–76.

Юган Н. Л. Жанрові модифікації прозових казок В. І. Даля – Козака Луганського 1830-х рр.

Аногація. В ієрархії казок автора домінують чарівна й соціально-побутова казки. На основі чарівної казки В.І. Даль створив богатырську модифікацію жанру, а на основі соціально-побутової – новелістичну, гумористичну, сатиричну, сатирико-гумористичну модифікації.

Ключові слова: жанр, жанрова модифікація, казка, легенда, паремія.

Yugan N. The Genre modifications of V. I. Dahl's tales of the Cossack Lugansky in 1830s

Summary. On the basis of the fairy tale, V.I. Dahl created a heroic modification of the genre, as well as, on the basis of the social and cosy tale novelistic (adventurous), humorous, satirical, humorous satirical modifications were generated.

Key words: genre, genre modification, tale, legend, paremic.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ.
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

*Смушак Т. В.,
асистент кафедри французької філології
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»*

ІМАГОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КИЄВА В АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ТВОРЧОСТІ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ ТА ІРЕН НЕМИРОВСЬКИ

Анотація. У статті компаративно розглядається імагологічний вимір Києва початку ХХ століття в автобіографічній творчості Наталени Королевої та Ірен Немировськи, типологічно аналізуються художньо-автобіографічні методи зображення авторами власної індивідуально-історичної реальності.

Ключові слова: імагологія, Київ, ретроспекція, автобіографічна повість, автобіографічний роман.

Постановка проблеми. На основі категорії пам'яті в автобіографічному творі формуються образи, за допомогою яких письменник художньо оформлює зміст свого життя. Часопростір є індивідуальним, відтвореним за схемою авторського життя, становлячи окрему художньо трансформовану структуру. При цьому автобіографічний часопростір не зводиться до відтворення суті тільки окремого людського життя, а набуває масштабнішого значення, оскільки на фоні одного персонажа, що базується на досвіді автора, розгортається всезагальна система просторового існування. Таким чином постають літературні образи міст, країн, народів, етносів на тлі історичних, соціальних та культурних умов окремих (залежно від представленого часу) епох.

Для кожного народу, як відзначає Д. Наливайко, «становить неабиякий інтерес, як його життя й історія сприймалися іншими народами, як ними оцінювалися і трактувалися» [3, с. 4]. Особливо цікавить компаративний погляд на однотипне часопросторове моделювання різнонаціональними авторами. Дослідження подібностей та відмінностей у рецепції тотожних імагологічних явищ різними літераторами розширює параметри формування цілісного образу міста, країни, народу на визначеному етапі історичної еволюції.

Виклад основного матеріалу дослідження. В автобіографічній повісті «Без коріння» Наталена Королева (українська письменниця іспанського походження) проектує особисту історію в реальний часопростір на основі переосмислення суспільно-політичних та культурних подій у Києві 1905–1906 років (видозміненому автопортрету Наталени Королевої (1888 рік народження): Ноель на початку твору сімнадцять років, рік вона навчалась у київському Інституті шляхетних дівчат). В автобіографічному романі «Вино самотності» крізь призму дитячої душі Елен Ірен Немировськи (французька романістка, родом з України) репрезентує не лише себе, але й Київ 1911–1913 років (у 1903 році письменниця народилася, київські події у «Вині самотності» беруть початок із восьмиріччя головної героїні й завершуються її десятиліттям). Українська та французька авторки, що художньо пов'язують індивідуальну історію з Києвом початку ХХ століття, наче обмінялись особами: Наталена Королева спостерігає київську дійсність очима іноземки (іспанки, яка вперше (у свідомому віці) прибула до Києва), Ірен Немировськи

окреслює свій життєвий шлях на першій Батьківщині, – Україні, зокрема в місті Києві.

Ретроспективний погляд Наталени Королевої та Ірен Немировськи у власний суб'єктивно-психологічний часопростір, що охоплює період їх духовного становлення, розвитку, зародження в них осмисленого художнього світовідчуття (події в «Без коріння» (1936 рік) та «Вині самотності» (1935 рік) ретроспективно віддалені від часу їх творчого укладу), пропонує, отже, дві (різні за національним духом) моделі сприйняття Києва із часовим колоритом епохи початку ХХ століття.

Зіставному відтворенню імагологічної реальності в «Без коріння» та «Вині самотності» сприяють праці дослідників, присвячені питанням імагології (Д. Наливайко, С. Андрусів, І. Дзюби, В. Будного, М. Ільницького), історії Києва початку ХХ століття (В. Шевчука, М. Тараненка, С. Крупчан, Т. Крупчана), а також здобутки вітчизняних та зарубіжних літературознавців та критиків, які займалися дослідженням писемного спадку письменниць (І. Голубовської, О. Мишанича, Ю. Пелешенка, Р. Федорів, В. Шевчука, І. Голубовської, Г. М'яловського, М. Рубінс, О. Філіппона, П. Льєнарда та інших).

В історичному розрізі початок ХХ століття на Київщині, художньо осмислений у «Без коріння» та «Вині самотності», – період підневільного перебування її земель у складі Російської імперії. Адміністративне місцеве керування здійснювалось тоді генерал-губернатором, призначеним царем, який був наділений усіма цивільними, державними та військовими правами. У працях істориків зафіксовано різнобічні бачення ходу тодішніх подій. Це допоможе глибше осягнути політичну та соціокультурну ситуацію літературно представленого середовища.

Знайомство Ноель (після дванадцяти років виховання в монастирському пансіоні у Франції) та її подруги-французьки Асту з Київщиною розпочалось із моменту їх прибуття на столичний залізничний вокзал. Як один із головних залізничних пунктів царської імперії київський перон, який за здогадами Ноель та Асту мав бути схожим на звиклі їм європейські відповідники, виглядав, проте, украй занедбаним: «Коли то дійсно був перон – той горбатий і подірваний, брудний поміст, укритий мокрою сніговою кашею...» [2, с. 47].

Неналежні соціоумови тогочасного Києва, помітні й з огляду індивідуальної об'єктивно-атрибутивної дійсності Ірен Немировськи. Увага восьмирічної Елен, що спроектована на рутинну домашню обстановку, мимовільно концентрується на занедбаному стані локального простору її батьківського дому: «Скоцюрбившись на своєму стільці, восьмирічна Елен роздивлялась акації на залитому місячним сяйвом подвір'ї. Подвір'я було занедбане, брудне, але засаджене деревами й квітами, наче сад» [4, с. 10].

Пам'ять, як основний рушій автобіографічного дискурсу, може розгортатися не лише мимовільно (як у поданому вище

прикладі), але буває й усвідомленою. Відповідно до авторського задуму у «Вині самотності» виокремлюються осмислені характеристики суспільної пригніченості, породженої епохою суворого підпорядкування догматам Російської імперії: «Тиша цього сонного провінційного міста, що загубилося на російських просторах, гнітила, наганяючи глибоку тугу. <...> Десь на сільській дорозі лунає пісня, яку раптом заглушує сварка, вигуки, тупіт жандармських чобіт, вереск п'яної жінки, яку тягнуть за волосся до відділка... І знову тиша...» [4, с. 12].

Наталена Королева усвідомлювала, що соціальна складова не може бути від'ємною від контексту тогочасного Києва. Перші сторінки «Без коріння» присвячено авторським характеристикам зовнішнього вигляду зубожілого місцевого населення («Бо ж коридори вагонів наповнились бородатими, брудно одягненими людьми, що кинулись хапати речі подорожніх» [2, с. 46]), його незрозумілої для європейців поведінки («Вони мали з собою подушки, скрині, навіть бляшаний посуд та кілька маленьких, неохайних дітей» [2, с. 47]). Контрастним є порівняння простолюду із заможною київською знаттю, до якої належала й українська родина Наталени Королевої. Прикладом послужить художня інтерпретація моменту прибуття Ноель до батьківського дому: «У передпокою на Ноель накинута ціла юрба слуг: кожний помагав або намагався допомогти при роздяганню» [2, с. 49].

Ірен Немировська, що теж походила із заможної сім'ї (єврейської), у дитинстві не зазнала матеріальних нестатків. У «Вині самотності» романістка детально змальовує розкішний інтер'єр своєї київської оселі: «Вітальня була оббита бавовняною тканиною, що імітувала шовк. <...> Цю грубу тканину, що пахла клеєм і фруктами, ткали на фабриці, де управителем був Кароль, селянки шили собі з неї святкові сукні й хустки. Але меблі були з Парижа, із Сент-Антуанського передмістя...» [4, с. 17]. Соціальне горе сільських родин восьмирічна дівчинка могла спостерігати з вікон будинку. Ось фрагмент із спостереженої трагічної реальності, що навки втерся у її пам'ять: «Під вікном поволі сунув один-єдиний фіакр, у якому сиділа жінка, притискаючи до себе дитячу домовину, ніби це був клунок із білизною: таким чином простий люд економив на похоронах. Обличчя жінки було безтурботне, вона лузала соняшникове насіння й усміхалася, радіючи, безперечно, що тепер треба годувати на одного рота менше й уночі слухати на один голос менше» [4, с. 18].

Поневіряння місцевого простолюду Наталена Королева осмислює низкою щиросердних бесід Ноель із сільською дівчиною Тайоною. Сум'яття в душі Ноель викликають слова Тайоні про те, що немає в селі лікарів, «черниць-жалібниць», шпиталів. Вона ж уявляла собі українське село «на взірць якогось Pierre-Latte у департаменті Дром чи Високих Піренеях» [2, с. 193]. З великим здивуванням слухає вона розповіді Тайоні про стан сільської медицини: «Бо у нас, коли баба Параска застудиться, то вже кашлятиме до самої смерті. <...> А вже про породіль – нічого й казати. Страшно у нас на селі...» [2, с. 192–193].

Вписана в межі дитячого світосприйняття Елен проблема меднагляду за станом здоров'я жителів Києва постає у «Вині самотності» опосередковано. Легку огиду відчула Елен, спостерігаючи за процесією прочан, які в спекотні літні дні проходили парковою вулицею: «Ширячи сморід немитого тіла й болячок, вони йшли, голосно співаючи гімни й збиваючи хмари жовтої пилюки» [4, с. 46]. З позицій наратора Ірен Немировська заглянула в майбутнє й розповіла про наслідки такого дійства: «Щороку цієї пори слідом за юрбами паломників містом прокочувалися спустошливі епідемії» [4, с. 47].

Занепад у сфері сільської медицини українська белетристка тлумачить словами Тайоні, майбутнього медика: «Треба вміти підійти до селянина, а особливо – до селянки. Треба насамперед уміти заговорити по-їхньому, викликати у них, затурканих, скривджених, підзорливих, – довір'я й приязнь» [2, с. 193]. Відомо, що «наприкінці XVIII ст. у Росії та Україні знать (дворянство) відокремилась від черні (козаків, селян) життєвими звичаями, освітою, манерами та мовою, спрямовуючи повсякденне спілкування на європейський – німецький чи французький – лад» [7, с. 158].

Французьку мову можна було почути в київському домі Наталени Королевої, нею бездоганно володіла не лише письменниця, але і її батько, лакей Еміль. В Інституті шляхетних дівчат нею розмовляла товаришка Катря, класовими дамами були французьки й німкені, спеціально запрошені до вихованок. Усе це закарбовано в життєписі «Без коріння». На сторінках «Вина самотності» Ірен Немировська також актуально посвідчує престижний статус французької мови та французьких манер. Французькі газети читав дідусь Георгій Софронов, мати за вечерею гортала модні журнали, надіслані з Парижа, французької мови й манер вчила Елен гувернантка-парижанка Мадемуазель Роза: «Елен йшла Парижем у червонуватих сутінках о шостій вечора... І з гордістю думала: «В Росії вони не зрозуміли б тамтешньої мови. Не знали б, що думає торговець, кучер, селянин... А я знаю...» [4, с. 54].

Рубежем, що ставав на заваді порозуміння селян зі знаттю, була й панівна московська мова («Маруся не хоче говорити ні по якому, тільки по-українському, або, як тут усі говорять, по-малоросійському» [2, с. 194]), зовнішній вигляд, звичаї, психологія: «Ми здалеку їх розпізнаємо. – І вона (Тайоня) почала викладати, яка різниця між москалями та українцями в мові, вигляді, звичаях, психології. Оцінка в усіх напрямках була негативна для москалів» [2, с. 193–194]. Ноель запитала в селян: «Чому ви самі говорите їхньою мовою?». У відповідь на це питання вона почула: «Мушу!», «Мусимо!». Адже «панування російської мови в канцеляриях, судах і побутовому спілкуванні заможної верхівки змушувало користуватися нею й ту частину українського населення, яка намагалася зберегти свою національну культуру» [5, с. 363].

Загалом негативні судження Наталени Королевої отримує вся тогочасна підросійська освітньо-виховна система. Порада вчителя історії Володимира Зеноновича («Але, мила панночко, не забувайте ж, що тут – не Франція. І не забувайте цього не тільки тут, але й потім, поза стінами інституту. Бо ж, повторюю вам як ваш учитель, багато ми не знаємо, не хочемо і... не можемо знати» [2, с. 119]) неабияк стривожила Ноель, а до цього, – постійна муштра й заборони, неприйняття католиків за своїх («Москалі ніколи не можуть прийняти католика «за свого» [2, с. 122]) цілковито її відчувували.

Навколишній світ Ноель починає сприймати в протиставленні його далекому сонячному французькому Півдню. Справді контраст між ясным її усміхненим Півднем і тим, що бачила тут, сильно вражав: «Здавалося, що її вирвали з життя, повного сонця, надій, можливостей і обіцянок, щоб закопати без жалю живою в могилу...» [2, с. 52]. Для Елен, яка щороку їздила до Франції з матір'ю та мадемуазель Розою, найбільшим щастям було знову бачити Париж. Протягом кількох місяців вона жила, як її французькі однолітки. Бути схожою на них, постійно мешкати в одному із затишних паризьких кварталів – вершина її мрій: «Не трястися п'ять діб у вагоні, вертаючись до цієї варварської країни (України), де вона зовсім не почувалась як удома... Зрештою вона погодилася б навіть бути донькою крамаря з вулиці біля Ліонського вокзалу...» [4, с. 53].

Усупереч негативним конотаціям політичної та соціокультурної ситуації у Києві, його образ у творчій перцепції Наталени

Королевої та Ірен Немировські несе в собі контрастні враження: поєднує песимістичне з оптимістичним, негативне з позитивним. В. Будний та М. Ільницький зазначають: «Літературні етнообрази, що хитаються між полюсами «свого» і «чужого», можуть мати забарвлення сентиментальне чи іронічне, комічне чи трагічне, але ніколи не є однозначно негативними чи позитивними внаслідок риторичної природи літературного тексту, багатозначності образу» [1, с. 383].

Негативні інтерпретації соціального контексту в «Без коріння» відступають з уведенням у дії простих громадян. Саме вони втілюють щиросердність та доброту українського народу: «Вони бо прості й безпосередні, мабуть, і в добрі, так само, як і в злі» [2, с. 193]. Сільська дівчина Маруся, наперекір суворим царським законам, віддано береже народні українські традиції. На Святвечір готує кутю, докладно розповідає Ноель та Луїзі як відбуваються Різдвяні свята в селах, співає колядки. Тайоня, вислухавши розповіді Ноель про вчинки Марусі, детермінує: «Маруся – це наша стихійна сила, дужа, повна життєвої енергії, здібна до всього доброго, але оспала, чи, певніш, іще не пробуджена...» [2, с. 195].

Через згадки Наталени Королевої про топоси, що справді існували в межах об'єктивної реальності, можемо відтворити окремі вулиці, квартали, архітектурні об'єкти тогочасного Києва. Місцевість Липки, на вулиці Інститутській якої був розташований Інститут шляхетних дівчат (нині його споруда znana як Міжнародний центр культури), письменниця картографує з особливою точністю. Вихованкам закладу дозволялось здійснювати прогулянки Липками одним визначеним маршрутом, який і представила автор.

Проходили спочатку повз інститутську канцелярію та помешкання інспектора, потім дорога вела попри державний банк, на протилежному боці вулиці виднілась резиденція генерал-губернатора «Юго-Западново Края» (резиденція генерала Драгомирова у венеціанському стилі), далі тягнулись плоти приватних садів (вулиця Інститутська). Згодом була Катеринська вулиця (сьогодні Липська) з маленькою церковнею св. Олександра, яка переходила у вулицю Олександрівську (включала тоді сучасні вулиці Михайла Грушевського та Петра Сагайдачного, а також Володимирський узвіз), яку з одного боку, у верхній її частині, оточували красиві сади. З долини вулиця Олександрівська починалася Купецьким садом (нині Хрещатий сад), де влітку грала першорядна симфонічна оркестра й переходила до «Царського саду» (новітня назва Миський сад), що межував із «Палацовим» (Маріїнський палац), «у якому стояв царський палацик на випадок «високого» приїзду «августейших» гостей до Києва» [2, с. 83]. Закінчувалися ці сади Маріїнським парком. За словами белетристики, він був гарний не тільки своїм положенням та укладом, але й зразковим порядком.

На відміну від своєї української сучасниці, французька романістка не називає жодного топоса, крім вказівки миського парку (теперішній Миський сад, що знаходиться між Маріїнським та Хрещатим парками). Монтує в основному площину сприйняття обраного місця – його емоційну чуттєву картину: «У парку грала військова музика; мідні фанфари й барабани гриміли оглушливо, а навколо водограю поволі кружляли в хороводі студенти...» [4, с. 47]. Виділяється тільки один пам'ятник – статуя імператора Миколи I, яку романістка згадує двічі: «Над юрбою височіла статуя імператора Миколи I, виблискуючи в яскравому сонячному промінні» [4, с. 47]. <...> У сутінках іще можна було розгледіти на п'єдесталі статую Миколи I, його тупе обличчя дихало погрозою на сонне місто» [4, с. 50] (коментар свідчить про враження, яке статуя справляла на відвідувачів парку). Вулицю, що вела до парку Ірен Немировські теж не номінує, але зазначає, що вона вся була в садках, обсаджена старими липами.

До миського парку Ірен Немировські ходила гратись, коли їй було десять років. Мабуть, тому на перший план в побудові «Вина самотності», висунуто не метод осмисленого картографування міста з називанням його топосів, а описову реорганізацію тих місць, згадки про які, містять дитячі емоційні враження: «Від головного входу в парк збігала вниз коротенька вуличка; на ній бабусі в білих хустках, босоніж, присівши навпочіпки в пилюці, продавали суніці й трояндові бутони...» [4, с. 46]. Практичні спостереження психологів підтверджують: маленька дитина запам'ятовує в основному емоційно. Пам'ять дитини дуже пластична, усі подразники легко закарбовуються. Однак запам'ятовування відбувається хаотично, випадково, безсистемно, тоді як у підлітків (Наталені Королеві було в описаний період сімнадцять років) «в перебігу процесів запам'ятовування і відтворення на провідне місце висувається розумова діяльність» [6, с. 228].

У «Без коріння» Наталена Королева намагається донести свій позитивний настрій від екскурсій київськими монастирями. Щорічно вихованки Інституту шляхетних дівчат відвідували Лаврські печери, Братський монастир, монастир Видубицький і Межигірський Спас. Уже за брамою Києво-Печерської лаври вихованки почувалися «прогульковцями», а не школярками. Спочатку в супроводі ченця спускались у «ближні печери» (де поклонялись мощам святих), потім, помолвшись у «печерній церкві», ішли до «дальніх печер». Криниця св. Антонія Печерського, біла невелика каплиця із золотим хрестом над нею, справила на Ноель незабутнє враження. Їй здавалось, що «фантазія майстра-ченця втілила в одно й уву раю, і земську тишу тієї «пустині», що по ній тужить захоплена Божими речами людська душа» [2, с. 187].

Багатогранному опису відвідин Києво-Печерської лаври, що охопив й архітектурну складову, й інтер'єрне наповнення, і, звісно, особисті емоційні враження Ноель, протиставиться зображення Видубицького монастиря. У «Без коріння» зовсім відсутній погляд на його інтер'єр. Тут головують суб'єктивні події, як-от: зворушлива розмова з ігуменом, а також зустріч із київськими спархіялками, знайомство із Тайонею. Однак передусім у центрі випадок, коли неочікувано для Ноель проявилась єдність її католицької віри та місцевої православної. Старий ігумен не дорікнув Ноель за незнання православних порядків, навпаки, попросив її розповісти щось про іноземні країни: «Ви ж, кажуть, і Рим бачили, і в катакомбах були... То, коли нікуди не поспішаєте, присядьте тут на хвилику, а потім поговоримо» [2, с. 190].

Жодного разу Ірен Немировські не вирізняє власних назв київських церков та монастирів, їх архітектурної унікальності. Проте пригадує як «у прозорому вечірньому повітрі розливалось гучне й розмірене бамкання монастирських дзвонів» [4, с. 23], як милували дитяче око золоті верхи монастирі. Наталена Королева теж висловлює подібні реакції на місцеві слухово-зорові подразники: «Такі характеристичні для київських вулиць... дзвони численних київських церков, що обзивались раз у раз у кожную годину дня» [8, с. 83]; «Казково виглядали кобальтово-сині монастирські бані...» [2, с. 189].

Залучення пейзажів до «Без коріння» та «Вина самотності» пов'язано передусім із необхідністю показати плин часу, хід уперед індивідуальної історії авторів (водночас це дає можливість спостерігати й за природою тогочасного Києва). Весна підноситься українською белетристкою до рівня символу. Вона асоціюється з пробудженням та розквітом не лише природи Києва, а й особистим переродженням та освоєнням її на Україні: «Того року весна прийшла передчасно. Була буйна і примхлива, як селянська красуня з Півдня. Казали, що це справжня київська весна, бо по двох-трьох весняних зливах зникли враз і сніг, і холод та неспо-

дівано зазеленів і зацвів кучерявий Київ. <...> Весна, наповнена ніжністю й солодкою тривогою, наповняла дівочі серця потребою близькості, порозуміння, ласки, дружби...» [2, с. 181]. Мальовничі весняні красиви, що відкриваються з балкона київського будинку родини Каролів, навіюють уже іншу, романтично-піднесену, атмосферу епохи раннього дитинства Ірен Немировської: «Простір міста був помережаний тремтливими вогниками газових ліхтарів уздовж звивистих вулицок, а на протилежному березі палали перші весняні вогнища...» [4, с. 10].

Ліричного забарвлення надають повісті «Без коріння» описи річки, яку Наталена Королева з ніжністю називає київським дідусем Дніпром: «Під усіма цими садами спокійно котив свої блакитні води оспіваний поетами всяких національностей, чомусь рішуче кожному, хто мав нагоду на нього поглянути, милий і симпатичний Дніпро...» [2, с. 83]. Присутній Дніпро й у ліричних спогадах Ірен Немировської: «Верхів'я лип заливало спокійне місячне сяйво, десь за пагорбами тьохкали солов'ї. Дніпро котив свої мерехтливі води» [4, с. 12].

Зачарована розкішно київської природи, величчю архітектурного надбання міста, ширістю та добротою простих громадян віднаходить Ноель, хоч і з гірким досвідом, особливе відчуття спільності з Україною, долає рубіж між «своїм» та «чужим», щоб остаточно вкорінитись на сторонній досі землі. Пророчими виявляються слова Тайоні: «Чому б і вам не бути вкупі з нами? Адже ще ж питання: чи «ваші» Піреней, чи може «Ваша» Україна?» [2, с. 195].

Франція стала «справжньою» батьківщиною Елен. Згадки ж про Київщину, її людей, цінності краю не переставали жевріти в її серці. Досягнувши повноліття, у товаристві Макса (теж з України) Елен воскрешала в пам'яті красу міста над Дніпром, де промайнуло їхнє дитинство: «Вони з насолодою згадували прозоре крижане повітря, сонні вулиці, туркотіння голубів, старий Царський парк над річкою...» [4, с. 145].

Висновки. Отже, методами компаративного підходу до прочитання «Без коріння» та «Вина самотності» виявлено низку художньо представлених автобіографічних даних, які належать до системи атрибутів реального середовища Наталени Королевої та Ірен Немировської. Вони, часто не відмежовуючись від суб'єктивно-психологічного світу письменниць, стають віддзеркаленням політичного та соціального контекстів Київщини початку ХХ століття. Помітний обопільний емоційний відбиток у сприйнятті різнонаціональними авторами складних соціоісторичних київських реалій, відчутна аналогія контрастного бачення України та Франції, висловлені схожі індивідуально-авторські враження від архітектури, природи київського краю. Представлення Києва в обох випадках варіюється від негативного до позитивного, застосовуються подібні літературні моделі передачі змін настроїв у ставленні до столичного простору. Простежується подібна риса модусу автобіографічного письма Наталени Королевої та Ірен Немировської – збереження правдивості в зображенні довколишнього середовища, особисті події не можуть бути повністю віддаленими від об'єктивної реальності, образ міста-гла є важливою формою репрезентації власного минулого життя.

На загал же, накопичуючись у спектрі компаративної розвідки, художні елементи «Без коріння» та «Вина самотності», що належать до визначеного часопростору, правдиво відтворили індивідуально-історичну реальність Наталени Королевої та Ірен Немировської, поглибили усвідомлення непересічності їх творчих персоналій, відкрили нові грані їх художньо-автобіографічного бачення світу, продемонстрували основні методи укладення ними

імагологічного образу, а також своєрідно охарактеризували одну з нелегких сторінок історії Києва.

Література:

1. Будний В. Порівняльне літературознавство : [підручник] / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
2. Королева Н. Без коріння; Во дні они; Quid est Veritas? : [повість, роман, новели, оповідання, спогади] / Н. Королева. – Дрогобич : Відродження, 2007. – 672 с.
3. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі ХІ–ХVІІІ ст. / Д. Наливайко. – К. : Основи, 1998. – 448 с.
4. Немировські І. Вино самотності : [роман] / І. Немировські ; з фр. пер. Г. Малець. – К. : Унів. вид-во Пульсари, 2010. – 192 с.
5. Науковий довідник: Історія України / упоряд.: С. Крупчан, Т. Крупчан, О. Скопненко, О. Іванюк. – 6-те вид. – К. : ТОВ «Казка», 2012. – 736 с.
6. Основи психології / [О. Киричук, В. Роменець, Т. Кириленко та ін.] ; за заг. ред. О. Киричука, В. Роменця. – 4-те вид. – К. : Либідь, 1999. – 632 с.
7. Соціологія : навч. посіб. / упорядк. С. Макеєва. – 4-те вид. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2008. – 566 с.
8. Третяк К. Історія забудови та архітектури Києва наприкінці ХІХ – початку ХХ століть : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / К. Третяк. – К., 1999. – 20 с.
9. Шевчук П. Історія української державності : [курс лекцій] / П. Шевчук, М. Тараненко. – К. : 1999. – 335 с.
10. Philipponnat O. La vie d'Irène Némirovsky / O. Philipponnat, P. Lienhardt. – P. : Grasset-Denoël, 2007. – 668 p.

Смушак Т. В. Имагологическое измерение Киева в автобиографическом творчестве Наталены Королевы и Ирен Немировски

Аннотация. В статье компаративно рассматривается имагологическое измерение Киева начала ХХ века в автобиографическом творчестве Наталены Королевы и Ирен Немировски, типологически анализируются художественно-автобиографические методы изображения авторами собственной индивидуально-исторической реальности.

Ключевые слова: имагология, Киев, ретроспекция, автобиографическая повесть, автобиографический роман.

Smushak T. Imagological dimension of Kyiv in the autobiographical work of Natalena Koroleva and Irene Nemirovsky

Summary. The article is devoted to the comparative examining of the imagological dimension of Kyiv early twentieth century in the autobiographical work of Natalena Koroleva and Irene Nemirovsky, to the typological analyzing of the artistic and autobiographical methods of image authors own personal and historical reality.

Key words: imagologie, Kyiv, retrospection, autobiographical story, autobiographical novel.

Юджін-Ріпун І. М.,
 доктор мистецтвознавства,
 член-кореспондент Національної академії мистецтв України,
 завідувач відділу театрознавства
 Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського
 Національної академії наук України

ТЕАТРАЛЬНІСТЬ ЛІРИКИ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Анотація. Особливі комунікативні обставини творчого шляху М. Рильського зумовили широкий діапазон поетичних засобів: від прихованого етикетного цитування до щирого вислову. Формування риторичних умовностей та їх додання вело до створення криптографії з її протиставленням явного й прихованого змісту, притаманного театру. Ліричні ізолюючі абстракції становили основу для переосмислення окремих деталей як вихідного кроку сценічного перевтілення.

Ключові слова: комунікативні функції, прихована цитата, прихована полеміка, топос, криптограма, словесна маска, характерність, сценічна ситуація.

Постановка проблеми. В українському «неокласицизмі», як уже зазначалося нами [13, с. 97], звернення до минувшини ставало своєрідним перекладом із мови одного стилю іншою, а в шатах реставрації (неостилістики, а відтак і полістилістики як суміщення різностильового матеріалу) виявлялися ознаки сьогодення. Із цього постає висновок про особливе місце мімікрії як часткового, неповного мімесису (наслідування), як своєрідного театру удавання, де випереджається те, що стало симулякрами (віртуальною реальністю) в постмодерні [13, с. 99].

Постановка завдання. Можна стверджувати також про театральність як продукт неокласицизму, що цілком знайшла вияв у творчості Максима Рильського.

Виклад основного матеріалу. По-перше, у ретроспективі часу програма неокласицизму виявилася оптимальною поетичною стратегією за специфічних екзистенційних умов середини ХХ ст. Вона забезпечила таку комунікативну ситуацію, коли стало можливим якщо не говорити всю правду, то принаймні дистанціюватися від брехні. Тому конфлікт між екзистенційними й когнітивними аспектами творення текстів отримував можливість позитивного вирішення. Підбиваючи підсумки життєвого шляху, М. Рильський твердив: «*Зрозумійте, люди, річ єдину – / Що брехать не вмів мій язик*» («Зимові записи», 21.12.1961 р.). Перед поетом постає вічне питання: як висловити те, що вимагається, і водночас не збрехати? Одним із можливих рішень при цьому стає зустрічне питання: чиїми словами висловлюватися? Чи будуть слова поета брехливими, якщо це, власне, і не його слова?

При цьому стикаємося з проблемою авторизації слів, а відтак і їх адресації, зокрема, проблемою прихованої цитати, коли йдеться про фразеологію, вживану загалом. За такої ситуації слова хоч і вживаються поетом, проте не від його душі походять. Це слова нічий, слова невідомого оракула, що «висить» над суспільством. Своєю чергою авторизація й адресація передбачають також точку зору, ракурс висвітлення предмета оповіді. Виникає цілий комплекс образів автора, адресата та, що найголовніше, свідка й співучасника подій, і все це позначається на сенсі вислову.

Щоб унаочнити роль комунікативних умов (зокрема, авторизації слів) для забезпечення правди, наведемо один приклад з історії української драматургії. У «Сватанні на Гончарівці» Г. Квітка-Основ'яненко, нібито щоб певним чином підсолонити гіркі висновки з фіналу комедії (одруження вільної дівчини з кріпаком), впроваджує цілий панегірик кріпацтву. У цьому вбачали консерватизм письменника [12, с. 401]. Однак якщо взяти до уваги, що цей панегірик вкладається в уста старого солдата, то такі висновки довелося б скоригувати. Що тут ідеться про самоспростування тези, що гумор ситуації є явно чорним, що панегірик обертається абсурдом, вважаємо, було зрозумілим Г. Квітці-Основ'яненку як досвідченому акторові.

До подібної комунікативної стратегії вдається й М. Рильський, який виявляє себе майстром прихованої стилістичної цитати. Ми бачимо не лише анонімність риторичних фігур, а й їх самоспростування, фактичну компрометацію. Саме так, на наше переконання, слід оцінювати притчу про «крятівну зустріч» України з Жовтнем: «*І край безодні при воді живій / Зустрілася із Жовтнем Україна*» («Жага»). Це «незграбно сентиментальна казочка», згідно з оцінкою Л. Новиченка [8, с. 35], проте якщо взяти до уваги наявний риторичний топос «містичного шлюбу», то виникає ефект умисної незграбності вислову. Етикетна риторика дозволяє творити грубу шкіру для захисту власного ества. Так і виникають твори М. Рильського, які призначаються для житку на «соціальне замовлення». Поет уникає брехні, оскільки, по-перше, використання загальників – не власний голос, а центон із цитованих голосів інших, невизначених персонажів, голосів *інкогніто* (на відміну від голосу *оракула*, коли йдеться про прислів'я, реальні або потенційні, афористичні вислови); по-друге, гірлянди словесних абстракцій не тягнуть за собою певних висновків, залишаючи завжди поле неозначеності.

Виникають «поетичні мозолі» – такі собі згустки сполучної тканини, невіддільні від живого організму корпусу текстів поета, оскільки вони виконують захисну роль. Їхнє існування виправдовується тим, що вони не становлять брехні саме тому, що є цитатами чужого голосу, голосу *інкогніто*. Тому вони є невіддільними від живого корпусу текстів поета, як невіддільними є шрами, адже поза ними стає незрозумілим, що зароджувалося й розвивалося під їх покривом, із чим точилася прихована, а часом і відверта полеміка, що тайлося в сутінках етикету. Виникає те, що в мовознавстві визначається як семантична «амальгама» [10, с. 34]. Поет відроджує етикетні нормативи, до того ж цілком конкретні, – нормативи придворного сервілізму, підлабузництва феодальної доби, які створюють поверхневу захисну тканину з прихованих цитат. Використання можливостей риторики для захисту внутрішнього поетичного світу унаочнюється зверненням М. Рильського до забутої в ХХ ст. оди, трактованої як альтернатива

плакату. Наприклад, таким є хрестоматійне «Слово про рідну матір»: «Красномовство поета тут наскрізь ліричне. Завдяки цьому він зумів уникнути того логіцизму <...> яким часто відзначалася ода у своїх класичних зразках» [8, с. 25].

Більше того, в «ідеологічно витриманому» циклі «Весняна пісня» (1952 р.) знаходимо вірш «Школярці», у якому цитованим етикетним штампом протиставляється своєю щирістю, засвідченою інтимними деталями, ліричний портрет дитини: «*Висунувши кінчик язика, / До плеча схиляючи голівку, / Мов стеблина весняна, гнучка, / Ти щось пишеш, юна чорнобривко*». Ще виразніше контраст із «поетичними мозолями» етикетних цитат демонструють згадані «Зимові записи» (21.12.1961 р.). У них є вірш із відверто етикетними рядками «*Комуністичної Програми / Веселка встала світова*», у яких використовується стерта метафора райдуги як містка. Відразу після цієї поезії написано твір викривального змісту з такими рядками «*У них є щит: не пійманий – не злодій! / У них є меч: фальшовані слова!*» У такій амальгамі виявляється одна з комунікативних переваг лірики – можливість прихованої *полеміки*, яка цілком реалізувалася неокласиками.

По-друге, гасло неокласиків «До джерел» означало насамперед прагнення унормування, кодифікації поетичної мови, створення поетичної *риторики*. Водночас це не означало розчинення в абстракціях; навпаки, риторичні засоби слугували створенню унікальних образів, забезпечували точність вислову, цілком суголосного сучасності. Таку парадоксальність Р. Мовчан пояснює: «Заклик «До джерел» був не лише модерністською риторикою, а й активною модерністською практикою» [7, с. 64]. В. Домонтович звертав увагу на своєрідність ретроспекцій, які практично були не реставрацією, а спробами конструювання власного духовного світу за взірцем історичної пам'яті: «З поетичної доктрини усувається принцип натхнення» [3, с. 277]. Барокова епоха поставала як золота доба національної своєрідності й робітня риторики, якою стало для київських неокласиків перебування в «болотній Лукрозі»: «Баришівка – це і відкриті двері в бароко, в український 17 вік» [3, с. 294]. Інтертекстуальність постає як передумова створення власне тексту. Отже, відбувається рух до джерел, проте самі джерела потрактовано дуже своєрідно. Зокрема, перекладацька практика була тією робітнею, де формувалися засоби поетичної риторики. Таку ситуацію, яка не раз виникала в історії української культури, досить вдало охарактеризував М. Сулима: «Матимемо ситуацію, коли гастрольний трупі сподобалася тимчасово надана сцена, і вона зробила її своїм постійним місцем роботи. Місцеві ж актори, щоб не вмерти з голоду, із часом перейшли на службу до гастролерів, перейнявши нову манеру гри» [11, с. 155].

Перевага створених у поетичній майстерні риторичних мотивів полягає в тому, що вони відсилають до «прототипних ситуацій», у яких можна впізнати знаний репертуар поетичних загальних місць, проте не обмежуються його запасом. Відтак зусилля поета спрямовуються на долання риторичних абстракцій і створення унікальних, зримих образів, уникаючи спеціальних згадок про реалії часу. Поряд з униканням «сціллих брехні» постає проблема обминання «харибди внутрішньої еміграції й неминучих для неї риторичних абстракцій». Як це вдасться поетові, може засвідчити поезія «Мати» із циклу «Неопалима купина» (1944 р.): «*Ти ідеш, пренепорочна, / З немовлятком зголоднілим / У безкрайньому просторі, / В сніговіці по степу <...> Ти ідеш, пренепорочна, / Тинь Шевченкова з тобою*». Мотиви Богородиці й Катерини як вічні

образи впізнаються в деталях поетового сьогодення, так що виникає вузько спеціалізована *ідіома*, притаманна окресленому колу поетичних текстів.

Створення риторики нерозривно пов'язане з доланням її ж умовностей через перетворення їх на засоби ідіоматики. Щодо того, як здійснюється цей перехід від риторичної абстракції до ідіоматичної конкретики, доцільно звернутися до взятої з теорії драми категорії пафосу в тому сенсі, який відкрив у ній Л. Курбас: «Під пафосом розуміємо не те, що від патетичності <...> певний фетиш, коли можна його так назвати, який, коли він є певною чинністю, виправдовує інші чинності <...> таку передумову, яка дозволяє вірити будь-яким умовностям. <...> Пафос освячував найбільш неправдоподібні на сцені речі» [5, с. 53–54]. Як післядія катарсису, розв'язання драматичного конфлікту пафос постає конденсацією виражальних засобів, придатною для опису ліричного вислову, коли «згущення думки» (за О. Потебнею), а також добір риторичних фігур стає кроком до подолання їх умовності в конкретному образі. Таке згущення дозволяє перетворити риторичний топос сироти на зримий портрет загубленої дитини, поданий тонічним білим віршем: «*Я не можу тебе забути, / Хлопчику на фастівськiм вокзалі! <...> По обличчю твоєму повзли / Сірі тваринки*». Альтернативу риторичним абстракціям становить така спеціалізація значень, якою забезпечується унікальне найменування, а відтак і виникнення в уяві зримого образу. Про це писав сам поет: «*Та на те ж уява у людини, / Щоб нечуті чути тамбурини*» («Хвала уяві», березень 1941 р.).

Однак така робота уяви – це творення насамперед вигаданого театрального кону. Постає завдання в повсякденні знайти те, що не помітне іншим, а водночас не окреслюється приписами обов'язкового тлумачення, і подати це через унікальне сполучення риторичних засобів. Без звернення до прозаїчності (на кшталт «мандрівок до побуту») у межах самої поезії ці засоби стають необхідними для перетворення на протилежність – окреслення зримих предметів. Зрозуміло, що режим найбільшого сприяння риторичі виникає саме в ліриці, на противагу прозі, орієнтованій на колоквиалізм. Приклад становить змалювання міста як пекла в річищі традиції інфернальної картини світу, що сягає Т. Шевченка й М. Гоголя, в урбаністичному сонеті: «*Тут цілий день, у казанах закутий / Китить асфальт задушливо-тяжкий <...> Гарячим бруком дівчинка забута / Йде плачучи*». Загальники скорботи та страждання в конденсованому вигляді створюють досить конкретний, зримий образ там, де в прозаїчному тексті були б потрібні реалії розмовної стихії.

По-третє, спрямований у річище творення особливої поетичної риторики неокласицизм як мистецтво ретроспекцій не мав реставраційного або стилізаторського характеру, не спрямовувався на відтворення сторонніх зразків, а ставав знаряддям витворення самостійних поетичних взірців і нормативів. Під цим оглядом неокласицизм був безпосереднім спадкоємцем кирило-мефодіївської та гоголівської доктрини ресурекціонізму, так званого воскресіння (польське *zmartwychwstaństwo*), а фактично нового творення на основі криптограм, поетичної мови для втаємничених [13, с. 84]. Ідеться, зокрема, не про реставрацію як репродукцію, відтворення, навіть не про відродження, а саме про воскресіння. Сенс цього ідейного руху полягав у тому, що джерела, відтворенню яких слугує ретроспекція, самі залишаються невідомими. Знаний свангельський образ спорожнілої могили символізує такий підхід: «*Чого шукаєш живого серед*

мертвих?» (Лука, 24.5). Не відкопування старої могили, яка спорожніла, а створення нового образу того, що в тій могилі було; не відтворення/відродження/реставрація, а воскресіння, тобто творення наново – така принципова відмінність української неокласики від звичайного ретроспективізму. М. Рильський засвідчив свою цілеспрямовану причетність до цього спадку поглядів кирило-мефодіївців у «Київських октавах»: «Сьогодні все я можу воскресити, / Сьогодні маю над віками силу! / Он на Подолі бурса гомонить, / Здала побачивши Петра Могилу». Це повертає також до давніх платонівських ідей анамнезу й амнезії, до метемпсихозу як перевтілення.

Уже а posteriori новостворені риторичні умовності ідентифікуються з «джерелами», з основами або початками творчості. Тому проблема ретроспекцій переводиться в площину інтерпретації, витлумачення. Таке відсилання до відсутнього джерела, наявного лише в уяві, виразно засвідчується у вірші «Лист до загубленої адресатки» (Львів, жовтень 1939 р.): «Це все було, не може бути й мови! / І яблуна, і пісня, і вікно, / І потиск рук лукавий та нервовий / У п'яті поганенького кіно <...> Не знаю, де ти, хто ти, що ти нині, / Усе перекотилося без сліда <...> Та вірю, як приречено людині / Що й досі ти прекрасна й молода». Власне, реальність минувшини в поетовому споміні вмотивовується так само, як ілюзія справжності в театральній виставі. Наведені подробиці воскреслої в уяві дійсності змальовують обставини, ознаки портрета ліричної героїні, фактично її сценічний образ.

Ресурекціонізм загалом актуалізує барокову метафору світового театру, оскільки він спирається на рефлексію – видобування з досвіду пам'яті того, що фактично створюється наново, а ідентифікується як історичне джерело. Зі свого боку конспіраторська налаштованість поетичної криптографії з необхідністю викликала до життя концепцію словесної **маски**. Саме конспіративно-криптографічний код, витлумачений як ретроспекції відсутніх джерел, продукція «воскресіння», створює передумови для театральності. Виникає головна ознака театрального мовлення – його поділ на два плани (явний і прихований), що й реалізується в словесних масках. Лірична безпосередність вислову тоді постає як щирість маски, як виправдання частковості точки зору, бачення світу з власної позиції. Такими масками стають, наприклад, мряка й світло, коли за ними відчутні персоналізовані постаті з відомого риторичного образу небесного двобою ангельських і диявольських сил: «<...> капітан / Велів спинитись, бо в імлі не можна / Було дійти до приплыву ніяк, <...> І враз – це тільки в казці описати! – / Прорвав туману мокрого завісу / Одважний промінь» («Видіння», 23.01.1942 р.). При цьому словесні маски, наближені до відвертих алегорій, пропонують читачеві настанову до бачення прихованих сутностей під зовнішністю. Це втворює шлях для подальшого театрального тлумачення лірики, зокрема, через прийоми барокової декламації, розподіл висловів за ролями, позначеними цими масками, які завдяки риторичним засобам криптографії виникають цілими множинами ракурсів ліричної оповіді й сповіді. Ліричний світ постає в розмаїтті його інтерпретацій як сценічна гра.

По-четверте, маскування ліричного вислову як елемента театральної гри стає моментом **перевтілення**, у тому числі удавання, метаморфози, а в підсумку – преображення. Не лише маскування словами відбувається, а й перетворення. Про те, що в М. Рильського ця здатність до метаморфоз була дивовижною, свідчить думка Л. Новиченко щодо найважчої в житті поета ситуації 1950-х рр.: «Врятувала його, хоч як би це не вигля-

дало для чийх очей, та «протеїчність», про яку він писав: «Здатність міняти стилос (поезія душі) на молот (поезія обов'язку)» [8, с. 97]. Наприклад, порівняння створених упродовж семи років віршів про Карпати дає підставу для зауваження, що може виникнути враження, ніби писані вони однією рукою, проте фактично двома різними авторами [8, с. 105]. Сам поет таку схильність до метаморфоз засвідчив ще на початку творчого шляху: «Скільки вже радісних весен те саме, те саме, / Але нові щораз і думки, і квітки, й хробаки» («Сухий шелестить ситняк...» із циклу «Синя далечінь», 1922 р.).

При цьому виникає образ Протея [13, с. 147], що відсилає до барокової культури, яка, зокрема, ввела поняття протеїчного вірша – *versus proteicus*. У ньому можна було переставляти окремі слова й словосполучення, отримуючи рядки з новим сенсом. Протей як взірць артистичної поведінки дозволяє провести паралель між неокласиком М. Рильським та іншим киянином, колишнім директором колегії П. Галагана, а згодом петербурзьким поетом і засновником символізму в російській поезії І. Анненським. Сучасник поета А. Гізетті влучно висловився щодо І. Анненського: «Доречніше, мабуть, казати <...> про множинність обличчя, які виразно суперечать одне одному» [6, с. 64]. Із цією множинністю постатей пов'язується також множинність ситуацій, у які перевтілюється предметний світ. У ліриці взагалі панує театральне перевтілення, так що лірична ситуація осмислюється поетом як сценічний етюд. Наприклад, змальована через топос античної Аркадії ситуація, подана класичним театральним п'ятистопним ямбом, – лірична сцена з життя сучасного міста – демонструє таку метаморфозу: «Увечері я пари зустрічав, / Що йшли, зливаючись в тень єдину <...> Я мислив так: живи, рости, кохай, / Нового світу племя нове» («Коли я гостював у Запоріжжі...», 1937 р.). При цьому увиразнюється одна особливість лірики, яка втворює шлях перетворенням і перевтіленням, – право на часткове, приватне світобачення, на принципово неповний, окремий опис, на вибірковість у поданні картини світу. Поет бачить лише тіні пар перехожих у сутінках і доводить своє право помічати лише це, утворюючи ізолюючі абстракції. Помічені поетом тіні стають витоком для розгортання уявної картини, у якій вони перевтілюються в ціле плем'я.

Тому лірична частковість як джерело ізолюючих абстракцій виявляється в характерності опису через увиразнення істотних деталей, подробиць, які по-різному впізнаються й осмислюються в різних ситуаціях. При цьому, зокрема, уже згадана мімікрія як вбирання в різні стилістичні шати, як посередницька ланка між поетичними кодами та як необхідний елемент театру удавання слугує маскуванню, приховуванню ідей, а не лише їх втіленню. Наслідкування частковостей, окремішніх ознак предмета поетичної рефлексії започатковує цілий ланцюжок метаморфоз. «Вже закипає в чайнику вода, / Натомлені приємно нють ноги» («Синя далечінь», 1922 р.) – початкові рядки ліричної медитації, які дають поштовх для осмислення побутового начиння (чайник) як метонімічного позначення притулку, захисту для вічних блукачів. **Характер** передбачає **метаморфози**, а тому характерна деталь у різних ракурсах здобуває різний сенс. Подальші рядки («Запахло чаєм. Захрустів сухар») відсилають до антитетичних образів, де «мандрівник теряє власний слід», де йдеться про широкий світ за межами притулку. Деталь передбачає безліч таких зіставлень, у кожному з яких вона розкриває новий сенс, здобуває нове перевтілення. Так відроджуються принципи барокового маньєризму, коли саме перевтілення деталей ста-

вало основою образів. Вмотивовуючи такий підхід, теоретик маньєризму О. Паллавічіно звертався саме до сценічної ілюзії: «Глядач, присутній на спектаклі в театрі, добре знає, що події, які відбуваються на сцені, не відповідають дійсності. Він їм не вірить і водночас ними насолоджується» [2, с. 13]. Такий сценічний ефект, заснований на перевтіленні характерних ліричних частковостей, досягається в поезії М. Рильського. У ній бароковий маньєризм збігається з українською традицією *характерництва* як перевтілення. Криптографія кирило-мефодіївців, виявлена в словесних масках, знаходить продовження в характерництві поетичних метаморфоз.

По-п'яте, словесні маски й перевтілення стають основою театральності поетичної стратегії. Образи автора, оповідача, ліричного героя перетворюються на дійових осіб театральної вистави. Прийоми ліричного вислову стають словесними масками, які одягає на себе ліричний герой. Якщо драма, за влучним визначенням одного із зачинателів верлібру А. Гольца, – це «опосередкована лірика» [4, с. 54], то М. Рильський демонструє ліричний театр. Частковість лірики, увиразнення особливого приватного світобачення, правомірність звуженого кута зору лірики постає як передумова театральної рефлексії. Л. Курбас спеціально переклав статтю Р. Блюмнера, у якій наголошувалося, заперечуючи зведення акторської праці до відтворення авторського задуму, що «автор був би найкращим актором для своїх постатей», тому стверджувалася самостійність тексту як предмета неперервної інтерпретації: «Слова, речення <...> відділяються від поета та живуть самостійним життям» [1, с. 338–339]. Продовжуючи ці положення, можна стверджувати, що в ліриці читач суміщає постагі спостерігача вистави й виконавця, інтерпретуючи ліричний вислів так, що саме він, а не автор, стає актором у власній уяві [14, с. 236].

Перевтілення зумовлює виникнення питання про те, що саме прагне висловити ліричний персонаж розіграної сцени. Постає проблема незримо присутнього посередника, через постать якого передається ліричне висловлювання так, що стає розтлумаченим і зрозумілим. Тоді неокласична ретроспекція мислиться як сценічна вистава вже внаслідок своєї вигаданості. Історія розігрується в сценічному просторі, Клію перетворюється на Мельпомену. Уже сама абстрактність лірики мислиться як утопічність, а відтак сценічність місця. Постає театр чистої лірики як місце споглядання, як простір уявної сцени. М. Рильський відкрито зізнавався в такому театральному підході ще у своєму ранньому вірші, у якому ліричний герой – самітник, що почуває себе гравцем на кону: «Ясної ночі звуки фортеп'яні / Будить він любить у нежданну мить <...> Не боячись бути названим актором!» («На узліссі», 1918 р.). Лірика трактується поетом як сценічне мистецтво.

Частковість бачення, неповнота лірики вмотивовується адекватністю світу, у цілому осмисленого як театр. Режисер В. Осмоловський у виданому нині (проте написаному ще в 1970-х рр.) трактаті на захист драматичної поезії, посилаючись на досвід уславленого польського театрального діяча Є. Гротовського, твердив: «Усі елементи вистави вже існують усередині поетичного матеріалу. <...> Поезію іменують передчуттям думки <...> поезія може стати також передчуттям дії, внутрішнім обґрунтуванням людського вчинку» [9, с. 271]. Щодо М. Рильського такі ознаки театральності особливо на-

очно простежуються, напевно, у ліричних ситуаціях. Наприклад, у писаному класичним театральним п'ятистопним ямбом білому вірші з військового часу змальовано мізансцену: «Я чую: дівчина встає тихенько / З німого ліжка, до вікна підходить, <...> І каже щось, що чую тільки я / Та лиш вона – і що почує третій» («В снігах», березень 1942 р.). Оповідач – співчутливий свідок при цьому стає співучасником дії. Вікно відсилає до мотивів чекання третього, до якого звертається лірична героїня. З ліричного споглядання виростає драма, яку відтворює уява читача. Зрештою, тут розкривається театральність поезії, можливості якої було виявлено ще Т. Шевченком і реалізовано Л. Курбасом (в інсценізації «Гайдамаків»). Своєрідність ліричного театру М. Рильського, глибоко вкоріненого в національній традиції, відзначається розвитком прийомів словесної маски й характерництва для зображення ситуацій.

Висновки. Отже, специфічні комунікативні умови, формування риторики, вкоріненої в бароковій традиції, криптографія з уявленнями про словесні маски, характерництво з його навичками перевтілення та, зрештою, сценічні ситуації – такі ознаки простежуються в творчості Максима Рильського, органічно поєднані з традиціями української культури. Ці надбання відкривають перспективи подальшої інтерпретації доробку поета.

Література:

1. Блюмнер Р. Драма і сцена / Р. Блюмнер ; пер. з нім. Л. Курбаса / Курбас Л. Із творчої спадщини / Л. Курбас. – К. : Дніпро, 1988. – С. 337–340.
2. Виппер Б. Борьба течений в итальянском искусстве XVI в. / Б. Виппер. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 372 с.
3. Домонтович В. Болотьяна лукроза / В. Домонтович // Київські неокласики. – К. : Факт, 2003 – С. 271–301.
4. Кудрявцева Т. Арно Хольц: «революция в лирике» / Т. Кудрявцева. – М. : ИМЛИ РАН, 2006. – 172 с.
5. Курбас Л. Лекції з режисури / Л. Курбас // Курбас Л. Із творчої спадщини / Л. Курбас. – К. : Дніпро, 1988. – С. 49–112.
6. Лавров А. Иннокентий Анненский в неизданных воспоминаниях / А. Лавров, Р. Тименчик // Памятники культуры. Новые открытия: ежегодник (1981). – Л. : Наука, 1983. – С. 61–146.
7. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі / Р. Мовчан. – К. : Стилюс, 2008. – 542 с.
8. Новиченко Л. Поетичний світ Максима Рильського : в 2 кн. / Л. Новиченко. – К. : МПП «Інтел», 1993–. – Кн. 2 : 1941–1964 рр. – 1993. – 272 с.
9. Осмоловский А. Этот новый древний вид искусства / А. Осмоловский // Наш современник. – 2014. – № 10. – С. 269–287.
10. Пименова М. Лексико-семантический синкретизм как проявление формально-содержательной языковой асимметрии / М. Пименова // Вопросы языкознания. – 2011. – № 1. – С. 19–48.
11. Сулима М. Дві античності і українська шкільна драма XVI–XVIII ст. / М. Сулима // Європейське відродження та українська література XIV – XVIII ст. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 151–159.
12. Шубравський В. Драматургія. Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко / В. Шубравський // Історія української літератури : у 8 т. – К. : Наукова думка, 1967–. – Т. 2. – 1967. – С. 399–417.
13. Юдкін І. Формування визначників української культури / І. Юдкін. – К. : Інститут культурології НАМУ, 2008. – 184 с.
14. Yudkin-Ripun I. Aphoristic Foundations of Dramatic and Lyrical Poetry. / I. Yudkin. – Kiev : Osvita Ukrainy, 2013. – 444 p.

Юдкин-Рипун И. Н. Театральность лирики Максима Рыльского

Аннотация. Особые коммуникативные условия творческого пути М. Рыльского предопределили широкий диапазон поэтических средств: от этикетных скрытых цитат до искренних высказываний. Формирование риторических условностей и их преодоление вело к созданию криптографии с ее противопоставлением явного и скрытого содержания, характерным для театра. Лирические изолирующие абстракции давали основу для переосмысления отдельных деталей как исходный шаг сценического перевоплощения.

Ключевые слова: коммуникативные функции, скрытая цитата, скрытая полемика, топос, криптограмма, словесная маска, характерность, сценическая ситуация.

Yudkin-Ripun I. Theatrical properties of Maxim Rylski's lyrics

Summary. The particular communicative conditions of M. Rylski's creative development have predestinated the vast scope of poetical means: from etiquette quotations to sincere enunciations. The formation of rhetoric conventions and their removal come to cryptograms with the opposition of latent and manifested contents peculiar for theatre. Lyrical abstractedness of isolation gives rise to the reconsideration of separate details as the initial step for scenic reincarnation.

Key words: communicative functions, latent quotation, latent polemics, topics, cryptogram, verbal mask, character, scenic situation.

ЗАГАЛЪНЕ МОВОЗНАВСТВО

Палпура С. Ю.,
старший викладач кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ЕТИМОЛОГІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Анотація. У статті представлено лінгвоісторіографічне дослідження питання етимологізації запозичень у різноструктурних мовах. Розкрито особливості дослідження запозиченого лексичного матеріалу в студіях мовознавців XIX – початку XXI ст., проаналізовано еволюцію тверджень представників різних напрямів та шкіл щодо принципів і критеріїв етимологічного аналізу.

Ключові слова: лінгвістична історіографія, етимологія, принципи етимологічного аналізу, критерії етимологізації запозичень, методика етимологічних досліджень.

Постановка проблеми. Дослідження мови неможливе без залучення знань, здобутих етимологією. Без даних етимології важко, а іноді й неможливо, розібратися у складних семантичних змінах, що відбулися в словах під час їх історичного розвитку. Етимологізація лексики значно ускладнюється, якщо досліджуване слово вживається в декількох мовах. Дослідження з лінгвістичної історіографії містять важливі твердження щодо історії вивчення етимологізації запозичень. Проте спеціальних праць, присвячених цій проблемі, у лінгвістиці немає.

Постає **мета** – дослідити погляди лінгвістів-науковців на етимологізацію запозичень у різноструктурних мовах у лінгвоісторіографічному аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етимологія – одна з давніх галузей мовознавства. Її засновниками були давньогрецькі філософи, які вперше використали термін *ετυμολογία*. Звичайно, ці спроби не можна вважати науковими дослідженнями про мову, але перші кроки до мовознавства були зроблені ще в часи давнини. Найбільш багату спадщину для нащадків у галузі дослідження мови лишили індійці та греки.

Мовознавство індійців виникло з вивчення священних гімнів – Вед. Таким чином сформувалась спеціальна дисципліна – *нірукта*, (санскр. «*пояснення, етимологічні інтерпретації*»), що займалась поясненням та етимологічним тлумаченням слів, які використовувались у жрецьких ритуалах. «Нірукта» Яски – це перша велика лексикографічна праця, що збереглась донині [1, с. 7]. Найвидатнішим дослідником індійської граматики після Яски був Паніні (Pāṇini – бл. V ст. до н. е.), чиї принципи стали підґрунтям для опису низки інших індоарійських мов.

Але найвизначнішим даром Індії світовій лінгвістиці була сама санскритська мова, знайомство з якою стало головним стимулом до виникнення порівняльно-історичного мовознавства. Європейські вчені познайомились із санскритом у кінці XVIII – на початку XIX ст., що вплинуло на створення порівняльно-історичного мовознавства та його методу.

Іншим шляхом розвивалася національна грамика у Греції, де до аналізу мови спонукали філософські дослідження про співвідношення між думкою та словом, між речами та їх назвами. Першою працею, у якій вивчалась ця проблема, став

діалог Платона «Кратил», який, незалежно від того, які наміри мав його автор, поклав початок мовознавству, насамперед етимології. Дискусії давніх греків про природу імен (*physei* «за природою» або *thesei* «за договором») стали джерелом для формування найдавнішої в Європі філософії мови.

Учення про мову, які склались у Греції та Римі, складають два взаємопов'язані та водночас досить самостійні компоненти єдиної середземноморської мовознавчої традиції, що утворили вихідну античну ступінь у формуванні єдиної європейської лінгвістичної традиції. Граматична система Європи аж до XIX ст. ґрунтувалась на лінгвістичному вченні греків у його зміненому римлянами виді.

Наприкінці XVIII ст. в науці формується принцип історизму, виникає й у XIX ст. утверджується погляд на мову як історичне явище, яке розвивається за чіткими законами. Застосування у мовознавстві принципу історизму зробило актуальним висунення кожної окремо взятої мови на роль об'єкта, який заслуговує на особливу увагу серед багатьох окремих мов. Відтепер у лінгвістичних дослідженнях усе більшу увагу приділяють не стільки спільному, універсальному в мовах, скільки відмінностям між мовами (і різним станам у часі певної мови).

Поєднання вже не нової ідеї різноманіття мов та нової ідеї історичної мінливості мов створило основу для формування лінгвістичного компаративізму, головна роль у якому належала порівняльно-історичному мовознавству, яке аж до 10–20-х рр. XX ст. вважалось єдиним науковим мовознавством.

Так поступово, крок за кроком, учені різних країн створювали основу для виформування історичного мовознавства й порівняльно-історичного методу дослідження мов. За час існування етимології трактування її цілей, так само як і методи етимологічних досліджень, неодноразово змінювалося. У сучасному мовознавстві існують два різні погляди щодо завдань етимології.

Перший з них відбиває етимологію самого терміна (*ἔτιμολογία* «істина» та *λόγος* «слово, учення»), що спочатку означало «наука про істину», або про істинне значення слів): етимологія прагне встановити значення слова не в будь-який період його існування в мові, а те значення, яке слово мало в момент свого виникнення. Ще Варрон писав, що етимологія – це розділ граматики, який вивчає *cur et unde sint verba*. В. Пізані додає до цього ще одне завдання словотвірного характеру. Він так визначає завдання етимолога: визначити формальний матеріал, використаний тим, хто перший створив слово; і те поняття, яке він хотів виразити цим словом [2, с. 70].

Принципово інший погляд полягає в тому, що завдання етимології на сьогодні не може бути обмеженим тільки порівнянням вихідного та кінцевого шляхів розвитку слова. Необхідно простежити всю історію існування слова та взяти до уваги всі зміни його значень. На думку Ж.Ж. Варбот, сучасна етимологія визнає однаковою мірою необхідними реконструкцію пер-

винної структури й значення слова та вивчення його змін до часу писемної фіксації слова, але акцентування того чи іншого аспекту дослідження визначається науковою позицією автора. Таку думку поділяє більшість сучасних науковців [3, с. 3; 4, с. 4; 5, с. 8].

Встановлення звукових відповідностей між індоєвропейськими мовами та історичними фонетичними законами, що лежать в основі компаративістики, стало наслідком порівняння давніх лексем цих мов і висунення гіпотези про їхню спорідненість, тобто наслідком етимологічних операцій. У свою чергу, фонетичні закони, а також встановлені мовознавцями закономірності розвитку мови (зокрема тези про безперервність та наступність у розвитку мови, про еволюційний характер цього процесу) стали методичним фундаментом етимології.

Ці особливості відбилися вже у студіях Р.Х. Раска і А.Ф. Потта. Р. Раску належить перший теоретичний виклад етимології як науки. У своєму «Дослідженні походження давньопівнічної, або ісландської мови» (1814 р., опубліковане у 1818 р.) Р. Раск визначив сутність етимології, її завдання («дійсне пояснення мови, завдання якого пояснювати не тільки окремі слова, але й їх відмінювання, дієвідмінювання та всю будову мови») [6, с. 40–51]. Порівнюючи ісландську мову з іншими з метою встановити їхню спорідненість, Раск встановлює методичні критерії, які є актуальними й у сучасному порівняльно-історичному мовознавстві. Він першим розмежував класи лексики, які мають значення для компаративістики. Досить докладно Р. Раск описує розпізнавальні ознаки питомої та запозиченої лексики, акцентуючи увагу на необхідності урахування позалінгвістичних фактів для її відмежування. Р. Раск ще раніше за Я. Грімма встановив закон пересування приголосних у германських мовах типу *p, t, k – f, p, h* (лат. *pater* – давньоісл. *Fadir* «батько», лат. *tu* – давньоісл. *Pu* «ти», лат. *cornu* – давньоісл. *Horn* «ріг»), така ж регулярність спостерігається і для *d, g* та *bh, dh, gh*, яким відповідають *t, k* та *b, d, g*. Услід за Р. Раском Я. Х. Бредсдорф (у своїй праці «Про причини мовних змін», 1821 р.) та Я. Грімм (у 4-томній «Граматичній німецької мови», 1822 р.) опублікували це ж саме відкриття першого германського пересування приголосних [7, с. 51].

У слов'янському мовознавстві в цьому ж напрямі працював О.Х. Востоков. У своїх численних роботах (1802–1858 рр.) учений описав фонетичні ознаки східнослов'янських мов, які відрізняють їх від старослов'янської та південнослов'янських мов, указував на звукові відповідності, властиві досліджуваному ученим мовам. Як і Р. Раску, виокремив класи слів на групи залежно від їхнього походження й уживання.

У подальших лінгвістичних дослідженнях фонетичні закони уточнювали та доповнювали наступні покоління вчених (Г. Грассман, К. Бругман, К. Вернер, Г. Остгоф, Ф. де Соссюр, П.Ф. Фортунатов та ін.).

На необхідність установа чітких звукових відповідностей між спорідненими мовами та їх одиницями указав А.Ф. Потт. Науковець наполягав на послідовному застосуванні встановлених звукових відповідностей в усіх випадках. Основною працею А.Ф. Потта вважають «Етимологічні дослідження в галузі індоєвропейських мов» (1833–1876 рр.).

Формування чітких фонетичних законів стало важливим науковим критерієм відмежування питомої лексики від запозиченої та виявлення джерела запозичення. Цьому значною мірою сприяли праці молодогограматиків – учених Лейпцизької лінгвістичної школи (Г. Остгофа, К. Бругмана, Б. Дельбрюка, А. Лескіна, Г. Пауля), у центрі уваги яких були фонетичні за-

кони, новоутворення за аналогією та запозичення слів з іншої мови або діалекту. Основні твердження теорії молодогограматиків виклав Г. Пауль у «Принципах історії мови» (1880 р.). У звукових змінах молодогограматики вбачають непорушні звукові закони, які не мають винятків.

Складено перші етимологічні словники (Г. Курціус, А. Фікк, А. Вальде, Е. Бернікер, Ф. Міклошич, Ф.Х. Діц, Г. Мейер, У. Стокс, Я. Фальк, А. Торп та ін.).

Важливими етапами історії етимології слід вважати визнання значущості діалектів й оволодіння прийомами лінгвістичної географії (Ж. Жильєрон), дослідження специфіки змін значень й аналіз лексики за семантичними полями (Й. Трир), увагу до зв'язку семантики з реаліями (напрям «Слова і речі», який висунув принципи вивчення лексики у зв'язку з культурою й історією народу: Р. Мерінгер, В. Мейер-Любке, Г. Шухардт, В. фон Вартбург), звернення до історичних змін, що відбулися з первинною формою та значенням слова, тобто до історії слова (етимологія як біографія слова на протязі трактування етимології як походження слова: Г. Шухардт, Ж. Жильєрон та ін.).

Під впливом теорії хвиль Й. Шмідта Г. Шухардт висуває концепцію мовного змішування, яке він вважав найважливішою причиною розвитку мови. Г. Шухардт робить висновок про неможливість визначення сфери розповсюдження окремого діалекту, так само як і сфери розповсюдження всіх окремих його фонетичних особливостей. Замість генеалогічної класифікації мов Г. Шухардт висуває теорію географічної безперервності.

Нове трактування фонетичних законів і теорія лінгвістичної географії спричинили виникнення нового напрямку – неолінгвістики, найбільш відомими представниками якої стали В. Пізані, Дж. Бонфанте, Дж. Бартоні та М. Бартолі. Неолінгвістиці належить розробка прийомів ареальної лінгвістики, що сприяло поглибленому дослідженню проблеми розмежування питомої та запозиченої лексики, її етимологізації. На думку неолінгвістів, еволюція будь-якої мови визначається дією екстралінгвальних факторів, тому мову слід вивчати з погляду територіального розповсюдження мовних явищ. Вельми цікавими для вивчення проблеми змішування мов, утворення мовних союзів і використання критеріїв ареальної лінгвістики є праці В. Пізані, що своєрідним синтезом принципів молодогограматизму та неолінгвізму. У своїй праці «Етимологія. Історія – проблеми – метод» він викладає свої погляди щодо завдань етимології, дослідження мовних змін, методики етимологічного аналізу. Значне місце у його творчості посідають етимологічні дослідження запозичень, розробка критеріїв відмежування запозиченої лексики від питомої.

Отже, у 30-і рр. XX – на початку XXI ст. проблема етимологічних досліджень набуває особливої ваги. Для цього часу було характерним розширення етимологічних досліджень, застосування нових методичних принципів та нових лексичних матеріалів. Розвиток етимології характеризується використанням структурних принципів у етимологічних дослідженнях (аналіз лексики за групами: семантичними, кореневими, афіксальними, лексико-граматичними, урахування різних принципів організації систем – опозиції, асоціації тощо: Е. Бенвеніст, Р. Якобсон, В. В. Мартинов, О.С. Мельничук та ін.). Представники чеської етимологічної школи (В. Махек, Ш. Ондруш та ін.) надають перевагу реконструкції первинного слова (а не тільки кореня), звертаються до нерегулярних мовних змін, які є особливо актуальними для етимології внаслідок індивідуальності історії кожного слова. Визнання нерегулярних змін протистояло трак-

туванню визначальної ролі фонетичних законів (О. Семереньї, Я. Малкіел, О.М. Трубачов та ін.).

На особливу увагу заслуговує розробка проблем взаємозв'язку етимології з іншими галузями мовознавства, особливо з історичною граматикою, а також орієнтація етимологічних досліджень на граматичні проблеми (Я. Малкіел, Ф. Славський та ін.). Характерною особливістю для мовознавства 30-х рр. XX – початку XXI ст. стало поглиблення соціологічного аспекту етимологічних досліджень, тобто зв'язку вивчення походження лексики з історією суспільства, його духовною та матеріальною культурою (Е. Бенвеніст, О.М. Трубачов, В.М. Топоров, В.В. Іванов, В.І. Абаєв). Дослідження В.М. Топорова вирізняються надійною філологічною базою та побудовані на досить повному знанні широкого спектру літератури, цікаві своїми етимологічними ідеями. Виходять у світ праці індоєвропейця В.В. Іванова щодо клинописної та інших споріднених давніх мов Анатолії, частково у зв'язку з балтійськими і слов'янськими. Низка книг О.М. Трубачова, у яких автор продовжує серію «Слов'янські етимології», праця з етимології балтійських та інших індоєвропейських слів, про принципи етимологізації та реконструкції груп лексики, про лексичні зв'язки слов'янської з іншими індоєвропейськими мовами мають велике значення для розвитку сучасної вітчизняної етимології. Над етимологічною проблематикою продовжує працювати В.І. Абаєв, досліджуючи переважно походження іранських мов та східні запозичення у російській мові. Дослідженнями з етимології слов'янських та балтійських мов займається Ю.В. Откупщиков. Привертають увагу лінгвістів дослідження Ж.Ж. Варбот зі слов'янської етимології.

Важливим етапом у розвитку етимології як науки стало видання численних етимологічних словників, зокрема орієнтованих на реконструкцію та етимологізацію праслов'янського лексичного фонду, які стали основою для виникнення лексикології та лексикографії праслов'янської мови. Авторами та редакторами цих словників стали Ф. Славський, О.М. Трубачов, В. Махек, П. Скок, Ф. Безлай, Х. Шустер-Шевц, О.С. Мельничук, В.Г. Склярєнко та ін. Серед сучасних етимологічних словників слід виокремити колективну працю «Етимологічний словник української мови» у 7-и томах (опубліковано 6), у якому плідно втілено принципи й використано прийоми етимологізації питомої й запозиченої лексики.

Висновки. Протягом тривалого часу методика етимологічного дослідження запозичених слів удосконалювали й уточнювали багато поколінь учених-індоєвропейців. Не зважаючи на незначні розбіжності у поглядах щодо цієї проблеми, практика лінгвістів, які займалися її вивченням, дозволяє чітко зазначити методику та окреслити процедуру етимологічного аналізу. Віддаючи пріоритет різним принципам і критеріям, усі учені визнавали важливість формальних ознак і змін, яких зазнало

слово у своєму розвитку. Саме нетиповість фонетичних і морфологічних рис слова передусім указує на його запозичений характер. Проте лише комплексний аналіз слова у його історичному розвитку з урахуванням того, яким чином змінювалося його значення, із залученням історичних довідок про культуру народів, у чиїх мовах вживалося це слово, може надати певні гарантії надійності етимологічного рішення.

Література:

1. Швед Е.В. Історія лінгвістичної думки давнього світу: Індія, Китай, Греція / Е.В. Швед. – Ужгород: Ліра, 2005. – 100 с.
2. Пизани В. Етимологія / В. Пизани. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1956. – 188 с.
3. Варбот Ж.Ж. Праславянская морфонология словообразование и этимология / Ж.Ж. Варбот. – М.: Наука, 1984. – 255 с.
4. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2-х т. / П.Я. Черных. – 2-е изд. – М.: Русский язык, 1999. – 624 с. – 1 т.
5. Введенская Л.А. Этимология: учеб. пос. / Л.А. Введенская, Н.П. Колесников. – СПб.: Питер, 2004. – 221 с.
6. Раск Р. Исследование в области древнесеверного языка, или происхождение исландского языка / Р. Раск // История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – 3-е изд., доп. – Ч. 1. – М.: Просвещение, 1964. – С. 40–51.
7. Лоя Я.В. История лингвистических учений: матер. к курсу лекций / Я.В. Лоя. – М.: Высш. шк., 1968. – 308 с.

Пампура С. Ю. Лингвисторіографічний аспект изучения етимологізації лексических заимствований

Аннотація. Стаття посвящена лінгвисторіографічному дослідженню проблеми етимологізації заимствований в різноструктурних мовах. Раскрыты особенности изучения заимствованного лексического материала в исследованиях языковедов XIX – начала XXI в. Анализ работ ученых указанного периода позволяет проследить эволюцию взглядов представителей разных лингвистических направлений и школ на проблемы этимологии.

Ключевые слова: лингвистическая историография, этимология, принципы и критерии этимологизации заимствований, методика этимологического исследования.

Pampura S. Linguistic-historiographical aspect of etymological analysis of loanwords

Summary. The article presents a linguistic-historiographical research of the problem of loanword etymological analysis in Indo-European languages. The principal issues of the etymological studies in the concepts of scientists of XIX – early XXI st. are revealed. The evolution of the linguists' assertions on the problem of the purpose of etymology is under analysis.

Key words: historiographical linguistics, etymological analysis of loanwords, principles and criteria of etymology of borrowed words.

Сіліна Д. С.,
аспірант кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

АНТОНІМІЯ ЯК СИСТЕМОФОРМУЮЧА КАТЕГОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОКСОХІМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. Статтю присвячено вивченню явищ антонімії в українській коксохімічній термінології. Досліджено типи антонімів на семантичному (якісні, контрарні, комплементарні, векторні) та структурному (спільнокореневі, різнокореневі) рівнях і частиномовна належність термінів-антонімів.

Ключові слова: коксохімічний термін, антонім, антонімічна пара, типи протиставлень.

Постановка проблеми. Для сучасного термінознавства одним із найважливіших питань є теоретичне осмислення системних відношень між термінами. З'ясування особливостей системної організації сучасної української термінології, семантичних відношень між її одиницями має велике значення для виявлення законів семантичного розвитку терміносистем, для подальшого впорядкування і стандартизації цього шару української спеціальної лексики. У зв'язку з цим особливого значення набуває аналіз явища антонімії, оскільки антоніми визнаються «однією з найважливіших категорій системної організації термінології» [1, с. 293].

Антонімія – це одне з парадигматичних відношень між словами на основі протилежності їх значень. Вона властива всім природним мовам. Науковці стверджують, що в термінології антонімія навіть більш розвинена, ніж у загальній лексиці.

Виражаючи реальні властивості позначуваних ними предметів і явищ, антоніми відображають протилежності у межах одних і тих самих сутностей [2, с. 149]. Осмислення такої протилежності допомагає точніше визначити значення слів, їхні взаємозв'язки та місце в лексичній системі мови.

Вивчення антонімії в термінологіях окремих галузей раніше досліджувалося. Цією проблемою займалися, зокрема, українські мовознавці: І.В. Волкова, І.І. Козловець, З.Б. Куделько, Б.П. Михайлишин, Т.В. Михайлова, Т.І. Панько, Л.М. Полюга, М.Р. Процик, Л.О. Симоненко, О.А. Южакова та ін., проте жодна праця не розкриває явища антонімії у коксохімічній терміносистемі.

Мета цієї статті – розглянути антонімію у частині терміносистеми коксохімічної промисловості, що уможливило розв'язання багатьох завдань: виокремити антонімічні пари в коксохімічній термінології, з'ясувати шляхи творення антонімів, виявити спільні та відмінні риси антонімії загальнономовної й термінологічної лексики.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення лексико-семантичного аспекту української коксохімічної термінології. Осмислення антонімії дає змогу точніше визначити місце терміна в конкретній термінологічній системі, а також дозволяє детально простежити його зв'язки та залежність від інших її компонентів.

За визначенням дослідників, антоніми – це слова, що належать до однієї й тієї самої частини мови і мають протилежне значення [2, с. 163]. В основі антонімії лежать істотні особли-

вості дійсності, які відбивають протилежні поняття в логіці й антонімічні значення в мові.

Щодо питання про наявність антонімів у термінологічних системах погляди вчених різняться. Наприклад, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, Т.І. Панько наголошують, що «антонімія як семасіологічна категорія невід'ємна від термінологічних систем, що номінативно систематизують наукові поняття – складну мережу протиставлень, суттєво впорядковуючи тим самим термінологічну сферу» [3, с. 188].

Л.О. Новіков зазначає, що «антонімічність знаходить своє вираження у смислового змісті слова. Вона виступає як особлива характеристика лексичного значення слів специфічно мовним відображенням відмінностей і суперечностей у предметах та явищах об'єктивного світу» [4, с. 13].

В.П. Даниленко вважає, що явище антонімії у загальнолітературній мові та мові науки має багато спільного й суттєво не відрізняється одне від одного, і стверджує, що «явище антонімії, яке полягає в існуванні слів протилежного значення, у термінології репрезентоване чи не ширше, ніж у загальнолітературній мові» [5, с. 30].

Науці дійсно властивий бінарний принцип опису явищ – принцип, заснований на твердженні, що більшість явищ піддається двом протиставленням (бінарним), виходячи з наявності чи відсутності однієї і тієї ж ознаки, максимального чи мінімального прояву. Проте антонімічні зв'язки у спеціальній терміносистемі мають свою специфіку. Творення антонімічних пар у термінології завжди цілеспрямоване й обгрунтоване, що істотно відрізняє термінологічну антонімію від загальнономовної.

Ми цілком погоджуємося з поглядом М.М. Покровського, який зазначав, що «слова та їхні значення живуть не окремим одне від одного життям, а поєднуються незалежно від нашої свідомості в різні групи, причому підставою для такого групування є схожість чи пряма протилежність за основним значенням» [6, с. 21].

На наш погляд, антонімія є однією з найважливіших системоформуючих категорій лексики, яка властива і термінології. Звісно, розглядати антонімію термінів без урахування її екстралінгвістичної мотивації неможливо, однак треба врахувати, по-перше, різне вираження понять у конкретних національних мовах; по-друге, живий зв'язок компонентів природно сформованих національних систем із загальною лексикою [4, с. 5–30].

О.О. Тараненко виділяє такі класи антонімів: а) із семантичного погляду за типом протиставлення: градуальні, комплементарні, векторні, координатні; б) з формально-структурного: різно- та спільнокореневі; в) зі стилістичного: на загальнономовні та контекстуальні [7, с. 27]. У нашому дослідженні дотримуємося наведеної вище класифікації.

Українська коксохімічна термінологічна лексика на рівні антонімічних відношень є неоднорідною за складом, структурою і ступенем протилежності лексико-семантичного і граматичного термінофондів.

Антонімічні відношення коксохімічних термінів ми охарактеризували на семантичному (відповідно до типу протилежностей) та формальному (структурному) рівнях. Ці аспекти покладено в основу класифікації антонімів досліджуваної галузі. Відповідно до типу протилежностей, що виражають антоніми коксохімічної терміносистеми, на семантичному рівні розрізняємо такі їхні типи:

1) антоніми, що виражають якісну протилежність: *відкритий вибій – закритий вибій (забій); велике сито – мале сито; міцна порода – слабка (неміцна) порода; рідке паливо – тверде паливо, тверда вода – м'яка вода* та ін.;

2) антоніми, що виражають контрарну протилежність. Це крайні симетричні члени впорядкованої множини (контрарні видові поняття), між якими існує середній, проміжний член [4, с. 245]. За таких відношень нове, антонімічне значення виникає внаслідок заперечення значення певної лексеми. На думку Л.О. Новикова, головним показником антонімічності спільнокореневих номенів є реальна чи потенційна наявність серединних членів (мезонімів), які виражаються описово [8, с. 71], наприклад: *короткочасне навантаження – тривале навантаження – постійне навантаження – миттєве навантаження; сира форма – підсушена форма – суха форма*. Як зазначає Б.П. Михайлишин, «порівняння у вигляді ослаблених членів – одного чи декількох, що перебувають між двома контрарними членами, може бути виражене експліцитно чи імпліцитно, утворюючи при цьому антонімічні ряди з градуальним типом протилежності» [9, с. 5–6];

3) антоніми, що виражають комплементарну протилежність (між протиставленими членами антонімічної опозиції, що доповнюють один одного до єдиного цілого і є граничними, немає мезоніма). Тут чіткішою й очевиднішою вважаємо комплементарність, що твориться за допомогою різнокорневих номенів: *вертикальний вруб – горизонтальний вруб; верхня бровка – нижня бровка; відкрита ливарна форма – закрита ливарна форма; задній бремсберг – передній бремсберг; ліва різь (нарізка) – права різь (нарізка); рознімна ливарна форма – нерознімна ливарна форма; рознімна модель – нерознімна модель; ширина зверху – ширина знизу* й т.ін.;

4) антоніми, що виражають векторну протилежність (протилежність різноспрямованих дій, рухів, ознак): *зчеплення – розчеплення (розчіплювання); підйом (піднімання, підіймання) – спуск, спускання; розроблення (розробка) довгими стовпами – розроблення (розробка) короткими стовпами; швидкість падіння (спаду) – швидкість подачі (подавання)*.

Досліджений матеріал дає змогу констатувати, що в структурному плані у коксохімічній термінології української мови поширені два типи антонімів:

1) спільнокореневі антоніми (створяться за допомогою протилежних за змістом префіксів, приєднаних до одного і того ж слова, або шляхом додавання префікса, що надає слову протилежного значення): *безконтактний – контактний; дегідратація – гідратація; демонтаж – монтаж; десольватація – сольватація; десублимація – сублимація; контрлад – лад; неметалеve включення – металеve включення; безперервне зварювання – перервне зварювання; невипалена цегла – випалена цегла; незбагачене вугілля – збагачене вугілля; неповний провар – повний провар; перепал – недопал; переробка – недоробка; пересипка – недосипка; безстержнева відливка – стержнева відливка;*

2) різнокореневі антоніми (протилежність виражається різними основами): *відливка вмокру – відливка всуху; відливка зверху – відливка знизу; закрита дуга – відкрита дуга; мала шахта – велика шахта; постійний струм – перемінний струм;*

разові ливарні форми – постійні ливарні форми; товсте покриття – тонке покриття.

Антонімічні пари у термінології коксохімічної промисловості здебільшого репрезентовано іменниками: *вертикаль – горизонталь; динаміка – статика; заштибовування – розштибовування; інгресія – регресія*; прикметниками: *активні газу – інертні газу; афірова структура – порфірова структура; гіпергенні родовища – гіпогенні родовища* й под.

Зазначимо, що значну групу становлять інтернаціоналізми, які ввійшли в досліджувану терміносистему основними дериватами й утворили велику кількість антонімічних пар: *інтегратор – дезінтегратор; інтенсивний – екстенсивний; концентрація – деконцентрація; макроліквіація – мікроліквіація; максимум – мінімум; мікроструктура – макроструктура; модуляція – демодуляція* тощо.

Як свідчить аналіз, у коксохімічній термінології також є антонімічні пари серед словосполучень. У них протилежність виражається тільки однією з основ, наприклад: *відкрита розробка родовищ корисних копалин – підземна розробка родовищ корисних копалин; струм високої напруги – струм низької напруги; суха формувальна суміш – мокра формувальна суміш; температура замерзання – температура кипіння, товстостінна відливка – тонкостінна відливка; швидкість падіння (спаду) – швидкість підйому (піднімання, підіймання)* та ін. Здебільшого антонімічні словосполучення в коксохімічній термінології ґрунтуються на принципах антонімії в сучасній лексичній системі української мови з притаманними їм ознаками.

Отже, антонімія є важливим прошарком термінологічної системи й має переважно ті самі ознаки, що властиві здебільшого й загальномовним антонімам: 1) наявність у семантичних структурах термінів спільних і протиставлених відмінних сем; 2) регулярність протиставлення антонімів у мовленні, що спричиняє виникнення асоціативних зв'язків у людській свідомості, коли ці одиниці розглядають поза контекстом; 3) можливість сполучатися з тими самими термінологічними одиницями. Особливості антонімічних протиставлень у термінології коксохімії зумовлені специфікою галузевих понять.

Література:

1. Процик М.Р. Антонімічні відношення в українській видавничій термінології / М.Р. Процик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 293–295.
2. Сучасна українська літературна мова : підруч. / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. – 3-ге вид., доп. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.
3. Панько Т.І. Українське термінознавство : підруч. / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
4. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке: семантический анализ противоположностей в лексике / Л.А. Новиков. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
5. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследование по русской терминологии / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1971. – С. 7–67.
6. Покровский М.М. Семасиологические исследования в области древних языков / М.М. Покровский. – 2 изд. – М., 2006. – 136 с. – (Серия «Школа классической филологии»).
7. Тараненко О.О. Антоніми / О.О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Новиков Л.А. Семантика русского языка : учеб. пособие / Л.А. Новиков – М. : Высш. школа, 1982. – 272 с.

9. Михайлишин Б.П. Парадигматические связи и функциональные особенности украинской терминологии изобразительного искусства : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Б.П. Михайлишин. – К., 1990. – 17 с.
10. Російсько-український коксохімічний словник / [уклад. : В. Рудик, Н. Браїловська, Ю. Зінгерман, Г. Коцюба, Ю. Шаповал, А. Шевгота]. – Х., 2007. – 504 с.

Силина Д. С. Антонимия как системообразующая категория украинской коксохимической терминологии

Аннотация. Статья посвящена изучению явлений антонимии в украинской коксохимической терминологии. Исследованы типы антонимов на семантическом (качественные, контрарные, комплементарные, векторные) и

структурном (однокоренные, разнокоренные) уровнях и принадлежность терминов-антонимов к частям речи.

Ключевые слова: коксохимический термин, антоним, антонимическая пара, типы противопоставлений.

Silina D. Antonymy as a system forming category of ukrainian coke and chemicals terminology

Summary. The article is dedicated to the study of antonymy phenomenon in the Ukrainian coke and chemicals terminology. The types of antonyms on semantic (qualitative, contrary, complementary, vector) and structural (single root and different root) levels, as well as belonging of the antonymic terms to parts of speech, has been studied.

Key words: coke and chemicals term, antonym, antonymic pair, types of opposites.

Слабоуз В. В.,*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»***Бурова Е. В.,***кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

МОВА ЯК ФОРМА ПРОЯВУ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті відстоюється позиція щодо принципу, за яким розгляд початків культури в розвитку людини неможливий без звернення до деяких міркувань онтологічного характеру. Розглянуто погляди Ф. Боаса, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса стосовно зазначеної назвою статті проблеми. У статті також доведено, що та частина культури, яку заведено іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Припущення щодо того, що передувало чому, на нашу думку, не мають ніяких перспектив вирішення, оскільки кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архаїчного матеріалу.

Ключові слова: культура, культурологічний, лінгвокультурологічний, мислення, мова, мовлення, онтологічний, первісна людина, свідомість, структуралістський підхід.

Постановка проблеми. Уживаючи слово «культура», ми частіше за все розуміємо певний стан суспільства, який є результатом накопичення людством знань, умінь і навичок самопізнання й самовиявлення, самоусвідомлення й самооцінки. Культура – найрізноманітніші прояви людської діяльності, завдяки яким змінюються відносини між природою та суспільством. Це поняття, кількість дефініцій якого незліченна. Незважаючи на все, ми майже без участі критичного усвідомлення розуміємо, про що йдеться в кожному випадку використання цього слова. Проте в якийсь час і розуміння, і вивчення культури як феномена людської діяльності все ж таки почалось.

На думку авторів статті у Вікіпедії, слово «Культура» увійшло в російський лексикон лише з середини 30-х років XIX століття. Так, у словнику мови О.С. Пушкіна це слово відсутнє. Першість же у використанні цього слова належить академікові й заслуженому професорові Імператорської Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії Д.М. Велланському (1774–1847 роки). У своїй праці «Основные начертания общей и частной физиологии или физики органического мира» він писав: «Природа – возделанная духом человеческим, есть Культура, соответствующая Nature так, как понятие сообразно вещи. Предмет Культуры составляют идеальные вещи, а предмет Nature суть реальные понятия. Деяния в Culture производятся с соседением, произведения в Nature происходят без соседения. Посему Культура есть идеального свойства, Nature имеет реальное качество. Обе, по их содержанию, находятся параллельными; и три царства Nature: ископаемое, растительное и животное, соответствуют областям Культуры, заключающим в себе предметы Искусств, Наук и Нравственного Образования» [1, с. 196–197].

Проте твердження щодо першості згадування про культуру саме Д.М. Велланським треба відкоригувати, оскільки в «Словнику російської мови XVIII століття» під 1747 роком зафіксовано використання слова «культура» й вилучено воно з авторитетного джерела – десятитомного зібрання «Материалов для истории имп. Академии наук (1716–1750)» [9]: «КУЛЬТУРА 1747, ы, ж. Лат. cultura. Сад. Разведение, выращивание (растений). Реченный садовник <...> деревьям и цветам, которых к украшению садов принадлежит, имена знает, и в культурь их <...> искусство имѣет. МАН VIII 575».

Мета статті – відстояти позицію щодо принципу, за яким розгляд початків культури в розвитку людини неможливий без звернення до деяких міркувань онтологічного характеру. Ми беремо на себе сміливість стверджувати, що та частина культури, яку заведено іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Припущення щодо того, що передувало чому, на наш погляд, не мають ніяких перспектив вирішення, оскільки кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архаїчного матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд початків культури в розвитку людини неможливий без звернення до деяких міркувань онтологічного характеру. Ми використовуємо термін «онтологія» в традиційному сенсі на позначення розділу філософії, який вивчає загальні основи й принципи, структури й закономірності буття. Крім цього власне методологічного сенсу терміна, іноді ми будемо використовувати його під час так званих «картин світу», які відповідають певним рівням пізнання дійсності й фіксуються в мові того або іншого етносу, складають, таким чином, лінгвокультурний шар мови. Відразу зазначимо, що, використовуючи поняття «мовна картина світу», ми не приховуємо свого скепсису стосовно можливості дати об'єктивний лінгвістичний опис хоча б однієї індивідуальної мовної картини світу. Проте як метамовна метафора це поняття нас задовольняє, а іноді виконує необхідні для розгляду складних синкретичних явищ у мовленнєвій діяльності людини функції. Тому зупинимося на ньому трохи докладніше.

Найбільш адекватний підхід до формування уявлень про картини світу тієї чи іншої мовної особистості був вироблений у межах структурної семіотики. Загалом картина світу мовної особистості як представника певного етносу, культури тощо включає не тільки пізнавальні (когнітивні), але й ціннісні (аксіологічні) компоненти та є об'єктом аналізу різних наук (лінгвістики, психології, етнографії). Вважається, наприклад, що відмінності в колективному досвіді народів неминуче відображаються в системі цінностей цих народів. Картина світу у свідомості кожного етносу, групи, індивіда може розглядати

тися в міжкультурному аспекті, при цьому як одиниця зіставлення виступає культурний концепт – багатомірна ментальна сутність, яка має образний, описово-понятійний і ціннісний вимір [2, с. 107]. Система культурних концептів (також досить «розмите» поняття сучасної когнітології), яка розглядається в ціннісному вимірі, утворює ціннісну картину світу, у якій виділяють культурні домінанти. І ціннісна картина світу може бути реконструйована на основі аналізу репрезентативних для цієї культури текстів, значень слів і фразеологізмів, формульних моделей етикетної поведінки, а також за допомогою асоціативних експериментів.

Зазначимо, що фактично картина світу завжди усвідомлена, рефлексивна, але глибина її усвідомлення, тобто рівень рефлексії, може бути різним. Вищий рівень такої рефлексії відповідає науковому та філософському осмисленню світу, вільному від зв'язаності з реальним сприйняттям. Одним із перших, хто провів розмежування між безпосередньою свідомістю світу й теоретичною свідомістю, вільною від зв'язаності з реальним сприйняттям, був М.М. Бахтін, який висунув свою концепцію «великого» й «малого» світів [3]. Суть цієї концепції може бути зведена до такого: «Світ існує не поза нами, не незалежно від нас. Ми учасники його буття. Ми є частиною цього світу, яка знаходиться в безперервному спілкуванні з іншими його частинами. І без нашої думки, нашого відображення світу, нашої дії у світі світ буде іншим світом» [4, с. 272]. М.М. Бахтіну належить ідея «світу про мене мислячого» та припущення про те, що «швидше я є об'єктом у суб'єктивному світі...» [3, с. 519–520]. Буття людини у світі як його складової частини, що знаходиться із цим світом у безперервному діалізі, передбачає «повернення до побудови у свідомості індивіда образу зовнішнього багатомірного світу, світу як він є, у якому ми живемо, у якому ми діємо, але у якому наші абстракції самі по собі не «живуть» [5, с. 255].

Мова дає нам систему орієнтирів, необхідну для діяльності в цьому світі. Чи використовується ця система для власного орієнтування, чи для орієнтування інших – це вже неважливо. «Спілкування з ким-небудь, здійснення комунікації з іншою людиною можна розглядати лише як один із засобів внесення корекції в образ світу іншої людини (вашого співрозмовника), ситуативний, фрагментарний і в той же час безпосередній, тобто образ великого світу, або глобальний, але виключений із реальної діяльності й реального переживання цього світу, тобто образ «малого» світу, світу абстракцій» [6, с. 272]. Носієм картини світу мовної особистості є людина, що зумовлено сенсом самого терміна. Її елементами виступають інформаційні одиниці та конфігурації, а її вираженням служить діяльність (у тому числі й мовленнєва) людини.

Разом із розмовою про картини світів мовних особистостей можна говорити про існування етнічної картини світу, яка представлена мовою в цілому. Її реальність не очевидна, але мисленнєво зрозуміла, оскільки етнічна мова як постійна приналежність етносу реальна, і мовне знання, яке входить до картини світу кожної окремої людини, теж реальне. Носієм такої картини світу є етнос, як її елементи виступають поняття й понятійні конфігурації, а її вираженням є етнічна мова (насамперед її лексика).

Як уже зазначалося раніше, довгий час формування культури йшло без усвідомлення того, що та або інша людська діяльність є проявом саме культури. На жаль, сучасна антропологія не дає остаточної й достовірної відповіді про часи й причини появи поряд із Homo Faber (людиною вправною, без якої розвиток матеріальної культури був би неможливим) Homo

sapiens (людини розумної), не фіксує ані хронологічно, ані якісно відправну точку її еволюції. Ми беремо на себе сміливість стверджувати, що та частина культури, яку прийнято іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Припущення стосовно того, що передувало чому, на нашу думку, не мають ніяких перспектив вирішення, оскільки кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архаїчного матеріалу. Тому ми ненадовго зупинимося лише для того, щоб перелічити й коротко схарактеризувати ті факти, якими оперують у культурній антропології, коли вивчають початки культурного становлення людства.

Серед найбільш відомих у світі й найбільш авторитетних учених, які займалися проблематикою культурної антропології та сформулювали власні уявлення щодо початків культури, назвемо Ф. Боаса, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса. Лінгвіст й антрополог Ф. Боас – «батько американської антропології» – у праці, присвяченій вивченню розуму первісної людини, одним із головних вважав питання про існування між типами мови та культурами настільки тісного взаємного зв'язку, «що будь-яка людська раса характеризується відомою комбінацією фізичного типу, мови й культури» [7, с. 71]. Чому саме із цієї проблеми почав свою розмову про розум первісної людини Ф. Боас, зрозуміло. На американському континенті точилася запекла боротьба між представниками різних рас, і точка зору видатного вченого мала неабияке значення для угамування пристрастей. Ф. Боас довів, що расових проблем, таких, наприклад, як арійська, не існує, що лише в лінгвістиці можуть вивчатись так звані арійські мови, а інші припущення, у тому числі й стосовно того, що певному народу завжди притаманний відомий культурний тип, абсолютно безпідставні. Науковець зазначав: «Теоретичний розгляд історії типів людства, мов і культур примушує нас припускати, що в ранню епоху існували такі умови, при яких кожний тип був значно більш ізольованим від решти людства, ніж у теперішній час. Тому культура й мова, які належать окремому типові, виявлялися інших типів, ніж у сучасний період» [7, с. 75]. Ф. Боас прийшов до висновку, що в усьому світі «біологічна одиниця» набагато ширша за «лінгвістичну одиницю», що представники однієї й тієї ж раси можуть розмовляти різними мовами.

Наведені міркування Ф. Боаса дають підстави для висновку щодо обов'язкового урахування в лінгвокультурологічних студіях діахронічного аспекту. Чим далі від сьогодення, тим більше різниця між культурами окремих етносів; чим ближче до наших днів, тим меншою вона стає внаслідок техногенних змін – появи сучасних засобів зв'язку – і глобалізаційних тенденцій у розвитку людського суспільства.

Інші гіпотези й припущення онтологічного порядку під час вивчення мислення прадавньої людини висунув Л. Леві-Брюль – французький філософ, психолог і культурний антрополог. На відміну від представників англійської антропологічної школи Е. Тейлора, Дж. Фрезера й інших, Л. Леві-Брюль доводив, що, по-перше, вищі психічні функції людини детерміновані соціально і, по-друге, що первинна свідомість відрізняється від свідомості сучасних цивілізацій як за змістом, так і за логікою. З огляду на це твердження Л. Леві-Брюль висунув ідею паралогічного мислення. Для нього характерними він вважав такі риси: а) нерозрізнення природного й чудесного; б) орієнтацію на вплив таємничих сил на прояви буття; в) віру в ефективність магії й ритуалів. Найцікавішим для нас є твердження про існування містичних форм трансляції якостей одного об'єкта на другий, між іншим, і за допомогою оволодіння *магічним словом*. Стадію па-

ралогічного мислення Л. Леві-Брюль вважав існуючою до появи логічного мислення, а перебіг відносин між цими двома типами мислення в ході еволюції вбачав у редукції паралогічного й розширенні зони логічного мислення. Відомо, що ідея паралогічного мислення емпіричного підтвердження не знайшла, проте мала значний вплив на подальші дослідження мислення й відносин між мовою й мисленням у працях учених ХХ століття.

З ім'ям К. Леві-Стросса пов'язаний структуралістський підхід до вивчення процесів становлення людського суспільства, розвитку мислення й мови, проявів культури, насамперед у міфологічному етапі розвитку свідомості. Головні праці – «Структурна антропологія» (1958 рік), «Структура міфів» (1970 рік), «Міфологія» (1971 рік), «Структурна антропологія – 2» (1973 рік) та інші – спрямовані на вивчення життя та культури первісних народів (переважно американських індіанців) із тим, щоб знайти вирішення проблеми становлення суспільства й формування людського мислення. Вивчаючи міфологічне мислення, К. Леві-Стросс прийшов до висновку, що міфологічна свідомість адекватно відбиває «анатомію розуму». Учений схарактеризував його як таке, що здатне до узагальнень, класифікацій та аналізу, повною мірою «наукове», логічне (на протилежність твердженням Л. Леві-Брюля) й аж ніяк не зародкове. Воно склало субстрат людської цивілізації, а за логікою в деяких аспектах опередило сучасне природознавство.

Учений вважав міф феноменом мови. А в праці «Мислення дикунів» продемонстрував надзвичайну значимість тотемізму в класифікації природних і соціальних об'єктів. Нам треба звернути увагу на той факт, що тотеми здебільшого мають імена, а ототожнення наймення й тотему було важливим етапом у розвитку мовної традиції перенесення якостей (предмет – назва – предмет) і врешті-решт прирівнювання, ототожнення слова й предмета. Міфологічне мислення схарактеризоване К. Леві-Строссом як таке, що здатне до узагальнень, класифікацій та аналізу, тобто повною мірою «наукове». Логіка міфу оперує бінарними опозиціями типу день/ніч, верх/низ, небо/земля, життя/смерть, причому, за К. Леві-Строссом, логіка міфологічного мислення оперує не ізольованими опозиціями, а їх ансамблями. Шляхом аналізу бінарних опозицій К. Леві-Стросс довів, що міфологічне мислення принципово метафоричне, його зміст розкривається в нескінченних трансформаціях образів. К. Леві-Стросс висловив також твердження, згідно з яким людське мислення, його онтологія взагалі має антиномічний характер. Ми вважаємо таке твердження певним перебільшенням, але погоджуємося з тим, що категоріальна думка, її бінарнісна основа посідає важливе місце в людському мисленні взагалі [8].

Висновки. Ми стверджуємо, що та частина культури, яку прийнято іменувати духовною культурою, розпочалася через осмислення її фактів у мові й мовленні. Вирішення ж проблеми «яйця й курки», тобто, що передувало чому, на нашу думку, не мають ніяких перспектив вирішення, оскільки кожне з них і логічне, і можливе, але жодне не може бути доведеним шляхом спостереження й вивчення якогось архаїчного матеріалу. Аналіз же поглядів учених, які заклали фундамент наукового осмислення проблеми, дає змогу вважати справедливим наш висновок: формування культурної свідомості відбувалося фактично водночас із розвитком мови й мислення.

Література:

1. Велланский Д.М. Основные начертания общей и частной физиологии или физики органического мира / Д.М. Велланский. – СПб., 1836. – С. 196–197.
2. Карасик В.И. Ценностная картина мира: межкультурный аспект / В.И. Карасик // Языковое сознание: содержание и функционирование: тезисы докладов XIII Международного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации (Москва, 1–3 июня 2000 г.). – М.: Институт языкознания РАН и МГПУ, 2000. – С. 106–107.
3. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи: в 2 т. / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1986. – 541 с.
4. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
5. Леонтьев А.Н. Цепные реакции / А.Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения: в 2 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1. – 1983. – 392 с.
6. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.15 / О.Ю. Карпенко. – О., 2006. – 416 с.
7. Боас Ф. Ум первобытного человека / Ф. Боас; пер. с англ. А.М. Водена. – М.–Л.: Гос. изд-во, 1926. – 153 с.
8. Леві-Стросс К. Структурная антропологія (Anthropologie structurale) / К. Леві-Стросс; пер. с фр. В.В. Иванова. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
9. Материалов для истории имп. Академии наук (1716–1750). – СПб., 1885–1900. – Т. 1–10.

Слабоуз В. В., Бурова Э. В. Язык как форма проявления культуры

Аннотация. В статье отстаивается позиция касательно принципа, согласно которому рассмотрение начал культуры в развитии человека невозможно без обращения к некоторым соображениям онтологического характера. Рассмотрены взгляды Ф. Боаса, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса относительно указанной названием статьи проблемы. В статье также доказано, что та часть культуры, которую принято именовать духовной культурой, началась через осмысление ее фактов в языке и речи. Предположение относительно того, что предшествовало чему, с нашей точки зрения, не имеют никаких перспектив решения, потому что каждое из них является и логичным, и возможным, но ни одно не может быть доказанным путем наблюдения и изучения какого-то архаического материала.

Ключевые слова: культура, культурологический, лингвокультурологический, мышление, язык, речь, онтологический, первобытный человек, сознание, структуралистский подход.

Slabouz V., Burova E. Language as a Form of Cultural Expression

Summary. The article defends the position on the principle in accordance with which the consideration of the origins of culture in the human development is not possible without the access to some reasons of the ontological character. We consider the views by F. Boas, L. Levy-Bruhl, K. Levi-Strauss concerning the pointed by the title of the article problem. The article also proves that the part of culture which is usually called spiritual culture began through its understanding of the facts in language and speech. The assumption as to what preceded what, to our mind, has no prospect solutions, because each of them is both logical and possible, but none can be proved by the observation and study of the archaic material.

Key words: culture, culturological, linguoculturological, thinking, language, speech, ontological, primitive man, consciousness, structuralist approach.

Тіора О. С.,

аспірант кафедри граматики англійської мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

КАТЕГОРІЯ КІЛЬКОСТІ В ТЕОРЕТИЧНОМУ ВИМІРІ

Анотація. У статті подано огляд наявних концепцій категорії кількості в її онтологічному, гносеологічному й лінгвістичному аспектах, а також визначено найбільш актуальні проблеми та питання для подальшого вивчення.

Ключові слова: понятійна категорія кількості, мовна категорія квантитативності, функціонально-семантична категорія кількості, одиничність, множинність.

Постановка проблеми. Кількість є невід'ємною властивістю будь-якого об'єкта реального світу. У процесі пізнання людиною навколишньої дійсності онтологічна кількість відображається у свідомості як відповідна понятійна категорія, яка у свою чергу знаходить вираження в мові, утворюючи мовну категорію кількості.

Як одна з універсальних, найбільш всеохоплюючих і багатогранних категорій мислення сучасної людини категорія кількості привертає увагу дослідників у різних сферах, у тому числі й лінгвістів. Особливо посилюється інтерес до понятійних категорій у лінгвістиці кінця ХХ століття у зв'язку з розвитком когнітивної лінгвістики, яка розглядає мову з точки зору її нерозривного зв'язку зі свідомістю, як основний інструмент мислення. Проте, незважаючи на велику кількість присвячених їй робіт, у лінгвістиці немає комплексних, міждисциплінарних досліджень категорії кількості, що свідчить про актуальність цієї теми.

Метою статті є аналіз наявних концепцій категорії кількості в її онтологічному, гносеологічному й лінгвістичному аспектах та виявлення її найбільш актуальних проблем і питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з позицією, якої дотримується більшість сучасних дослідників, категорія кількості – це універсальна логічна категорія, яка є відображенням одного з найбільш загальних властивостей буття – його кількісної визначеності [1, с. 9; 2, с. 10; 3, с. 122]. Деякі ж дослідники вважають її не просто процесом відображення, а його результатом [4, с. 4], ще інші – результатом пізнання кількісних параметрів дійсності [5, с. 12]. У лінгвістиці існує також позиція, прихильники якої не вважають за потрібне диференціювати поняття «відображення кількісних характеристик буття» та «його результат», розглядаючи обидва як єдину мисленеву категорію кількості [6, с. 4].

У безкінечному розмаїтті дійсності всі види й форми матерії характеризуються кількісною та якісною визначеністю, які в онтології існують у нерозривній єдності. Тому **логічна категорія кількості** є тісно пов'язаною з категорією якості [6, с. 3; 7, с. 102; 5, с. 10]. На думку Г.В.Ф. Гегеля, кількість відрізняється від якості тим, що якість характеризує предмет однозначно, зміна якості призводить до зміни предмета, тоді як кількісні зміни необов'язково перетворюють його на іншу річ [7, с. 105]. Єдність кількості та якості називається мірою, яку Г.В.Ф. Гегель вважав якісно визначеною кількістю. Перебільшуючи міру, кількість переходить у якість. На переконання Г.В.Ф. Гегеля, категорії кількості, якості та міри утворюють головну тріаду буття [8, с. 257].

Основою для формування універсальних категорій мислення є спільні для всіх людей інтелектуальні процеси осмислення дійсності. Кількість є невід'ємним атрибутом кожного реального об'єкта, а її концептуалізація – необхідною сходинкою пізнання навколишнього світу. Отже, логічна категорія кількості є похідною щодо кількості як онтологічної сутності особливостей об'єктів дійсності [5, с. 11].

Одним із перших, хто запропонував визначення **онтологічної кількості**, був Арістотель. На його думку, кількість – це те, що можна поділити на складові частини, кожна з яких (буде їх дві або більше) є за своєю природою чимось одним і визначеним «дещо» [9, с. 164]. Інакше кажучи, основними ознаками категорії кількості, на думку Арістотеля, є наявність складання в межах цілого та певний характер цих складових [10, с. 136]. Це визначення стало основою для подальшої розробки й уточнення поняття кількості. «Філософський словник» визначає кількість як таку об'єктивну визначеність об'єкта, завдяки якій (реально чи уявно) його можна розділити на однорідні частини та зібрати ці частини в єдине ціле, тобто однорідність, подібність, схожість частин або предметів – характерна риса кількості [11, с. 240]. Такої ж думки дотримуються Л.Д. Чеснокова [4, с. 4] та Л.П. Колоколова [1, с. 9]. К.Н. Симонова та Н.І. Кондаков дещо розширюють наведене визначення, розуміючи під кількістю, окрім об'єктивної визначеності об'єкта, також сукупність властивостей, що вказують на величину об'єкта та його розмір [12, с. 252; 6, с. 3].

Різноманітність реальних предметів і притаманних їм кількісних характеристик дає можливість виділити різні види кількості. Першу спробу дати класифікацію кількості зробив Арістотель. Спираючись на поняття преривності й непереривності, він розрізняв **множину** та **величину**. На його переконання, множина – це те, що можна поділити на дискретні частини, що визначається за допомогою рахунку. Величина ж – те, що можна поділити на неперервні частини, що визначається за допомогою виміру [9, с. 164]. Наслідуючи Арістотеля, арабські вчені-перипатетики також розрізняли кількість преривну й неперервну. Частини преривної кількості спільних меж не мають. Натомість неперервна кількість може розділятися на окремі частини, для яких можна знайти спільні межі. Ці два твердження (Арістотеля та арабських перипатетиків) призвели, на думку В.Г. Субіча, до того, що кількість стала розглядатися як преривне число та неперервна величина [13, с. 6].

Такий поділ кількості на множину (число) і величину зберігається в науці донині, про що свідчать роботи таких дослідників, як З.Я. Тураєва, Я.Г. Біренбаум [3, с. 124] (розчленована / нерозчленована кількість), І.Ю. Кузіна [14] (преривна/неперервна кількість), О.М. Медвідь [5, с. 10] (дискретність/аморфність), М.В. Щетнікова [7, с. 105] (дискретно-зчислена/неперервно-вимірювана кількість), К.Н. Симонова [6, с. 3] (преривна (дискретна)/неперервна кількість), Н.Г. Мінгазова [2, с. 10] (дискретна/недискретна кількість) та інші.

К.Н. Симонова вважає неперервність і дискретність основними ознаками кількості, оскільки «кількість завжди являє

собою *щось ціле*, хоча одночасно складається з деякої *множини однорідних елементів*» [6, с. 4]. У понятті ж преривності, на думку дослідника, відображаються окремі ланки, події в суцільному однорідному процесі, наприклад, роздільність тождного собі буття, тоді як неперервність відображає цілість, тотальність однорідного буття.

І.Ю. Кузіна в різновиді неперервної кількості додатково виділяє опозицію *екстенсивної* та *інтенсивної* кількості. Поняття екстенсивної та інтенсивної кількості було введено І. Кантом та Г.В.Ф. Гегелем. Під екстенсивною кількістю І. Кант розумів дискретну кількість, а Г.В.Ф. Гегель – множинність. Інтенсивну величину обидва філософи розглядали як ступінь вираження властивостей предмета [15, с. 2–3]. І.Ю. Кузіна розуміє ці поняття дещо інакше, вважаючи, що екстенсивна кількість пов'язана з протяжністю об'єктів у просторі й часі, інтенсивна ж – зі ступенем розвитку внутрішніх властивостей об'єкта [14].

Окрім поділу кількості на дискретну й неперервну, який прийнято більшістю дослідників, існують також спроби виділити ще декілька різновидів кількості. Так, З.Я. Тураєва, Я.Г. Біренбаум та І.Ю. Кузіна вважають, що кількість може бути *зовнішньою*, коли ми рахуємо одиниці, та *внутрішньою*, коли ми рахуємо частини однієї й тієї ж одиниці. При цьому кількість також може бути *точно визначеною* (наприклад, *п'ять сторінок*) та *невизначеною* (наприклад, *багато води*) [3, с. 128; 14]. Окрім того, науковці виділяють *сумарну кількість* і *дистрибутивну кількість*, різниця між якими полягає в тому, що сумарна кількість не містить вказівок на внутрішній розподіл одиниць, тоді як дистрибутивна такі вказівки має [3, с. 129; 14].

Мовна категорія кількості є засобом вираження універсальної понятійної категорії кількості за допомогою різнорівневих одиниць мовної системи [2, с. 11; 6, с. 8; 10, с. 137]. Учені не є однастайними щодо природи мовної кількості, визначаючи її як «поле», під яким вони розуміють «комплекс, що опосередковано реалізує кількісні відношення навколишнього світу» (О.М. Медвідь [5, с. 10]). Іноді замість терміна «поле» можна знайти у вжитку терміни «певний «семантичний простір» (Ю.Л. Нігматзянова [16], Л.П. Колоколова [1, с. 3]) або «семантична категорія» (К.Н. Симонова [6, с. 8]). Остання визначається як мовна інтерпретація понятійної кількості, «узагальнене поняття», що є результатом концептуалізації онтологічної кількості (В.Г. Субіч [13, с. 7]), або ж як «загальне поняття, що об'єднує декілька різних категорій, які в тому чи іншому плані пов'язані своїми значеннями з поняттям кількості» (С.В. Шабі [10, с. 136]). Як бачимо, друге визначення є ширшим і водночас – менш конкретним, оскільки передбачає наявність декількох категорій, які з категорією кількості пов'язуються не безпосередньо, а лише «в тому чи іншому плані».

Серед учених також існують істотні розбіжності щодо термінологічного позначення категорії кількості в онтологічному, гносеологічному й лінгвістичному аспектах. Основними термінами, якими оперують дослідники, є «кількість», «кількісність» і «квантитативність». Більшість авторів використовують термін «кількість» для позначення *онтологічної категорії*, тобто суті явищ об'єктивної дійсності (Г.Д. Архипкіна для позначення онтологічної кількості синонімічно з терміном «кількість» вживає термін «плюральність» [17, с. 9]). Для відповідної *понятійної категорії* вчені використовують переважно термін «кількісність» (А.О. Худяков, Ю.Л. Нігматзянова, К.Н. Симонова, Г.Д. Архипкіна,

С.А. Бронікова), «концептуальна» (М.В. Щетнікова) або «мисленева категорія кількості» (В.З. Панфілов, І.Ю. Кузіна). Часто ці терміни виступають як взаємозамінні (Н.Г. Мінгазова, К.Н. Симонова). Досить частотним у сучасній лінгвістиці для позначення понятійної категорії кількості є термін «квантитативність» (Л.В. Калініна, Л.П. Колоколова, С.В. Шабі, І.П. Савельєва та О.Н. Медвідь).

Що стосується *лінгвістичного аспекту кількості*, то й тут серед лінгвістів також немає чіткого термінологічного апарату: учені оперують такими термінами, як «мовна категорія кількості» (І.Ю. Кузіна, Н.Г. Мінгазова), «мовна категорія квантитативності» (С.А. Бронікова), «мовне поле кількості» (О.Н. Медвідь), «поле квантитативності» (Г.Д. Архипкіна), «кількісність» (К.Н. Симонова, В.Г. Субіч, Ю.Л. Нігматзянова). Н.С. Чиркинян, вказуючи на різницю між термінами «кількісність» і «кількість», відзначає, що під «кількісністю» розуміється будь-який прояв кількісної ознаки, що може стосуватися предметів, дій або ознак, натомість «кількість» – поняття значно вужче, оскільки зазвичай стосується лише предметів [18, с. 9].

Як бачимо, у всіх розглянутих аспектах – онтологічному, гносеологічному та лінгвістичному – категорія кількості визначається й класифікується по-різному, що свідчить про відсутність єдиного та загальноприйнятого термінологічного апарату для позначення цієї категорії на всіх вищезгаданих рівнях її аналізу.

У лінгвістичній літературі в межах *традиційного підходу*¹ розгляд мовної категорії кількості зазвичай обмежується аналізом числівника як частини мови з кількісним значенням та морфологічних категорій числа іменника, прикметника й дієслова [1, с. 2]. Більш широкий підхід до аналізу мовної кількості знаходимо в межах польового підходу до вивчення мовних одиниць, зокрема, у роботах таких учених, як О.В. Гулига та С.Й. Шендельс [19], З.Я. Тураєва, Я.Г. Біренбаум [3], Л.Д. Чеснокова [4] та інші, які розглядають, крім граматичних, також лексичні засоби вираження кількості.

Найбільш детальне висвітлення мовна категорія кількості отримала в межах такого сучасного напрямку лінгвістики, як *функціонально-семантичний підхід*, у якому вона розглядається або як функціонально-семантичне поле (далі – ФСП), або як функціонально-семантична категорія (далі – ФСК).

Один із засновників цього напрямку О.В. Бондарко визначає ФСП як угруповання граматичних, лексичних і різноманітних комбінованих засобів певної мови, які взаємодіють на основі спільних семантичних функцій [20, с. 11]. ФСП базується на певній семантичній категорії (ФСК), під якою вчений розуміє основні інваріантні категоріальні ознаки («семантичні константи»), які можуть виступати в тих чи інших варіантах у мовних значеннях [20, с. 12]. Цієї ж позиції щодо співвідношення між ФСП та ФСК дотримується група вчених, зокрема й К.Н. Симонова, яка також вважає поняття ФСК вужчим, ніж ФСП. Науковець пише: «ФСК кількісності разом із комплексом засобів вираження, які належать до різних ієрархічних рівнів мовної системи, утворює функціонально-семантичне поле (ФСП) кількісності (квантитативності)» [6, с. 7].

Як бачимо, у цьому тандемі *ФСК кількісності* відображає *суто змістовний (семантичний) бік* мовної категорії кількості, тоді як *ФСП кількісності* – *формально-змістовний (формально-семантичний)*. Подібне відношення у формальній логіці визначається як *включення*.

Інші вчені не проводять таких чітких меж між цими двома поняттями. Так, С.В. Шабі, повністю розділяючи погляди вищезгаданої групи дослідників щодо ФСП кількісності, має власну думку щодо відповідної ФСК. На її переконання, ФСК кількіс-

¹ Під традиційним підходом ми розуміємо підхід, витоки якого сягають греко-римської школи вивчення системи мови. Цей підхід є досить розповсюдженим у практиці вивчення мови, він досить успішно співіснує із сучасними напрямками лінгвістики, подекуди змішуючись з останніми.

ності є різноплановою величиною, що формується на основі інтеграції мовних елементів різних ієрархічних рівнів [10, с. 137]. З визначення постає, що ФСК вже не є суто семантичною категорією, як у вищеописаній позиції, а включає у свої межі також формальний аспект. Ще більш прозорим у цьому плані є визначення Л.П. Колоколової: «Кількісність («квантитативність») – це багатоаспектна ФСК, у якій представлено різноманітний зміст у тісному переплетінні змістової й формальної функцій та способів їх взаємодії» [1, с. 4]. Отже, ФСК перестає бути суто змістовою категорією, що наближає її до ФСП. Дослідники не уточнюють, чи ототожнюються повністю ці поняття або ж між ними існує певна різниця та яка саме. Натомість С.А. Бронікова роз'яснює, що ФСК та ФСП кількісності – це різні методи (підходи) до аналізу матеріалу, а тому ідентифікація категорії кількості як відповідної ФСК чи ФСП залежить від того, за яким принципом здійснено систематизацію кількісних одиниць усіх рівнів мови: категорійним чи польовим [21, с. 3].

Неоднозначним залишається також визначення самої **ФСК кількісності**. Так, К.Н. Симонова визначає семантичну категорію кількісності як *певні характеристики* предметів і явищ дійсності, які виражаються різнорівневими мовними засобами [6, с. 4]. Як бачимо, це визначення не характеризується конкретністю: не уточнюється, які саме характеристики предметів і явищ дійсності стоять за означенням «певні», не кажучи вже про те, що така ключова характеристика, як кількість, у цьому визначенні взагалі відсутня.

Більш прийнятним вважаємо визначення ФСК, надане Ю.Л. Нігматзяновою, згідно з яким ФСК кількості – це категорія, що відображає осмислення людиною кількісних характеристик реальності та виражається різнорівневими мовними засобами [16].

Багато уваги приділяється також прихильниками функціонально-семантичного напрямку таким питанням, як окремі типи кількісних відношень (Ю.Л. Нігматзянова [16]), засоби вираження кількісної семантики в певній мові (С.А. Бронікова [21], Г.Г. Галич [22]), зіставлення кількісних відношень на матеріалі різних мов (К.Н. Симонова [6], Л.Д. Чиркинян [18], В.Г. Субіч [13], С.О. Швачко [23]) тощо. Однак без належної уваги залишаються такі сутнісні проблеми категорії кількості, як об'єм і зовнішні межі цієї категорії, її структура, не кажучи вже про критерії семантичної класифікації всередині категорії та чітке розмежування окремих її підкласів [24, с. 7; 14].

Зокрема, нез'ясованим донині залишається питання внутрішньої структури категорії кількості та її меж. Згідно з визначеннями багатьох дослідників ця категорія охоплює різноманітні значення («основні ознаки»), що відображають ті чи інші кількісні параметри дійсності. Однак єдиної думки щодо того, які саме значення слід відносити до кількісних, серед лінгвістів до цього часу немає. Щоправда, деякі із цих значень згадуються в лінгвістичних працях дещо частіше, ніж інші. Так, загально визнаними кількісними ознаками вважаються «одичність/множинність», «дискретність/недискретність», «означеність/неозначеність», «збірність» (А.П. Загнітко [25], Л.П. Колоколова [1], С.А. Бронікова [21], І.Ю. Кузіна [14]). Окрім того, до категорії кількості Н.Г. Мінгазова та С.А. Бронікова відносять значення «рахованість/нерахованість» [2; 21]. І.Ю. Кузіна, посилаючись на роботи З.Я. Тураєвої та Я.Г. Біренбаума, приписує категорії кількості такі значення, як «сумарність/дистрибутивність», «точна/приблизна кількість», «кардинальність/ординальність», додатково вказуючи на значення «впорядкованість/невпорядкованість» і «відношення «більше – менше» [14]. В.Г. Субіч та С.А. Бронікова називають також «наявність/відсутність суб'єктивної оцінки» [13; 21]. О.В. Гулига

та Є.І. Шендельс виокремлюють значення «імпліцитність» [19], М.О. Бірюкова – значення «приблизність», «тотальність», «партиципальність», В.І. Дегтярьов – «тривалість», «просторово-часова протяжність», «повторюваність» [2].

Основним аспектом виявлення кількісних відношень, на думку лінгвістів, є протиставлення одичності та множинності. Хоча поняття «одичності» і «множинності» активно використовуються для номінації як понятійних, так і мовних категорій, учені, як правило, не надають їх визначень, оперуючи ними як загальновідомими термінами.

Більшість граматистів приписують мовній субкатегорії **«одичність»** значення «*один*» (Н.Г. Мінгазова [2, с. 13], А.П. Загнітко [25, с. 38], В.Г. Субіч [13, с. 10], Л.П. Колоколова [1, с. 10]). Однак деякі дослідники, зокрема й О.І. Букресва, приписують цій субкатегорії не одне, а декілька значень. Так, розглядаючи ФСП одичності в англійській мові, науковець стверджує, що значення мовної категорії одичності є достатньо різноманітними й неоднорідними. Вона виділяє серед них три основні: перше значення практично співпадає з визначенням більшості лінгвістів (денотат, представлений у кількості одного екземпляра, який є представником цілого класу); друге значення має більш високий рівень абстракції та позначає дискретний клас загалом (наприклад, збірні назви); третє значення – це представник класу, який характеризує клас загалом [2, с. 14].

Отже, учені трактують поняття «одичність» у широкому й вузькому сенсі. Спільним для обох підходів є визнання значення «один» семантичною домінантою цієї категорії. Представники ж більш широкого підходу акцентують увагу на неоднорідності значення «один», яке може набувати додаткових семантичних відтінків. Так, на думку Л.О. Запєвалової, складність поняття одичності полягає в його неоднозначних і різноманітних зв'язках із категоріями означеності/неозначеності, а також у специфічному положенні на межі між дискретною й недискретною квантитативністю [26, с. 33]. Аналогічної думки дотримується Л.П. Колоколова, яка характеризує «одичність» у зіставленні з «множинністю» як означену кількість, що протиставляється неозначеній, як недискретну величину, протиставлену дискретній [1, с. 16].

На противагу одичності, яка має значення «один предмет», **множинність** позначає кількість «більше ніж один» [2, с. 13; 13, с. 10]. А.П. Загнітко замість «множинності» використовує термін «неодичність» та зауважує, що ця категорія охоплює різноманітні вияви семантики «більше ніж один» [25, с. 38]. Л.П. Колоколова поряд із визначенням «те, що більше одиниць» вважає множинність також «сукупністю елементів «один» [1, с. 10]. На її думку, категорія множинності є дискретним видом кількості. Особливістю цієї категорії є те, що вона визначається за допомогою операції рахунку, яка розкриває потужність множинності [1, с. 17].

Таким чином, як і у випадку з одичністю, поняття «множинність» також розглядається як у широкому, так і у вузькому розумінні. Обидва підходи об'єднують визнання значення «більше ніж один» семантичною домінантою множинності. Вузького підходу дотримуються граматисти, які обмежують поняття «множинність» лише значенням «більше ніж один», наприклад, Н.Г. Мінгазова та В.Г. Субіч. Представником широкого підходу є А.П. Загнітко, який наголошує на неоднорідності цього поняття. Особливим є трактування Л.П. Колоколової, яка визначає множинність як «сукупність елементів «один». Таке визначення, на відміну від вищезгаданої позиції, обмежує склад множинності лише цілими елементами, тоді як значення «більше ніж один» означає, що будь-яку сукупність, яка має більше одного елемента, можна віднести до категорії множинності незалежно від того, якими є її елементи: цільними об'єктами чи частинами об'єктів.

Висновки. Розглянувши категорію кількості в її онтологічно-гносеологічному та лінгвістичному аспектах, ми дійшли висновку про різне, іноді суперечливе, трактування цих аспектів як у лінгвістичній, так і у філософській літературі.

Так, донині в лінгвістиці існують розбіжності щодо визначення мовної категорії кількості, її внутрішньої структури й меж. Не склалося до цього часу також єдиного, загальноприйнятого термінологічного апарату, придатного для дослідження цієї категорії.

Незважаючи на те, що найбільш детальні та глибокі розвідки цієї категорії було здійснено в межах функціонально-семантичного підходу, ученим так і не вдалося з'ясувати сутність цієї категорії. Вони не дійшли згоди щодо того, що саме є її мовним відповідником: ФСП чи ФСК, як саме слід розуміти ці поняття та яке співвідношення між ними є найбільш науково обґрунтованим. Дотепер суперечливим залишається трактування таких субкатегорій, як «одичність» і «множинність».

З огляду на сказане можемо стверджувати, що ця категорія залишається актуальною в лінгвістиці та потребує подальших досліджень.

Література:

1. Колоколова Л.П. Когнитивный аспект категории количества в русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Л.П. Колоколова. – Волгоград, 1994. – 18 с.
2. Мингазова Н.Г. Категория числа имен существительных в английском языке / Н.Г. Мингазова. – Казань : КФУ, 2012. – 103 с.
3. Тураева З.Я. Некоторые особенности категории количества / З.Я. Тураева // Тураева З.Я. Вопросы языкознания / З.Я. Тураева, Я.Г. Биренбаум. – М. : Наука, 1985. – Вып. 4. – С. 122–130.
4. Чеснокова Л.Д. Категория количества и ее выражение в современном русском языке / Л.Д. Чеснокова. – Таганрог : Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 1992. – 178 с.
5. Медведь Е.Н. Категория количественности в языковой картине мира / Е.Н. Медведь // Мова і культура. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2009. – Т. 2(127). – Вып. 12. – С. 9–15.
6. Симонова К.Н. Функционально-семантическое поле количественности в современном английском языке в сопоставлении с русским языком : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / К.Н. Симонова. – Ростов-на-Дону, 2003. – 206 с.
7. Щетникова М.В. Онтолого-гносеологический аспект категории количества / М.В. Щетникова // Вестник Удмуртского университета. – Ижевск : Удмуртский ун-т, 2010. – Вып. 2. – С. 102–108.
8. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук : в 3 т. / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1974– . – Т. 1 : Наука логики. – 1974. – 452 с.
9. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1976– . – Т. 1. – 1976. – 549 с.
10. Шабі С.В. Номени неконкретизованої квантитативності у структурі лексико-семантичного поля кількості української казки / С.В. Шабі // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вып. 22. – С. 136–140.
11. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
12. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
13. Субич В.Г. Функциональный анализ лексико-семантического аспекта количественности в английском, японском и русском языках : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / В.Г. Субич. – Казань, 2012. – 25 с.
14. Кузина И.Ю. Категория количества и ее выражение в языке (введение в проблематику) / И.Ю. Кузина // Magister Dixit: научно-педагогический журнал. – 2014. – № 1(13). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://md.islu.ru/sites/md.islu.ru/files/rar/kuzina_i_yu.pdf.
15. Субич В.Г. Языковое количество и его классификации / В.Г. Субич, Л.Г. Чабанова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kpfu.ru/staff_files/F1761180055/Statya.pdf.
16. Нигматзянова Ю.Л. Субстантивы с вторичным значением количества в функционально-семантическом поле количественности (на материале русского и английского языков) / Ю.Л. Нигматзянова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sarsute.ru/images/stories/articlefoto/rio/yazyk/2/nigmatzyanova.pdf>.
17. Архипкина Г.Д. Когнитивные основания и антропоцентрические параметры грамматической категории числа : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Г.Д. Архипкина. – Краснодар, 2006. – 44 с.
18. Чиркинян Н.С. Поле количественности (на материале русского и армянского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Н.С. Чиркинян. – Ереван, 1980. – 221 с.
19. Гулыга Е.В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс. – М. : Просвещение, 1969. – 184 с.
20. Бондарко А.В. Основания функциональной грамматики / А.В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / отв. ред. А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1987. – С. 5–39.
21. Бронікова С.А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / С.А. Бронікова. – О., 2004. – 205 с.
22. Галич Г.Г. Когнитивная категория количества и ее реализация в современном немецком языке / Г.Г. Галич. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2002. – 208 с.
23. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С.А. Швачко. – К. : Вища школа, 1981. – 144 с.
24. Киклевич А.К. Язык и логика. Лингвистические проблемы квантификации / А.К. Киклевич. – Мюнхен : Verlag Otto Sagner, 1998. – 97 с.
25. Загнітко А.П. Іменниково-числова категорійність: типологічно-теоретичний та типологічно-функційний аспекти / А.П. Загнітко // Вісник Одеського національного університету. Серія «Філологія». – О., 2012. – Т. 17. – Вып. 4. – С. 37–44.
26. Запєвалова Л.А. Содержательные компоненты категории единичности на понятийном уровне (на материале русского и английского языков) / Л.А. Запєвалова, С.М. Платыгина // Современные исследования социальных проблем. – 2014. – № 11(43). – С. 31–41. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://journal-s.org/index.php/sisp/article/view/1120143/pdf_750.

Тіора Е. С. Категорія кількості в теоретичному виміренні

Анотація. В статті розглянуті існуючі концепції категорії кількості в її онтологічному, гносеологічному та лінгвістичному аспектах, а також визначені найбільш актуальні проблеми та питання для подальшого вивчення.

Ключові слова: понятійна категорія кількості, мовна категорія квантитативності, функціонально-семантична категорія кількості, єдиничність, множинність.

Tiora E. The category of quantity in a theoretical dimension

Summary. The article is the review of the existing standpoints of the category of quantity in its ontological, gnoseological and linguistic aspects. It also defines its main problems and questions to be investigated.

Key words: conceptual category of quantity, linguistic category of quantitativity, functional-semantic category of quantitativity, singularity, plurality.

Швец О. В.,

аспірант кафедри загального мовознавства і германістики
Національного педагогічного університету імені М. П. ДрагомановаРЕАЛІЗАЦІЯ ТИПОВИХ ПРОПОЗИЦІЙ НОМІНАТИВНИМИ
РЕЧЕННЯМИ В РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню засобів реалізації типових пропозицій номінативними реченнями в різноструктурних мовах. Виокремлено основні типи таких пропозицій та встановлено можливість їх модифікації у зв'язку з виконанням комунікативної функції.

Ключові слова: типова пропозиція, номінативне речення, синтаксичний концепт, структурна схема типової пропозиції, буття об'єкта.

Постановка проблеми. Переорієнтація уваги науковців на виявлення структур свідомості, що стоять за мовними явищами, пов'язується з дослідженням когнітивних аспектів мови. Вивчення одиниць синтаксису в їх взаємозв'язку з процесами пізнання, мислення, мовленнєвої діяльності й міжособистісної комунікації спрямовується на визначення речення як складного знака, здатного зафіксувати результати пізнавальної діяльності людини та пояснити процес оперування різноманітними структурами знань із комунікативною метою.

Незважаючи на значні напрацювання в цьому напрямі, додаткового вивчення потребує проблема реалізації типових пропозицій номінативними реченнями в різноструктурних мовах, що й зумовило актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження когнітивної природи речення присвячено роботи багатьох науковців, таких як Н.Д. Арутюнова [1], М.М. Болдирев [2], Г.А. Волохіна, З.Д. Попова та Й.А. Стернін [3; 4], Л.О. Фурс [5], Г.М. Костюшкіна, Л.Г. Озонова [6] та інші.

Вивчення речення в когнітивному аспекті сприяло введенню в науковий обіг поняття «синтаксичний концепт». Засобом вираження синтаксичного концепту є речення. Синтаксичні концепти моделюються за допомогою дослідження семантики речення як мовної одиниці шляхом абстрагування від конкретного лексичного наповнення, тобто за допомогою встановлення узагальненого змісту структурної схеми речення [3].

С.Є. Кузьміна вважає, що синтаксичний концепт – це інформація про тип ситуації (сукупність предметів і відношення, що їх пов'язують), що виражається структурною схемою речення та є представленою у вигляді *типової пропозиції* (структурованої сукупності смислів), до якої мислення людини відносить фрагмент дійсності, що спостерігається нею [7, с. 90].

Пропозиція Ю.Г. Панкрацом кваліфікується як особлива оперативна одиниця свідомості чи специфічна одиниця збереження, репрезентації знань у мозку людини, ментальна структура, відображення певної ситуації й типів відношення в ній, узагальнених та організованих у свідомості [8, с. 84].

Досліджуючи процес когнітивної діяльності людини, Дж. Лакофф наголошує: «Більша частина структур нашого знання має форму пропозиційних моделей, а їхньою особливістю є те, що вони виділяють елементи, характеризують їх і вказують на зв'язки між ними» [9, с. 31]. Пропозиція розгляда-

ється як базова одиниця когнітивного моделювання, природа якої підтверджується експериментально та співвідноситься з принципами організації пам'яті.

Пропозицію описували неодноразово та під різними назвами. Зокрема, О.І. Москальська виділяла «семантичні моделі», які можуть втілюватися в різних формальних структурах [10]; Г.О. Золотова, С.І. Кокоріна, Г.Ф. Низяєва, В.В. Бабайцева відзначали наявність «типових значень» синтаксичних конструкцій [11, с. 92; 12, с. 104; 13, с. 74–78; 14, с. 7; 15, с. 5–7]; Б.Ю. Норман говорив про «типові ситуації», які представляють комунікативний і когнітивний досвід народу у загаленому й водночас досить конкретному вигляді, що є «мисленнєвими шаблонами» в плані змісту синтаксичних моделей, які визначаються як пропозитивні смисли [16, с. 136].

На універсальності пропозиційної структури як елемента всіх ментальних процесів наголошує Ю.М. Караулов [17, с. 194].

Пропозиція фігурує також під назвами «мисленнєвий зміст» [18, с. 4], «гештальт» [19], «смісл» [1].

Мета статті полягає у виявленні способів реалізації в мовленні типових пропозицій номінативними реченнями в різноструктурних мовах.

Завдання статті – ґрунтуючись на результатах проведених досліджень, сформулювати власне визначення поняття «типова пропозиція» та охарактеризувати реалізацію типових пропозицій номінативними реченнями в різноструктурних мовах.

Виклад основного матеріалу. Згідно з твердженням про знакову природу речення в ньому розмежовують план вираження (позначувальне) і план змісту речення (позначуване). План змісту речення не зводиться до суми значень лексичних одиниць, що входять до його складу, а визначається типом його синтаксичної структури, синтаксичною моделлю, за якою побудовано конкретне речення. Позначувані речення виступає певний фрагмент дійсності – ситуація, яка є єдністю предметів дійсності й відношень, що їх пов'язують, осмислена мовцем та така, що виражається в певному типі структурної схеми – позначувальному речення [20].

Специфіка змісту речення як мовного знака полягає в його здатності відображати цілісну ситуацію позамовної дійсності, яка виражається думкою, відбиваючись у свідомості людини, чим саме пояснюється факт, що однієї і тій же реальній ситуації відповідають різні синтаксичні конструкції. Опрацьована мисленням людини, віднесена до певного типу ситуація чи уявлення про типову ситуацію складає той мисленнєвий зміст, який виражається реченням певної структури. Саме тому синтаксичний концепт можна визначити як «образи ситуацій, осмислених людьми й вербалізованих синтаксичними структурами» [21, с. 56–61].

Структурні схеми речень є абстракцією, відволіканням від множинності конкретних висловлювань, що реалізуються

в мовленні та повідомляють про конкретні ситуації. Вони несуть у собі інформацію про тип ситуації, до якого можна звести різноманітні ситуації, описані конкретними висловлюваннями. Отже, речення має загальні властивості мовного знака, що полягають, на думку М.М. Болдирева, у його здатності «вказувати на конкретний денотат і водночас на його узагальнений образ у вигляді «пучка» уявлень» [22, с. 68].

Висловлювання, як зазначають Г.А. Волохіна та З.Д. Попова, містить у собі позиційну схему, що відображає денотативну ситуацію, про яку йде мова, тобто пропозицію. У пропозиції немає ні головних, ні другорядних членів, немає жодної формальної структури. Вона є чисто смисловим набором концептуальних компонентів, які мовець прагне вербалізувати [3, с. 5].

Грунтуючись на результатах досліджень науковців різних лінгвістичних шкіл, визначаємо типову пропозицію як чисто смисловий концептуальний набір компонентів, що відображають не індивідуальну ситуацію, а певний тип ситуації – один із виділених свідомістю людини класів відношень, на позначення якого в мові вироблено конкретну структурну схему речення.

Одна й та ж пропозиція може бути передана різними способами: *Doug...* [23, с. 109]; *Douglas* [23, с. 39]; *Douglsssssss!* [23, с. 39]; *Douglas, Douglas Spaulding!* [23, с. 90]; *Douglas, Douglas, oh Doug!* [23, с. 39]; *Saint-Clair...* [24, с. 63]; *Saint-Clair, enfin* [24, с. 119]; *L'été à Saint-Clair* [25, с. 106]; *Mami* [26, с. 10]; *Гришна мами!* [27, с. 633]; *Така розумна мами!* [26, с. 35]. Пропозиція існує в сукупності всіх способів свого вираження, у множинності конкретних висловлювань.

Проведений аналіз фактичного матеріалу уможливив виділення таких типових пропозицій, реалізованих номінативними реченнями в різноструктурних мовах, як буття об'єкта, буття об'єкта в часі або просторі, буття стану об'єкта, буття стану природи, відсутність буття об'єкта, буття ознаки об'єкта, буття негативної ознаки об'єкта, володіння об'єктом.

Типова пропозиція буття об'єкта може реалізуватися в основних смислах, що організують його пропозицію. В окремих ситуаціях мовцю достатньо вказівки лише на **факт існування об'єкта «хто/що існує»**: *Destiny* [23, с. 122]; *Telegraph* [28, с. 35]; *Clara Goodwater* [23, с. 114]; *The college curriculum* [28, с. 72]; *Sayenne, marjoram, cinnamon* [23, с. 224]; *Gordon Bennett cup* [28, с. 98]; *Le docteur* [29, с. 50]; *Étudiants* [30, с. 84]; *Maurice Henri* [31, с. 38]; *Monsieur le professeur...* [32, с. 235]; *Catherine, Alain, les rues* [33, с. 116]; *De l'engrais, du raphia, des insecticides* [34, с. 172]; *Художник* [27, с. 501]; *Зразок* [35, с. 612]; *Софія Річинська* [35, с. 268]; *Курсант Степура* [36, с. 115]; *Дочка радника Задорожного* [35, с. 304]; *Батько, мати, рідня...* [37, с. 11].

У наведених ілюстраціях має місце констатація факту наявності об'єкта, названого іменниками із семантикою буття або їх еквівалентами.

Певний об'єкт може **існувати в часі або просторі «хто/що існує де або коли»**: *Boston, 1910* [23, с. 82]; *From Louisville* [38, с. 24]; *Alone in the universe* [23, с. 43]; *Three days* [28, с. 111]; *Al'Institut, le désert...* [34, с. 171]; *La Princesse sur le petit pois...* [34, с. 74]; *Onze heures, déjà...* [25, с. 108]; *Dans six jours...* [32, с. 205]; *Курсантська аудиторія* [37, с. 122]; *Пташка в золотій клітці* [35, с. 245]; *Сонце в зеніті* [37, с. 122]; *Всього три дні* [35, с. 476].

Структурні схеми з просторовими локалізаторами вказують на місцезнаходження об'єкта в просторі або на сферу його буття. Засоби позначення місця буття об'єкта в просторі в аналізованих мовах є надзвичайно різноманітними: від прислівників місця до різних прийменників і прийменникових сполучень.

У поданих структурних схемах із метою вказівки на буття об'єкта в просторі використовуються локалізатори (*from, in, sur, à, в*), а також назви населених пунктів, водойм, установ тощо. Для вираження буття об'єкта в часі вживаються прислівники часу, числівники, іменники на позначення дат, днів, годин.

Структурні схеми типових пропозицій **«хто/що в якому стані»** призначаються для вербалізації **буття стану об'єкта** (*General thirst* [28, с. 58]; *Such a bad headache* [28, с. 79]; *Blind faith* [28, с. 81]; *Crise hépatique* [30, с. 56]; *Un simple malaise...* [25, с. 103]; *Cancer de l'estomac* [32, с. 240]; *L'angine de poitrine, sans doute* [32, с. 159]; *Лице полотно полотном* [37, с. 171]; *Невеликий розлад шлунка* [35, с. 441]) або **буття стану природи** (*Thunder* [23, с. 83]; *Thunderstorm* [28, с. 50]; *Rain* [28, с. 110]; *Summer rain* [23, с. 222]; *Cricket weather* [28, с. 86]; *Thunder again* [23, с. 83]; *Thunder in the air* [28, с. 67]; *Glimpses of the moon* [28, с. 83]; *Le printemps* [34, с. 179]; *Prétexte: la pluie* [32, с. 110]; *Un tremblement de terre* [39, с. 73]; *Vent et pluie* [32, с. 97]; *Безгоміння* [36, с. 109]; *Провесна* [35, с. 116]; *Безкрай темряви* [26, с. 176]; *Сліпучий шторм* [37, с. 177]; *Осінь, ніч, темрява...* [26, с. 172]; *Планета в темряві* [36, с. 98]; *Земля напечена, мов черинь...* [26, с. 150]; *Зоряно, тихо в просторі* [26, с. 232]).

Можливість репрезентації цієї типової пропозиції відбувається лише за рахунок їх специфічного лексичного наповнення.

Типові пропозиції на позначення **відсутності буття об'єкта «хто/що не існує»** характеризуються вживанням заперечних часток *not, no, non, pas, ni, point, ne, ні* перед іменником або займенником: *Not a sound* [23, с. 5]; *Not a sinner* [28, с. 77]; *Not in the bed* [28, с. 64]; *No roses without thorns* [28, с. 78]; *Pas de dattes* [31, с. 179]; *Ni Cannes, ni toi* [33, с. 75]; *Non, aucune drogue* [25, с. 87]; *Point d'objection* [40, с. 384]; *Дорозі не кінець* [37, с. 85]; *Я не майстер руковивертання* [27, с. 13]; *Ніде ні деревиця* [26, с. 192].

У французькій та українській мовах серед проаналізованих фрагментів виокремлено такі, у яких факт заперечення буття об'єкта виражається за допомогою заперечних займенників *aucun, rien* та *ніякий, нікого, нічого*: *Aucun doute...* [34, с. 182]; *Rien, pour Martine* [34, с. 217]; *Ніякого компромісу!* [35, с. 510]; *Навкруги нікого* [26, с. 461]; *Ні сім'ї, нікого, нічого* [37, с. 123].

У деяких структурах наявне одночасне використання як заперечних часток, так і інших засобів вираження заперечення: *No roses without thorns* [28, с. 78]; *Non, aucune drogue* [25, с. 87]; *Ні сім'ї, нікого, нічого* [37, с. 123].

Типові пропозиції на вираження **буття ознаки об'єкта «хто/що є яким»** характеризуються наявністю в їх структурі прикметників, що вказують на позитивну ознаку буття: *A casual remark* [23, с. 165]; *Young student* [28, с. 66]; *Nice country residence* [28, с. 113]; *Strong pair of arms* [28, с. 59]; *Formule excellente* [33, с. 55]; *Une villégiature impeccable* [34, с. 242]; *Une vieille, brave maison* [34, с. 94]; *Le vrai conseil de famille* [29, с. 49]; *Хата простора* [35, с. 196]; *Поодинокі зірки* [27, с. 133]; *Повітря чисте, запашисте* [26, с. 20]; *Грати з м'якого пруття* [26, с. 398].

В англійській і французькій мовах включення до структури пропозиції прикметників із негативною семантикою вказує на **наявність негативної ознаки буття об'єкта**: *Invisible ink* [23, с. 194]; *Unclean job* [28, с. 87]; *Quelles incessantes complications!* [30, с. 102]; *Quelle chose inimaginable!* [24, с. 180]; *Quelle histoire incroyable!* [31, с. 121]; *Nulle réaction violente* [30, с. 102]; *Nul autre commentaire* [30, с. 152].

В українській мові наявність негативної ознаки буття об'єкта передається за допомогою заперечної частки *не*, що входить

до складу прикметника: *Обійми неказенні* [27, с. 214]; *Недобрий знак!* [37, с. 29]. В англійській і французькій мовах заперечні частки *not, no, pas, non* займають окрему позицію: *Not pleasant for the wife* [28, с. 93]; *No good eggs with this drouth* [28, с. 56]; *Pas le moindre balluchon* [30, с. 117]; *Pauvre Bernard non pire qu'un autre!* [25, с. 47]; *Pas fameuse la mine, mon petit!* [32, с. 9].

Структурні схеми типових пропозицій на позначення *володіння об'єктом «хто/що належить кому»* зазвичай включають присвійні займенники, що вказують на факт приналежності об'єкта певній особі: *My house!* [23, с. 174]; *Our souls* [28, с. 64]; *Her petticoat* [28, с. 64]; *Sa fille* [32, с. 183]; *Mon pauvre petit* [30, с. 58]; *Ton séjour sur la Côte* [33, с. 96]; *Mes polos de cachemire!* [31, с. 190]; *Leur passé à tous deux* [34, с. 193]; *Моя маленька...* [41, с. 310]; *Оце його володіння* [27, с. 505]. У функції посесиву також може виступати присвійний відмінок іменників англійської мови (*Cranly's arm* [28, с. 7]; *Emperor's horses* [28, с. 132]), еквівалентом якого в українській мові є родовий відмінок іменника (*Екіпаж батька й сина!* [37, с. 81]; *Таткова попільничка* [41, с. 291]).

Висновки. У результаті проведеного дослідження було встановлено існування типових пропозицій, що можуть реалізуватися номінативними реченнями в різноструктурних мовах, а саме: буття об'єкта, буття об'єкта в часі або просторі, буття стану об'єкта, буття стану природи, відсутність буття об'єкта, буття ознаки об'єкта, буття негативної ознаки об'єкта, володіння об'єктом. У процесі мовленнєвої реалізації структурні схеми, які маркують названі типові пропозиції, можуть піддаватися модифікаціям, що є актуальним для виконання їх основної функції – бути знаками згаданих типових пропозицій. Серед виявлених модифікацій наявні структурні схеми типових пропозицій, реалізованих номінативними реченнями в різноструктурних мовах, що підкреслюють факт існування певного об'єкта, його позитивну чи негативну характеристику або їх відсутність.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні реалізації типових пропозицій іншими типами речень.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Болдырев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Н.Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов, 2004. – № 1. – С. 18–36.
3. Волохина Г.А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Г.А. Волохина, З.Д. Попова. – Воронеж: Истоки, 2003. – 196 с.
4. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 189 с.
5. Концептуализация мира в языке: [коллект. монография] / [Л.А. Фурс и др.]; науч. ред. Н.Н. Болдырев. – М.; Тамбов: Вестник ТГУ, 2009. – 460 с.
6. Концептуализация и категоризация в языке: [коллект. монография] / [Г.М. Костюшкина и др.]; науч. ред. Г.М. Костюшкина. – Иркутск: ИГЛУ, 2006. – 584 с.
7. Кузьмина С.Е. Понятие «синтаксический концепт» в лингвистических исследованиях / С.Е. Кузьмина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – Вып. 66: Филология. Искусствоведение. – № 17(271). – С. 87–90.
8. Панкрац Ю.Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней: дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю.Г. Панкрац. – М., 1992. – 333 с.
9. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 12–51.
10. Москальская О.И. Проблемы семантического моделирования в синтаксисе / О.И. Москальская // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1973. – № 6. – С. 33–43.
11. Золотова Г.А. О структуре простого предложения в русском языке / Г.А. Золотова // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1967. – № 6. – С. 90–101.
12. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, Н.Ю. Сидорова. – М.: Филол. фак-т МГУ, 1998. – 528 с.
13. Кокорина С.И. О реализации структурной схемы предложения / С.И. Кокорина // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1975. – № 3. – С. 73–83.
14. Низяева Г.Ф. К проблеме связей в структурной схеме простого предложения: схема N1 – Adj / Г.Ф. Низяева // Синтаксические связи в русском языке: межвуз. тем. сб. – Владивосток: Дальневосточный гос. ун-т, 1978. – С. 3–12.
15. Бабайцева В.В. Система структурно-семантических типов простого предложения в современном русском языке / В.В. Бабайцева // Предложение как многоаспектная единица: межвуз. сб. науч. трудов. – М., 1984. – С. 3–13.
16. Норман Б.Ю. Грамматика говорящего / Б.Ю. Норман. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1994. – 227 с.
17. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – 7-е изд. – М.: ЛКИ, 2010. – 264 с.
18. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1978. – 176 с.
19. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 350–368.
20. Кузьмина С.Е. Исследование семантики предложения в концептуальном аспекте / С.Е. Кузьмина // Вопросы когнитивной лингвистики. – М., 2009. – № 4. – С. 92–96.
21. Попова З.Д. Способы вербализации концептов как проблема когнитивной лингвистики / З.Д. Попова // Respectus Philologicus. – 2009. – Issue 16(21). – P. 56–61.
22. Болдырев Н.Н. Репрезентация языковых и неязыковых знаний синтаксическими средствами / Н.Н. Болдырев, Л.А. Фурс // Филологические науки. – М., 2004. – № 3. – С. 67–74.
23. Bradbury R. Dandelion wine / R. Bradbury. – New York: Bantam Books, 1976. – 256 p.
24. Mauriac F. Thérèse Desqueyroux / F. Mauriac. – Paris: Brodard et Taupin, 1927. – 184 p.
25. Mauriac F. La fin de la nuit / F. Mauriac. – Paris: Bernard Grasset, 1935. – 253 p.
26. Гончар О.Т. Твори: в 7 т. / О.Т. Гончар. – К.: Дніпро, 1987–1988. – Т. 5: Тронка, Бригантина. – 1988. – 487 с.
27. Гончар О.Т. Твори: в 7 т. / О.Т. Гончар. – К.: Дніпро, 1987–1988. – Т. 7: Собор, Твоя зоря. – 1988. – 656 с.
28. Joyce J. Ulysses / J. Joyce. – New York: Vintage Books; A Division of Random House, 1961. – 806 p.
29. Sagan F. Un peu de soleil dans l'eau froide / F. Sagan. – Paris: Flammarion, 1969. – 272 p.
30. Bazin H. Vipère au poing / H. Bazin. – M.: Progrès, 1979. – 500 p.
31. Sagan F. Les faux fuyants / F. Sagan. – Paris: Julliard, 1991. – 256 p.
32. Bernanos G. Journal d'un curé de campagne / G. Bernanos. – Paris: Édition du groupe «Ebooks libres et gratuits», 1936. – 263 p.
33. Sagan F. Un certain sourire / F. Sagan. – Paris: Julliard, 1956. – 132 p.
34. Triolet E. Roses à crédit / E. Triolet. – Kiev: Dnipro, 1981. – 255 p.
35. Вільде І. Сестри Річинські. Книга друга / І. Вільде. – К.: Дніпро, 1977. – 690 с.

36. Гончар О.Т. Твори : в 7 т. / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1987–1988. – Т. 4 : Людина і зброя, Циклон. – 1987. – 589 с.
37. Гончар О.Т. Твори : в 7 т. / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1987–1988. – Т. 6 : Берег любові, Оповідання, Статті. – 1988. – 703 с.
38. Fitzgerald F.S. The Great Gatsby / F.S. Fitzgerald. – New York : Simon & Schuster, 1995. – 244 p.
39. Camus A. La peste / A. Camus. – Paris : Gallimard, 1947. – 340 p.
40. Bazin H. Cri de la chouette / H. Bazin. – М. : Progrès, 1979. – 500 p.
41. Вільде І. Твори : в 5 т. / І. Вільде. – К. : Дніпро, 1986– . – Т. 1 : Сестри Річинські. Книга перша. – 1986. – 640 с.

Швец А. В. Реализация типовых пропозиций номинативными предложениями в разноструктурных языках

Аннотация. Статья посвящена исследованию средств реализации типовых пропозиций номинативными предложениями в разноструктурных языках. Выделено основные типы таких пропозиций и установлена возможность их

модификации в связи с выполнением коммуникативной функции.

Ключевые слова: типовая пропозиция, номинативное предложение, синтаксический концепт, структурная схема типовой пропозиции, бытие объекта.

Shvets O. The realization of typical propositions by nominative sentences in the languages with different structures

Summary. The article is devoted to the research of the means of realization of typical propositions by nominative sentences in the languages with different structures. The main types of such propositions were distinguished and the possibility of their modifications in connection with the communicative function was found out.

Key words: typical proposition, nominative sentence, sentential concept, structural scheme of typical proposition, existence of object.

Янкович М. В.,
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОНЯТТЯ ДИСКУРСУ В ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА «ДИСКУРС» У ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. У статті розглянуто поняття дискурсу в гуманітарних науках, зокрема лінгвістиці, соціології, психології та філософії. Проаналізовано різноманітні підходи до визначення терміна «дискурс» у лінгвістичній літературі. Спираючись на дослідження та трактування цього поняття відомими лінгвістами близького й далекого зарубіжжя, дискурс представлено з різних ракурсів і визначено як соціолінгвістичний феномен.

Ключові слова: дискурс, текст, мовлення, комунікація, лінгвістика.

Постановка проблеми. У першій половині ХХ століття мовознавство протягом досить тривалого періоду зосереджувалося на вивченні однієї з двох діалектично пов'язаних сторін мови – мовної системи. Однак із другої половини 1960-х років центр уваги лінгвістів переноситься на іншу сторону цієї діалектичної єдності – мовленнєву діяльність, а також її продукт – дискурс. Оскільки сучасні уявлення про дискурс віддзеркалюють увесь хід лінгвістичної науки, у сучасному науковому просторі виникає потреба у визначенні поняття дискурсу як одного з основних понять прагматичної лінгвістики й лінгвістики тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичній літературі поняття «дискурс» використовується дуже широко, адже існують різні позиції, які базуються на різному розумінні сутності цього терміна. Так, дослідженню дискурсу у світовій лінгвістиці присвячено наукові праці відомих зарубіжних мовознавців Е. Бенвеніста, М. Стаббса, Д. Шифрін, Д. Манжено, М.Л. Макарова, В.В. Красних, В.О. Звєгінцева, В.І. Карасика. Над питаннями сутності дискурсу та його евристики працюють також такі українські лінгвісти, як І.С. Шевченко, К.С. Серажим, Ф.С. Бацевич, О.О. Селіванова. Однак досі не існує чіткого визначення цього терміна, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Мета статті – розкрити поняття дискурсу в гуманітарних науках, а також дати визначення терміна «дискурс» у лінгвістиці, врахувавши дослідження й підходи сучасних лінгвістів і мовознавців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дискурс (з франц. discours – мова) є складним багатоплановим феноменом, що плідно використовується низкою гуманітарних наук, предмет яких прямо чи опосередковано передбачає вивчення функціонування мови. З його дослідженням пов'язуються такі науки, як психологія, філософія, соціологія, антропологія, етнологія, юриспруденція, педагогіка, політологія, а також різні напрями лінгвістики: психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, етнолінгвістика. Однак однозначного й загальноприйнятого визначення цього поняття не існує, оскільки його багатofункціональність не дає змогу виокремити чіткі аспекти підходів до його тлумачення. Кожна зі згаданих дис-

циплін по-своєму підходить до вивчення дискурсу та в різних парадигмах у термін «дискурс» вкладає різні значення. Як відзначає С. Міллз, спектр його можливих трактувань є ширшим, ніж у будь-якого іншого терміна в літературознавстві й теорії культури [2, с. 1].

У сфері соціальних наук інтерес до дискурсу пов'язується з інтересом до проблем особистості, що теоретично оформився в соціальному конструктивізмі, який розглядає комунікацію як соціальний процес побудови світу. У психології, що стоїть на позиціях інтеракціоналізму, дискурс розглядається як соціальна діяльність в умовах реального світу. У філософії термін «дискурс» застосовується на позначення утворення, що має мисленнєво-комунікативну природу та належить до об'єктів, які можуть інтерпретуватися лише у світлі нелінійної парадигми [17, с. 21].

Якщо в сучасній науці соціально-психологічні підстави дискурсу досить глибоко вивчено, то його лінгвальні аспекти залишаються недостатньо дослідженими. На сьогодні в лінгвістичній літературі існує досить багато підходів до визначення терміна «дискурс», що дає змогу стверджувати про розмитість його понятійних меж та становлення окремої дисципліни – «дискурсології». Так, науковці визначають дискурс або як одиницю мови, розміщену вище речення, або як будь-який мовний твір, обумовлений вивченням мови в широкому соціокультурному контексті, або як висловлювання, у якому здійснюється взаємодія форми й функції [12, с. 69–70]. Якщо зробити короткий екскурс в етимологію, то слід зауважити, що дискурсом у латинській мові називали бесіди вчених, і саме в цьому значенні слово увійшло в сучасні європейські мови.

У лінгвістиці дискурс розуміється як текст, що занурений у ситуацію спілкування та допускає безліч вимірів. З позиції прагмалінгвістики дискурс являє собою інтерактивну діяльність учасників спілкування, встановлення й підтримку контакту, інформаційний та емоційний обмін, здійснення впливу один на одного, переплетення комунікативних стратегій та їх вербальних і невербальних утілень у практиці спілкування. З позиції психолінгвістики дискурс цікавий як розгортання переключення від внутрішнього коду до зовнішньої вербалізації в процесах спричинення мовлення та його інтерпретації з урахуванням соціально-психологічних типів мовних особистостей, рольових установок і приписів. З позиції лінгвістики мовлення дискурс – це процес живого вербалізованого спілкування, який характеризується великою кількістю відхилень від канонічного писемного мовлення [7, с. 5].

«Лінгвістичний енциклопедичний словник» трактує дискурс як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними) факторами; текст, розглянутий у контексті подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямований соціальний акт, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когні-

тивних процесах)». Дискурс – це мовлення, «занурене в життя» [11, с. 136]. Тобто це не просто мовленнєве формоутворення, яке є складнішим, ніж окреме речення, а тотальне культурне явище: результат і чинник комунікації, переплетення мовних взаємодій агентів комунікації, живе середовище спілкування, що створює нові фізичні дії, ментальні й психічні продукти.

Теорія дискурсу бере свій початок у концепції Е. Бенвеніста, який розмежував план дискурсу (мовлення, що привласнюється людиною, яка говорить) і план оповідання. Під дискурсом Е. Бенвеніст розуміє будь-яке висловлювання, яке зумовлює наявність комунікантів (адресата, адресанта), а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника [4, с. 254].

М. Стаббс виділяє три основні характеристики дискурсу: 1) у формальному відношенні це одиниця мови, що перевищує за обсягом речення; 2) у плані змісту дискурс пов'язується з використанням мови в соціальному контексті; 3) за своєю організацією дискурс є інтерактивним, тобто діалогічним [8, с. 189].

Схожою є думка Д. Шифрін, яка також виділяє три підходи до визначення поняття «дискурс». Перший підхід здійснюється з точки зору формально або структурно орієнтованої лінгвістики, тобто розглядає дискурс як мову, вищу за рівень словосполучення чи речення, та визначає його як два або декілька речень, пов'язаних між собою за змістом. Другий підхід подає функціональне визначення дискурсу як різноманітне використання мови. Так, дискурс характеризують як використання мови для досягнення певних поставлених цілей. Третій підхід є схожим до другого та характеризує дискурс як висловлювання з огляду на взаємодію форм і функцій. У цьому разі дискурс розуміється не як примітивний набір ізольованих одиниць мови, більших за речення, а як цілісна сукупність формально організованих, контекстуалізованих одиниць вживання мови [3, с. 20–43].

Варто звернутися також до визначення дискурсу, яке наводить Д. Манжено [15, с. 26–27]: 1) еквівалент поняття «мовлення», тобто будь-яке конкретне висловлення; 2) одиниця, що за розміром є більшою, ніж фраза, висловлювання в глобальному сенсі; 3) вплив висловлення на його одержувача, внесення висловлення в мовленнєву ситуацію, що включає суб'єкта та адресата, час і місце мовлення; 4) бесіда як основний тип мовлення; 5) мовлення, що привласнюється мовцем, на противагу оповіданню, яке таку позицію не враховує; 6) вживання мовних одиниць, їх мовленнєва актуалізація; 7) соціально чи ідеологічно обмежений тип висловлювання; 8) висловлювання/текст із позиції дискурсивного механізму. З наведених визначень з'ясуємо, що дискурс іноді отожднюється з мовленням на противагу мові; за такого підходу дискурсом може бути й окреме висловлювання.

Підсумовуючи різноманітні поняття дискурсу, М.Л. Макаров визначає формальну, функціональну й ситуативну інтерпретації як основні координати, на які слід спиратися під час розв'язання проблеми визначення змісту терміна «дискурс» [12, с. 68–75]. Таке розуміння дискурсу перегукується з підходами Д. Шифрін та М. Стаббса.

В.Е. Чернявська, узагальнивши трактування дискурсу, зводить його до двох основних типів: 1) конкретної комунікативної події, зафіксованої в письмових текстах та усному мовленні, що здійснюється в конкретному когнітивно й типологічно обумовленому комунікативному просторі; 2) сукупності тематично співвіднесених текстів [16, с. 11].

Нечітке визначення дискурсу призводить до того, що це поняття часто вживається поряд із такими термінами, як «мов-

лення», «текст», «діалог». Тому на початку 1970-х років було зроблено спробу диференціювати поняття «текст» і «дискурс» за допомогою включення категорії ситуації: дискурс трактувався як «текст плюс ситуація», а текст, відповідно, – як «дискурс мінус ситуація».

Так, В.О. Звєгінцев розуміє дискурс як елементарну одиницю тексту, тобто складне ціле або змістовну єдність, що вирізняється на рівні мови та, як правило, реалізується у вигляді речень, пов'язаних між собою смисловими зв'язками [5, с. 13]. Однією з вартих уваги ознак тексту є те, що його інтерпретація здійснюється через речення, причому речення розглядаються як члени дискурсу. Саме наявність змістовної надбудови, спроможної з'єднати окремі речення в єдине ціле, приводить до утворення зв'язного тексту або дискурсу.

В.В. Красних зробив спробу поглянути на дискурс із точки зору когнітивних структур, які лежать в основі мовної компетенції. На противагу В.О. Звєгінцеву вчений вважає, що текст є елементарною, тобто базовою, мінімальною й основною одиницею дискурсу – явищем не лише лінгвістичним, а й екстралінгвістичним. Текст володіє формально-змістовною структурою, яка допомагає вичленити його в дискурсі. Текст є продуктом як мовлення, так і мислення, продуктом, що вперше з'являється в момент творення його автором і може пережити наступні перевірки під час сприйняття його реципієнтом. На формування концепту тексту впливають два фактори: ситуація та індивідуальний мовний простір автора [10, с. 116].

О.Т. Ішмуратов отожднює дискурс із певним видом тексту. Так, дискурс – це текст, що містить міркування, тобто текст, у якому фіксується певний хід думки, а комунікативний дискурс – це текст, що містить взаємозалежні судження деяких суб'єктів [6, с. 171].

Англійські дослідники Р. Ходж і Дж. Кресс розглядають текст і дискурс як такі поняття, що доповнюють один одного, акцентуючи при цьому або на соціальному, або на мовному рівні [1, с. 74]. Учені вважають, що текст і дискурс можна розглядати за аналогією до речення й висловлювання. Речення розуміється як звичайний елемент структури, тоді як висловлювання поєднує в собі речення та соціальний контекст його використання.

Що стосується зведення дискурсу до мовлення, то І.С. Шевченко під мовленням розуміє мовленнєву діяльність, а під дискурсом – мовлення в контексті соціальної й мисленнєвої діяльності. Науковець визначає дискурс як інтегральний феномен, як мисленнєво-комунікативну діяльність, що протікає в широкому соціокультурному контексті, є сукупністю процесу й результату, характеризується континуальністю та діалогічністю [17, с. 25–28]. Це так званий комунікативно-когнітивний підхід: за когнітивного підходу до мовних явищ акцент робиться на зв'язку цього явища з внутрішньою ментальною діяльністю людської свідомості та на його репрезентації в голові людини; натомість за комунікативного підходу увага приділяється швидше тому, як використовується явище, що вивчається, у процесі спілкування людей і під час вербалізації його намірів. Описати явище з когнітивної точки зору – це охарактеризувати його роль у процесі пізнання світу, у фіксації структур знання й досвіду, в актах сприйняття та осмислення навколишнього середовища. Під час опису явища з комунікативної точки зору на перший план виступає аналіз вербальної поведінки людей, аналіз тих завдань, які вирішуються людиною в ході здійснення нею мовленнєвих актів, різних за своїми установками й цілями.

Таким чином, розуміння дискурсу як мислекомунікації зумовлює його онтологічну двоїстість: він звернений до комунікації, соціальної взаємодії та водночас до когніції, свідомості людини. Таке розуміння дискурсу прослідковується також у визначенні Т.В. Мілевської, яка пропонує розуміти дискурс як сукупність мовленнєво-розумових дій комунікантів, пов'язану з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем, реконструкцією мовної картини світу продуцента реципієнтом [13, с. 38].

Крім того, у сучасній науці все більша увага звертається на соціумну приналежність дискурсу. Досліджуючи дискурс із позиції соціолінгвістики, відомий російський учений В.І. Карасик передбачає аналіз учасників спілкування як представників тієї чи іншої соціальної групи та аналіз обставин спілкування в широкому соціокультурному контексті [8, с. 194].

Подібною є думка українського лінгвіста К.С. Серажим, яка під дискурсом розуміє складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними й іншими чинниками; по-друге, має «видиму» (лінгвістичну – зв'язний текст чи його семантично значущий і синтаксично завершений фрагмент) і «невидиму» (екстралінгвістичну – знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру; по-третє, характеризується спільністю світу, що «будується» впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом (автором) та інтерпретується його реципієнтом (слухачем, читачем тощо). Дискурс – це, образно кажучи, життя тексту в нашій свідомості, накладання інформації, яку ми отримуємо із цього тексту, і нашого знання про обставини, спонуки його породження на ментально-чуттєве інформаційне поле нашого індивідуального «Я» [14, с. 13].

Ми спираємось на соціолінгвістичний підхід до визначення терміна «дискурс», тому, врахувавши дослідження В.І. Карасика та К.С. Серажим, визначаємо дискурс як соціолінгвістичний феномен, що сформувався в певному соціальному середовищі та активно структурує й моделює соціальну дійсність, матеріальним втіленням якого є текст (усний чи письмовий), що відображає спосіб мислення, ціннісні орієнтири, моральні норми як власне адресата, так і середовища в цілому.

Висновки. Незважаючи на різноманітність підходів учених до дефініції поняття «дискурс», вони не взаємовиключають ці визначення, а здебільшого доповнюють одне одного, розглядаючи поняття з різних ракурсів. Хоча існує багато праць мовознавців у галузі дискурсології, жодне зі згаданих визначень дискурсу не претендує на завершеність чи досконалість, тому безперечно потребує подальших теоретичних й аналітичних

спостережень та узагальнень, що може допомогти досліднику глибше зрозуміти й розтлумачити зміст дискурсу, визначити його суттєві ознаки, тенденції розвитку, а також слугувати спрямовуючим орієнтиром у подальших наукових пошуках і дослідженнях.

Література:

1. Hodge R. Language as Ideology / R. Hodge, G. Kress. – London : Routledge, 1993. – 230 p.
2. Mills S. Discourse / S. Mills. – New York : Routledge, 1997. – 177 p.
3. Shiffrin D. Approaches to Discourse / D. Shiffrin. – Oxford : Cambridge, 1994. – 470 p.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; пер. под ред., с вступ. ст. и коммент. Ю.С. Степанова. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
5. Звегинцев В.А. О цельюоформленности единиц текста / В.А. Звегинцев // Известия АН СССР. Серия «Литература и язык». – М. : Наука, 1980. – Т. 39. – № 1. – С. 13–21.
6. Ишмуратов А.Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса / А.Т. Ишмуратов // Рациональность и семиотика дискурса : сб. трудов. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 170–173.
7. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. трудов. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
9. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М. : Институт языкознания АН СССР ; Волгоградский педагогический институт, 1991. – 495 с.
10. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.
12. Макаров М.Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / М.Л. Макаров. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1998. – 200 с.
13. Милевская Т.В. Дискурс и текст: проблема дефиниции / Т.В. Милевская // Типология мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – Вип. 6. – С. 38–46.
14. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : [монографія] / К.С. Серажим ; за ред. В.В. Різуна. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – 392 с.
15. Серіо П. Как читают тексты во Франции / П. Серіо // Серіо П. Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса / П. Серіо. – М. : Прогресс, 1999. – С. 26–27.
16. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований / В.Е. Чернявская // Текст и дискурс: проблемы экономического дискурса : сб. науч. статей. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та экономики и финансов, 2001. – С. 11–22.
17. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [колект. монографія] / за ред. І.С. Шевченко. – Х. : Константа, 2005. – 356 с.

Янкович М. В. Понятие дискурса в гуманитарных науках и определение термина «дискурс» в лингвистике

Аннотация. В статье рассмотрено понятие дискурса в гуманитарных науках, в частности лингвистике, социологии, психологии и философии. Проанализированы различные подходы для определения термина «дискурс» в лингвистической литературе. Опираясь на исследования и трактовки данного понятия известными лингвистами ближнего и дальнего зарубежья, дискурс представлен с разных ракурсов и определен как социолингвистический феномен.

Ключевые слова: дискурс, текст, речь, коммуникация, лингвистика.

Yankovych M. The concept of discourse in the humanities and definition of the term “discourse” in linguistics

Summary. The article is devoted to the investigation of the concept of discourse in the humanities, especially in linguistics, sociology, psychology and philosophy. It analyzes various approaches to the definition of “discourse” in the linguistic literature. Based on the investigation and interpretation of the concept by outstanding linguists, discourse is presented from different perspectives and defined as sociolinguistic phenomenon.

Key words: discourse, text, speech, communication, linguistics.

Ветрова Е. С.,
докторант кафедри української філології
Таврійської академії Кримського федерального
університету імені В. І. Вернадського

СТЕРЕОТИПИ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНЦІВ І ЛЕЗГІНІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЯЗИЧНИЦТВА

Анотація. У статті досліджується вплив язичництва на формування мовленнєвих стереотипів українців і лезгинів. Головну увагу зосереджено на зіставному аналізі українських і лезгинських побажань добра і зла, клятв, етикетних формул, які відзначаються багатством сакральної семантики й зберігають залишки архаїчних уявлень про навколишній світ, акумулюючи культурно-історичний досвід народів, їх складне асоціативне мислення часів язичництва.

Ключові слова: язичництво, мовленнєві стереотипи, етнокультурні особливості, ритуально-магічна функція, сакральна семантика.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується посиленою увагою вчених до проблем взаємозв'язку мови народу, його культури й національного характеру. Останніми десятиліттями у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві з'явилося чимало наукових розвідок, присвячених вивченню мовних і соціокультурних процесів у їхній функціональній взаємодії, розгляду національної специфіки мовних явищ, що відображають культурні пріоритети того чи іншого етносу (див., наприклад, роботи Є. Верещагіна, В. Костомарова, В. Гака, В. Теліі, А. Вежбицької, В. Маслової, Н. Мечковської, С. Тер-Мінасової, І. Голубовської та ін.). Ідея наявності тісного зв'язку між мовою народу і його культурою завжди привертала увагу вчених. Перші спроби її розв'язання знаходимо в працях І. Гердера, В. Гумбольдта, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа, О. Потєбні й ін., де наголошується на ролі природних, географічних, духовних і культурних факторів у формуванні розбіжностей між народами, стверджується наявність тісного взаємозв'язку між чотирма фундаментальними феноменами людини: мовою, культурою, суспільством і національним духом.

У лінгвістиці останніх десятиліть інтерес до мови в її культурному вимірі помітно збільшується й дедалі частіше привертає увагу представників різних наукових напрямів. Це пояснюється передусім великими соціальними змінами, які відбулися в сучасному світі: глобалізація, інтеграція, розширення культурних, освітніх, ділових контактів між народами стимулюють різні форми міжнародного спілкування, які потребують гармонізації. Крім того, зміна традиційної наукової парадигми в лінгвістиці, переміщення акцентів із системно-структурного опису мови на вивчення її функціонального боку створили умови для появи нових тенденцій у розвитку лінгвістичної думки, сприяли активізації досліджень зіставного характеру, спрямованих на виявлення універсального й етнокультурного в мовах різних націй. Останнім часом об'єктом пильної уваги науковців дедалі частіше стають особливості мовленнєвої поведінки представників різних етносів у схожих комунікативних ситуаціях (див., наприклад, праці Ю. Апресяна, Ю. Сорокіна, Ю. Прохорова, В. Красних, О. Леонтьєва, Н. Сологуба, І. Олшанського й ін.). І це не є випадковим,

адже, як справедливо відзначають учені, при знайомстві з культурою й побутом чужого народу перше, що привертає увагу поряд із відмінностями в матеріальній культурі, – особливості поведінки в стандартних ситуаціях спілкування ... [1, с. 3]. Незважаючи на посилений інтерес учених до етнокультурної специфіки мовленнєвої комунікації, ця проблема в лінгвістиці ще не здобула остаточного розв'язання. Так, зіставний аналіз сакральної семантики мовленнєвих стереотипів українців і лезгинів проводиться вперше, що визначає актуальність обраної теми.

Мета статті – зіставний аналіз стереотипів мовленнєвої поведінки українців і лезгинів у контексті язичництва, виявлення в них архаїчної етнокультурної семантики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під стереотипами мовленнєвої поведінки розуміємо національно марковані одиниці мови, що використовуються в типових, часто повторюваних ситуаціях спілкування (привітання, прощання, звертання, подяка, побажання добра і зла, клятва тощо) для обслуговування потреб певного соціального колективу. На думку дослідників, мовленнєві стереотипи фіксуються свідомістю як автоматичні стандартні схеми й моделі мислення. В основі їх формування – психологічна звичка людини повертатися до типових, часто повторюваних ситуацій і реакцій на них, а також прагнення звести різноманітність світу до невеликої кількості категорій і тим самим полегшити сприйняття, розуміння й оцінку [2, с. 287]. Отже, мовленнєві стереотипи характеризуються відтворюваністю, регулярністю вживання та стійкістю структури. У сучасній мові вони практично втратили своє первинне значення, перетворившись на шаблонні фрази, які виконують суто комунікативні й прагматичні функції (установлення, підтримання чи завершення контакту, висловлення ставлення до співрозмовника тощо). Разом із тим, незважаючи на зовнішню семантичну спустошеність, ці мовленнєві одиниці вирізняються багатством сакральної семантики й зберігають чимало залишків архаїчних уявлень про навколишній світ, акумулюючи культурно-історичний досвід етносу, його складне й суперечливе асоціативне мислення. Сакральний компонент у семантичній структурі мовленнєвого стереотипу здебільшого стертий або завуальований. Відновити його можна лише в контексті традицій і звичаїв народу, його світоглядних уявлень і способу життя.

Мовленнєва поведінка людини в традиційній культурі регламентується взаємодією низки механізмів, серед яких особливе місце посідає релігія. Упродовж багатьох століть релігійні уявлення кардинально впливали на всі сфери життя, визначаючи характер міжособистісного спілкування. Значний вплив на стилістику вербальної поведінки багатьох народів світу здійснило язичництво – політеїстична релігія, що являє собою складний комплекс архаїчних обрядів, звичаїв, ритуалів, вірувань, побудованих на анімізації й антропоморфізації навколишньої реальності. Людина, змушена щодня боротися за своє існування, відчувала залежність від природи, тому ставилася до неї як до живої

істоти. Як відзначає І. Огієнко, «культ природи стояв в основі архаїчного релігійного світогляду, а релігія була одухотворенням усього довкілля» [3, с. 13]. Ці давні вірування стали для первісної людини своєрідною життєвою філософією, ключем до розуміння навколишнього світу й розв'язання багатьох важливих проблем.

Цінним джерелом інформації про народні вірування часів язичництва є клятви, присяги, побажання, звертання, прохання та інші мовленнєві формули, які мають практичне спрямування, тобто тематичну й комунікативну прив'язаність до ситуацій повсякденного життя. Сумарний набір язичницьких світоглядних уявлень, закладений у названих мовленнєвих стереотипах, являє собою універсальну для багатьох етнічних традицій систему ознак: персоніфікація неба й небесних світил, землі, вогню, води, рослинного й тваринного світу, богів та інших надприродних істот тощо. І це не випадково, адже способи осмислення навколишньої реальності й моделі мовленнєвої поведінки детерміновані біологічною природою людини, а також спільною історією людства, зокрема географічними, кліматичними, соціальними умовами життя в минулому. Разом із тим упродовж століть у життєдіяльності, взаєминах, менталітеті окремих колективів відбувалися суттєві зміни, а норми мовленнєвої поведінки набували специфічних етнічних характеристик. Як слушно зауважують дослідники, навіть світові релігії (надетнічні за своєю суттю), тісно взаємодіючи з повсякденним побутом народу, набувають певного національного колориту [4].

Важливе місце в системі релігійних вірувань українців і лезгинів часів язичництва посідає **вшанування неба й небесних світил** – сонця, місяця, зірок, які викликали в первісних людей різноманітні почуття: страх, повагу, сподівання на допомогу й заступництво. У різних культурних традиціях небо здавна вважалося одним із найважливіших елементів світобудови, символом Вищого світу. За релігійними уявленнями українців, небо – місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай, куди праведна людина потрапляє після смерті [5, т. 5, с. 249]. Тож не випадково родичам померлих бажали, щоб душі небіжчиків потрапили на небо: *Царство [йому, їй] небесне!; Царство небесне його [її] душі!; Померлим душам царство небесне!; Померлому царство небесне, вічний покой!* тощо. Уявлення про небо як царство богів, місце, де душі померлих праведників ведуть блаженне існування, характерно й для лезгинів, що підтверджують побажання: *Ви бубадиз регьмет хьуй! Царство небесне твоєму батькові!; Ваз женнет кьисмет хьурай! 'Хай потрапиш ти до раю!' тощо.* Ставлення лезгинів до неба як невід'ємної частини життя людини засвідчує традиційне порівняння: *цав такур дана 'теля, що не бачило неба', яке адресується обмеженій або недосвідченій людині.*

В уявленні язичників небо одухотворене, воно здатне радіти й сумувати, допомагати людям чи карати їх. Для різноманітних явищ, пов'язаних із небом, народна фантазія створила різноманітні персоніфікації, уособлення, що стали основою численних клятв, побажань, звертань, привітань, прокльонів: укр. *Дай [подай, пошли], Боже, з неба, чого [тобі, нам] треба!; – Серденько-дівчино... Клянусь тобі місяцем, зорями, Присягаю небом, землею і пеклом, Що не буде іншої між нами!* (П. Куліш); лезг. *Я Цавар! Хата-баладикай вуна хух! 'О, Небеса! Захистіть від бід і напастей!' (ритуально-магічне звернення до неба); Вили цав кьалум хьуй! 'Небом клянусь!'; Заз цавар кьалум хьурай гена! 'Хай небеса покарають мене!'; Заз вили цавар кьалум хьурай, за таб рахазватла! 'Хай покарають мене сини небеса, якщо я кажу неправду!' (клятви, поширені в мовленні лезгинських жінок).*

Серед небесних світил первісні люди найбільше вшановували **сонце**, адже саме від нього залежало їхнє благополуччя. Українці

й лезгини зверталися до цього небесного світила у складні моменти свого життя, вважаючи «де сонце, там і сам Бог». У давні часи звертання до сонця мало вигляд шанобливого імперативного послання, яке виконувало магічну функцію й передбачало отримання адресатом допомоги чи благословення. Звертаючись до сонця, українці називали його *святим, чистим, Божим, ясним, красним, праведним, поважним: Добрий день тобі, сонечко ясне! Ти святе, ти ясне-прекрасне, ти чисте, величне й поважне, Освіти мене, рабу Божу перед усім миром християнським...* [6, с. 235].

Ушанування сонця в язичницькій культурі перетворилося на поклоніння окремим богам. В уявленні давніх слов'ян сонце мало чотири іпостасі: Сварог (творець сонця і вогню, батько всіх богів), його діти – Сварожичі: Дажьдбог (бог літнього сонця), Ярило (бог весни), Коляда (бог зимового сонця). Численні релікти вшанування солярних богів зберігають українські клятви, побажання та інші мовленнєві формули, пов'язані з різними ситуаціями повсякденного життя: *– Не вірши, – сказав воїн з доктором. – Клянусь Велесом, клянусь великим Сварогом, Ярилою, клянусь Білбогом і самим Родом, що не бачити мені вирію і своїх батьків, якщо не доставлю тебе цілим і неушкодженим до Києва до твого брата Ярополка!* (Нікітін Ю. «Князь Володимир»).

Безумовно, найбільшій пошани заслуговав Дажьдбог, оскільки саме від літнього положення сонця на небесному склепінні залежав успіх землеробів. На думку етимологів, слово Дажьдбог складається з двох частин: дієслова наказового способу *даж(д)ь* 'дай' та іменника *богь* 'щастя, добробут', тобто бог, який дарує добробут, багатство [3]. Так з'явився традиційне українське привітання-побажання *Дай, Боже!*, що стало основою для багатьох етикетних висловів релігійного змісту, використовуваних під час трудової діяльності людини: *Дай, Боже, щастя!; Дай, Боже, час і пору добру!; Дай, Боже, щоб робилося, не псувалося!; Дай, Боже, на прожиток!* тощо. У святкових побажаннях зимового циклу закріпилося ім'я Коляди: *Будьмо здорові з Колядою, з ясним-красним сонцем, з медовою кутьюю, із живлющою водою!*

Релікти солярного культу до цього часу зберігають українські звертання: *Сонце [сонечко] моє [ясне, красне, любе тощо]!* На сьогодні вони вже втратили свою первинну ритуально-магічну функцію й використовуються виключно з прагматичною метою – установлення інтимно-дружньої тональності спілкування, висловлення прихильного, ніжного ставлення до співрозмовника: *Сонечко моє! Без тебе мені поночі, похмуре все, невеселе* (М. Коцюбинський).

У лезгинській культурі вшанування сонця перетворилося на поклоніння богу Рагь 'Сонце', який за часів язичництва вважався головним богом лезгинського пантеону. Відголоски його вшанування знаходимо в лезгинському мовленнєвому етикеті. Так, довгоочікуваного гостя лезгини вітають надзвичайно поетичною фразою: *Вун атуї, Рагь атуї!* 'Приходиш ти – приходить Сонце!' або 'Твій прихід можна порівняти з приходом Сонця!'. Лезгини, потрапляючи в скрутне, безвихідне становище, піднімали руки вгору і зверталися до бога Рагь за допомогою: *Чан Рагь ба!* 'Дороге Сонце-діду!'. Про обожнювання сонця за часів язичництва свідчать добрі лезгинські побажання, клятви: *Кьилел гьамиша рагь хьурай!* 'Хай буде завжди сонце над головою!' – побажання матері своїм дітям, *Заз Рагь кьалум хьуй!* 'Хай Сонце покарає!' – клятва ім'ям сонця, рівноцінна клятві ім'ям Аллаха. Із сонцем порівнюють красиву, добру людину: *Чина Рагь авайди* 'людина, обличчя якої світиться як сонце'; *Рагь хьтин кас* 'сонцеподібна людина', *Рагь хьтин руш* 'дівчина, подібна до сонця'. Доброзичливим людям адресують вислів: *Ам сиве рагь авайди я* 'У нього в роті сонце'.

Із давніх часів в українців і лезгинів склалися свої уявлення про схід і захід сонця. Захід сонця представники обох культур називають поетично: українці – *сонце сіло, лягло, спочило*, лезгини – *рагъ акІана* ‘сонце сіло, закотилося’; *рагъакІдай над* ‘захід’ (дослівно: ‘сторона, де сонце сідає’); *бахтар пайдай бере!* ‘час, коли роздається щастя’.

Схід сонця, на думку наших пращурів, – сторона землі, де починається життя. Як відзначає І. Огієнко: «На Схід усі народи молились. ... Хто молиться богам, має молитися на Схід, а особливо вранці, бо раніше сонце, добре викупане й виспане, завжди милостиве» [3, с. 27]. Слов'янські народи в минулому радісно вітали схід сонця: здимали шапки, низько вклонялися і хрестилися. У «Повчанні дітям» В. Мономах радить: «Щоб не застало вас сонце в ліжку. Віддавши ранішню Похвалу Богові, а потім сонцеві, що сходить, і побачивши сонце, прославете Бога з радістю!» [7]. Дагестанці ставилися до сходу сонця з не меншою повагою. Здійснюючи Намаз (Молитву), вони й сьогодні повертаються обличчям саме на схід. У лезгинській мові ‘схід’ – *рагъэкъечІдай над* (дослівно: ‘сторона, де сонце сходить’). Повага до сонця до цього часу залишається невід’ємною частиною мислення лезгинів, їхнього способу життя.

Згідно з давніми уявленнями обох народів, сонце може бути не тільки життєдайним і землеоновлюваним, а й ворожим. Свідченням цього є давні українські й лезгинські прокляття, що закликають на голову ворога каральну силу могутнього небесного світила: укр. *Щоб ти крізь сонце пройшов!*; *Щоб ти не діждав сонечка праведного побачити [на сонечко праведне дивитись]!*; *Щоб над тобою світ не світав і сонце праведне не сходило!*; *Щоб ти до світа сонця не бачив!*; *Щоб на тебе праведне сонце не дивилось!*; лезг. *Агъ вун ярагирмиш хьуй!* ‘Щоб тебе сонце спалило!’ та ін.

З ушануванням сонця тісно пов’язане **поклоніння вогню (зороастрим),** поширене за часів язичництва в лінгвокультурних традиціях обох народів. У давнину вірили, що вогонь – представник бога Сонця на землі, посол неба на землю. У багатьох етносів вогонь став окремим богом. У лезгинів це Алпан (бог вогню і справедливості) – наймогутніший у пантеоні богів часів зороастримізму. Він стежив за поведінкою людей і карав їх за гріхи, випускаючи блискавки (слово *цІайлапан* ‘блискавка’ у буквальному перекладі означає ‘вогонь Алпана’). Щоб заручитися підтримкою всесильного бога, треба з пошаною ставитися до вогню. У сучасній лезгинській мові слово *алпан* уживається у двох значеннях: 1) метеорит; 2) страшне, згубне місце [8].

У сприйнятті давньої людини вогонь мав подвійну природу, яка відображає дві глобальні світові антитези: Добро і Зло. З одного боку, вогонь обігриває, тому в обох культурах його з давніх часів уважали символом родинного добробуту, охоронцем сімейного благополуччя. Ним благословляли, клялися. Крім того, для давніх українців і лезгинів вогонь мав цілющі властивості, тому йому відводилася роль очищувального засобу в обрядах весняного циклу: перескочити через вогонь – набратися сил, очистити тіло, спалити гріхи, долучитися до божественного духу. Лезгини під час свята весни “Яран-Сувар”, перескакуючи через багаття, промовляють фразу: *Зун виниз, чи члеяр агъуз!* ‘Хай гріхи зникнуть із вогнем!’ (букв. ‘Якщо я – вгору, то мої гріхи – вниз’), яка в минулому виконувала функцію магічного побажання під час весняних робіт. Подібний ритуал спостерігаємо в українській культурі під час свята Івана Купала й у весільній обрядовості.

Однак вогонь є носієм і негативної енергетики. Полум’я вогню може принести нещастя – ударити, спалити, притупити зір, завдати нестерпного болю, тож із ним пов’язані й найстрашні-

ші прокляття, наприклад, у лезгинській мові: *Адан КІвалін гум атІуй!* ‘Хай припиниться дим у його будинку!’ у значенні ‘Хай помре, не залишивши нащадків!’, *Вун цІайо тухуй!* ‘Хай вогонь тебе віднесе!’; *цІай кткуй!* ‘Щоб вогнем охоплений був!’. В українській культурі з давніх часів побутовали прокльони: *Щоб тебе вогонь спалив!*; *А спонелів би ти!*; *Бодай [цІоб] ти [він, вона, мій ворог тощо] сканав, як віск [свічка] тощо.*

Із вогнем і небом тісно пов’язані народні уявлення про **грим** і **блискавку**, до яких українці й лезгини ставилися з великою повагою та острахом, що засвідчують народні побажання зла: укр. *А цІоб [бодай] тебе грим побив!*; *Грим вдарив би на тебе з ясного сонця!*; *Грим би тебе [іюго, її, їх] вдарив [побив]!*; *Щоб грим убив [побив] і блискавка спалила!*; лезг. *Вун цІалапанди ягърай!* ‘Щоб блискавка тебе вдарила!’; *Вун алпанди ягърай!* ‘Хай грим тебе вдарить!’.

Повагу українців до грому відображають народні клятви, у яких слово *грим* супроводжується шанобливим епітетом *святій*: *Побий мене [святій] грим!*; *Нехай мене [святій] грим поб’є!*; *Грим би мене [святій] побив!*; *Хай мене грим поб’є, коли бреши!*. Як бачимо, до складу більшості побажань, пов’язаних із громом і блискавкою, уходить компонент *бити*, який свідчить про те, що, згідно з давніми уявленнями українців і лезгинів, ці явища природи виникали в результаті битви небесних богів зі злими силами.

У язичницьких традиціях обох народів ушанування грому й блискавки поступово перетворилося на поклоніння окремим богам: у лезгинів – Алпану, в українців – Перуну, володарям Неба, які на всіх наводили страх, спрямовуючи свої вогненні стріли на демонів і грішних людей. Відгомони цих давніх уявлень зберігають українські й лезгинські побажання зла: укр. *Бодай [цІоб] тебе Перун [грим] побив!*; *А Перун би ти ясний тріс!*; *А нехай же тебе Перун ясний трісне!*; лезг. *Вун алпанди ягърай!* ‘Хай Алпан (вогонь, блискавка) тебе вдарить!’.

У мовленнєвому спілкуванні українців і лезгинів яскраво простежуються сліди й інших небесних культів. Так, в обох культурах із давніх часів ушановувався **місяць** як джерело священної для язичника світлоносної стихії. Вірячи в чудодійну силу цього небесного світила, люди кланялись йому, молилися, просили достатку, здоров’я, любові, гарного врожаю, угадували свою долю, замовляли різні хвороби.

У минулому українці, як і інші слов’яни, при появі нового місяця ввечері або вночі хрестилися й промовляли спеціальні магічні формули із семантикою побажання та прохання: *Тобі на поповнення, мені на здоров’я!*; *Місяцеві золоті роги, а нам щастя і здоров’я!*; *Місяцю-князю, дай тобі, Боже, підповня, а мені здоров’я!*; *Молодик-гвоздик, Тобі роги красні, Мені очі ясні!* [6]. Згідно з давніми уявленнями українців, щастя, здоров’я, благополуччя повинні збільшуватися так само, як росте, збільшується місяць. Іноді прохання мало вигляд пропозиції укласти союз на основі обміну: *Добривечір тобі, молодиче молодий, на тобі хрест золотий!*; *Місяцю молодий, повидаймося тобі золоті роги, а нам воли та корови, тобі виповняться, а нам оздоровляться!* [6]. Первинна функція цих прохань – магічно-заклинальна: за їхньою допомогою селяни намагалися забезпечити своїй родині врожай, добробут, здоров’я в новому році. В українській мові лексема *місяць* і на сьогодні супроводжується епітетами *молодий, ясний*.

Поважне ставлення лезгинів до місяця (*варз*) засвідчує побажання: *Кьилел экъ варз хьуй!* ‘Хай над головою завжди буде світлий місяць!’. У лезгинському язичницькому пантеоні Варз – бог таємниць, до якого ставилися з повагою й застереженням, адже якщо його розсердити, він може нашкодити людині. Помітивши

молодий місяць на небі, лезгини, особливо представники старшого покоління, промовляють: *Варз хьиз цілий хьуй, цілий хьиз дири хьуй, цілий хьиз хьуци хьуй!* 'Будь молодий, як місяць, швидкий, як коник, гострий, як вогонь!'. Побажання: *Варз хьиз цілий хьуй!* 'Будь як молодий місяць!' (у значенні 'красивий') адресують матері своїм дітям. Із місяцем порівнюється красиве обличчя дівчини: *Варз хьтин чин* 'місяцеподібне обличчя'.

Разом із поклонінням небу в обох лінгвокультурних традиціях за часів язичництва утвердилось **ушанування землі** як однієї з найголовніших стихій Всесвіту, джерела життя й сили. Культ землі в українців і лезгинів виник під час переходу від мисливства до землеробства, із яким за часів язичництва було пов'язано багато магічних дій у житті людини. Через складні життєві умови, нестачу родючої землі люди зверталися за допомогою до сил природи, сподіваючись на сприятливу погоду, багатий врожай. Земля в уявленнях обох народів була живою істотою, годувальницею, джерелом добробуту хлібороба. Українці й сьогодні з великою повагою ставляться до землі, називаючи її *святою, Божою, праведною*. Землю цілують, їй кланяються, нею клянуться. Ці давні уявлення лягли в основу багатьох українських побажань: *Бувай здорова, як риба, гожа, як вода, весела, як весна, а багата, як земля святая!*; *Держімося землі, бо земля держить нас!*; *Будь багатий, як земля, а здоровий, як вода!*. Деякі архаїчні побажання мали вигляд звертання-прохання: *Дай, Боже, нам урожаю!*; *Дай, Боже, в добрий час!* *Щоб Господь уродив хліб святий нам!* або заклинання-прохання: *Роди, Боже, жито, пшеницю і всякую паицицю!*, що в минулому виконували магічні функції.

Згідно з давніми уявленнями слов'ян, земля є найвірнішим свідком, тому нею клянуться на доказ правди. В Україні й нині поширені клятви: *Клянусь святою землею!*; *Щоб нас живими земля пожерла!*; *Щоб мені під землю провалитися!*; *Побила б мене свята земля!* При цьому землю цілують або ідять: *Я готова заприсягтися і землі з істи* [І. Нечуй-Левицький]. З особливим ставленням до землі пов'язаний ритуал ховати померлих у землю, який супроводжувався побажаннями: *Щоб йому земля пером [лежала]!*.

Святою вважалася не лише земля, а й усе те, що вона родить. Найпоширенішими добрими побажаннями господарю в обох культурах є зичення рясного врожаю: укр. *Щоб на твоїм да горді пшениця родила!*; *Сніп на сто кіп, а хазяїну на сто літ*; *Дай Бог сей год убрать і на той дїждать!* (побажання господареві після обжинків); лезг. *Куьн заф сагърай, куь ризкьидик берекет акатрай* 'Будьте здорові, хай ваш хліб насущний буде рясним!'; *Багъ къацу ди хьуй!* 'Хай сад зеленим буде!'; *Куь столдал вири няметар хьурай!* 'Хай на вашому столі багато різних страв буде!'; *Къуй техилдикай Квез шаддиз недай ризкь хьурай!* 'Хай буде врожай для Вас радісною їжею!'. Найстрашнішим для лезгинів є побажання: *Ви фу къакъажрай!* 'Хай перестане рости твій хліб!'.
Однак земля не завжди є джерелом добра. Згідно з уявленнями давніх слов'ян, вона може розступитися й поглинути злу, непорядну людину, про що свідчать традиційні українські прокляття: *Бодай тебе земля поглинула!*; *Щоб тебе сира земля пожерла!*; *Землі б ти наївся!*; *Щоб ти зчорнів, як земля!*; *Бодай ти в землю ввійшов!*. Побажання такого змісту наявні й у лезгинській лінгвокультурі: *Квачерик квай чил хана!* 'Земля під ногами хай розійдеться!'.
Великого грішника Свята земля може не прийняти після смерті, і той тиняється світом неприкаяний. Звідси – українські побажання зла: *Бодай [щоб] тебе [свята] земля не прийняла!*; *Земля б його свята не приймала!*; *Щоб під ним і над ним земля*

горіла!; *Щоб над тобою земля тряслась!* тощо. Проклинаючи, ставали навколішки, били поклони й цілували землю.

Висновки. Отже, дослідження дає змогу стверджувати, що язичницькі уявлення визначали мовленнєву поведінку членів архаїчного суспільства, створюючи для кожного народу особливу систему комунікативних норм. Мовленнєві стереотипи, зокрема клятви, побажання добра і зла, привітання, звертання, прохання відображають специфіку язичницького світогляду українців і лезгинів, виконуючи роль своєрідних вербальних кодів, що транслюють етнокультурну інформацію.

У мовленнєвих стереотипах українців і лезгинів відображено й інші язичницькі вірування: ушанування води, рослин і тварин, богів і демонологічних істот, що відкриває перспективи для подальших досліджень у цьому напрямі.

Література:

1. Байбурин А.К. У истоков этикета / А.К. Байбурин, А.Л. Топорков. – Л. : Наука, 1990. – 167 с.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля ; К., 2008. – 712 с.
3. Огієнко І. Іларіон, митрополит (Огієнко І.І.). Дохристиянські вірування українського народу : [іст.-реліг. моногр.] / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
4. Мечковская Н.Б. Язык и религия : [лекции по философии и истории религий] / Н.Б. Мечковская. – М. : Агентство «Файр», 1998. – 352 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
6. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія (замовляння) / упоряд. М. Василенка, Т. Шевчук ; передм. М. Василенка. – К. : Молодь, 1992. – 336 с.
7. Літопис руський / пер. з давньорус. Л.С. Махновця ; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI. – 591 с.
8. Гаджиев М.М. Лезгинско-русский словарь / М.М. Гаджиев, Б.Б. Талибов ; под ред. Р.И. Гайдарова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 604 с.

Ветрова Э. С. Стереотипы речевого поведения украинцев и лезгин сквозь призму язычества

Аннотация. В статье исследуется влияние язычества на речевое поведение украинцев и лезгин. Главное внимание сосредоточено на сопоставительном анализе украинских и лезгинских речевых стереотипов, в частности клятв, пожеланий добра и зла, этикетных формул, которые отличаются богатством сакральной семантики и содержат следы архаических представлений об окружающем мире, аккумулируя культурно-исторический опыт народов, их сложное ассоциативное мышление времен язычества.

Ключевые слова: язычество, речевые стереотипы, этнокультурные особенности, ритуально-магическая функция, сакральная семантика.

Vetrova E. Stereotypes of speech conduct of Ukrainians and Lezgins through the prism of heathenism

Summary. The article deals with paganism influence upon the language behavior of the Ukrainians and the Lezgins. Close attention is paid to the comparative analysis of the Ukrainian and Lezgian speech stereotypes, particularly, oaths, wishes of good and evil, as well as some etiquette formulas which are marked with the abundance of sacred semantics and contain the remnants of archaic views about the world around us accumulating cultural and historical experience of nations, their complex associative thinking of pagan period.

Key words: paganism, speech stereotypes, ethnocultural peculiarities, ritual and magical function, sacred semantics.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Воевутко Н. Ю.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри грецької мови та перекладу
Маріупольського державного університету

ТЕРМІНОЛОГІЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В НОВОГРЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано особливості перекладу дистанційної термінології з новогрецької мови українською.

Ключові слова: термінологія, дистанційна освіта, переклад, новогрецька мова.

Постановка проблеми. Дистанційна освіта як сучасна форма здобуття й передавання знань у європейському освітньому просторі посилює інтерес студентської молоді, науковців, педагогічних працівників, які виявляють бажання навчатися за кордоном, здійснювати науково-педагогічну діяльність, підвищувати кваліфікацію тощо, не змінюючи місця постійного перебування.

Вивчення терміносистеми дистанційної освіти з позиції новогрецько-українського перекладу є одним із пріоритетних напрямів сучасного перекладознавства. По-перше, у зв'язку зі значним підвищенням інтересу вітчизняного студентства і професорсько-викладацького складу до навчальних, науково-дослідницьких дистанційних програм, у тому числі з підвищення кваліфікації (мовної й методичної). По-друге, через недостатню вивченість цього напрямку перекладів для пари мов новогрецька-українська.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми засвідчив, що питання термінології дистанційної освіти висвітлено в таких мовознавчих дослідженнях: методика виявлення та дослідження термінології з дистанційного навчання, обґрунтування наукової термінології з дистанційного навчання, сучасні способи відбору термінів і укладання перекладних словників нових терміносистем (Б. Шуневич); питання термінотворення в дистанційному навчанні, установлення відповідності під час перекладу термінології дистанційного навчання й суміжних із ним категорій із однієї мови іншою (Ю. Линник); також здійснено переклад окремих термінів дистанційної освіти з новогрецької мови українською в межах компаративної педагогіки (Ю. Короткова, О. Проценко, Н. Воевутко).

Однак проблема зіставлення та перекладу термінів дистанційної освіти з новогрецької мови українською лише порушена й вимагає подальшого вивчення, що й зумовило вибір теми дослідження.

Об'єкт дослідження – термінологія дистанційної освіти в новогрецькій і українській мовах.

Предмет дослідження – процес перекладу термінології дистанційної освіти з новогрецької мови українською.

Мета дослідження – виокремити й дослідити особливості перекладу термінології дистанційної освіти з новогрецької мови українською.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізуємо особливості перекладу дистанційної термінології з новогрецької мови українською за такими групами нормативного

перекладу термінів: неперекладні терміни; терміни, запозичені за допомогою транскрипції й транслітерації; калькування та переклад семантичним еквівалентом (функціональним аналогом) [1].

Перший спосіб полягає в повному копіюванні англословного написання терміна. Здебільшого не перекладаються комп'ютерні терміни, які позначають технічні засоби реалізації навчального процесу, назви корпорацій, технологічні стандарти й назви програмних продуктів (*hardware* – апаратне забезпечення, *software* – програмне забезпечення, *slide projector* – слайд-проектор, *overhead projector* – кодоскоп, *Microsoft* – Майкрософт, *Skype* – «Скайп»). Однак інколи, замість англійського терміна, використовується грецький еквівалент, наприклад: *hardware* – *υλκκό*, *software* – *λογισμικά*.

Метод транскрипції й транслітерації є актуальним на першому етапі запозичення терміна іншою мовою. Наприклад, поняття «Internet» було запозичено новогрецькою та українською мовами як «Інтернет» і, відповідно, «Інтернет». Згодом сформувались терміни на позначення цього явища за рахунок національних словотвірних ресурсів цих двох мов. У новогрецькій мові з'явилося поняття «*Διαδίκτυο*», а в українській – «соціальна мережа». Однак в українській мові термін «Інтернет» через свою лаконічність частіше вживається, ніж «соціальна мережа». Методом часткової транслітерації були перекладені такі терміни: *συστήμα της εξ'αποστάσεως εκπαίδευσης* – система дистанційної освіти, *ασύγχρονη / σύγχρονη τηλεεκπαίδευση* – синхронне/асинхронне дистанційне навчання.

Переклад термінів за допомогою калькування є більш ефективним методом, порівняно із транскрипцією чи транслітерацією, адже калькований термін відображає семантичну складову терміна у вихідній мові, тоді як транскрипція й транслітерація – тільки фонемну чи літерну складову терміна, тобто тільки звукову або графічну схожість термінів у мовах.

Можна стверджувати, що основним способом перекладу термінології дистанційного навчання є калькування. При чому за допомогою такого способу нові терміни увійшли до складу обох досліджуваних мов з англійської незалежно одні від одних. Незважаючи на цей факт, при порівнянні грецьких та українських термінів було з'ясовано, що такий спосіб перекладу зберігається (*virtual class* – *εικονική τάξη* – віртуальний клас, *local net* – *τοπικό δίκτυο* – локальна мережа).

При перекладі термінів дистанційної освіти (далі – ДО) з новогрецької мови українською доцільними є такі види калькування:

1. Синтаксичне калькування – найбільш продуктивний спосіб перекладу термінів ДО (*επικοινωνιακή μάθηση* – комунікативне навчання; *ανοικτή εκπαίδευση* – відкрита освіта; *επικοινωνία σημείου-προς-σημείο* – прямий зв'язок, комунікація між двома вузлами).

2. Словотвірне (поморфемне) калькування, яке є досить нечастим способом перекладу педагогічних термінів. Здебільшого так перекладаються грецькі терміни, які мають у своїй структурі інтернаціональні словотворчі компоненти грецького походження (*συνεργατικός* – співробітницький, кооперативний; *αυτοπειθαρχία* – самоконтроль, *πολυμέσα* – мультимедіа).

3. Часткове калькування (напівкальки) полягає в перекладі лише частини терміна, однієї чи кількох морфем чи лексем. Такий спосіб перекладу застосовується при перекладі термінів з англійської мови новогрецькою та з англійської мови українською.

Як правило, неперекладені частини терміна в новогрецькій і українській мовах є однаковими й часто запозиченими для обох мов. Яскравими прикладами такого виду калькування можуть слугувати терміни – *system Web2* (*σύστημα Web2* – система Web2), *case-technology* (*case-τεχνολογία* – case-технологія).

Як видно із наведених прикладів, не перекладається та частина терміна, яка звужує значення перекладеного компонента терміна й може бути назвою, видом чи різновидом перекладеної складової терміна.

За допомогою прийому часткового калькування на рівні морфем перекладено такі терміни: *ηλεκτρονική* – теленавчання, *πολυπολιτισμικότητα* – полікультурність, *ηλεκτρονική τηλε-конференція*, *υπερσύνδεσμος* – гіперпосилання (гіперланка). На перший погляд може скластись хибна думка про те, що така відповідність установлена безпосередньо між новогрецькою та українською мовами без посередництва англійської мови. Але при перекладі термінів, які мають афікси грецького походження (*ηλε-*, *πολυ-*, *υπο-*, *υπερ-*), необхідно звертати увагу не тільки на структуру терміна, а й на його походження. Більшість нових термінів походять із англійської мови, хоча й можуть бути утворені на основі грецьких чи латинських словотворчих засобів. Такий спосіб збагачення словникового складу мови отримав назву «повторне запозичення» (*αντιδανεισμός*). Це явище найчастіше зустрічається при перекладі англійської термінології новогрецькою (українською мовою) мовою.

4. Семантичне калькування. Зміна семантики слів є основним шляхом побудови нових термінів завдяки внутрішнім ресурсам мови. Здебільшого переосмислені педагогічні терміни походять із загальноживаної лексики. Цим способом доцільно перекласти такі терміни: *διδασκική μονάδα* – кредит, *σύζηση* – чат, *δίκτυο* – мережа, *παρουσίαση* – презентація, *σύνδεσμος* – посилання.

Наприклад, термін «кредит» спочатку був запозичений із англійської мови з таким значенням: *credit* (*credit*) – це кошти й матеріальні цінності, що надаються резидентами або нерезидентами в користування юридичним або фізичним особам на визначений строк і під відсоток. У період реформування національних систем освіти в Європі поняття “*credit*” набуває нового змісту. Нове значення цього поняття, яке було запозичене в українську педагогічну терміносистему: «кредит» – це залікова одиниця у вищому навчальному закладі, яка використовується для оцінювання навчального навантаження.

У новогрецькій терміносистемі дистанційної освіти так виникло нове значення загальноживаного слова “*σύζηση*”. Як і в попередньому випадку, нове значення було запозичене з англійської мови від терміна «чат» – засіб для швидкого обміну текстовими повідомленнями між користувачами Інтернету в режимі реального часу.

Якщо проаналізувати семантику терміна “*σύνδεσμος*” («посилання», “link”) у новогрецькій та українській мовах, можна побачити, що нове спеціальне значення цього слова було за-

позичене для термінів обох мов. Загальноживане значення терміна “*σύνδεσμος*” є таким: це все, що може бути використано для поєднання двох чи більшої кількості предметів. Поява нового значення саме цього терміна не є випадковістю, адже англійський термін “link” у першому значенні може бути перекладений новогрецькою як «*σύνδεσμος*». У цьому випадку має місце змістовий розвиток вихідного терміна “link” в англійській мові з подальшим запозиченням нового значення до вже наявного еквівалента в новогрецькій мові. Подібно до поняття “*σύνδεσμος*”, термін «посилання» отримав нове вузькогалузеве значення в українській мові.

Проаналізуємо особливості перекладу термінів ДО з новогрецької мови українською за допомогою способу винайдення семантичного еквівалента.

Прикладами можуть бути такі терміни: *διδασκική μονάδα* – кредит, *αναλυτικό πρόγραμμα* – навчальний план. Різниця структура цих термінів пояснюється тим, що вони були запозичені різними шляхами й відповідають різним ступеням вмотивованості, однак семантика наведених пар термінів у досліджуваних мовах збігається.

Складність означення чітких меж термінології ДО пов’язана із динамічним процесом виникнення нових понять досліджуваної терміносистеми. Наприклад, в українській педагогічній термінології є низка нових понять, які були запозичені з англійської мови, але не відображені в педагогічній терміносистемі новогрецької мови (*distant teacher* – дистанційний учитель, *virtual laboratory* – віртуальна лабораторія, *remote access laboratory* – лабораторія віддаленого доступу чи лабораторія з дистанційним доступом).

За аналогією з уже перекладеними термінами дистанційного навчання можна запропонувати такі: *διστανційνiй учитель* – *εξ’αποστάσεως καθηγητής/εξ’αποστάσεως εκπαιδευτικός*, *віртуальна лабораторія* – *εικονικό εργαστήριο*. Поняття «лабораторія віддаленого доступу» можна перекласти кількома способами: калькування – *εργαστήριο με απομακρυσμένη πρόσβαση*, *εργαστήριο με εξ’αποστάσεως πρόσβαση*; семантичний еквівалент – *εργαστήριο εξ’αποστάσεως μάθησης*, *εξ’αποστάσεως εργαστήριο*.

У контексті дослідження вважаємо також за необхідне проаналізувати особливості перекладу аббревіатур на позначення термінів, що використовуються в межах дистанційної освіти.

Наші розвідки свідчать, що більшість прикладів аббревіації – терміни на позначення освітніх закладів, організацій та установ, які розробляють питання освітнього процесу: *ΑΠΚ* (*Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου*) – Відкритий університет Кіпру, *ΑεξΑε* (*Ανοικτή και εξ’αποστάσεως εκπαίδευση*) – відкрита й дистанційна освіта, *ΕΛΕΤΟ* (*Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας*) – Грецьке термінологічне товариство.

Прикладом аббревіації також можуть бути часто вживані терміни, які мають будову складних словосполучень, наприклад: *ΤΠΕ* (*Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας*) – Інформаційно-комунікаційні технології.

Зазначимо, що інтернаціональні аббревіатури збігатимуться за структурою в новогрецькій та українській мовах, але суто грецькі чи нехарактерні для української мови аббревіатури, які відповідно не закріплені в українській мовній системі, варто перекладати в розшифрованому вигляді для їхнього розуміння носіями української мови.

Висновки. У процесі дослідження термінології ДО було проаналізовано способи перекладу термінів із новогрецької мови українською за такими групами: неперекладні терміни; терміни, запозичені за допомогою транскрипції й трансліте-

рації; калькування та переклад семантичним еквівалентом. З'ясовано, що метод транскрипції й транслітерації є актуальним тільки на першому етапі запозичення терміна. Найбільш ефективним методом визначено калькування: синтаксичне, словотвірне (поморфемне), часткове, семантичне.

Перспективи подальших пошуків убачаємо в укладанні новогрецько-українського глосарію термінів дистанційної освіти.

Література:

1. Шевчук С.В. Переклад термінів / С.В. Шевчук, І.В. Клименко // Українська мова за професійним спрямуванням [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1754090640672/dokumentoznavstvo/pereklad_termini_osoblivosti_redaguvannya_naukovogo_tekstu.
2. Καλλής Καλλής Κυπριακό εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό λεξικό με αναπτυγμένες έννοιες. Εκδοση Β' Συμπληρωμένη. Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού της Κυπριακής Δημοκρατίας. – Λευκωσία, 2001. – 668 σ.

Воевутко Н. Ю. Терминология дистанционного образования в новогреческом и украинском языках: переводческой аспект

Аннотация. В статье проанализированы особенности перевода дистанционной терминологии с новогреческого языка на украинский.

Ключевые слова: терминология, дистанционное образование, перевод, новогреческий язык.

Voyevutko N. Distance education terminology in modern greek and ukrainian languages: the translation aspect

Summary. The article analyzes the features of translation of distance education terminology from Modern Greek language to Ukrainian.

Key words: terminology, distance education, translation, modern greek language.

Ігнатюк Г. А.,

викладач

Національного університету «Львівська політехніка»

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (1901–1917)

Анотація. У статті досліджено такі соціологічні аспекти перекладу англomовної літератури на початку ХХ ст. (1901–1917 рр.), як роль перекладача, видавця, автора оригіналу; здійснено спробу проаналізувати взаємозв'язки між перекладною літературою й тогочасним суспільством. Важливість дослідження полягає в тому, що стан перекладу впродовж зазначеного періоду недостатньо вивчений. Матеріалом дослідження є переклади англomовної літератури, опубліковані окремими виданнями в 1901–1917 рр.

Ключові слова: соціологія перекладу, видавництво, перекладач, автор, жанр оригіналу.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. багато перекладознавців дійшли висновку, що для кращого розуміння перекладу потрібно вийти за межі його лінгвістичних та культурних особливостей і досліджувати його в ширшому соціальному контексті, тобто розглядати переклад як суспільний феномен. Згідно із соціологією перекладу, художній переклад – це не лише процес і результат перекладання, а й відбір текстів для передання їх іншою мовою, редагування перекладу, його публікування та популяризація. Розглядаючи переклад через призму соціології, потрібно брати до уваги роль і автора оригіналу, і самого перекладача, і навіть редактора кінцевого тексту. Не лише перекладач відповідальний за форму перекладу та різні аспекти його функціонування.

Ставлення до перекладу змінювалось разом із суспільним устроєм і людським світоглядом, проте роль перекладу в суспільстві завжди була значною. Через усю свою історію Україна не раз потерпала від безжалісних суспільних систем і жорстких режимів. Початок ХХ ст. не був винятком, оскільки українці були розділені між двома могутніми державами: Російською імперією та Австро-Угорщиною. Художній переклад завжди був однією з рушійних сил розвитку культури, а отже, і нації. Знаючи це, вороги української нації робили все для того, щоб відвернути його розвиток. Але все ж протягом зазначеного періоду перекладачі, які завжди були захисниками Українського Слова, намагалися протистояти цьому й ознайомити український народ із найкращими надбаннями світової літератури.

Основні досягнення в напрямі соціології перекладу таких учених, як Джеймс Голмс, Андре Лефевер, Ітамар Івен-Зогар, Тео Германс та ін., ґрунтуються на твердженні, що «з одного боку, сам процес перекладання на всіх його етапах, беззаперечно, виконується особистістю, яка є складовою суспільної системи; з іншого боку, на феномен перекладу неодмінно впливають суспільні інститути, які визначають відбір текстів, публікування та поширення перекладів, а отже, і стратегії, які застосовуються в самому перекладанні» (тут і далі наш перекл. з англ. – Г. І.) [19, с. 1]. Зв'язок між перекладознавством і соціологією впливає з потреб суспільства в перекладі й реалізації функцій перекладу в цьому суспільстві.

В Україні питання соціології перекладу вивчається недостатньо, проте соціологія художньої літератури перебуває на досить високому рівні. Серед дослідників, які багато працювали в цьому напрямі, варто назвати О. Семашко [10; 11], М. Сивоконя [12] та ін. Оскільки переклад є невід'ємною частиною літературної системи, можна спроектувати завдання й методи соціології художньої літератури на соціологію перекладу.

Серед основних завдань статті – розглянути такі соціологічні аспекти перекладу англomовної літератури в Україні на початку ХХ ст. (1901–1917 рр.), як роль перекладача, видавця, автора оригіналу, і зрозуміти взаємозв'язки між перекладною літературою й тогочасним суспільством. Матеріалом дослідження стали переклади англomовної літератури, опубліковані окремими виданнями впродовж зазначеного періоду. 77 позицій зібрано на основі бібліографічних показників «Репертуар української книги. 1798–1916» [5–9], «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. 1798–1923» [14], «Українські видання перекладної дитячої літератури від 1900 до 2011 рр.» [15]. Загалом у цей час різними накладами було опубліковано 77 окремих видань англomовної літератури українською мовою, 65 з них побачили світ на території України, ще 12 – за кордоном.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше десятиліття ХХ ст. була особливо важким для українського друкованого слова. У Російській Імперії все ще були в силі Валувський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р., якими заборонялося не лише видавництво українських книг, а і їхній увіз із-за кордону. С. Єфремов писав: «Достеменно, зручніше верблюдові крізь вушко голки пройти, і навіть багатому ввійти у царство Боже, ніж українській книзі благополучно подолати всі перепони на її шляху до читача!» [3, с. 13]. Революційні події 1905 р. змінили ситуацію, адже до того часу майже всі переклади англomовної літератури видавалися у Львові. Усього за період 1901–1917 рр. тут окремими виданнями вийшли друком 39 із 65 перекладів.

Особливо плідно працювала в цьому напрямі Українсько-Руська Видавнича Спілка. Лише впродовж 1901–1906 рр. звідси побачили світ п'ятнадцять перекладів із англійської мови. Заснована в 1899 р. за ініціативою М. Грушевського, Спілка мала на меті познайомити українського читача з творами як українських, так і зарубіжних письменників. Переклади з англomовних літератур виходили в таких книжкових серіях, як «Белетристична Бібліотека» (п'ять п'єс Шекспіра, перекладених П. Кулішем), започаткована в 1904 р. «Літературно-наукова бібліотека» (п'ять розділів книги А.Д. Вайта, перекладених І. Франком та І. Петрушевичем, а також переклад Ю. Панькевича «Пригоди Тома Сойєра» Марка Твена). У 1905 р. в серії «Виданне Руского Товариства Педагогічного» побачив світ перший український переклад оповідань Р. Кіплінга, здійснений Кирилом Вербином (К. Кахникевичем). Серед інших львівських

видавництв можемо назвати «Діло», «Слово», «Новий час». Загалом 10 із 22 видавництв, що публікували переклади з англомовних літератур, знаходилися у Львові.

Революція 1905 р. послабила цензуру. У 1906 р. було скасовано заборону на використання українського правопису, а отже, основне обмеження стосовно української мови перестало існувати. Після 1905 р. центром видавництва українських перекладів стає Київ, де функціонувало 13 з 17 видавництв Центральної та Східної України [13, с. 264], із них сім видавництв у Києві, серед яких Видавництво С. Бориса, Видавництво першої Київської Друкарської Спілки, «Рідний край», «Лан», по одному в Полтаві й Катеринославі, що публікували переклади з англійської мови.

Окремі переклади вийшли друком у Коломиї, Чернівцях. Зусиллями української діаспори відносно велика кількість перекладів (12) побачили світ за кордоном, зокрема у Вінніпезі, Монреалі, Нью-Йорку та Нью-Джерсі.

Хоча не вдалося визначити авторство 18 перекладів англомовної літератури, які побачили світ окремими виданнями, усього 34 перекладачі своїми доробками присвоювали українцям здобутки світової літератури, розуміючи, що культурна ізоляція завжди була ворогом розвитку. Серед перекладачів, чий переклад англомовної літератури видавався в зазначений період, – такі відомі літературні й громадські діячі, як І. Франко, П. Куліш, І. Петрушевич, Ю. Панькевич, М. Грінченко та Н. Грінченко, М. Левицький та ін.

Хоча більшість перекладів побачили світ у Львові, самі перекладачі були представниками не тільки Галичини (І. Петрушевич, І. Франко, Л. Селянський, М. Лозинський, М. Павлик, Ю. Панькевич, П. Карманський тощо), а й Буковини (Ю. Федькович) і Чернігівської губернії (П. Куліш, переклади якого публікувалися посмертно завдяки зусиллям І. Франка).

В. Ткачків – єдиний перекладач, твори якого публікувалися в Коломиї. А в Чернівцях вийшов друком переклад лише В. Стадника.

Центральна та Східна Україна представлена десятьма перекладачами з Києва (М. Грінченко, Н. Грінченко), Таврійської губернії (Юрій Сірий), Чигирини (Н. Романович-Ткаченко), Хмельницької області (М. Левицький), Полтавської області (Олена Пчілка, О. Дігтяр). О. Дігтяр і М. Кривинюк публікували свої переклади також у Полтаві та Катеринославі, відповідно.

Більшість перекладачів, роботи яких публікувалися за кордоном, були представниками української діаспори в Канаді (І. Савків, М. Стечишин, П. Крат, Д. Бориско).

Можемо зробити висновок, що кількість перекладачів, які публікували свої роботи на Західній і Східній Україні, залежала як від загальної ситуації в суспільстві, так і від стану видавничої справи у відповідному регіоні зокрема.

Аналіз оригіналів через призму соціології перекладу порушує такі два питання: чи оригінальний твір є лише представником іноземної літератури в цільовій літературі? Чи повинен цей переклад торкатися певних проблем, актуальних для цільової аудиторії? Щодо суспільства на Галичині початку ХХ ст. важко визначити різницю між ознайомчою та виховною функцією перекладу, але кожен опублікований переклад сприяв розвитку мови й художнього перекладу загалом [18, с. 40]. Доцільно розглянути два аспекти відбору оригіналів для перекладу: географічне представництво авторів оригінальних творів, які вийшли окремими виданнями 1901–1917 рр., і літературні жанри для перекладу впродовж зазначеного періоду.

Англомовні твори, перекладені українською мовою й опубліковані окремими виданнями в Україні на початку ХХ ст., є частиною літературної спадщини трьох континентів: Європи, Північної Америки та Африки. Перші переклади творів австралійської літератури були здійснені І. Франком у кінці ХІХ ст., і впродовж 1901–1917 рр. читачі мали змогу ознайомитися з австралійськими оповіданнями переважно на сторінках «Літературно-наукового вісника». Протягом зазначеного періоду найбільша кількість перекладів була здійснена з англійської та американської літератур. Переклади з англійської літератури становлять 55% усіх перекладів з англомовних літератур цього періоду. Американські автори представлені менше (32%). На ірландських припадає лише 6%, канадських – 4%, південноафриканських – 2%.

Оригінальні автори – представники різних епох і жанрів. У своїх творах вони торкаються універсальних суспільних, культурних та особистісних питань, тому представлення їх українському читачеві позитивно позначилося на українській літературі загалом. На підбір творів для перекладу вплинули різні чинники. Наприклад, оповідання А.К. Дойля, які були надзвичайно популярні в Україні впродовж 1901–1917 рр., з'явилися в українському перекладі з основною метою – обмежити поширення в Україні їхніх польських перекладів [1, с. 2]. Серед інших чинників можемо назвати представлення письменника українському читачеві, відображення автором оригіналу універсальних суспільних, культурних чи індивідуальних проблем тощо.

Переклад завжди задовольняє вимоги й потреби певного літературного жанру в цільовій літературі. Як стверджує У. Тодоров, «поняття жанру поєднує в собі такі важливі елементи перекладу, як визначення цільового читача, його сподівань і уподобань; комунікативну ситуацію та мету перекладу; суспільно-культурний контекст» [21, с. 17]. Тому, розглядаючи соціологічні аспекти перекладу в Україні на початку ХХ ст., не можемо оминати аналіз жанрової різноманітності англомовних творів, опублікованих в українських перекладах.

Оскільки прозові художні твори надзвичайно популярні й «виховують громадянство з його національною ідентичністю в певний історичний момент» [20, с. 27], 69% перекладів англомовної літератури, опублікованих окремими виданнями, були прозовими текстами (збірки казок та оповідань, повісті, романи). Надзвичайно популярними були оповідання й повісті для дітей.

Упродовж 1901–1917 рр. український читач отримав змогу познайомитися із 24 англомовними романами, перекладеними українською мовою. Сюди зараховуємо також переклади уривків із романів, які були опубліковані окремими виданнями. Більше ніж половина романів (17) належать до дитячої літератури. Найпопулярнішими творами цього піджанру, вочевидь, були романи Марка Твена, оскільки їхні переклади видавалися й перевидувалися по кілька разів, наприклад, «Принц та жебрак» виходив друком 4 рази.

Політичні й суспільні зміни початку ХХ ст. спричинили популярність соціалістичного роману. У 1905 р. побачив світ український переклад відомого твору А. Сінклера «Джунгли». Цей роман – яскравий приклад ідеалістичного прославлення соціалізму, ідеологія якого почала поширюватися Україною саме впродовж зазначеного періоду.

Хоча перший український науково-фантастичний роман «Сонячна машина» В. Винниченка було опубліковано в 1928 р., український читач мав доступ до найкращих зразків цього

піджанру вже в 1914 р. «Боротьба світів» Г. Вельса – приклад одного з найвідоміших творів науково-фантастичного канону. На початку ХХ ст. цей твір видавався українською мовою двічі (1914, 1917).

Збірки казок і оповідань, особливо для дітей, були також популярними серед українців на початку ХХ ст. Протягом 1901–1917 рр. вийшли друком три збірники казок («Англійські казки», «Між хмарами сонечко», «Цікаві оповідання про собак»).

Соціалістичні віяння початку ХХ ст. значно вплинули на підбір науково-популярних творів для перекладу. Переклади науково-популярної прози здійснювалися з метою заохотити й покращити розвиток української наукової думки. Наприклад, із розвитком економічної науки в Україні на початку ХХ ст. вчені були спрагли до нових підходів та ідей. Закономірно, що люди мали бажання ознайомитися з найкращими творами зарубіжних мислителів у цій сфері. В. Дорошенко писав у 1911 р., що розумний добір авторів і їхніх праць з економіки для перекладу – дуже важливий, оскільки в той час вони були основним інструментом для розвитку українського суспільства [2, с. 180]. Протягом 1901–1917 рр. було опубліковано дві важливі економічні праці – Дж.К. Інгрем «Історія політичної економіки» та А. Сміт «Багатство народів». Друга книга вперше описує, з чого будується багатство нації, і на сьогодні належить до основних праць у галузі класичної економіки.

Театр завжди мав важливе культурне й виховне значення для нації. Сприятливі для національного розвитку часи дають багатий матеріал драматичному мистецтву, яке стає дзеркалом емоцій, ідей і поривів сучасної людини [17, с. 5]. Протягом довгого періоду більшість п'єс зарубіжного авторства представлялися українському глядачеві в перекладах російською мовою, українські ж версії ставилися дуже рідко. Загалом кількість англомовних п'єс в українських перекладах ХХ ст. не перевищує сотні. Можливо, не всі переклади вдалося зберегти чи знайти, багато з них були вилучені з бібліотек. Більшість драм було перекладено в 1930-х і 1950-х рр. [4, с. 3]. Це дослідження засвідчило, що упродовж 1901–1917 рр. в українських видавництвах світ побачили 11 перекладів англомовних п'єс. П'ять із них – переклади Шекспірових творів, здійснених П. Кулішем («Антоній та Клеопатра», «Ромео та Джульєтта», «Багацько галасу з нечевля», «Король Лір», «Міра за міру»), які І. Франко редагував і почав публікувати з 1899 р., подаючи в передмовях критичний аналіз п'єс.

Перший український переклад «Гамлета», одного із найвизначніших творів В. Шекспіра, здійснив Ю. Федькович у 1873 р. Проте цей переклад вийшов друком у 1902 р. у третьому томі зібрань творів гуцульського письменника. Видання ще містило переклад Шекспірового «Макбета». Оскільки було аж три рукописи перекладу цієї трагедії, І. Франко своїми коментарями зробив усе можливе, щоб український читач ознайомився з усіма версіями.

У 1913 р. українською мовою було поставлено п'єсу Б. Шоу «Цезар та Клеопатра», тим самим познайомивши українського глядача й читача з визначним англійським письменником.

Жодна окрема збірка англомовних поетичних творів в українських перекладах не була опублікована протягом зазначеного періоду. Винятком стало видання 1905 р. І. Франком поеми Дж. Байрона «Чайльд-Гарольдова мандрівка» в перекладі П. Куліша. У передмові І. Франко зазначає, що цей «... переклад, важний не так для сучасної нашої суспільності, якій огнисті Байронові строфи, повні натяків на сучасні йому справи, в значній часті будуть незрозумілі, як для історика літератури і

спеціально для того, хто захоче відповідно оцінити перекладову працю Куліша» [16, с. 408]. Це видання Байронового твору довго залишалося єдиним повним перекладом українською мовою цієї перлини світової літератури.

Висновки. На основі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що англомовна література в українських перекладах стала невід'ємною частиною літературного процесу в Україні протягом досліджуваного періоду. Незважаючи на те що умови для публікування цих текстів були далеко не сприятливими, вони все ж дійшли до українського читача, переважно завдяки зусиллям перекладачів. Це дослідження потребує подальшого глибокого аналізу перекладу в Україні на початку ХХ ст., зокрема варто взяти до уваги переклади англомовної літератури, які публікувалися в періодичних виданнях і антологіях, що дасть змогу краще вивчити соціологічні аспекти перекладу і якомога точніше визначити перекладацькі норми.

Література:

1. Дойль А.К. Кровавий шлях / А.К. Дойль ; пер. з англ. Антін Шебец ; передне слово В. Дорошенко. – Львів : Народне Слово, 1908. – 157 с.
2. Дорошенко В. [Рецензія] / В. Дорошенко // Літ.-наук. вісник. – 1911. – Т. 54. – С. 179–182. – Рец. на кн.: Біхер К. Повстання народного господарства / К. Біхер ; пер. М. Залізник. – К. : Вид. Укр.-рус. вид. спілки, 1911. – 139 с.
3. Ефремов С. Вне закона : К истории цензуры в России / С. Ефремов // Русское Богатство. – 1905. – № 1. – С. 66–104.
4. Лучук О. Шекспір у контексті перекладацької діяльності П. Куліша і М. Лукаша / О. Лучук // Іноземна філологія. – 1994. – Вип. 107. – С. 111–119.
5. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд., підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 5 : 1901–1906. – 2003. – 415 с.
6. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд., підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 6 : 1906–1909. – 2003. – 453 с.
7. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд., підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 7 : 1910–1911. – 2003. – 362 с.
8. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд., підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 8 : 1912–1913. – 402 с.
9. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд., підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 9 : 1914–1916. – 2003. – 246 с.
10. Семашко О.М. Соціологія мистецтва : [навч. посіб. для вузів] / О.М. Семашко. – 2-е вид., випр. і доп. – Львів : Магнолія Плюс, 2005. – 244 с.
11. Соціологія культури : [навч. посіб. для вузів] / [О.М. Семашко, В.М. Піча, О.І. Погорілий та ін.]. – 2-ге вид. – Львів : Новий Світ-2000, 2009. – 333 с.
12. Сивокінь Г.М. Одвічний діалог : українська література і її читач від давнини до сьогодні / Г.М. Сивокінь. – К. : Дніпро, 1984. – 255 с.
13. Субтельний О. Україна : Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 720 с.

14. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1798–1923 : [бібліографічний покажчик] / редкол. : О.С. Онищенко (голова) та ін. ; авт. кол. : М.Д. Бойченко та ін. – К. : Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, 2003. – Т. 2 : 1912–1923. – 2003. – 689 с.
15. Українські видання перекладної дитячої літератури від 1900 до 1911 рр. : [бібліографічний покажчик] / укладач А.Є. Здражко. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2012. – 132 с.
16. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко ; АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 35. – 1983. – 517 с.
17. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині / С. Чарнецький. – Львів : Накл. Фонду «Учітеся, брати мої», 1934. – 253 с.
18. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Т. Шмігер. – К. : Смолоскип, 2009. – 342 с.
19. Constructing a sociology of translation / ed. by Michaela Wolf, Alexandra Fukari. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2007. – 237 p.
20. McMurrin M. H. The Spread of Novels : Translation and Prose Fiction in the Eighteenth Century / M. McMurrin. – Princeton : Princeton University Press, 2010. – 252 p.
21. Todorov T. Genres in Discourse / T. Todorov. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 139 p.

Игнатиук Г. А. Социологические аспекты перевода англоязычной литературы в Украине в начале XX в. (1901–1917)

Аннотация. В статье исследованы такие социологические аспекты перевода англоязычной литературы в нача-

ле XX в. (1901–1917 гг.), как роль переводчика, издателя, автора оригинала, совершена попытка проанализировать взаимосвязь между переводной литературой и обществом того времени. Важность исследования заключается в том, что состояние перевода в течение этого периода в Украине недостаточно изучено. Материалом исследования являются переводы англоязычной литературы, опубликованные отдельными изданиями в 1901–1917 гг.

Ключевые слова: социология перевода, издательство, переводчик, автор, жанр оригинала.

Ihnatiuk H. Sociological Aspects of Translation of the Anglophone Literature in Ukraine in the early 20th c. (1901–1917)

Summary. The article dwells upon such sociological aspects of translation of the Anglophone literature in Ukraine in the early 20th c. (1901–1917) as the role of translator, publisher and author of a source text. The attempt was made to comprehend interrelations between translated literature and the-then society. Importance of the research lies in the fact that the state of translation during the indicated period is not sufficiently studied. The material for the analysis is represented by translations of the Anglophone literature published as separate editions during 1901–1917.

Key words: translation sociology, publishing house, translator, author, genre of a source text.

*Кравцова М. О.,
асистент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура
Львівського національного університету імені Івана Франка*

АЛЮЗИВНИЙ ХАРАКТЕР МОВЛЕННЯ ЕДГАРА В ТРАГЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «КОРОЛЬ ЛІР» ЯК СТРАТЕГІЯ ЗОБРАЖЕННЯ ТЕМИ ЖЕБРАЦТВА В ЄЛИЗАВЕТІНСЬКУ ЕПОХУ: ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. Автор статті прагне дослідити особливості відтворення алюзій у мовленні Едгара з Шекспірової трагедії «Король Лір», що змальовують становище бідних верств населення, зокрема божевільних і жебраків. Оригінальний твір порівнюється з п'ятьма українськими перекладами П. Куліша, Панаса Мирного, М. Рильського, Василя Барки та О. Грязнова.

Ключові слова: Єлизаветинська епоха, В. Шекспір, мовлення Едгара, інтертекстуальність, алюзія, жебраки.

Постановка проблеми. Метою дослідження є проведення контрастивного аналізу трагедії В. Шекспіра «Король Лір» і п'яти українських перекладів – П. Куліша, Панаса Мирного, М. Рильського, Василя Барки та О. Грязнова, що допоможе дослідити особливості відтворення інтертекстуального характеру мовлення Едгара, де алюзія виконує функцію тематичної важливості на макрорівні шляхом зображення становища бідних верств населення в Єлизаветинську епоху. Перекладознавчий аналіз дасть змогу дослідити, чи вдалося перекладачам декодувати «текст у тексті» й адекватно передати інтертекстуальність, закладену В. Шекспіром у трагедії. Оскільки алюзивний характер мовлення Едгара, зокрема використання автором оригіналу інтертекстуальності з метою зображення теми жебрацтва, не був предметом дослідження науковців, така розвідка зумовлює її актуальність. Об'єктом дослідження є особливості відтворення алюзій у мовленні Едгара, тобто наявність протексту в метатексті, які зображають становище бідних і жебраків доби правління королеви Єлизавети.

Термін «інтертекстуальність» увела в 1967 р. французька дослідниця Ю. Крістева. Поняття інтертекстуальності досліджували М. Бахтін, Ю. Крістева, Ю. Лотман, У. Бройх, Р. Леппігальме, О. Ахманова, І. Гюббенет, А. Кам'янець, Т. Некряч та ін. Явище інтертекстуальності в творах В. Шекспіра вивчали Л. Коломієць, О. Дзера, О. Селезінка, П. Мілвард, І. Блум тощо. Концепція інтертекстуальності передбачає міжтекстові відношення, тобто наявність в одному тексті слідів іншого тексту. Такий зв'язок може бути рекурсивним, коли текст містить алюзії на твори, що існували до нього, а також прокурсивним – майбутній зв'язок тексту з тими текстами, що ще будуть створені. Інтертекстуальність існує в експліцитній формі у вигляді цитат, а також імпліцитній – у формі прихованих алюзій. Такі інтертекстуальні сигнали допомагають читачу упізнати «текст у тексті» й декодувати вторинне значення, імпліцитно закладене автором.

Н. Фатєєва подає таку типологію інтертекстуальних елементів і зв'язків у художньому мовленні [1]:

Власне інтертекстуальність, що утворює конструкції «текст у тексті»:

I. Власне інтертекстуальність, що утворює конструкції «текст у тексті»:

1.1. Цитати:

1.1.1. цитата з атрибуцією;

1.1.2. цитата без атрибуції.

1.2. Алюзії:

1.2.1. алюзія з атрибуцією;

1.2.2. неатрибутована алюзія.

1.3. Центонні тексти.

II. Паратекстуальність, або відношення тексту до свого заголовка, епіграфа, післямови:

2.1. Цитати-заголовки.

2.2. Епіграфи.

III. Метатекстуальність як переказ і коментуюче посилання на претекст:

3.1. Інтертекст-переказ.

3.2. Варіації на тему претексту.

3.3. Дописування «чужого» тексту.

IV. Гіпертекстуальність як висміювання або пародіювання одним текстом іншого.

V. Архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів.

VI. Інші моделі та випадки інтертекстуальності:

6.1. Інтертекст як троп чи стилістична фігура.

6.2. Інтермедіальні тропи і стилістичні фігури.

6.3. Запозичення прийому.

VII. Поетична парадигма.

Прагнучи зобразити становище жебраків, В. Шекспір використовує неатрибутовані, зокрема іменні алюзії, характерною рисою яких є відсутність джерела посилання, коли автор не атрибує алюзію до претексту. У своїй класифікації Н. Фатєєва розрізняє між власне інтертекстуальністю й гіпертекстуальністю, проте в мовленні Едгара є приклади використання власне інтертекстуальності з метою висміювання, пародіювання, але не одним текстом іншого (гіпертекстуальність), а використанням алюзії на певний текст з метою висміювання явища, ситуації. Алюзія – це «вияв текстової категорії інтертекстуальності, прийом художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації за рахунок явного натяку на події, факти, реальних осіб, інші тексти, їх персонажів» [2, с. 25]. Р. Леппігальме розрізняє чотири функції алюзії: тематична важливість на макрорівні; пародія, іронія та гумор (здебільшого на мікрорівні); уживання алюзій для характеристики персонажа; алюзії як показники міжособистісних стосунків у художній літературі [3, с. 37]. Згідно з Р. Леппігальме, існують такі типи алюзій: власне алюзії; стереотипні алюзії, тобто такі, що використовуються досить часто і тому втрачають свою експресивність, а також не обов'язково асо-

ціюються в адресата із джерелом цитування; напівалюзивні порівняння, наприклад *'Like the land of Oz, technology has good and bad witches'*, та епонімічні прикметники – прикметники, що походять від імен. До останнього типу не належать сталі вирази. Мертві алюзії, або алюзії, що вмирають, – це такі алюзії, які стандартизувалися в мові, перетворилися на стереотипні словосполучення чи фразеологізми. Власне алюзії діляться на алюзії з власними іменами та алюзії з ключовими фразами – які не містять власних імен. Обидва типи алюзій можуть бути звичайними й модифікованими [3, с. 10]. Проте така ґрунтовна класифікація не включає в себе алюзії, які читач не може розпізнати в тексті через історичну дистанцію, що ускладнює процес інференції значення.

У відтворенні алюзій з власними іменами Р. Леппіґальме пропонує такі стратегії: збереження оніму; збереження оніму та його роз'яснення в тексті; заміна оніму іншим онімом; збереження конотації лексеми шляхом заміни оніму загальним іменником; роз'яснення в тексті; опущення алюзії з власним ім'ям [3, с. 106].

Для відтворення алюзій із ключовими фразами перекладач може послуговуватися такими стратегіями: заміна алюзії фразеологізмом, якщо алюзія «мертва» або «вмирає»; використання стандартного перекладу відповідного прототексту цільової мови; зовнішнє маркування алюзії, наприклад, за допомогою лапок, виділення курсивом або жирним шрифтом тощо; внутрішнє маркування, тобто створення стилістичного контрасту; заміна іншим відомим висловом із цільової культури; експлікація смислу алюзії шляхом перифрази; компенсація (re-creation); опущення алюзії [3, с. 107].

Інтертекстуальний характер мовлення Едгара значною мірою виявляється в сценах його уявного божевілья. Через наклеп свого брата Едмунда Едгар був змушений утекти із замку та переховуватися. У третій сцені другої дії, усвідомлюючи, що його можуть упіймати, Едгар вирішує тікати, перетворившись на *Бідного Тома*: *"The country gives me proof and precedent / Of Bedlam beggars, who, with roaring voices, / Strike in their numb'd and mortified bare arms / Pins, wooden pricks, nails, sprigs of rosemary; / And with this horrible object, from low farms, / Poor pelting villages, sheep-cotes, and mills, / Sometime with lunatic bans, sometime with prayers, / Enforce their charity. – Poor Turligod! poor Tom! / That's something yet: – Edgar I nothing am"* [4, с. 899]. *Бідний Том* є неатрибутованою алюзією з власним іменем, що створює образні асоціації з тогочасними жебраками. Первинне значення – це ім'я, яке герой використовує для переховування, натомість вторинне значення – жебрак, божевільний. Цей

онім також є частиною іншої алюзії з другої сцени першої дії, коли Едмунд, який уже на той час розробляв план зради брата, зустрічається з Едгаром і, побачивши його, говорить до себе: *"Edgar! pat he comes like the catastrophe of the old comedy: my cue is villainous melancholy, with a sigh like Tom o'Bedlam"* [4, с. 890]. До оніму *Tom* В. Шекспір додає топонім *Bedlam*, що полегшує процес декодування вторинного значення. Бетлем став частиною Лондона в 1247 р., а в 1330 р. тут побудували шпиталь святої Марії Вифліємської, який у 1377 р. став діяти як лікарня для психічно хворих. Назва самого міста згодом стала синонімом «божевілля», а пізніше отримала додаткову конотацію «плутанина». Це слово так само поповнило лексичний запас української мови: «БЕДЛАМ, у, чол., розм. Хаос, безлад-дя» [5, Т. 1, с. 118].

У Франкових Поясненнях до перекладу П. Куліша знаходимо таке: «Хома (Thom) у Англії вживається як синонім чоловіка. Бедлям, популярне переіменув. назви Bethleem, назва лікарні для душевно недужих, дім божевільних. [...] В Шекспірових часах невилічаних божевільних викидали зі шпиталів і вони цілими купами волочили ся по краю, являючи образ найстрашнішої нужди» [6, с. 161]. У Примітках до перекладу Панаса Мирного цей онім не розтлумачено, у перекладах Василя Барки та О. Грязнова коментарі відсутні, а у Примітках до перекладу М. Рильського читаємо: *«Том із Бедлама. – Том – прізвисько, яке часто давали божевільним. Бедлам – притулок для божевільних у Лондоні, заснований в будинку колишнього Вифліємського (Bethleem) монастиря. Хворі там не одержували ні їжі, ні одягу»* [7, с. 664]. Ця алюзія виконує функцію тематичної важливості на макрорівні, адже тема божевілля й жебрацтва проходить червоною ниткою через увесь твір, алюзія також характеризує персонажа – Едгар стає злидарем.

У таблиці подано переклади лексем *Bedlam beggars, poor Tom, Tom o'Bedlam*:

У перекладі словосполучення *Bedlam beggars* М. Рильський опускає топонім, тоді як інші перекладачі транскрибують його, проте перекладач компенсує втрату в іншому місці цільового тексту при відтворенні словосполучення *Tom o'Bedlam*. У перекладах П. Куліша, М. Рильського та Василя Барки актуалізується сема «жебрацтва, бездомності», натомість Панас Мирний і О. Грязнов говорять про «божевілля». На нашу думку, обидва переклади є адекватними, проте неповними еквівалентами, адже не відтворюють усіх конотацій лексеми оригіналу, за винятком перекладу Панаса Мирного, який, перекладаючи словосполучення *poor Tom*, експлікує прихований смисл: *«Як завжди звать себе ті юродиви»* [8, с. 571]. Онім *Tom* перекладе-

Таблиця 1

Переклади лексем *Bedlam beggars, poor Tom, Tom o'Bedlam*

Оригінал	Переклад П. Куліша	Переклад Панаса Мирного	Переклад М. Рильського	Переклад Василя Барки	Переклад О. Грязнова
Bedlam beggars	Бедлямське жебрацтво [6, с. 54]	Божевільні з Бедламу [8, с. 570]	Бідах бездомних [7, с. 274]	Жебраків Бедламу [9, с. 65]	Божевільних із Бедламу [10, с. 65]
poor Tom	Бідний Хома [6, с. 81, 84, 85, 89, 91, 103], мізерний Хома [6, с. 54], Хома злиденний [6, с. 104]	Нещасний Том [8, с. 597, 598, 621], бідний Том [8, с. 601, 606, 609, 621]	Бідний Том [7, с. 292, 294, 298, 299, 306, 307], нещасний Том [7, с. 294], Том-бідолаха [7, с. 307]	«Бідний Том» [9, с. 65], бідний Хома [9, с. 88, 96, 97, 107], Хома-бідак [9, с. 91], Хома, бідота [9, с. 91], Хома халепник [с. 107], бідак Хома [9, с. 108]	«Нещасний Том» [10, с. 43], бідний Том [10, с. 62, 63, 64, 68, 79, 80]
Tom o'Bedlam	Хома з Бедляма [6, с. 20]	Як ті, кого на ланцозі прип'яли в Бедламі [8, с. 532]	Том із Бедлама [7, с. 250]	Хома з Бедламу [9, с. 34]	Том з Бедламу [10, с. 17]

но як *Том, Хома*, або ж у тексті перекладу використано обидві лексеми (переклад Василя Барки). Усі перекладачі використовують синонімічний ряд при відтворенні лексеми *poor*, проте, ми вважаємо, що словосполучення має додаткове семантичне навантаження в тексті, адже повторення маркованої лексеми привертає увагу читача й наголошує на темі жебрацтва, тому потрібно дотримуватися одного варіанта перекладу. У Єлизаветинські часи шахраїв і жебраків було дуже багато, і вони мали свої назви залежно від того, чим займалися. Так *Dommerer* – це людина, яка прикидалася, що немає язика, *Abraham Man* – той, хто вдавав із себе божевільного, *Palliard*, або *Clapperdudgeon* – ті, хто псували своє тіло, щоб удавати хворобу, накладаючи різні їдкі речовини, наприклад курячу сліпоту, миш'як, отруту для щурів. Так само в аналізованому уривку Едгар говорить про жебраків, які навмисно нівечать своє тіло, щоб їм дали милостиню. «Едгар у «Королі Лірі» справді є Авраамовим чоловіком [*Abraham Man* – *М. К.*], а Бідний Том – це ім'я, яке вони [ті, хто удавали божевільня, – *М. К.*] використовували ще до народження Шекспіра» [11, с. 35–36].

Іншим прикладом алюзивності на семантичному рівні, яка виконує функцію тематичної важливості на макрорівні, є такий рядок: “*The country gives me proof and precedent / Of Bedlam beggars*” [4, с. 899]. Неатрибутована алюзія з ключовими фразами натякає на закони, які були прийняті при правлінні королеви Єлизавети. М. Гарбер зазначала таке: «Проповідь щодо непокори та навмисних повстань» (1570) королеви Єлизавети, яку вона наказала зачитувати в церквах, відверто застерігала проти мародерства людей, що не мали господарів» [12, с. 548]. Закон, прийнятий у 1572 р., передбачав таке: жебраків, старших за 14 років і які не мали права просити милостиню, шмагали та ставили клеймо на ліве вухо, якщо ніхто не погоджувався взяти їх на слугування на два роки. Якщо жебрака заарештовували вдруге і йому було більше ніж 18 років, його страчували, за умови якщо ніхто не погоджувався взяти його на 2 роки, коли жебрака ловили втретє, його мали стратити в будь-якому випадку як державного злочинця. Пізніше – у 1597 р. – прийняли інший, не менш жорстокий закон щодо жебраків і бездомних. Якщо припустити, що В. Шекспір усе ж посилається на закони Єлизавети, тоді правильними є переклади П. Куліша: «*Сей край дає мені вже прецеденти / Бедлямського жебрацтва*» [6, с. 54] та Василя Барки: «*Сам край дає опробу й вивзір / від жебраків Бедламу*» [9, с. 65], які зберігають алюзію на політичний факт, зберігаючи лексему *край*. Натомість в інших перекладах подано таке: «*Я бачив тут не раз, як божевільні, / З Бедламу вирвавшись*» [8, с. 570], «*За приклад божевільних із Бедламу*» [10, с. 65], «*Я зустрічав таких бідах бездомних*» [7, с. 274]. Отже, у трагедії «Король Лір» В. Шекспір порушує тему жебрацтва, і це, очевидно, не випадково, адже вперше вистава була представлена королівському двору 26 грудня 1606 р. в день Святого Стівена, який асоціювався з гостинним ставленням до бідних. У цей день усі гроші, які зібрали при церковній парафії для бідних, роздавали на потреби нужденним, а жебраки мали право просити милостиню. Ті доми, які відмовляли в подаянні, називали *hard house*, і в таких випадках бідні мали право вдиратися до комори та шукати там їжу. Так само у «Королі Лірі» Кент називає будинок Глостера *hard house*, адже тут як королю, так і Кенту відмовили у притулку. Кент обіцяє повернутися й помститися, як це робили жебраки: “... *return, and force / Their scanted courtesy*” [4, с. 904].

Іншим прикладом є неатрибутована алюзія на культурно-історичний факт, що також є тематично важливою в тексті:

“*Poor Tom, thy horn is dry*” [4, с. 908].

«*Бідний Хомо! твій ріг сухий*» [6, с. 91].

«*Бідний Томе! В твоєму роті ані росиночки*» [8, с. 609].

«*Бідний Томе, а торбинка в тебе порожня!*» [7, с. 299].

«*Бідний Хомо, твій пляшкоріг сухий на жебрах ...*» [9, с. 97].

«*Збіднів ти, Томе! Порожній твій ріг для милостині*» [10, с. 70].

У часи В. Шекспіра божевільним людям вішали на шию ріг бика, і коли вони підходили до будинку, де хотіли отримати милостиню, то трубили в ріг і їм наливали пиття. Едгар говорить, що його ріг пустий (первинне значення), тобто він голодний, жебрує (вторинне значення). П. Куліш подає дослівний переклад, не експлікуючи значення, проте в українській мові є ідіома *ріг достатку* – «символ невичерпного багатства» [5, Т. 8, с. 553], тому можливе декодування вторинного смислу, проте через брак фонових знань в українського читача існує вірогідність невпізнаності образної асоціації. Панас Мирний використовує ідіому зі зменшувально-пестливою лексемою *росиночка*: «... й росинки [ще] не було в роті – нічого не їв (не їла), не пив (не пила)» [5, Т. 8, с. 881]. М. Рильський заміняє лексему *ріг* на зменшувально-пестливе *торбинка*, що є певним одомашненням, адже *торба* є знаком української етнокультури, часто зустрічається в ідіомах, наприклад, *іти (ходити, піти) з торбами (з торбою)* означає «займатися жебранням; старцювати» [5, Т. 10, с. 200]. Торба «здавна поширена в українському побуті; символізує бідність («Що буде, те буде, а в торбі хліба не буде»); злиденність, зокрема крайню» [13, с. 601]. Василь Барка вводить оказіоналізм *пляшкоріг*, так зберігаючи образ оригіналу та експлікуючи зміст – ріг використовується як пляшка, а конотація бідності відтворюється за допомогою додавання *на жебрах*, тому вважаємо що цей переклад найближчий до оригіналу. О. Грязнов зберігає лексему *ріг* та експлікує значення, додаючи *для милостині*, проте така експлікація повністю не відтворює початкового образу.

Іншою лексемою, яка має додаткове семантичне навантаження й використовується в мовленні Едгара, є *Turlygod* [4, с. 899] – неатрибутована алюзія з власним іменем. У Поясненнях І. Франка знаходимо таке визначення: «Турлигуд (*Turlygood*) первісно французьке *Turlupin* – бичовник, звісна секта; її члени ходили купами від села до села, чоловіки й жінки роздягнені до пояса та січучи кожде себе самого по плечех та грудях батогами до крові. В Англії так назвали себе мандровані жебраки, перекутивши назву немов *thoroughly good* (наскрізь добрий)» [6, с. 161–162]. Так само як і у випадку з алюзією *poor Tom*, первинне значення – це ім'я, вторинне значення – жебрак. Перекладачі подають такі відповідники: *Турлигуд* [6, с. 54], *Терлігуд* [7, с. 275; 8, с. 571], *Терлітад* [9, с. 65]. У перекладі О. Грязнова ця лексема опущена [10, с. 43], Василь Барка транскрибує її, а П. Куліш, Панас Мирний і М. Рильський використовують часткове транскрибування й заміняють морфему *-god* на *-гуд*, що можна пояснити ймовірним походженням оніму від *thoroughly good*.

Висновки. Аналіз трагедії В. Шекспіра «Король Лір» засвідчив, що мовлення Едгара містить алюзії, які В. Шекспір використав для зображення становища бідних верств населення в Єлизаветинську епоху. В українських перекладах П. Куліша, Панааса Мирного, М. Рильського, Василя Барки та О. Грязнова спостерігаємо адекватне відтворення інтертекстуального характеру мовлення Едгара, де алюзія виконує функцію тематичної важливості на макрорівні й зображує становище бідних і жебраків. Наявність приміток у перекладах П. Куліша, Панааса Мирного та М. Рильського спрощує для українського читача процес інферен-

ції прихованого значення, зокрема в тих випадках, коли алюзію не вдалося перекласти в цільовому тексті. Перекладознавчий аналіз виявив, що всім перекладам характерний відносно високий рівень еквівалентності у відтворенні алюзій, які зображують злидених і божевільних людей, проте не в усіх випадках удалося відтворити вторинне значення алюзії.

Література:

1. Фатеева Н.А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи / Н.А. Фатеева // Известия АН. Серия «Литературы и языки», 1998. – Т. 57. – № 5. – С. 25–38.
2. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
3. Leppihalme R. Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions. – Clevedon : Multilingual Matters Ltd, 1997. – XIII. – 241 p.
4. The Complete Works of William Shakespeare. – Hertfordshire : Wordsworth Editions, 1996. – 1263 p.
5. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
6. Шекспір У. Король Лір / У. Шекспір ; пер. П.А. Куліша. – Львів : Українсько-руська видавнича спілка, 1902. – XVI. – 164 с.
7. Шекспір В. Король Лір / В. Шекспір ; пер. М. Рильського // Шекспір В. Твори : у 6 т. / В. Шекспір. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 5. – 1986. – С. 235–343.
8. Шекспір. Король Лір / Шекспір ; пер. Панаса Мирного // Мирний Панас (П.Я. Рудченко). Зібрання творів : у 7 т. / Панас Мирний (П.Я. Рудченко). – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 6. – 1970. – С. 511–682.
9. Шекспір В. Король Лір / В. Шекспір ; пер. Василя Барки. – Штутгарт ; Нью Йорк ; Оттава : На горі, 1969. – 151 с.
10. Шекспір В. Король Лір / В. Шекспір ; пер. О.А. Грязнова // Шекспір В. Трагедії та хронічки / В. Шекспір. – К. : Задруга, 2008. – Кн. 2. – 2008. – С. 3–125.
11. Aydelotte F. Elizabethan rogues and vagabonds / F. Aydelotte // Oxford Historical and Literary Studies / issued under the direction of C. H. Firth and W. Raleigh. – Oxford : Clarendon Press, 1913. – 187 p.
12. Garber M. Shakespeare After All / M. Garber. – New York : Anchor Books, 2005. – 823 p.
13. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Кравцова М. О. Аллюзивний характер речі Едгара в трагедії В. Шекспіра «Король Лір» як стратегія зображення теми нищоти в Елизаветинську епоху: особливості переклада

Анотація. В статті делана спроба вивчити особливості переклада аллюзій в речі Едгара з Шекспірової трагедії «Король Лір», які зображують положення бідних шлоев населення, в частині сумасшедших и нищих. Оригінальне произведение сравнивается с пятью українськими перекладами П. Куліша, Панаса Мирного, М. Рильського, Василя Барки и А. Грязнова.

Ключевые слова: Елизаветинская эпоха, В. Шекспир, речь Эдгара, интертекстуальность, аллюзия, нищие.

Kravtsova M. Allusive character of Edgar's speech in W. Shakespeare's tragedy 'King Lear' as the strategy of portrayal of poverty in the Elizabethan epoch: peculiarities of translation

Summary. The author of the article aims at analyzing the peculiarities of reproduction of allusions in Edgar's speech from W. Shakespeare's tragedy 'King Lear' that portray the situation of the poor, in particular beggars and insane. In the present article, the original work is contrasted with five Ukrainian translations by P. Kulish, Panas Myrnyi, M. Rylskyi, Vasyl Barka and O. Hriaznov.

Key words: Elizabethan epoch, W. Shakespeare, Edgar's speech, intertextuality, allusion, beggars.

Лут К. А.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу
Запорізького національного технічного університету

МІЖМОВНА КОРЕЛЯЦІЯ ЕВФЕМІЗМІВ У СУЧАСНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті зіставлено та проаналізовано евфемізми, що функціонують в англomовному та українськомовному економічному дискурсах. Виявлено способи відтворення евфемізмів англійської мови при перекладі українською.

Ключові слова: евфемізм, пряма номінація, економічний дискурс, переклад, калькування, описовий переклад.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основними труднощами при перекладі економічного тексту вважаються терміни, які часто утворюються шляхом метафоричного або метонімічного переосмислення. Проте підводним каменем можуть стати й інші лексичні одиниці, наприклад евфемізми. Традиційно евфемізмом називають слово або словосполучення, які вживаються для нейтрального подання певного явища, події, стану та ін., що дає змогу завуалювати, приховати негативне ставлення, пом'якшити певну характеристику тощо. І.Р. Гальперін визначав, що евфемізми стають у пригоді тоді, коли слова на позначення певного поняття вважаються «неприємними, непристойними, грубими чи низькими» [1, с. 157].

У другій половині ХХ ст. лексичний склад англійської мови значно змінився через виникнення явища, такого як політична коректність. У мовленні стала уникати слова та вислови, які є експліцитно або імпліцитно образливими для різних соціальних груп. У результаті цього сфера евфемізації значно розширилась, що й призвело до появи нових досліджень у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з обраної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Евфемістичні номінації були об'єктом вивчення багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників: О.С. Ахманової, Л.О. Булаховського, І.Р. Гальперіна, О.Ю. Дубенко, В.І. Заботкіної, Л.П. Крисіна, В.П. Москвіна, В.В. Паніна, К.С. Серажим, О.О. Селіванової, К. Allan, R.W. Holder, J. Lawrence, R. Lerner, C.G. Silver та ін. Науковці зосереджували увагу на словотвірному аналізі евфемізмів, характерних розмовному дискурсу [2], незначна кількість робіт присвячена зіставленню евфемізмів у різних мовах [3; 4]. Існують праці, в яких досліджено евфемізми політичного дискурсу [5]. Проте сьогодні це явище набуває значення й в економічному дискурсі, в якому наразі спостерігається тенденція до надмірного використання евфемізмів [6]. Тривалий час вчені не зосереджувались на міжмовному зіставленні евфемізмів, хоча такі дослідження могли би значно полегшити роботу перекладачів.

Актуальність обраної теми зумовлюється відсутністю зіставних робіт на матеріалі англійської та української мов і недостатньою вивченістю кореляції евфемізмів, що функціонують в економічному дискурсі.

Мета дослідження – виявити евфемізми в економічних текстах та англomовних словниках евфемізмів і визначити спо-

соби їх відтворення українською мовою. **Об'єктом** вивчення є англomовний економічний дискурс. **Предметом** дослідження є лексичні та фразеологічні одиниці як евфемізми в економічному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автори економічних повідомлень переслідують різноманітні цілі, використовуючи евфемістичні одиниці. Вони можуть пом'якшити характеристику явища або особи, щоб приховати негативне ставлення до них, завуалювати іронічний опис або ж дотриматися політичної коректності чи принципу ввічливості. Журналісти, намагаючись бути переконливими, також вдаються до евфемізмів, щоб не викликати негативну реакцію реципієнтів через нетактовність. Останнім часом, на думку економістів, основною функцією евфемізмів, яка зумовлює безперечну користь від них, – є втамування невдоволення [7]. Насправді евфемістичні вирази дозволяють приховувати реальний стан економіки, через що вживання евфемізмів економістами та політиками для деяких аналітиків, економістів та політологів схоже як лицемірство або боягузтво. Істинні причини використання заплутаної політичної мови публічними особами розкриває висловлювання Дж. Оруелла: «Політична мова ... створена для того, щоб неправда звучала більш правдиво, а вбивство – більш прийнятно» [8].

Як бачимо, основними функціями евфемізмів в економічному дискурсі є *кооперувальна*, що відображає прагнення комунікантів до збереження мовленнєвого співробітництва; *регуляційного впливу* (В.І. Заботкіна [2]), що полягає у спробі мовця певним чином вплинути на ціннісні настанови адресата; *табування* (використання евфемістичних субститутів унаслідок давніх табу); *приховування інформації*; *відволікання від негативних економічних факторів* (В.В. Панін [9]), *маніпулювання свідомістю та втамування невдоволення*.

Будь-який носій мови (журналіст, економіст, політик і т.д.) постає перед необхідністю правильного, доречного добору мовних одиниць з огляду на прагматичні настанови комунікації. У цьому аспекті евфемізми (як узуальні, так і окаяніальні) відіграють значну роль.

Використання евфемізмів у різних культурах значно різниться, що може спричинити не тільки непорозуміння та невдалу комунікацію, але й становить певні труднощі при перекладі. І навіть досвідчений перекладач може потрапити у пастку та вчасно не помітити сигнали з нейтральних висловленнях, таких як *incidentally*, що імплікує «я зараз переходжу до основної ідеї цієї дискусії» або *with the greatest respect* («Ви помиляєтесь, і я не вважаю Вас розумним»). Таке кодування дозволяє мовцю реалізувати свої прагматичні настанови, наприклад опосередковано висловити гнів, невдоволення тощо.

Багато евфемізмів, які є загальноприйнятими та зрозумілими в англomовній культурі, спрямовуються на приховування негативних характеристик та ознак. Якщо державний службовець

попереджає міністра, що рішення може бути *courageous*, то це означає, що це надзвичайно непопулярне рішення, яке негативно вплине на кар'єру політика. Цей евфемізм має відповідник в українській мові, економічні рішення прем'єр-міністра, наприклад, часто називають *сміливими*. *Adventurous* означає щось божевільне або таке, що неможливо втілити у життя. У перекладі часто застосовується лексема «ризикований».

Коли мова йде про економічний розвиток, то як в англійській, так і в українській мові намагаються уникати прямої номінації, розповідаючи про кризові або навіть депресивні стани. Для цього використовується лексема *recession*. Варто зауважити, що в англійській мові лексема *recession* поступово втрачає свою евфемістичну функцію. Через часте уживання слово набуває негативної конотації та може викликати дискомфорт у реципієнтів, тому на заміну прийшов новий евфемізм *slowdown*, який має еквівалент в українській мові – *деяке зниження темпів розвитку в окремих районах* (замість катастрофічне падіння життєвого рівня в країні).

В економічних текстах часто використовується словосполучення *developing countries*, під яким розуміються *stagnating* або *regressing countries*. В українських економічних текстах прижилася відповідне «*країни, що розвиваються*», що насправді означає «відсталі або бідні країни».

Субстантивоване *the underprivileged* може означати *disadvantaged* (той, що має менші права або привілеї), але більш ймовірно воно означає *poor*. В україномовних текстах використовується пряма номінація – «ті, що знаходяться за межею бідності».

Нещодавнє висловлення міністра фінансів Австралії Джо Хокі: “The age of entitlement is over” – суспільство сприйняло з певним обуренням, що і не дивно, оскільки на увазі мається скасування всіх пільг та соціальних виплат. Зазначений евфемізм не має відповідника в українській мові, тому у цьому випадку застосовується описовий переклад, що є поверненням до прямої номінації: «період, коли виплачувалися пільги та соціальні виплати, закінчився».

В економічних новинах часто *good* («добрий») і *bad* («поганий») описуються як *appropriate* («доречний») та *inappropriate* («недоречний»); а *ghastly problem* «жахлива проблема» стає менш тривожним *challenging issue* («складним питанням»); *spending* («витрати») – це *investment* («інвестиції»); *cuts* («скорочення фінансування») перетворюється на *savings* («заощадження»). *Enron's document-management policy* («політика керування документами, запропонована компанією „Енрон“») означає звичайне *подрібнення непотрібних паперів*. Запропонований Францією *solidarity contribution* («спільний внесок») – це *податок*, яким обкладають квитки на літак. МВФ винайшло евфемізм *relational capitalism* («родинний капіталізм»), що означає «непотизм» або «корупцію».

Найбільш ймовірно негативне явище в економіці – падіння курсу валют або девальвація (*devaluation*) – економісти пом'якшують за допомогою евфемізму *exchange rate adjustment* (курсове коригування), *currency adjustment* (валютне коригування). А у випадку зі словосполученням *price adjustment* (цінове коригування), мабуть, мова йде про негативну тенденцію. Евфемістичне словосполучення *technical adjustment* (технічне коригування) вживається для вторинної номінації негативних процесів на біржі: падіння біржового котирування в цьому випадку намагаються пояснити технічною проблемою, а не як наслідок більш глибоких негативних тенденцій.

Ми проаналізували 200 евфемізмів, зазначених у словнику евфемізмів Дж. Холдера [10] у розділах “Bankruptcy and Indebted-

ness”, “Commerce, Banking and Industry”, “Employment”, а також виділених методом суцільної вибірки із публіцистичних текстів економічної тематики. Основна увага приділялась тому, наскільки можливим є еквівалентний переклад евфемістичних одиниць.

Дослідження показало, що 63 евфемістичні одиниці мають буквальный відповідник в українській мові, тобто при перекладі використовується калькування. Слово або словосполучення зазвичай вживається у лапках із поясненням цього поняття. Наприклад, *kangaroo court* – «кенгуровий суд» або суд «кенгуру» (пародія на судові засідання; незаконний розгляд справи); *boiler room* – «котельня» (кімната, де працюють дилери з цінних паперів, та сумнівні, які телефонують потенційним клієнтам і методами психологічного тиску переконують їх купити або продати акції); *golden halo* – «золоте привітання» (значна сума грошей або бонус, що пропонується робітнику у разі його переходу до іншої компанії).

У наслідок глобалізації та більшої розвиненості (і, як результат, впливовості) економіки в англійськомовних країнах деякі з таких евфемістичних виразів запозичуються з англійської мови і вже широко використовуються у мовленні українських біржових аналітиків та фінансових експертів: *haircut* – «стрижка» (на біржовому жаргоні це означає «навар»), *belly up* – «догори черевом» (відмова у фінансовій підтримці компанії, що знаходиться на межі банкрутства).

При перекладі 20-и із проаналізованих евфемізмів спостерігається досягнення денотативної та конотативної еквівалентності, тобто зберігається як лексико-семантичне, так і експресивно-оцінне наповнення евфемізму: *budget* – «бюджетний» (дешевий), *grey market* – «чорний ринок», *free* – «безкоштовно» (включено в ціну товару), *affordable* – «доступний» (дешевий та низької якості). На відміну від буквальных відповідників такий переклад відтворює поверхневий характер покращення денотата, що дозволяє адресату зрозуміти без додаткового пояснення, про яке явище чи предмет йде мова.

Більшість евфемізмів (58%) перекладаються шляхом прямої номінації або описового перекладу: *downward adjustment* – «девальвація», *category killer* – дешева спеціалізована крамниця, *confident pricing* – «підвищення цін для постійних покупців», *carpetbagger* – «фінансовий спекулянт», *do a flit* – «не сплатити орендну платню і таємно покинути орендоване приміщення», *Dutch reckoning* – «збільшення рахунку за послуги у випадку, якщо клієнт сперечається з приводу ціни» та ін. Такий значний відсоток втрачання евфемізмів при перекладі пояснюється різною лінгвальною та культурно-історичною специфікою англійської та української мов і розбіжностями у соціальних, політичних та культурних пріоритетах країн та соціумів.

Отже, як бачимо, англійськомовні економічні тексти насичені евфемізмами, які дозволяють економістам та політикам приховувати негативні явища, що відбуваються в економіці. Появу евфемістичних субститутів спричинює реалізація ними пом'якшувально-меліоративної функції, яка є важливою для безконфліктного спілкування, ефективної комунікації. Пряма номінація предмета або явища викликає негативну емоцію (страх, сором, огиду), що нейтралізується евфемізмами. Використання евфемізму робить предмет або явище більш «приємним» і менш загрозливим в уяві адресата.

Висновки і перспективи подальших пошуків. Проблеми, що виникають при перекладі евфемізмів українською мовою, пов'язані передусім з вибором оптимального способу найбільш повного відображення смислу, закладеного у вихідній мові. Основні труднощі при перекладі викликані такими проблемами:

складністю вибору еквівалентних слів, які відповідають смисловій точності, нормі, стилю вихідної мови; наявністю різних образів в англійській та українській мовах; необхідністю збереження національно-культурних особливостей; відмінності об'єктів евфемізації у різних мовах. Отже, при перекладі спостерігається як повне відтворення евфемізму (використання відповідних евфемістичних субститутів), так і переклад за допомогою прямої номінації. Перспективою подальших досліджень може стати вивчення особливостей функціонування та відтворення евфемізмів в інших типах дискурсу, а також укладання двомовного словника евфемізмів.

Література:

1. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. Опыт систематизации выразительных средств / И.Р. Гальперин. – 2-е изд., испр. – М. : URSS, 2012. – 376 с.
2. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка : учеб. пособие / В.И. Заботкина. – М. : Высш. шк., 1989. – 124 с.
3. Иванян Е.П. Бытовые эвфемизмы в русском, польском и английском языках (на материале эвфемизмов туалетной темы) / Е. П. Иванян, Х. Кудлинская-Степень, И. Н. Никитина. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 208 с.
4. Чжан Ч. Эвфемизация в русском и китайском языках: лингвокультурологический и лингвопрагматический аспекты : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ч. Чжан. – Волгоград, 2013. – 23 с.
5. Серажим К. С. Евфемізація у політичному дискурсі [Електронний ресурс] / К. С. Серажим // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486>.
6. Hudson, M. The Insider's Economic Dictionary. [online] Available at: <http://michael-hudson.com/2013/07/the-insiders-economic-dictionary-part-a/>
7. Rao, M., 2011. Making murder respectable. [online] Available at: <http://www.economis.com>.
8. Orwell, G. Politics and the English Language. [online] Available at: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/orwell46.htm>.
9. Панин В.В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / В.В. Панин. – Тюмень, 2004. – 217 с.
10. Holder, R.W., 2002. How not to say what you mean : a dictionary of euphemisms. NY : Oxford University Press Inc. 501 p.
11. Koller, W. and Hatim, B., Munday, J. eds., 2004. The Concept of Equivalence and the Object of Translation Studies. Translation : an advanced resource book. London: Routledge. P. 170–175.

Лут Е. А. Межъязыковая корреляция эвфемизмов в современном экономическом дискурсе

Аннотация. В статье сопоставлены и проанализированы эвфемизмы, которые функционируют в англоязычном и украиноязычном дискурсе. Выявлены способы воспроизведения эвфемизмов английского языка при переводе на украинский.

Ключевые слова: эвфемизм, прямая номинация, экономический дискурс, перевод, калькирование, описательный перевод.

Lut K. Interlingual correlation of euphemisms in modern economic discourse

Summary. This paper compares and analyses euphemisms which function in English and Ukrainian discourse. It also suggests some ways to translate euphemisms from English into Ukrainian.

Key words: euphemism, direct nomination, economic discourse, translation, word-for-word translation, descriptive translation.

Макаренко Ю. Г.,

доцент кафедри прикладної лінгвістики
Черкаського державного технологічного університету

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНІМАЦІЙНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КІНОПРОДУКЦІЇ

Анотація. У статті запропоновано особливості перекладу анімаційної кінопродукції на прикладі мультиплікаційного серіалу «Сімпсоні» за допомогою адаптації. Особливу увагу приділено лінгвокультурним елементам мовлення та побуту головних героїв, їх перекладу українською мовою.

Ключові слова: адаптація, кінопереклад, лінгвокультурні особливості, еквівалент, контекст.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство нині приділяє значну увагу перекладу художньої анімаційної кінопродукції, оскільки з розвитком кіно, зростанням його популярності та поширенням зарубіжних фільмів виникла потреба у якісному українському перекладі. Саме цей вид перекладу ставить перед перекладачем нові завдання, тобто врахування лінгвокультурних особливостей іншомовної культури. Тому у лінгвістиці з'явилося та сформувалося кілька напрямків вивчення кінотворів, а саме лінгвосеміотичний, лінгвокогнітивний, лінгвоперсоналогічний, лінгвокультурологічний та інші, які й займаються дослідженням певних аспектів перекладу та функціонування кінопродукції [4, с. 190].

Кінопереклад – це специфічний вид перекладацької діяльності, який донедавна практично не існував, адже більшість фільмів озвучували російською мовою, і робили це не в Україні. Тому переклад кінофільмів потребує особливої підготовки від фахівця та підходу.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні засади кіноперекладу досліджували у російській школі кіноперекладу, яка представлена такими: Г.В. Денисова, Д.І. Єрмолович, М.А. Загот, Р.В. Іванський, П.В. Іванова, Р.А. Матасов, І.А. Наговіцина, Т.П. Некрасова, П.Р. Палажченко, М.С. Снеткова, І.К. Федорова та ін.

Питання перекладу гумору та лінгвокультурних аспектів у кіно вивчали українські дослідники, такі як М.М. Юрковська, Я.В. Кривонос, В.В. Демецька, Л.С. Кравець, Н.В. Таценко.

Дослідження особливостей лінгвокультурного перекладу анімаційної кінопродукції є **актуальним**, оскільки поєднує в собі не тільки питання адекватного перекладу, але й збереження певних лінгвістичних, соціальних та культурних особливостей фільму-оригіналу, вміння перекладача творчо підійти до перекладу окремих жартів та ситуацій. Тому головною **метою** цієї розвідки є вивчити ключові способи адаптивного перекладу лінгвокультурних особливостей, що представлені в гумористичному аспекті в американському комедійному мультиплікаційному серіалі «Сімпсоні».

При перекладі кінопродукції слід враховувати мовні та культурні особливості оригіналу та необхідність текстового оригіналу відповідати чужому мовному середовищу. Внаслідок цього відбувається деформація початкового тексту.

Досить часто вона може виникати через потребу передати певний мовний контекст. Тому адекватний переклад анімаційних художніх фільмів не може відбуватися без адаптації, оскільки зорієнтований на іншомовну культуру. Як бачимо, адаптивний переклад значною мірою сприяє кращому сприйняттю іншомовного фільму [2, с. 15]. У такому випадку перекладач постає перед проблемою стилістики тексту, прагматики та збереження певних культурних реалій. Іншими словами, саме певний варіант перекладу створить ту чи іншу атмосферу та передасть прагматику. При адаптивному перекладі перекладач може вдаватися до лексико-семантичних трансформацій різного рівня складності, а саме використання синонімічних відповідників, контекстуальних синонімів, вилучення, редукації, ампліфікації [8, с. 173]. Досить часто можна спостерігати використання цілісної заміни висловлювання та розвиток значення.

У нашому дослідженні розглянуто специфіку адаптації на прикладі анімаційного мультиплікаційного серіалу «Сімпсоні» (24 сезон), який є найдовшим анімаційним серіалом в історії американського телебачення. Цей серіал складається з понад 500 епізодів, які об'єднані у 26 сезонів. Досліджуваний мультсеріал – сатирична пародія на стиль життя середнього класу США, який висміює численні аспекти побуту людей, американську культуру, суспільство та навіть американське телебачення.

Родина Сімпсонів є типовою сім'єю, яка мешкає у вигаданому середньому американському місті Спрингфілд. Батько родини, Гомер, працює інспектором безпеки на Спрингфілдській атомній електростанції. Він, як видно із мультсеріалу, лінєвий та страждає на ожиріння. Серед його чеснот автори мультсеріалу виділяють те, що він дуже любить свою сім'ю, хоч не завжди це демонструє.

Інший персонаж, його дружина Мардж – це стереотипна американська домогосподарка і мати. У родині троє дітей, а саме Барт, десятирічний непослух та хуліган, Ліса, розвинена восьмирічна дівчинка та Меггі, немовля, що в основному спілкується за допомогою звуків смоктання.

Сім'я має пса на прізвище Маленький Помічник Санті і kota Сніжка II, які також отримували провідні ролі в певних серіях. Незважаючи на події, що вказують на плин часу (щорічні свята і дні народження), персонажі «Сімпсонів» не стають старшими та зберігають однаковий вигляд, тобто такий, як і наприкінці 1980-х років.

Під час дослідження було виявлено, що при перекладі зазначеного серіалу перекладач для досягнення комедійного ефекту та передачі лінгвокультурних особливостей досить часто вдається до цілісної заміни висловлювання або замінює лише окремі слова. Зокрема це можна спостерігати у сцені, коли один чоловік купує квитки на залізничному вокзалі: *A man: "One on-getter for the clickity clack"* (18:59) [5] –

Чоловік: *Білет на чух-чух-чух, будь ласка*» [6]. У цьому прикладі перекладач запропонував варіант перекладу «чух-чух-чух», оскільки потяги в різних країнах видають подібні звуки, що буде зрозумілим для української аудиторії, і у такий спосіб одночасно спростив вираз та дотримався прагматики тексту.

У наступному прикладі, коли Барт побачив свою сестру, яка танцювала з іншим хлопцем, він промовив: *Bart: "I guess my search for true love is doomed"* (10:53) [5] – *Барт: «Канець моєму справжньому коханню»* [6]. Такий переклад є досить влучним, оскільки передає емоційний стан героя, а лексема «канець» передає колорит повсякденного мовлення середніх верств населення США.

У наступному епізоді, коли Барт відчуває злість на кавалера сестри, він починає ображати його і висловлюється так: *Bart: "Geek leak"* (3:28) [5] – *Барт: «Здохляк»* [6]. Цей емоційно забарвлений вигук вдало передає настрої Барта, оскільки є сленговим виразом, що означає «дегенерат». До того ж «geek» та «leak» є непомітними поняттями, які в оригіналі було використано для експресивного ефекту. У цьому випадку перекладач адаптував переклад під аудиторію, замінивши більш грубий вираз, менш вульгарним та експресивним. Проте запропонований варіант перекладу не применшив стилістики висловлювання, а навпаки, адаптував для української аудиторії.

Наступну фразу з мультсеріалу «Сімпсони»: *"at low prices"* [5] – інтерпретували як *«на халяву»* (13:15) [6]. Перекладач стилістично нейтральну фразу передав за допомогою сленгового, емоційного виразу, що також є досить близьким для української глядацької аудиторії.

В іншому прикладі можна спостерігати, як Гомер відчуває розчарування, яке не в змозі подолати: *Homer: "It's keep beating the hell out of me, and I'm too cowardly to leave it"* (2:58) [5] – *Гомер: «Воно духопелить мене, а мені бракує сміливості покинути його»* [6]. У цьому реченні розмовний фразеологічний вираз *"to beat the hell out of"*, що означає «розгромити», «розбити вщент», автор адаптує під ще більш емоційно-забарвлений варіант перекладу «*духопелить*», аби досягти максимального комічного ефекту.

У наступному епізоді, коли касир продає квитки Лісі та Мардж, вона промовляє таку фразу: *Booking-checker: "You must stipulate that in emergencies, you can change a spotlight shell"* (12:03) [5] – *Касир: «Можливо доведеться допомагати освітлювачу»* [6]. Перекладач більш складний та стилістично забарвлений вираз замінив спрощеним українським еквівалентом, аби зробити повідомлення зрозумілим та чітким. Отже, у певних ситуаціях перекладач майстерно використовує деякі застарілі слова, які є рідковживаними, але саме за допомогою такої лексики зберігаються культурні особливості ситуації.

Розглянемо ще кілька виразних прикладів адаптації перекладу. Наприклад, коли Ліса дивиться на фотографію, а Барт розповідає, де саме знаходиться його знайома: *Bart: "She's somewhere in B-3"* (19:15) [5] – *Барт: «Вона десь в третьому ряду»* [6]. Перекладач запропонував більш детальний переклад, тобто використав конкретизацію, оскільки не кожен український глядач може зрозуміти це висловлювання.

Інший типово американський емоційно забарвлений вираз, коли Мардж відмовляє доньку піти в театр: *Marge: "Oh,*

forget it" (12:13) [5] – *Мардж: «Доню, ходімо»* [6] було замінено експресивно нейтральним українським.

Розглянемо переклад вигуків *"Oh, man!"* (10:18) [5] – *«Дідько»* [6] та *"Oh, brother"* (3:22) [5] – *«О, Господи»* [6], які є типовими для американської культури. Однак послівний переклад міг би спотворити сенс і прагматику висловлювання. Тому український відповідник, що передає особливості українських реалій, більш влучно зображує емоційний стан героїв.

Вислів *"tough cookie"* (8:37) [5] було адаптовано під український *«крутий горішок»* [6].

Адаптація як перекладацька трансформація також часто використовувалася при перекладі назв, зокрема: *"duff"* (3:23) [5], що означає *«кнур»*, або *"tapped out"* (7:33) [5], тобто *«тицялка»*.

Висновки. Отже, дослідивши адаптацію як різновид перекладу та міжмовної інтерпретації, ми з'ясували, що перекладач досить часто використовує цей перекладацький прийом, аби зробити мову персонажів більш зрозумілою для української глядацької аудиторії та передати необхідний колорит, емоційний стан персонажів мультиплікаційного серіалу «Сімпсони».

Застосування адаптації при перекладі передбачає використання мовних і культурних моделей як мови перекладу та мови оригіналу, а також збереження та відтворення прагматики оригіналу, що забезпечує адекватний переклад. Дослідження перекладу лінгвокультурних особливостей становить значний інтерес у сучасному мовознавстві та перекладознавстві та потребує подальших наукових розвідок.

Література:

1. Влахов С.И. Непереваемое в переводе / С.И. Влахов, С.В. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 340 с.
2. Лукьянова Т.Г. Основы англо-українського кіноперекладу : навчальний посібник для студентів 4 курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» денної форми навчання факультету іноземних мов / Т.Г. Лукьянова. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 104 с.
3. Некряч Т.С. Через терни до зірок : труднощі перекладу художніх творів : навчальний посібник для студентів перекладацьких факультетів вищих навчальних закладів / Т.С. Некряч, Ю.П. Чала. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 200 с.
4. Саприкін С.С. Світ усного перекладу : навчальний посібник / С. Саприкін, А. Чужакін. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 224 с.
5. Сімпсони. Сезон 22. Серія 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://moviestape.com/katalog_multifilmiv/multiserialy/1719simpsony.html.
6. Сімпсони. Сезон 24. Серія 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://moviestape.com/katalog_multifilmiv/multiserialy/1719simpsony.html.
7. Слышкин Г.Г. Кинотекст: опыт лингвокультурологического анализа / Г.Г. Слышкин, М.А. Ефремова. – М. : Водолей Publishers, 2004. – 153 с.
8. Соловей О. Відтворення гумору в перекладі: до стратегії Ірини Стешенко / О. Соловей // Іноземна філологія. – 2013. – Вип. 125. – С. 168–175.
9. Тепляшина А.Н. Творческая природа комического: жанровая парадигма современной журналистики : дисс. доктора филологических наук : спец. 10.01.10 // А.Н. Тепляшина. – Спб., 2007. – 373 с.
10. Шукало І.М. Специфіка перекладу у кінодискурсі / І.М. Шукало // Філологічні науки. – 2013. – Кн. 3. – С. 171–173.

Макаренко Ю. Г. Лингвокультурная адаптация при переводе анимационной художественной кинопродукции

Аннотация. В статье рассмотрены особенности перевода анимационной кинопродукции на примере мультипликационного телесериала «Симпсоны» с помощью адаптации. Также рассматриваются лингвокультурные особенности речи и быта главных героев, их перевод на украинский язык.

Ключевые слова: адаптация, киноперевод, лингвокультурные особенности, эквивалент, контекст.

Makarenko I. Linguocultural adaptation in artistic translation of animated feature films

Summary. The article deals with the particularities of translation of animated feature films by means of the adaptation technique. The animated cartoon “The Simpsons” was taken as an example. Attention is also given to the linguocultural features of the speech and lifestyle of the main personages, their translation into Ukrainian.

Key words: adaptation, cinema translation, linguocultural particularities, equivalent, context.

Поворознюк Р. В.,
кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії
та практики перекладу з англійської мови
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Статтю присвячено аналізу основних тенденцій розвитку медичного перекладу в Україні на початку ХХ ст. Окреслено основні історичні етапи, охарактеризовано кардинальні напрямки наукової діяльності в галузі медицини, що реалізувалися паралельно з перекладом. У фокусі уваги також визначно особистості, що стояли біля витоків вітчизняної медицини, збагачували її термінологічний фонд зачасти шляхом власної перекладацької діяльності.

Ключові слова: переклад, зіставна лексикографія, термінотворення, громадський переклад, переклад як супровід.

Постановка проблеми. Галузеві теорії перекладу обумовлюють тісний зв'язок процесу ретрансляції текстів засобами цільової мови з галуззю, яку цей процес обслуговує та до якої належать вищезгадані тексти. З огляду на це медичний переклад в Україні має дещо своєрідний статус: оскільки вітчизняна медицина, за винятком короткого періоду на початку ХХ ст., якому й присвячено статтю, весь час функціонувала в межах Російської або Австро-Угорської імперії й асоціювалася з відповідною мовною культурою, медичного перекладу українською нібито не існувало аж до отримання нашою державою незалежності. Період визвольної боротьби українського народу з його основними етапами (формування УНР, ЗУНР, епохи Гетьманату й Директорії) переважно замовчувався, через що й констатуємо брак наукових розвідок з інтелектуального спадку українських вчених нової історичної доби, позначеної відчайдушними спробами опиратися «культурному імперіалізму» (термін К. Норд – П.Р.), розробивши україномовний термінологічний апарат медицини, її науково-концептуальну базу. Без зіставних лінгвістичних та перекладознавчих студій це неможливо було б здійснити, так само як і створити струнку номенклатуру без залучення іншомовних термінологічних систем через переклад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження, присвячені розвитку української медичної термінології та галузевому перекладу, можуть бути розділені на дві групи: ті, в яких українська медична наука вивчається як частина світової (С.А. Верхратський, П.Ю. Заблудовський [1], О.М. Голяченко, Я.В. Ганіткевич [5], Л.Т. Малаєва, В.Н. Коваленко, А.Г. Каминський, Г.С. Воронков [12], Я.Ф. Радиш [17]), та ті, в яких вітчизняна наукова думка є основним об'єктом (О. Грандо [6], Ю.В. Вороненко, Б.П. Криштопа [2], Я.В. Ганіткевич [4], О.М. Голяченко [11]). Становленню медицини у новоствореній українській державі початку ХХ ст. та окремим персоналіям біля витоків україномовної медичної термінології присвячено розвідки Р. Пирого [15], В. Москаленка [14], Л. Маринжи [13] та ін. У роботах переважають дослідження медико-правових [7; 16; 18] та методико-освітніх аспектів [2; 9] історії української медицини з майже повним браком аналізу перекладацько-

го, лексикографічного й термінотворчого спадку засновників нової вітчизняної лікувальної справи.

Мета. Наше дослідження зосереджує увагу на розвитку медичного перекладу в Україні на початку ХХ ст., прослідковуючи зв'язок лінгвістичних та загальноісторичних досліджень та підкреслюючи неочікуваний внесок вітчизняних вчених у розробку концептуальної бази української медицини.

Методологічне значення статті полягає в тому, що її положення можна брати за основу для розробки навчальних планів за спеціальністю «переклад», підготовці майбутніх фахівців у галузі медичного перекладу. Загальнонаукове значення полягає в можливості екстраполювати його висновки на інші жанрові теорії перекладу, що сприятиме виділенню медичного перекладу в окрему навчальну дисципліну.

Виклад основного матеріалу. Розвиток медичного перекладу в Україні на початку ХХ ст. відбувався за надзвичайно тяжких умов. Війна принесла з собою голод і загальне зубожіння, а погіршення санітарних умов викликало численні епідемії. Епідемії тифу й туберкульозу в 1919–1920 рр., що досягли нечуваного раніше показника – 500 захворювань на 100 тис. населення, забрали життя десятків тисяч жителів України. У 1920 р. висипним і поворотним тифом в Україні переохворіло 4,3 млн осіб [1, с. 352–352].

Не меншу загрозу становила епідемія холери, смертність від якої тільки в Одесі у 1918 р. становила 56% від загальної кількості хворих, у 1919 р. – 47%, а в 1920 р. – 65% [12]. Також, як це часто буває у країнах, де точиться війна, різко зросла кількість заражених венеричними захворюваннями.

Ситуація ускладнювалася тим, що мережа лікувально-профілактичних установ була майже повністю зруйнована, медперсонал підлягав примусовій мобілізації, а медичні інструменти й ліки відправляли у військові частини, внаслідок чого цивільне населення (особливо жителі сіл) опинилося у зашморзі голоду й епідемій.

Місія з налагодження зв'язків з міжнародними добродійними організаціями лягла на плечі представників етнорелігійних спільнот, які почасти володіли іноземною мовою на рівні, достатньому для побутового спілкування, траплялися серед них і білінгви. На території України активно працювали представники менонітських організацій США, Канади й Нідерландів, Американська адміністрація допомоги та Єврейський комітет Joint, Німецький Червоний Хрест тощо. Це перший в історії України широкомасштабний випадок застосування community interpreting (громадського перекладу), здійснюваний особами без спеціальної підготовки, що прагнули забезпечити добробут своєї громади. Відоме, зокрема, ім'я миколаївського равина М. Шнеєрсона, який через діяльність Міжнародної єврейської конференції спрямовував ініціативні заходи місії Ф. Нансена [8].

Формуючи власні структури, Центральна Рада в управлінні медико-санітарною справою спочатку наслідувала приклад Тимчасового уряду Росії, який вищим медико-адміністративним органом проголосив Центральну лікарсько-санітарну Раду. Результатом цього стало створення у Києві Крайової (в розумінні державної української) лікарсько-санітарної Ради – першого органу управління медико-санітарною справою автономної України.

Із доповіддю «Утворення Крайового медично-санітарного органа при Генеральному Секретаріаті Української Центральної Ради» (перший уряд автономної України) на 1-у Крайовому лікарсько-санітарному з'їзді (Київ, 15 жовтня 1917 р.) виступив декан медичного факультету Українського народного університету професор О.В. Корчак-Чепурківський (1857–1947 рр.) [13].

Цей вчений залишив глибокий слід як в історії вітчизняної медицини, так і в політичному житті країни. На його житті позначилися всі буремні періоди розвитку України як незалежної держави. Із 1861 р. талановитий епідеміолог працював завідувачем губернського санітарного бюро Бессарабського земства у Кишиневі, видавав щомісячні лікарські хроніки з оригінальними та перекладеними статтями, у 1893 р. опублікував «Матеріали для історії земської медицини в Бессарабській губернії», де суто наукові факти чергуються з цікавими спостереженнями в галузі зіставної термінографії.

У незалежній українській державі Гетьманату він очолював санітарний департамент Міністерства Народного Здоров'я і Опікування, а під час Директорії працював міністром народно-го здоров'я Української Народної Республіки. Із 1917 р. видавав «Українські медичні вісті», перший у Наддніпрянській Україні періодичний галузевий часопис, стверджуючи, що «найголовніше наше завдання – утворити українську національну медицину як науку і як практичну галузь наукового знання» [14].

Цільне місце у формуванні національної науки посідає її термінологічна база, тож під головуванням О.В. Корчака-Чепурківського у 1920 р. вийшов «Російсько-український медичний словник», в якому подавалася питома народна українська лексика, а за відсутності потрібних українських слів терміни творилися з морфем української мови, максимально уникаючи запозичень [10].

Крайову лікарсько-санітарну Раду очолив Б.П. Матюшенко (1883–1944 рр.), визначний український лікар-гігієніст, дипломат та державний діяч. Окрім високої професійної підготовки, він вільно володів іноземними мовами, через що його обрали до складу української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр., а також головою дипломатичної місії УНР у Бельгії. Б.П. Матюшенко не полишав і викладацьку діяльність, зокрема із грудня 1921 р. викладав в Українському вільному університеті в Празі. Там же видавав «Український медичний вісник», що певний час був єдиним україномовним медичним часописом, лікар особисто відповідав за перекладну частину вісника, а у 1926 р. разом із М.А. Галином (1858–1943 рр.) створив «Медичний латинсько-український словник» [4; 6].

Пізніше Департамент охорони здоров'я УНР (фактичний правонаступник Крайової лікарсько-санітарної Ради) очолював Є.М. Лукасевич (1871–1929 рр.), випускник Цюрихського університету, терапевт та епідеміолог, голова надзвичайної дипломатичної місії Української Держави в Берні (Швейцарія), який доклав чимало зусиль для визнання України країнами Антанти, а також міністр закордонних справ Державного центру УНР в еміграції. Є.М. Лукасевич зробив не менш вагомий внесок

у розробку української анатомічної термінології, видавши в 1926 р. україномовний «Анатомічний словник» [4; 6].

Епоха правління гетьмана П.П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) позначилася заснуванням першої в історії України організованої урядової інституції з охорони здоров'я – Міністерства Народного Здоров'я і Опікування. Першим міністром став В.Ю. Любінський (1840–1920 рр.), фармаколог, епідеміолог та поборник українізації, директорами департаментів міністерства стали: медичного – Б.П. Матюшенко, санітарного – О.В. Корчак-Чепурківський, загального – М.М. Галаган, який у 1918–1920 рр. представляв дипломатичні інтереси нашої держави в Угорщині. Комісію з української медичної термінології очолив М.А. Галин, хірург, автор перших хірургічних праць українською мовою і кількох медичних словників [15].

М.А. Галин ще за царату отримав визнання як лікар-практик: обіймав посаду колезького радника, у вересні 1899 р. був відраджений за казенний кошт з метою «высшего научного образования» в Німеччину і Францію на один рік, брав участь у медичному забезпеченні експедиційних військ Російської імперії під час придушення «боксерського» повстання в Китаї, за що отримав орден святого Станіслава 2-го ступеня і срібну медаль «За поход в Китай».

Український патріот не міг змиритися з фактичним усуненням національної науки зі світової арени. Разом із М.С. Грушевським він організує у 1907 р. Українське наукове товариство, завданням якого було «допомагати розробленню та популяризації українською мовою різних галузей науки», очолює медичну секцію. М.А. Галину належали перші доповіді на медичну тематику українською мовою: «Симуляція в хірургії», «Походження кил» і «Хірургічні спостереження і примітки» [4; 6].

За сприяння О.В. Корчака-Чепурківського та під його головуванням редакційна комісія зі створення української термінології впорядкувала та підготувала до видання «Російсько-український медичний словник» М.А. Галина, який видали у Києві в 1920 р. окремою книгою. В еміграції Мартирій Андрійович продовжив свої лексикографічні студії. У 1926 р. за підтримки союзу українських лікарів у Чехії був виданий «Медичний латинсько-український словник» [2].

У період Директорії (1918–1919 рр.) влада перейшла до Українського національного союзу. Цей етап характеризувався відновленням законів Центральної Ради й возз'єднанням із Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР) в єдину соборну Україну. В основу управління медико-санітарною справою Директорія поклала гетьманське законодавство, зберігши Міністерство Народного Здоров'я й Опікування, яке очолив Б.П. Матюшенко [7; 16]. Другим міністром охорони здоров'я періоду Директорії на короткий час став О.В. Корчак-Чепурківський.

Цікавою особливістю цього періоду є те, що медицина опиняється у центрі уваги очільників не внаслідок складного соціально-економічного становища держави (війна, епідемії, загальне зубожіння), а швидше як продовження їх професійних інтересів. Зокрема С.В. Петлюра (1879–1926 рр.) починав свою журналістську діяльність зі статті в «Літературно-научному вестнику» про стан медицини на Полтавщині (1902 р.). Деякі з його отаманів, принаймні І. Луценко, М. Малашко, були в мирному житті повітовими лікарями [3].

У Західній Україні доби ЗУНР (1918–1919 рр.) функції Міністерства Народного Здоров'я й Опікування виконував Державний секретаріат здоров'я. Його очолював випускник Ві-

денського університету, пізніше декан медичного факультету Українського таємного університету І.Т.Куровець (1863–1931 рр.). Інтерес до просвітницької діяльності на українській ниві прищепив молодому лікареві, який тільки-но повернувся зі стажування у Відні, І.Я. Франко, який давав йому природничі (зокрема видання польською мовою Дарвіна), медичні (фізіологію Фогга, Молешотта), біологічні праці іноземними мовами зі своєї бібліотеки. Крім того, він навчав його збирати й аналізувати статистичні дані, що на той час було новаторством (концепція «доказової медицини» з'явилася лише у 1960-ті рр.).

І.Т.Куровець був лікарем загальної практики, цікавився усіма тодішніми досягненнями іноземної наукової думки (зокрема фізіатрією й променевою діагностикою), намагаючись перенести їх на українські терени. Довгий час він опікувався «Народною лікарницею» Митрополита А. Шептицького, де виконував обов'язки отоларинголога й окуліста, відкривав шпиталі та дезінфекційні колонії під час епідемій [11].

Більшовицька окупація наприкінці 1919 р. поклала край відчайдушним спробам патріотів вивести українську медицину на міжнародний рівень. Уряд УНР в екілі механічно призначав на посаду міністрів охорони здоров'я, проте вони не могли вплинути на життя співвітчизників. Серед цих міністрів варто згадати лише І.Л. Липу (1865–1923 рр.), політичного діяча, письменника й лікаря-практика. Його медична кар'єра скінчилася у м. Винники, в постійних перехоюваннях від польської поліції, оскільки він не мав ліцензії на відкриття приватної амбулаторії [4].

У 1921–1941 рр. в Україні формується загальнодержавна адміністративно-командна система управління та аналогічна система державного управління медичною діяльністю. У роки війни діяльність органів державної влади та всього населення України підпорядковувалась законам воєнного часу, а після її закінчення командно-адміністративна форма управління системою охорони здоров'я ще більш утверджується [16].

У лінгвістичній сфері відзначаємо повне припинення процесів українського термінотворення та поступову уніфікацію медичного концептуального апарату української та російської мов. У 1930-х рр. випускають низку бюлетенів зі списком українських медичних термінів, що були заборонені. Поступово зникають із широкого вжитку питомі україномовні лексеми, такі як «гнояк» (абсцес), «ядуха» (сильна задишка), «ломець» (ревматизм), витіснені латинізмами [10], нові ж термінологічні одиниці формуються за російськими словотвірними моделями зачасти з порушенням норм української мови.

Висновки. На основі викладених вище фактів та власного аналізу можна сформулювати такі висновки:

1. Розвиток медичного перекладу в Україні на початку ХХ ст. ускладнювали як екзогенні (війна, голод, епідемії тощо), так і ендегенні чинники (мовна політика СРСР, домінуючий статус російської мови як мови науки).

2. Сучасні дослідження цієї епохи в медицині мають описово-історичний або політико-правовий характер. При цьому бракує компаративних та перекладознавчих досліджень наукового спадку засновників нової української держави.

3. У медичній науці новоствореної держави бурхливо розвивалися лексикографічний та термінотворчий напрямки, пропагувалось використання ресурсів української мови на противагу російськомовним. Греко-латинські терміноелементи за змогою замінялися питомими.

4. Активна участь представників української держави в міжнародній політиці сприяла розвитку усного перекладу,

зокрема задля налагодження зв'язків із міжнародними добродійними організаціями залучалися представники місцевих етнорелігійних спільнот, отже, був «community interpreting» (суспільний переклад, переклад як супроводження).

5. На чільному місці медицини серед інших напрямків державотворення, а отже, й на поштовху до створення концептуальної бази вітчизняної науки, зауважувало широке представництво в уряді осіб із медичною освітою (часто отриманою за кордоном), а також активною суспільно-політичною діяльністю повітових лікарів.

6. Поява періодичних медичних видань сприяла поширенню перекладів наукових статей і повідомлень українською.

Перспективи застосування результатів дослідження ми бачимо у глибокому вивченні перекладених документів української держави на зламі століть, що описують медико-соціальну політику вітчизняного уряду, аналізі виданих у той час термінологічних джерел та періодичних видань, популяризації перекладознавчого, загальномовного та лексикографічного спадку видатних персоналій, які брали участь у заснуванні й розбудові незалежної України на початку ХХ ст.

Література:

1. Верхратський С.А. Історія медицини / С.А. Верхратський, П.Є. Заблудовський. – К. : Вища школа, 1991. – 431 с.
2. Вороненко Ю.В. 85 років (1918–2003) Київській медичній академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика : літопис / Ю.В. Вороненко, Б.П. Криштопа. – К., 2003. – 410 с.
3. Гай-Нижник П.П. Отаманина в період Директорії УНР: соціальна база, роль і місце в національно визвольній боротьбі / П.П. Гай-Нижник // Література та культура Полісся. – Вип. 58 : Проблеми філології, історії та культури ХХ століття в сучасних дослідженнях. – Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. – С. 105–114.
4. Ганіткевич Я.В. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи / Я.В. Ганіткевич. – Л., 2002. – 540 с.
5. Голяченко О.М. Історія медицини / О.М. Голяченко, Я.В. Ганіткевич. – Т. : ЛІЛЕЯ, 2004. – 248 с.
6. Грандо О. Визначні імена в історії української медицини / О.А. Грандо. – К. : Тріумф, 1997. – 336 с.
7. Занфірова Т.А. Правове регулювання медичної діяльності в Україні: генезис і тенденції розвитку [Електронний ресурс] / Т.А. Занфірова, Я.Ф. Радиш // Електронна бібліотека юридичної літератури. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/10977/%C7>.
8. Козьрева М.Э. Международная помощь голодающим на Юге Украины в 1921-1923 гг.: национальный компонент [Електронний ресурс] / М.Э. Козьрева // Бібліотека наукових статей StattiOnline. – Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/history/103/17399-mezhdunarodnaya-pomoshh-golodayushhim-na-yuge-ukrainy-v-1921-1923-gg-nacionalnyj-komponent.html>
9. Криштопа Б.П. Управління вищою медичною освітою в Україні: системно-історичний аналіз [Електронний ресурс] / Б.П. Криштопа // Український медичний часопис online. – 2000. – № 3(17). – Режим доступу : http://www.umj.com.ua/wp/wpcontent/uploads/archive/17/pdf/1084_ukr.pdf?upload=.
10. Литвиненко Н. Стильові аспекти фахового мовлення (на матеріалі медичної лексики) / Н. Литвиненко // Урок української : науково-публіцистичний журнал-дайджест. – 2004. – № 3. – С. 24–26.
11. Лікарі Тернопільщини. Хронологія імен та фактів / Терноп. мед. ін-т ім. акад. І. Горбачевського ; за ред. О. Голяченка. – Т. : ЛІЛЕЯ, 1996. – 98 с.
12. Малая Л.Т. История медицины / Л.Т. Малая, В.Н. Коваленко, А.Г. Каминский, Г.С. Воронков. – К. : Лыбидь, 2003. – 416 с.
13. Маринжа Л. О.В. Корчак-Чепурківський – фундатор соціальної медицини [Електронний ресурс] / Л. Маринжа // Здоров'я України. –

2010. – № 7(236). – С. 68. – Режим доступу : http://health-ua.com/pics/pdf/2010_7/68.pdf.
14. Москаленко В. Він стояв біля витоків наукової думки / В. Москаленко // Дзеркало тижня. – 2007. – № 8. – С. 14.
15. Піриг Р. Яку державу будував Павло Скоропадський? [Електронний ресурс] / Р. Піриг // Дзеркало тижня. – 2008 – № 16(695). – Режим доступу : <http://ukrhyst.at.ua/publ/22-1-0-360>.
16. Радиш Я. Державне регулювання суспільних відносин у галузі охорони здоров'я України: історичні та правові аспекти [Електронний ресурс] / Я.Ф. Радиш, Н.Б. Мезенцева, Л.О. Буравльов // Медичне право. – 2008. – № 8. – С. 26–37. – Режим доступу : http://medicallaw.org.ua/uploads/media/j02_026_037.pdf.
17. Радиш Я.Ф. Історія військової медицини / Я.Ф. Радиш. – К., 1997. – 148 с.
18. Стеценко С.Г. Медичне право України: правові засади забезпечення медичного страхування / С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, Я.М. Шатковський. – К. : Атіка, 2010. – 189 с.

Поворозник Р. В. Соціокультурні передумови розвитку медичного перекладу в Україні в початку ХХ століття

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних тенденцій розвитку медичного перекладу в Україні в

початку ХХ в. Визначені основні історичні етапи, охарактеризовані кардинальні напрями наукової діяльності в області медицини, які реалізувалися паралельно з перекладом. В фокусі уваги також виділяються особи, стоявші у витоків вітчизняної медицини, збагачали її термінологічний фонд частіше шляхом власної перекладацької діяльності.

Ключові слова: переклад, порівняльна лексикографія, терміноутворення, громадський переклад, переклад як супровід.

Povoroznyuk R. Socio-cultural backdrop of medical translation developing in Ukraine at the turn of 20th century

Summary. The article analyzes the principal trends of medical translation developing in Ukraine at the turn of 20th century. The historical landmarks are defined along with the pivotal scientific explorations performed in parallel with translation. The article also highlights the outstanding founders of the national medicine who have enriched its terminological stock, often by their own translatorial activities.

Key words: translation, comparative lexicography, term-building, community interpreting, liaison interpreting.

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Дяків Х. Ю.,

доцент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу
Львівського національного університету імені Івана Франка

УМОВИ (НЕ)УСПІШНОСТІ ВІДЕОІНТЕРВ'Ю

Анотація. У статті проаналізовано особливості комунікативних девіацій на матеріалі українського й німецького відеоінтерв'ю. Установлено основні типи девіацій – з позиції адресанта, адресата, глядача, визначено особливості відеоінтерв'ю в обох лінгвокультурах.

Ключові слова: комунікативні девіації, відеоінтерв'ю, адресант, адресат, глядач, українська мова, німецька мова.

Постановка проблеми. Жанр інтерв'ю на сьогодні є найбільш визначальною й домінантною формою мовного вираження в жанрових параметрах стилю масової інформації [1, с. 3]. А «метою комунікації завжди є певна зміна в «багажі» співбесідника – його доповнення, розширення, відмова від зайвого, «перепакування» тощо. Отже, ефективність комунікації пов'язана з тим, наскільки це вдається» [2, с. 110]. Реальне спілкування відбувається у взаємодії таких численних факторів, як психічні, соціальні, конституційні, лінгвальні, часопросторові тощо. Однак ця взаємодія не завжди успішна, що зумовлює виникнення комунікативних невдач, непорозумінь або ляпсусів. Власне вивчення комунікативних невдач у контрастивному аспекті становить актуальну й одну з мало досліджених проблем комунікативної лінгвістики, особливо на такому матеріалі засобів масової інформації, як відеоінтерв'ю.

У журналістиці інтерв'ю досліджували В. Сиченков, О. Тертичний, В. Тищенко, В. Горбачук, М. Лукіна, Д. Вовчок, М. Подолян, В. Карпенко та ін. Над різноаспектними параметрами інтерв'ю працювали М. Штельмах, Н. Гапотченко, О. Саламагіна, М. Кожина, Л. Шевченко, С. Єрмоленко, С. Чермеркін, М. Черепанов, С. Потапенко, К. Серажим (з погляду лінгвістики), М. Бахтін, В. Гак, Ф. Бацевич, Л. Веккер, Т. Кочеткова, Т. ван Дейк, Є. Кубрякова, Р. Якобсон, Дж. Остін, Є. Селіванова (комунікативний аспект) та ін.

Явище невдач чи помилок становить предмет дослідження у філософії, логіці, психології, психотерапії, методиці викладання мови, міжкультурній комунікації, у культурі мовлення тощо. У лінгвістиці явище комунікативних девіацій досліджували О. Руда, Н. Печко, О. Калита, С. Почепинська, Ф. Бацевич, Б. Городецький, І. Кобозева, І. Сабурова, О. Єрмакова, В. Девкін, Ю. Апресян, В. Виноградов, Т. Булигіна, О. Герасименко, О. Мільченко, А. Черненко, Л. Нефедова, А. Шмельов, О. Падучева, Н. Арутюнова, Ю. Сорокін, О. Земська, О. Кукушкіна, А. Габдулліна, Н. Формановська й Л. Славова.

Мета статті – виявлення особливостей комунікативних невдач в українських і німецьких відеоінтерв'ю. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: визначити теоретичні засади вивчення комунікативних девіацій; установити особливості девіацій на основі емпіричного матеріалу; зіставити ці особливості в українській і німецькій мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фактичний матеріал дослідження становлять відеоінтерв'ю з популярного відеохостингу *YouTube*, які отримали найбільше переглядів. Вибір емпіричного матеріалу зумовлений тим, що саме *YouTube*

найчастіше використовують для послуг розміщення відеоматеріалів, і він поступається за популярністю лише соціальній мережі *Facebook* і пошуковику *Google.com*.

Тому встановлено трійку найпопулярніших інтерв'ю за останніх 12 місяців (2014–2015 рр.) українською та німецькою мовами: «Останнє інтерв'ю Скрябіна у Кременчуці – Громадське. Кременчук» (тривалістю 4 хв. 53 с.), «Чого прагне Донецьк. Інтерв'ю без купюр» (тривалістю 12 хв. 46 с.), «Останнє інтерв'ю Скрябіна у Кременчуці» (повна версія, тривалістю 26 хв. 33 с.); «FIFA WM 2014 – Per Mertesacker im ZDF-Interview nach dem Algerien-Spiel (30.06.2014)» (тривалістю 2 хв. 36 с.), «Selena Gomez. Interview From a Hat | Artist Challenge – iHeartRadio» (тривалістю 3 хв. 34 с.), «Bibis Beauty Palace: Youtube-Star Bianca im Interview|taff» (тривалістю 3 хв. 41 с.).

Матеріалом дослідження слугували фрагменти з «Останнього інтерв'ю Скрябіна у Кременчуці» (повна версія, тривалістю 26 хв. 33 с., 1 236 704 перегляди, III місце в рейтингу) і відеоінтерв'ю «FIFA WM 2014 – Per Mertesacker im ZDF-Interview nach dem Algerien-Spiel (30.06.2014)» (тривалістю 2 хв. 36 с., 2 138 604 переглядів, I місце в рейтингу). Для українського інтерв'ю обрано III місце, тому що це відео збігається з I місцем у рейтингу, яке є фактично монтажем повної версії інтерв'ю з Андрієм Кузьменком.

Комунікативні девіації – це недосягнення адресантом комунікативної мети; відсутність взаєморозуміння і згоди між учасниками спілкування [3, с. 214]. «Помилки – це частина лінгвістичної системи контролю, у межах якої їх і потрібно розглядати не як негативні факти функціонування, а як позитивний чинник із функцією зворотного зв'язку» [4, с. 6]. Ф. Бацевич вважає, що помилки є «одночасно важливим джерелом наших знань про мову й інструментом її дослідження» [5, с. 6]. За А. Пешковським [6], до мовленнєвих девіацій варто застосовувати два підходи: нормативний – як критерій виокремлення; об'єктивний – для власне дослідження. До згаданих дотичними є запропоновані Ф. Бацевичем підходи: апріорний (узуальний) і апостеріорний (актуальний) [7, с. 16]. Основним критерієм виокремлення девіацій вважається усвідомлюваність. Усвідомлювані девіації діляться на умисні (у площині мовної гри) та неумисні. Особливо важливою вважаємо класифікацію девіацій, пов'язану з мовною або комунікативною компетенцією мовців [5, с. 32].

У статті розглядаємо комунікативні девіації з позицій адресанта, адресата та глядача відеоінтерв'ю.

Із позиції адресанта, тобто журналіста, інтерв'ю з лідером гурту «Скрябін» Андрієм Кузьменком відбувається у формі запитань журналістів різних теле- й радіокомпаній. Через змонтованість першого за рейтингом короткотривалого відео зі Скрябіним довелося звертатися до повної версії, яка посіла третє місце за популярністю в *Youtube*. Адже в першому випадку інтерв'ю перетворилося на монолог музиканта, скомпільований із різних частин повної версії. Питання журналістів стосуються як творчості, так і ситуації в Україні. Однак почути запитання неможливо,

потрібно здогадуватись, навіть сам адресат перепитує в повній версії («А?»). Це зумовлено такими чинниками: 1) відеокамера спрямована лише на адресата, журналістів показано фрагментарно й не під час постановки запитання; 2) акустика у приміщенні погана, наявний додатковий шум через велику кількість людей у малій кімнаті, що підтверджують перепитування самого адресата; 3) незважаючи на лаконічність, журналісти ставлять запитання хаотично, один поперед одним, тому це погіршує власне сприйняття запитання. Саме ці фактори є причинами комунікативних девіацій із позиції адресанта, оскільки початок першого в рейтингу інтерв'ю – вирваний із контексту, «обірваний»:

(– Ви їздили у зону АТО?)

– Прямо на передову – ні. Але я був біля Волновахи, їздив у бік Щастя і 8 числа знову туди їду. Я не люблю афішувати ці речі.

– Які ваші враження?)

– У людей попросту сідають батарейки. Вони не розуміють, що відбувається. Принаймні ті, з ким я спілкуюся – чоловік 50–60, які постійно на війні, хтось більше, хтось менше. ... Понятно, що антитерористична операція не може тривати рік, понятно, що то війна. Хоча війною її ніхто не називає... І те, що там відбувається: ті кудись стріляють, ті кудись стріляють, гинуть мирні люди, – ніхто ні у що не врубается. ... Наша політика, напевно, має свої види на все те діло [8].

У відеоінтерв'ю із захисником німецької збірної Пером Мертезакером спостерігаємо іншу ситуацію. Адресант, тобто журналіст, ставить запитання, абсолютно витримуючи їх у цьому жанрі. Спершу він вітає футболіста з перемогою, а тоді запитує, чому ж гра проходила так важко: *“Was hat das deutsche Spiel so schwerfällig und anfällig gemacht?”* Це певною мірою неприємне запитання, але для загалу воно не викликає непорозуміння. Кризь призму журналістики такі запитання, а радше вибухова реакція на них – це справжній успіх журналіста, оскільки він влучив у десятку, зачепив адресата за живе. Незважаючи на вдавене нерозуміння адресата, журналіст ще двічі намагається отримати відповідь від футболіста, так ще більше викликаючи лютю останнього (*Aber das kann ja nicht das Niveau sein...; Ich gratuliere erst mal und wollte dann fragen, warum es in der Defensive und beim Umschaltspiel nicht so gut gelaufen ist, wie man sich das vorgestellt hat?; Glauben Sie, dass jetzt der ‘Wow-Effekt’ kommt wie bei der WM 2010, dass es auch spielerisch besser war?*).

Із позиції адресата найпопулярніше українське відеоінтерв'ю було вдалим в аспекті перебігу комунікації й контакту. Адресат належить до тих людей, із яких не потрібно «втягувати» слова, його відповіді радше нагадують історії. Хоча питання журналістів лаконічні, та відповіді на них розлогі, детальні. Але варто звернути увагу на власне мовлення адресата, на розмовну мову, діалектизми, жаргонізми, русизми в його мовленні, вульгаризми, пейоративну лексику, звертання до всіх журналістів на «ти». На перший погляд це – порушення норм комунікації з пресою. Однак водночас така манера спілкування є ознакою ідіостилю А. Кузьменка. Власне це і приваблювало глядачів, робило співака та музиканта доступним до людей і простим у спілкуванні (*«Я рахую, що ні один з усіх президентів України, і ні один з депутатів, які там були, які просиджували штани і крали в нас бабки, ні один не зробив нічого, ні грама, щоб тої війни не було!»; «Вони собі живуть на інакій планеті, і кожен новий, який приходить, доривається до тої кормушки»* тощо).

У німецькому інтерв'ю ситуація склалася абсолютно протилежно, тому що в ньому спостерігається порушення орієнтацій

адресата на процес спілкування [9, с. 147]. Після 120-хвилинної виснажливої гри, яка закінчилася перемогою німецької збірної, адресат – футболіст Пер Мертезакер – прагне чути тільки слова похвали, а не в'їдливу, хоча й увічливу критику журналіста. Тому докірливе запитання журналіста Бориса Бюхлера, чому гра давалася так важко й чому збірна не в формі, викликала у футболіста обурення та нерозуміння:

–...*Was hat das deutsche Spiel so schwerfällig und anfällig gemacht...*

– *Ist mir völlig wurscht. Wir sind unter den letzten Acht – nur das zählt.*

– *Aber das kann ja nicht das Niveau sein...*

– *Was wollen Sie jetzt von mir? Wat wolln Sie kurz nach dem Spiel? Ich kann ja nicht verstehen.*

– *Ich gratuliere erst mal und wollte dann fragen, warum es in der Defensive und beim Umschaltspiel nicht so gut gelaufen ist, wie man sich das vorgestellt hat?*

– *Glauben Sie es, unter den letzten 16 ist eine Karnevalstruppe oder was? Sie (Algerien) haben es uns richtig schwer gemacht, über 120 Minuten... und wir haben gekämpft bis zum Ende... und auch verdient gewonnen. Ich lege mich jetzt drei Tage in die Eistonne und dann schauen wir weiter.*

– *Absoluter Kraftakt, eine Energieleistung. Glauben Sie, dass jetzt der ‘Wow-Effekt’ kommt wie bei der WM 2010, dass es auch spielerisch besser war?*

– *Was wollen Sie? Wollen Sie eine erfolgreiche WM oder sollen wir wieder ausscheiden und haben schön gespielt? Ich verstehe die ganze Fragerei nicht. Wir sind weitergekommen, wir sind superhappy. Wir haben heute alles gegeben und bereiten uns jetzt auf Frankreich vor* [10].

Також спостерігається відсутність орієнтації на комунікативні стратегії адресанта, що спантеличує журналіста під час спілкування. Комунікативні наміри, як і очікування учасників спілкування, зовсім відмінні.

Із позиції глядача цих відеоінтерв'ю виникають такі девіації: «нарізка» фрагментів інтерв'ю Скрябіна не дає змоги прослідкувати причинно-наслідковий зв'язок у коментарях адресата, спантеличує глядача, перетворює жанр інтерв'ю на жанр своєрідної промови, монологу. Відсутність взаємної орієнтації на партнера комунікації створює комічну ситуацію для глядача німецького відеоінтерв'ю про чемпіонат із футболу.

Висновки. Що ж зробило ці відеоінтерв'ю такими популярними? Передусім важливою є їхня тема, актуальність і значущість цієї теми в цій країні (смерть А. Кузьменка, важливість чемпіонату з футболу для німців), власне національний аспект. Проте також вагому роль для зацікавленості глядачів відіграє специфіка цих інтерв'ю – яскрава й непересічна особистість адресата з неповторним ідіостилом в українському інтерв'ю та наявність певної незграбності й роздратованості адресата, непорозуміння, навіть конфлікту в німецькому інтерв'ю. Такі зразки живої комунікації не є відредагованими й вичитаними, а тому мовні, мовленнєві та комунікативні девіації в них є частим і природним явищем. Спілкування осіб із різним рівнем як мовної, так і комунікативної компетенції – це головні причини девіацій у пропонуваніх відеоінтерв'ю. Парадокс, але власне невдачі спричинилися до успішності відеоінтерв'ю.

Комунікативні девіації мають перспективи дослідження у сферах мистецтва контакту та маніпулятивних технологій впливу, суб'єктивного сприйняття, комунікативного менеджменту, а також у різноаспектних засобах масової інформації, як і у різних лінгвокультурах і соціальних групах.

Література:

1. Штельмах М.Л. Інтерв'ю в системі жанрів сучасної україномовної комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М.Л. Штельмах ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 17 с.
2. Крижанская Ю.С. Грамматика общения / Ю.С. Крижанская, В.П. Третьяков. – М. : Смысл, 1999. – 365 с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
4. Nöth W. Errors as a Discovery Procedure in Linguistics / W. Nöth. – IRAL, 1979. – V. 17. – P. 61–76.
5. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної девіатології : [монографія] / Ф.С. Бацевич. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
6. Пешковский А.М. Объективная и нормативная точка зрения на язык. Избранные труды / А.М. Пешковский. – М., 1959. – С. 50–62.
7. Бацевич Ф.С. Коммуникативные девиации и условия успешности речевого жанра / Ф.С. Бацевич // Общие проблемы теории речевых жанров. – 2014. – № 1 (9). – С. 16.
8. Останнє інтерв'ю Скрябіна у Кременчуці (повна версія) // Громадське. Кременчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=26X3BlGgjk>.
9. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф.С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
10. FIFA WM 2014 – Per Mertesacker im ZDF-Interview nach dem Algerien-Spiel (30.06.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=imOcy4w30lg>.

Дяків Х. Ю. Умовля (не)успешності відеоінтерв'ю

Анотація. В статті проаналізовані особливості комунікативних девіацій на матеріалі українського і німецького відеоінтерв'ю. Установлені основні типи девіацій – с позиції адресанта, адресата, зрителя, определены особливості відеоінтерв'ю в обох лінгвокультурах.

Ключевые слова: комунікативні девіації, відеоінтерв'ю, адресант, адресат, зритель, український мовний, німецький мовний.

Dyakiv Kh. Conditions for (un)successful video interviews

Summary. The article analyzes the peculiarities of communicative deviations based on the Ukrainian and German video interviews. The main types of deviations are determined from the position of interviewer, addressee and viewer, characteristics of video interviews in both lingvocultures are defined.

Key words: communicative deviation, video interviews, interviewer, addressee, viewer, Ukrainian, German.

Супрун Л. В.,
доктор наук із соціальних комунікацій,
кандидат філологічних наук, завідувач кафедри журналістики
Національного університету «Острозька академія»

КВАЛІФІКАТИВ «НАЦІОНАЛЬНИЙ» У КОНТЕКСТІ ВІСНИКІВСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ Д. ДОНЦОВА

Анотація. У центрі дослідницької уваги – валентнісні можливості ад'єктива «національний» у вісниківському дискурсі Д. Донцова. Розглянуто специфіку субконцептів із базовим компонентом «національний». Зроблено висновок про розлогість концептуального поля з кваліфікативом «національний», що додатково свідчить про роль і місце нації в державницькій теорії Д. Донцова.

Ключові слова: кваліфікатив «національний», субконцепт, Д. Донцов, вісниківський дискурс.

Постановка проблеми. Державоцентрична мовна ментальність Донцова-журналіста знаходить вияв також і в непрямих засобах вербалізації, серед яких домінує номінант «нація» та його деривати. Традиція розглядати «Літературно-Науковий Вісник» (далі – ЛНВ) як «культурологічне джерело духовного відродження української нації» [1, с. 1] усталюється саме в 20–40-і роки ХХ ст. завдяки публіцистичній і редакторській діяльності Д. Донцова. Журналіст підкреслював: «Беручи свої цілі – створити нову націю, воно (українство) повинно знати, що зачинає велику і небезпечну гру, яка вимагатиме від учасників витривалості і, передусім, ясності думки» [11, с. 826–827]. За кількістю репрезентацій у дискурсі ЛНВ концептуальне поле «нація» навіть переважає концептополе «держава». Однак це не дає нам підстав визнати мовну ментальність Д. Донцова націєцентричною. На відміну від нації в розумінні І. Франка в Д. Донцова вона не стала самодостатнім утворенням, а лише сходинкою до субстанції вищого порядку – держави. «Через націю до держави» – такий поступ українства головний вісниківський редактор уважав єдиною можливістю [2, с. 20; 3, с. 254]. Він писав: «Від наднаціонального клича – «держава передусім» до чисто-національного – «нація передусім» [14, с. 219].

Мету статті становить з'ясування валентнісних можливостей кваліфікатива «національний», уповні реалізованих у вісниківському дискурсі Д. Донцова. Із численних субконцептів, атрибутованих ним, найчастотнішим виявився субконцепт «національна ідея», засвідчений 27 разів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наші спостереження не піонерні. У донцовознавчих розвідках зафіксовані аналогічні зауваження. Так, І. Огородник і М. Русин пишуть: «Ставлення Донцова до цієї філософської і культурної спадщини, ідей своїх сучасників досить специфічне в їх переломленні через одну-єдину ідею – національну, що стала альфою та омегою його світогляду, всіх теоретичних розмислів. У служінні цій ідеї він ішов і «за Богом, і за Мамоною», еkleктичним чином використовуючи все те, що, на його думку, працювало на неї» [4, с. 74]. Про перманентне кореспондування субконцепту сам вісниківський редактор говорить, дефініціюючи нову українську національну ідею як таку, «яку – contra plures – ми здавно пропагуємо на сторінках цього журналу і його попередника, і де-інде» [24, с. 383–384].

Публіцист усвідомлює те, що знайдуться охочі упереджено й викривлено сприйняти його концепцію української національної ідеї, як-от: «Таким конкретним змістом – *пише der bornierteste з наших демократів – нарешити заповняє п. Донцов свою абстрактну формулу української національної ідеї*» [13, с. 56]. Він наголошує, що ненависть до його доктрини спричинена тим, що «перша її мета – убрати в стислу, означену, яскраво відграничену форму – зміст **національної ідеї**» [17, с. 370].

На протигагу російській національній ідеї, яку головний вісниківець кваліфікує як «ідею панування Росії над світом» [20, с. 358], українську національну ідею Д. Донцов позиціонує як «сприяючу і допомагаючу» [35, с. 166], «активно ділаючу політичну ідею» [41, с. 359]. Конститутивні ознаки української національної ідеї Д. Донцова увиразнюються й завдяки іншим дискурсивним протиставленням, коли з протилежного боку опиняються «велика брехня нашого віку» [24, с. 378]; «наднаціональна (великодержавна) ідея» [14, с. 220]; «комуністична ідея» [12, с. 675]. Натрапляємо також у «Літературно-Науковому Віснику» на згадку про «італійську національну ідею» [33, с. 320].

З-поміж носіїв національної ідеї журналіст вважає за доцільне виділити «національно свідому, не імпотентну, а владолюбну меншість, яка <...> розширює її (маси – Л. С.) ідеали й домагання та надає їм характер боротьби за нову, свою **національну ідею**» [35, с. 172]; Т. Шевченка, «головного творця новітньої української **національної ідеї**» [29, с. 74]; «народ, який ще недавно нічого про неї (національну ідею – Л. С.) не чув» [23, с. 337]; письменників, що «лишилися вірні **національній ідеї**» [38, с. 336]. Д. Донцов резюмує: «Ось кого можемо назвати порушувачами силами історії» [35, с. 172]. В антагоністичному таборі згрупувалися «всякий – же ж, хто робить рекламу українізаторам» і тим самим «гальмує ствердження в масах власної **національної ідеї**» [42, с. 1111]; «сельробівці, москвофіли та новошляхці», які «в Галичині відриваються від **національної ідеї**» [27, с. 338]; М. Хвильовий, що «висував постулат <...> своєї власної **національної ідеї**»; «письменники, які її (національну ідею – Л. С.) зрадили» [38, с. 336].

Традиція метафоричного відображення світу, притаманна донцовському мовомисленню, сприяє персоніфікації розгляданого субконцепту, що засвідчено в таких інтекстах ЛНВісника: «Коли подібне не вдасться зробити українській **національній ідеї**, – їй лишилось тільки покласти до домовини...» [38, с. 335–336]; «**Національна ідея Гертика і Васютинського – мусить мріяти про один народ також і під оглядом культурно-національним і навіть релігійним**» [14, с. 220] та інших.

У своїй публіцистиці Д. Донцов ґрунтовно опрацював нову українську ідеологію. Журналіст виявив таку наполегливість в утвердженні її хоча б на шпальтах «Літературно-Наукового Вісника» («Вісника»), що й до сьогодні його пам'ятають як «апостола української ідеї» [5].

Кількісно репрезентативною виявилась також артикуляція субконцептів «національне почуття (почування)» та «національна свідомість».

Субконцепт «національне почуття (почування)», кодифікований 24 номенами, у мовній ментальності Донцова-журналіста символізує його критичне ставлення до розуму, знання в їхньому національному вимірі. Він «вважав, що саме інтелектуалізм довів українську націю до квієтизму, відмови від власної національної ідеї, створення свого роду універсалізму, в якому цілковито зникає національне почуття...» [6, с. 75]. У відродженні питомої емоційності вісниківський медійник бачить один зі шляхів етнічної реінкарнації, на що отримує різкий відгук опонентів: «*Не женіться за абсурдальною і безглуздою «зайвою і шкідливою» метою самостійності! Не піддавайтеся хоробливому національному чувству... Чекайте на «об'єктивні можливості»!*» [11, с. 742].

Питання «Що значить національне почуття?» [30, с. 462] підштовхує публіциста до аналізу національних почуттів різних націй, а саме:

– французів: «*Та чи ж можна посуватися аж до твердження, що стара Франція, навіть при кінці середніх віків не є нічим іншим, як тільки історичним, географічним і династичним агрегатом, в якому національне почування, як ми його розуміємо, ще не зматеріалізувалося?*» [21, с. 554];

– поляків: «*Вже Відень не противився маніфестаціям польського національного почування, в школах дозволений став Міцкевич, на вулицях обходи національних роковин*» (Д. Д., Що т. «укр.» Укр.:1099);

– росіян: «*Разом із ним вийшли переможно і всі ті вартости, які викляв Кремлівський сілябус: засади суспільної гієрархії, особистої ініціативи, релігія, національне почуття, до якого довелося апелювати самому Леніну*» [16, с. 332] тощо.

Методом заперечення Д. Донцов з'ясовує непроминальну сутність національного почуття: «*Не максіалізм, не 2федераційна імперія, не «колоносфера», не власний соціалістичний рай ППС. Сею ідеєю є <...> «національне почуття»*» [30, с. 462]. В ідентифікації феномену беруть участь ад'єктивні кваліфікатори, наприклад: з притупленням **національним** почуттям [15, с. 281]; «*ображеного національного почуття*» [28, с. 752]; збаламученого **національного** почуття [11, с. 809]; примітивного українського **національного** почування [42, с. 1102] тощо.

В арсеналі донцовських національних почуттів особливе місце належить національній гордості, пор.: «*Отруйний подмук, <...>. від якого... ниділо почуття національної гордості...*» [23, с. 336]; національній гідності: «*З уст численних промовців говорило «ображене почуття національної і звичайної людської гідності», подоптане «братньою» російською демократією...*» [11, с. 805]; національній ненависті: «*... Якими дурними видадуться нам проповіді наших «культурників» проти «ширення національної ненависти»*» [25, с. 180]; національному гніву: «*Чи Франція <...>. створена була <...> вибухом національного гніву...*» [21, с. 553–554] та національному егоїзму: «*... Фраза («все-ж таки, знаєте, соціалізм!») заглушує збуджений національний, чи клясовий егоїзм*» [40, с. 565] тощо. Трапляється також поодинокі експлікація національної образи: «*Й досі в багатьох грудях живе почуття старої національної образи...*» [36, с. 68]; національного патріотизму: «*В Росії – се було становище староросійського національного патріотизму*» [14, с. 217].

Як бачимо, почуття, на яких наголошує Донцов-публіцист, за своїм характером далекі від сантиментів. Поклавши в ос-

нову пропонованого типу націоналізму «емоції, вольовість, фанатизм, сильний характер, дію» [7, с. 519], теоретик української державності робить ставку на почуття, у яких домінує вольовий елемент. З-поміж інших виділяється національна ненависть, що, за спостереженням М. Комариці, у концепції Д. Донцова визнається «рушієм боротьби за національну незалежність» [8, с. 266]. Такий вибір міг стати несподіванкою лише для не посвячених у специфіку донцовського характеру. Дослідник дискурсу носія непересічної мовної ментальності пише: «*Пристрасть та емоційність, з одного боку, безкомпромісність – з іншого – змушували інших стати соратником або ж ідейним ворогом*». Така негація почуттів спричинена не лише особливостями рецепції світу журналістом, а й намаганням його «увести вольово-чуттєвий елемент у культурно-духовний простір Українця» [9, с. 89]. Заангажований «могутнім підемом **національного** почування» Донцов-вісниківець бачив у ньому «видимий знак незалежності нації» [21, с. 554], що, на наш погляд, зумовило представництво субконцепту.

Субконцепт «національна свідомість» завдячує своєю репрезентативністю (22 позиції) виконуваний ним націєтворчій функції. Д. Донцов неодноразово артикулює цю думку в дискурсі «Літературно-Наукового Вісника» («Вісника»). Він пише, що у Франції за Жанни д'Арк, а також в Америці під час боротьби за незалежність «з ударення ворожих сил спалахнула іскра **національної** свідомості, натхнула великою ідеєю розрізнені й приспані волі, злучила їх довкола спільного осередка, створила націю» [34, с. 321]. Національна свідомість, на думку вісниківського теоретика націоналізму, обов'язковою похідною має націю, пор.: «*Того другого чинника національної свідомості («протиставлення»), без якого нема національної свідомості взагалі, без якого нема нації*» [18, с. 609].

За відсутності дефініції національної свідомості публіцист розкриває її іманентні риси, залишаючись вірним собі. П. Дорожинський зауважує: «*Базуючись на відкиданні раціональності, Дмитро Донцов <...> надає пріоритетне значення у формуванні національної свідомості та патріотизму ірраціональним факторам, таким, як романтизм, ілюзіонізм, догматизм, фанатична віра у «свою правду»*» [10, с. 205]. Не інтелект, а почуття навантажені функцією продукування національної свідомості на шпальтах ЛНВ. Вони або номінуються в загальному (наприклад, «*Бо коли національні почування, які хочеться використати для скривлення національної свідомості в інший бік, за сильні, то кокетовання з ними боком вилізе їх вихиснувачам*» [42, с. 1109], або ж конкретизуються («*Що з двох чинників складається національна свідомість – як казав Бенда – з любови і з ненависти, се Драгоманову й не снилося*») [18, с. 608].

З гіркотою констатує Д. Донцов майже одноставне громадське переконання про відсутність національної свідомості в українців. Одна й та сама думка рефреном проходить через різні вісниківські статті: «*Не можна розпикати до національного жару тієї національної свідомості, якої маси українські на теперішній стадії розвитку ще не одідичили*» [36, с. 72; 35, с. 168]. Така невтішна ситуація, на думку опонентів, яких цитує журналіст, зумовлена об'єктивними чинниками, зокрема відсутністю держави: «*Націоналізм український <...> був би можливий тоді, коли б перед тим існувала українська держава, коли б в тій державі витворилась українська свідомість **національна***» [35, с. 168].

Послідовно маніфестуючи принцип «від нації до держави», головний вісниківський редактор закарбовує на сторінках ЛНВ своє бачення проблеми: національна свідомість українців –

це реальність, яка, однак, потребує ґрунтовного корегування: «Писав так ще перед війною, <...> перестерігаючи саме проти тої суттєвої хвороби нашої національної свідомості: ...проти атрофії «волі протиставитися», проти віри в омани...» [18, с. 609–610]. Відстоюючи свої позиції, він проводить історичні паралелі, за допомогою яких з'ясовує цілковиту нездатність етносу без національної свідомості до громадських перетворень: «Ні соціальна, ні інша революція, з браку класової та національної свідомості ізраїльтянам не була ані на гадці» [11, с. 732]. Й абсолютна невдячна справа для політика, журналіста, будь-якого іншого громадського діяча – покладати певні надії на етнічну групу, позбавлену національної свідомості: «Очевидно, збудувати щось на національній свідомості племені, яке її не має – ніякий Наполеон не втне» [35, с. 168].

Субконцепти «національний рух» і «національна думка» мають однакову кількість експлікацій у вісниківському дискурсі (21).

Нами не виявлено однозначного тлумачення субконцепту «національний рух». Трапилось навіть ототожнення його із самим націоналізмом. Цитуючи Р. Дмовського, публіцист зауважує конститутивну ознаку національних рухів: вони «поглиблювали відношення до рідного краю» і тому «в європейських краях називалися націоналізмом (в протиставлення до інтернаціоналізму)» [24, с. 378].

З інших характеристик національного руху увагу вісниківського редактора затримують такі: «топередня довголітня вперта праця прихильників» [19, с. 363]; «на чолі <...>. нові люде» [43, с. 69]; «люде, що гордили “єдиним фронтом” манекинів, будуючи свій єдиний фронт людей, знаючих чого вони хочать» [33, с. 326]; «метою <...> було власне розломити сі «рамки»..., в яких неможливе здобуття політичних прав» [31, с. 277].

Зрозуміло, що доктор Д. Донцов актуалізує специфіку українського національного руху. Іноетнічні національні рухи лише відтіняють у вісниківському дискурсі предмет публіцистичного аналізу. Так постають «новітні національні рухи»: «італійський націоналізм»; «фашизм, перший в Європі національний рух, який прийняв і примінив в боротьбі (з марксизмом) методи марксизму» [24, с. 378] тощо. Методом порівняння журналіст з'ясовує сутність розгляданого явища: «В противність великим, згаданим у горі рухам, український національний рух 1917–21 р. був не стільки народньо-революційний, як демократичний...» [43, с. 64]. Демократичність українського національного руху, на думку Д. Донцова, призводить до його вразливості. Завжди знаходились охочі цей рух ліквідувати.

Ідеальною ситуацією для державотворення теоретик української державності вважає синкретичне поєднання національних і соціальних рухів. Він пропагує «націоналізм, що національним рухам надає вигляд та ідеологію соціальних, а соціальним – цілі і розмах національних» [43, с. 68].

Національна думка закарбована на сторінках «Літературно-Наукового Вісника» («Вісника») Д. Донцова як утворення, що потребує суттєвого вдосконалення. Субконцепт кодифікується на перетині таких концептзмінних: «заблуканий човен нашої національної думки» [37, с. 130]; «бездогматична українська думка національна... столочена й досі чужими догматами» [36, с. 74]; «ідентичність тої кризи, яку переходить наша національна думка в сім краю і поза ним» [36, с. 76] та інші.

Публіцист натхненно констатує перші тенденційні ознаки локального пробудження національної думки: «Минулий май <...> вніс деяке замішання в ряди нашого партійництва тут, а там – сильний зріст національної думки» [22, с. 335–336] тощо. Зразком для наслідування визнається національна думка

Європи: «Над Європою сходить зоря нової епохи... епоха народження нової національної думки... Національної думки, випосаженої в нову силу, новий дух – далекий забобонам старечого лібералізму, готовий боротися і знищити інтернаціоналізм його власними методами» [24, с. 383].

Головну причину того, що «запрягли в ярмо вільну національну думку» [26, с. 324], Донцов-вісниківець бачить у такому факті: «Досі українська національна думка розвивалася під сильним впливом раціоналізму» [39, с. 76]. Проте завжди вистачало й зовнішніх детермінантів деградації національної думки [32, с. 51].

Незважаючи на все це, вісниківський теоретик націоналізму сподівається на незворотне становлення української національної думки. Його надії підтримуються самим розвитком подій в Україні: «Тут же – такі зявища, як розлам сільроба, та інші дають право сподіватися, що національна думка, хоч і по тяжких змаганнях, але таки перейде до наступу проти егігонства. Але лише тоді, коли його активно будемо поборювати. Коли нашою працею керуватимуть не чужі формули і омани, а власний національний імператив» [22, с. 336].

Інші субконцепти з базовим кваліфікативом «національний» представлені у вісниківському дискурсі Д. Донцова більшою чи меншою мірою спорадично.

Висновки. Як бачимо, концептуальне поле ад'єктива «національний» широке й розлоге, що додатково свідчить про роль нації в державницькій теорії Д. Донцова. Субконцепт «нація» займає своє, визначене йому місце в тій мовній призмі, крізь яку читачі «Літературно-Наукового Вісника» («Вісника») осягають дійсність, і впливає на світосприймання та мислення аудиторії, корегуючи їх у напрямі державності.

Література:

1. Леськова М. «Літературно-науковий вісник» як культурологічне джерело духовного відродження української нації (20–40-і роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «Журналістика» / М. Леськова. – К., 1996. – 18 с.
2. Квіт С. Дмитро Донцов і «Літературно-Науковий Вісник» («Вісник») на тлі розвитку української літератури і журналістики 20-х – 30-х років. Ідеологічні, естетичні та організаційні принципи / автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.01.08 «Журналістика» / С. Квіт. – К., 2000. – 36 с.
3. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування) / С. Кость. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 514 с.
4. Огородник І. Донцов Дмитро / І. Огородник, М. Русин // Огородник І. Українська філософія в іменах: [навч. посібник] / [І. Огородник, М. Русин]; за ред. М. Тарасенка. – К.: Либідь, 1997. – С. 73–77.
5. Снегірьов Д. «Апостол української ідеї». Згадуючи Дмитра Донцова / Д. Снегірьов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=1933.
6. Огородник І. Донцов Дмитро / І. Огородник, М. Русин // Огородник І. Українська філософія в іменах: [навч. посібник] / [І. Огородник, М. Русин]; за ред. М. Тарасенка. – К.: Либідь, 1997. – С. 73–77.
7. Прокоп М. Дмитро Донцов (1883–1973) / М. Прокоп // Прокоп М. Напередодні незалежної України. Спостереження і висновки / М. Прокоп. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1993. – Т. 62. – С. 511–523.
8. Комариця М. «Ecclesia» чи «Patria»? (Д. Донцов та Католицьке літературне угруповання у Галичині міжвоєнного двадцятиліття) / М. Комариця // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів: Львівська обласна книжкова друкарня, 2004. – Вип. 12. – С. 263–283.

9. Пастух Б. Володимир Винниченко і Дмитро Донцов: онтологічний конфлікт / Б. Пастух // Слово і час. – 2008. – № 10. – С. 84–89.
 10. Дорожинський П. Дмитро Донцов – критика деяких його поглядів на націоналізм (Дмитро Донцов і організований український націоналізм) / П. Дорожинський // ОУН: минуле і майбуття : [збірник] / відп. редактор С. Таран, відп. за випуск Н. Караванська. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – С. 203–212.
- Джерела ілюстративного матеріалу:*
11. Донцов Д. Авіронове насіння / Д. Донцов // Вістник. – 1937. – Річник V. – Т. IV. – Кн. 10. – С. 731–755; Кн. 11. – С. 803–830.
 12. Донцов Д. Агонія большевизму і Еклезіяст / Д. Донцов // Вістник. – 1933. – Річник I. – Т. III. – Кн. 9. – С. 673–694.
 13. Донцов Д. Агонія одної доктрини (Під новий рік) / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Річник XXIII. – Т. LXXII. – Кн. I–IV. – С. 56–67.
 14. Донцов Д. Від «держави» до «народу» / Devius // Вістник. – 1937. – Річник V. – Т. I. – Кн. 3. – С. 217–220.
 15. Донцов Д. Відень і Київ / Д. Донцов // Вістник. – 1938. – Річник VI. – Т. II. – Кн. 4. – С. 281–287.
 16. Донцов Д. В. Ленін / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Річник XXIII. – Т. LXXXII. – Кн. I–IV. – С. 322–333.
 17. Донцов Д. Вони і ми / Д. Донцов // Вістник. – 1936. – Річник IV. – Т. II. – Кн. 5. – С. 370–388.
 18. Донцов Д. Гальванізатори трупів / Д. Донцов // Вістник. – 1935. – Річник III. – Т. III. – Кн. 7–8. – С. 592–611.
 19. Донцов Д. Дві революції / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1927. – Річник XXVI. – Т. XCIII. – Кн. IV. – С. 360–375.
 20. Донцов Д. До старого спору / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Річник XXV. – Т. LXXXIX. – Кн. IV. – С. 355–370.
 21. Донцов Д. Жанна д'Арк (Історія і легенда) / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – Річник XXVIII. – Т. XCIX. – Кн. VI. – С. 545–556.
 22. Донцов Д. Жовтень і май / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1927. – Річник XXVI. – Т. XCIII. – Кн. VI. – С. 171–186; Кн. VIII. – С. 323–336.
 23. Донцов Д. Загадка III-ої імперії / Д. Донцов // Вістник. – 1939. – Річник VII. – Т. II. – Кн. 5. – С. 326–342.
 24. Д.Д., Кін.рос.рев. – Донцов Д. Кінець російської революції / Д. Донцов // Вістник. – 1933. – Річник I. – Т. II. – Кн. 5. – С. 374–384.
 25. Донцов Д. Микола Макіявель (1527–1927) / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1927. – Річник XXVI. – Т. XCIV. – Кн. X. – С. 169–183.
 26. Донцов Д. Між молотом а квалом / Д. Донцов // Вістник. – 1938. – Річник VI. – Т. II. – Кн. 6. – С. 371–386.
 27. Донцов Д. Маса і провід / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Річник XXIX. – Т. CI. – Кн. III. – С. 263–279; Кн. IV. – С. 331–351.
 28. Донцов Д. Могікани демократії / Д. Донцов // Вістник. – 1935. – Річник III. – Т. IV. – Кн. 10. – С. 746–753.
 29. Донцов Д. Памяти великого вигнанця (До 65 роковин смерті Т. Шевченка) / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Річник XXV. – Т. XC. – Кн. V. – С. 66–74.
 30. Донцов Д. Перспективи (по 25 травня 1926) / Д. Донцов // Вістник. – 1936. – Річник IV. – Т. II. – Кн. 6. – С. 452–469.
 31. Донцов Д. Переяславська легенда / Д. Донцов // Літературно-науковий Вістник. – 1929. – Річник XXVIII. – Т. XCLIII. – Кн. III. – С. 275–278.
 32. Донцов Д. Про баронів середовіччя і баранів з байки / Д. Донцов // Вістник. – 1936. – Річник IV. – Т. I. – Кн. 1. – С. 50–66.
 33. Донцов Д. Проблема поколінь / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – Річник XXVII. – Т. XCVI. – Кн. VII–VIII. – С. 318–328.
 34. Донцов Д. Симон Петлюра / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Річник XXV. – Т. XC. – Кн. VII–VIII. – С. 321–328.
 35. Донцов Д. Тарговица чи Полтава? / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1925. – Річник XXIV. – Т. LXXXVIII. – Кн. X. – С. 160–174.
 36. Донцов Д. 1927 / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1927. – Річник XXVI. – Т. XCII. – Кн. I. – С. 64–78.
 37. Донцов Д. Трагедія Франка / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Річник XXV. – Т. XC. – Кн. VI. – С. 125–130.
 38. Донцов Д. Українсько-совітські псевдоморфози / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1925. – Річник XXIV. – Т. LXXXVIII. – Кн. XII. – С. 321–336.
 39. Донцов Д. Церква і націоналізм / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Річник XXIII. – Т. LXXXIII. – Кн. V–IX. – С. 75–82.
 40. Донцов Д. Ще про «Пилипа» і «Атенців» / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Річник XXIX. – Т. CII. – Кн. VI. – С. 559–569.
 41. Донцов Д. Що таке нація? / Д. Донцов // Вістник. – 1937. – Річник V. – Т. II. – Кн. 5. – С. 354–360.
 42. Донцов Д. Що таке «українізація» України? (трохи соціології) / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – Річник XXVIII. – Т. XCX. – Кн. XII. – С. 1097–1111.
 43. Донцов Д. Bellua sine caritate (З нагоди п'ятилітніх роковин проголошення незалежності України) / Д. Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1923. – Річник XXII. – Т. LXXIX. – Кн. I. – С. 58–71.

Супрун Л.В. Кваліфікатив «національний» в контексті вестниковської публіцистики Д. Донцова

Анотація. В центрі дослідницького уваги – валентнісні можливості ад'єктива «національний» в вестниковському дискурсі Д. Донцова. Розглянуто специфіку субконцептів с базовим компонентом «національний». Сделан вывод о широте концептуального поля с кваліфікативом «національний», что дополнительно свидетельствует о роли и месте нации в государственной теории Д. Донцова.

Ключевые слова: кваліфікатив «національний», субконцепт, Д. Донцов, вестниковский дискурс.

Suprun L. The attribute “national” in the context of herald journalism of D. Dontsov

Summary. In the center of research attention are combined opportunities of adjective “national” in herald discourse of Dmytro Dontsov. It is considered the specificity of subconcepts with basic component “national”. It is concluded about the wideness of conceptual field with the attribute “national”, further evidence about the role and the place of the nation in a state theory of D. Dontsov.

Key words: attribute “national”, subconcept, D. Dontsov, herald discourse.

Томчаковский А. Г.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры лексикологии и стилистики английского языка
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

РОЛЬ ТЕМАТИЧЕСКОГО ДУБЛИРОВАНИЯ ПОЛИКОДОВЫХ СЛОВАРНЫХ СТАТЕЙ В СОЗДАНИИ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Аннотация. Проанализирована лексикографическая статья учебного словаря английского языка как поликодовый коммуникативный феномен, сущность которого состоит в двойном кодировании лексикографической информации средствами символического и иконического кодов. Изучена конфигурация информационного потенциала поликодовых статей, проанализированы причины тематического дублирования поликодовых словарных статей в различных словарях. Совокупность всех поликодовых статей рассматривается как один из вариантов языковой картины мира, означенной средствами вербального и пиктографического кодов.

Ключевые слова: лексикографическая статья, лемма, кодирование информации, языковой код, пиктографический код, картина мира.

Постановка проблемы. Познание мира человеком осуществляется многочисленными способами: через практическую деятельность и взаимодействие с другими людьми, через сенсомоторное знакомство с миром предметов, через мыслительное вхождение в мир идей. Познавая мир, человек шаг за шагом формирует свое представление о нем, свою картину мира.

В.А. Маслова утверждает: «Формирующаяся картина мира, отраженная в сознании человека, – это *вторичное существование мира*, закрепленное и реализованное в особой материальной форме – языке» [4, с. 56]. К. Ажеж заявляет: «Языки, говоря о мире, *перевоссоздают* его» [1, с. 122]. И.П. Сусов акцентирует на двойственной направленности языка: на действительность и на «тот мир образов, который выстраивается между действительностью и человеком, выступая как *множество знаний*, образующих в совокупности картину, или модель, мира» [6, с. 30] (везде выделено нами – А. Т.). Обращаем внимание на тезис о *вторичном существовании мира*, его *перевоссозданности* в языке, что *множество знаний* выстраивается между действительностью и человеком. Большинство этих знаний парцелированы на определенные кванты информации и, согласно выражению Е.С. Кубряковой, «схвачены знаком» – словом естественного языка, имеющим соответствующее значение. Г.Г. Молчанова указывает: «Слово выступает как накопитель информации, значения слов в системе языка соотносимы с определенными блоками знания» [5, с. 122]. С.Д. Кацнельсон утверждает: «Лексические значения – это своего рода умственные «концентраты», сгустки человеческих знаний об определенных фрагментах и сторонах окружающей действительности» [2, с. 13].

Совокупность всех слов называют также лексиконом. Дж. Лайонз в монографии «Лингвистическая семантика» так

определяет это понятие: «Под лексиконом можно понимать теоретический аналог словаря, и он часто так и описывается. С психологической точки зрения лексикон является множеством (или сетью) всех лексем данного языка, хранимым в мозгу компетентного носителя» [3, с. 89]. В рамках публикации выдвигаем предположение, что совокупность всех поликодовых статей может рассматриваться как один из вариантов языковой картины мира, означенной средствами вербального и пиктографического кодов.

Цель статьи – изучение причины тематического дублирования поликодовых статей в различных учебных толковых словарях английского языка, а также определение роли тематических дублей в формировании одного из вариантов языковой картины мира, означенной средствами вербального и пиктографического кодов.

Материалом исследования послужили 5 лексикографических источников, традиционно называемых «большой пятеркой», поскольку они, согласно единодушному мнению специалистов, на сегодняшний день представляют исчерпывающий арсенал учебных словарей английского языка: «Cambridge Advanced Learner's Dictionary», «Longman Dictionary of Contemporary English», «Collins Cobuild Advanced Dictionary», «Oxford Advanced Learner's Dictionary» и «Macmillan English Dictionary for Advanced Learners». Методом сплошной выборки из них были выделены поликодовые словарные статьи, то есть статьи, содержащие вербальную дефиницию заголовочного слова-леммы и пиктографическую (в виде фотографии, рисунка или чертежа) презентацию номинируемого и толкуемого референта.

Анализ англоязычной картины мира сквозь призму поликодовой словарной статьи выполнен на материале 1 640 поликодовых статей, полученных методом сплошной выборки из пяти вышеупомянутых учебных словарей английского языка. Высокий статус и безупречная репутация этих словарей позволяют сделать вывод, что картина мира, создаваемая как мозаика из многочисленных словарных статей, является репрезентативной и достоверной. Особая роль в этой мозаике принадлежит поликодовым статьям, которые не только вербально описывают, но и наглядно представляют дефинируемые референты.

Количественные методы, используемые в данном исследовании, применялись для подсчетов только тех поликодовых статей, в которых лемма (заголовочное слово) и легенда (название пиктограммы) были идентичными. В реальности количество поликодовых статей в каждом из словарей многократно большее, поскольку многие из анализируемых статей в свою пиктографическую часть включают так называемые информационные расширители, изображение дополнительных референтов и их названий-бирок. Каждая бирка – это не что иное, как гипер-

текстовая отсылка, служащая сигналом к поиску соответствующей статьи в пределах словаря. Обратившись к этой дополнительной статье, читатель может узнать толкование слова-бирки и рассмотреть соответствующую часть пиктограммы в рамках еще одного поликодового комплекса: дефиниция + пиктографическая иллюстрация. В этом случае имеем разновидность поликодовой статьи с дистанцированным расположением вербального и иконического компонентов, а также с реверсивным процессом читательской деятельности: не от леммы к пиктограмме, а от пиктограммы к иной (не заголовочной) лемме.

Сеть гипертекстовых отсылок (от бирки к другой статье) является чрезвычайно разветвленной: некоторые пиктограммы предлагают по несколько десятков информационных расширителей. Она служит для создания целых кластеров семантически связанных словарных статей и способствует значительному расширению информационного потенциала каждой статьи, а значит, улучшению качества словаря как справочного источника.

Изложение основного материала. В создании картины мира средствами поликодовых статей учебных словарей особая роль принадлежит тематическим дублям. Так мы обозначаем статьи с идентичными леммами, зарегистрированными более чем в 1 словаре. Полагаем, что феномен тематического дублирования поликодовых статей коренится в актуальности дефинируемых референтов, их значимости для языковой картины мира англоязычного социума, или того, что О.И. Уланович называет «умственным ландшафтом» этносоциума [7, с. 94]. В данном вопросе мы выражаем несогласие с точкой зрения исследователя Г. Штайн, которая настаивает на том, что выбор лемм для поликодовых статей является совершенно произвольным (*the apparently random selection of words to be illustrated*) [8, с. 105]. Сам факт дублирования лемм, их неоднократного включения в число поликодовых статей говорит об интересе к соответствующим феноменам и необходимости всех или части словарей пояснить соответствующую реалию с помощью пиктограммы. Чем чаще лемма поликодовой статьи повторяется в выборке, тем выше ее значимость и тем более она приближена к ядерной части картины мира.

Весь массив изучаемых статей распределяется на три зоны частотности. Высокочастотные поликодовые статьи имеют 100% и 80% заявленности в выборке, что означает наличие статьи с идентичной леммой во всех 5 или 4 словарях соответственно. Среднечастотные статьи (60% заявленности в выборке) зарегистрированы в 3 словарях, низкочастотные (40% заявленности) присутствуют в 2 словарях. Одна пятая часть выборки приходится на тематические дубли.

Тематика поликодовых статей-дублей группируется в несколько семантических зон (в порядке убывания частотности): ЧЕЛОВЕК, МИР АРТЕФАКТОВ, МИР ПРИРОДЫ, СФЕРА АБСТРАКТНЫХ ПОНЯТИЙ.

Человек выступает центром англоязычной картины мира, создаваемой поликодовыми статьями учебных словарей. Все прочие семантические сферы преломляются сквозь призму релевантности номинируемых понятий и обозначаемых референтов для человека. Дефиниционные части поликодовых статей активно освещают степень важности, полезности или, напротив, опасности, вредности феноменов для человека. Сам человек представлен и как биологическая сущность (статьи *body, eye, skeleton, health* и другие), и как социальная единица (*family, queue*) в отдельных статьях. Однако преимущественно человек отражается в поликодовых статьях, дефинирующих предметы его окружения и среду обитания. Так, например, че-

ловек мыслится как член семьи, жилище *house* мыслится как место обитания отдельной семьи. В статьях *fruit* и *vegetable* все пять статей акцентируют съедобный и полезный для человека характер референтов. Статья *volcano* во всех словарях упоминает об опасности и смертоносности этого природного объекта.

Семантические сферы МИР АРТЕФАКТОВ и МИР ПРИРОДЫ освещены очень неодинаково. Выборка содержит в 6 раз больше лемм, называющих рукотворные референты, чем натурфакты. Словари знакомят читателей с домашней обстановкой и утварью, с инструментами и приспособлениями, используемыми человеком. Подробно представлена одежда, обувь, посуда. Особое место занимает группа транспортных средств, прежде всего такой артефакт материальной культуры, как *car*. Многочисленные статьи дефинируют и пиктографически демонстрируют то, что достаточно хорошо знакомо читателю. Для не-носителя языка такие статьи представляют интерес в плане обретения «чужих» (английских) названий для «своих», знакомых предметов.

Однако словарь также погружает читателя в материальную культуру, возможно, не очень хорошо ему известную, поясняя и показывая мир артефактов и образ жизни, более распространенные в британском и американском сообществах (*double-decker, polo, cricket, golf, rugby*). При этом параллельность номинаций британского и американского варианта английского языка соблюдается во всех статьях, особенно ярко это проявляется в статьях бытовой тематики (*kitchen, car, hair (style)*). Анализ поликодовых статей показывает, что учебные словари последовательно выстраивают образ мира, в котором живут носители английского языка, широко и всесторонне показывая их типичное окружение и привычные занятия.

Особое внимание в нашем исследовании уделено вопросу категоризации мира и тому, как она отражается в поликодовых статьях. Прежде всего анализ показал, что понятия суперординатного уровня обобщения неодинаково поддаются пиктографической экспозиции. Лишь отдельные из них имеют обобщенный визуальный образ, который представляется в пиктограмме (*tree, flower, fish*). Большинство суперординатных понятий не могут изображаться пиктографически (*furniture, substance, animal, food, container, tool*). Поэтому иконическая иллюстрация практически всегда отказывается от суперординатного уровня номинируемого понятия, опускаясь на базовый уровень или даже на субординатный (статья *tool* иллюстрируется, в частности, референтом базового уровня *saw*, а также субординатного уровня *hacksaw*).

В подобных случаях важную роль играет прототипичность референта, избираемого для иллюстрации. Анализ тематически дублирующихся статей показал: чем выше степень абстракции понятия, номинируемого в лемме, тем произвольнее выбор иллюстративного сопровождения к нему. Прототипы растения вообще обнаружить труднее, чем прототипы дерева и цветка, о чем свидетельствуют расхождения в наборах референтов, иллюстрирующих подобные статьи в разных словарях.

Прототипичность референта, избранного для иллюстрации, важна еще в одном аспекте: она свидетельствует об этнокультурной окраске картины мира, создаваемой поликодовыми статьями. Например, сопоставив иллюстрации статей *vegetables* и *fruit* в пяти словарях, выделяем общий для всех словарей перечень референтов. Представленность во всех словарях свидетельствует о прототипичности именно этих овощей и фруктов, однако их номенклатура несколько отличается от традиционной для славянского этноса номенклатуры овощей и фруктов. Некоторые

из изображенных на иллюстрации объектов скорее относятся к разряду экзотических для среднестатистического украинца или россиянина. Например, *leeks, asparagus, green beans*, а также *avocado, mango, figs, coconuts* – это названия, известные в нашем регионе, однако вряд ли лук-лук, спаржа, зеленая фасоль и авокадо, манго, инжир, кокосовый орех могут считаться типичными образцами овощей и фруктов у жителей наших широт.

Анализируя картину мира, невозможно обойти вниманием статус научной/наивной картины мира. Анализируемые словари являются учебными, следовательно, они должны ориентироваться на научную картину мира; однако в разных словарях наблюдаем разное соотношение этих двух картин мира. Например, «Macmillan English Dictionary for Advanced Learners» включает изображения кита и дельфина не в визуальное поле, где собраны все млекопитающие, а в визуальное поле рядом с акулой, поскольку наивная картина мира относит кита и дельфина к классу рыб. А в словаре «Oxford Advanced Learner's Dictionary» *dolphin* определяется как «*a sea animal (a mammal) that looks like a large fish <...>*». Определяя дельфина как морское млекопитающее животное, похожее на рыбу, словарь создает фрагмент научной картины мира.

Выводы. Анализ картотеки поликодовых статей (1 640 единиц), полученной методом сплошной выборки из пяти словарей, показал, что одна пятая их часть имеет **тематические дубли**, так называемые статьи с идентичными леммами, зарегистрированные в других словарях. Изучив это явление, приходим к выводу, что причина тематического дублирования кроется в важности описываемых референтов для носителей английского языка и тех, кто изучает его как иностранный. Поликодовые словарные статьи в учебных словарях английского языка помогают читателю-иностранцу ориентироваться как в мире вещей, так и в первую очередь в мире слов. Чем чаще лемма повторяется в выборке, тем выше ее информационная значимость и тем более она приближена к ядерной части картины мира, отраженной англоязычными поликодовыми статьями.

Совокупность всех поликодовых статей, по нашему убеждению, правомерно рассматривать как один из вариантов картины мира, означенной средствами вербального и пиктографического кодов. Во-первых, картина мира, которую выстраивают поликодовые лексикографические статьи в учебных словарях английского языка, является абсолютно антропоцентричной. Отбор лемм, особенности их дефинирования и пиктографической презентации преломляются сквозь призму релевантности номинируемых понятий и обозначаемых референтов для человека. В них акцентируется фактор полезности, важности или, напротив, опасности, вредности феноменов для человека.

Во-вторых, картина мира отражает прежде всего вещный мир, мир артефактов, преимущественно повседневного утилитарного назначения. Выборка содержит в 6 раз больше лемм, называющих рукотворные референты, чем натурфакты. Референты многих статей из мира повседневного быта достаточно хорошо знакомы пользователю словаря. Для не-носителя языка такие статьи представляют интерес в плане обретения «чужих» (английских) слов для «своих», знакомых объектов.

В-третьих, картина мира имеет этноспецифическую окрашенность, иллюстрируя феномены общечеловеческой культуры реалиями современной англосаксонской (шире – западной) цивилизации.

В-четвертых, картина мира имеет смешанный характер, включая фрагменты как научной, так и наивной картины мира. В этом аспекте проявляется редакторская политика, которая

отличается в разных изданиях. Словарь «Macmillan English Dictionary for Advanced Learners», например, ориентирован на наивную картину мира, словарь «Collins Cobuild Advanced Dictionary» больше тяготеет к созданию научной картины мира. И та, и другая ориентация проявляется как в вербальных дефинициях, так и в пиктографических иллюстрациях.

В качестве перспективы дальнейшего исследования видим возможность создать идеографический толковый словарь ядерной лексики английского языка, в словнике которого будут использованы леммы, приближенные к ядерной части картины мира (высокочастотные, среднечастотные и низкочастотные статьи), отраженной англоязычными поликодовыми статьями.

Литература:

1. Ажеж К. Человек говорящий: вклад лингвистики в гуманитарные науки / К. Ажеж. – пер с фр. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 304 с.
2. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание / С.Д. Кацнельсон – 2-е изд., доп. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 314 с.
3. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: введение / Дж. Лайонз ; пер. с англ. под общ. ред. И.Б. Шатуновского – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед.] / В.А. Маслова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2004. – 208 с.
5. Молчанова Г.Г. Проблемы когнитивности в межкультурной коммуникации: символ как когнитивная память культуры / Г.Г. Молчанова // Когнитивные исследования языка : сб. науч. трудов. – Вып. 9 : Взаимодействие когнитивных и языковых структур / отв. ред. В.З. Демьянков. – М. ; Тамбов : ИД ТГУ, 2001. – С. 122–135.
6. Сусов И.П. Введение в языкознание : [учебник для студ. лингв. и филол. спец.] / И.П. Сусов. – М. : АСТ ; Восток-Запад, 2007. – 379 с.
7. Уланович О.И. Психолингвистика : [учеб. пособие] / О.И. Уланович. – Минск : Изд-во Грещова, 2010. – 240 с.
8. Stein G. Recent Developments in EFL Dictionaries / G. Stein // Learners' dictionary: state of the art / ed. by M.L. Tickoo. – Singapore : Seameo regional language center, 1989. – Anthology Series 23. – P. 100–114.
9. Cambridge Advanced Learner's Dictionary / ed. E. Walter. – 3 ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 1699 p.
10. Collins Cobuild Advanced Dictionary / ed. by G. Barrett, C. Weller. – Boston : Heinle Cengage Learning, 2009. – 1888 p.
11. Longman Dictionary of Contemporary English / ed. D. Summers. – 10 ed. – Harlow : Pearson Education Limited, 2007. – 1949 p.
12. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners / ed. M. Rundell. – 2 ed. – Oxford : Macmillan Edition, 2007. – 1748 p.
13. Oxford Advanced Learner's Dictionary / ed. S. Wehmeier. – 7 ed. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 1780 p.

Томчаковський О. Г. Роль тематичного дублювання полікодових словникових статей у створенні мовної картини світу

Анотація. Проаналізовано лексикографічну статтю навчального словника англійської мови як полікодовий комунікативний феномен, сутність якого полягає в подвійному кодуванні лексикографічної інформації засобами символічного та іконічного кодів. Вивчено конфігурацію інформаційного потенціалу полікодової статті, проаналізовано причини тематичного дублювання полікодових словникових статей у різноманітних словниках. Сукупність усіх полікодових статей розглядається як один із варіантів мовної картини світу, що позначається засобами вербального й пиктографічного кодів.

Ключові слова: лексикографічна стаття, лема, кодування інформації, мовний код, пиктографічний код, картина світу.

Tomchakovsky A. The role of thematic duplication of polycode dictionary entries in creating a language view of the world

Summary. Lexicographical article analyzed the Dictionary of English as a communicative phenomenon polikodovy, the essence of which is to double coding lexicographical information by the symbolic and iconic codes. The research also

analyzes the configuration of polycode entry informational potential, the reasons for thematic duplication of polycode dictionary entries in different dictionaries. The whole scope of polycode entries is regarded as a version of language view of the world, which is indicated by means of verbal and iconic codes.

Key words: lexicographical entry, lemma, information encoding, language code, iconic code, view of the world.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

*Галинська О. М.,
доцент кафедри ділової іноземної мови
та міжнародної комунікації
Національного університету харчових технологій*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ БІЗНЕС-ЕТИКИ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ ЕТИЧНИХ КОДЕКСІВ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню англomовних текстів етичних кодексів міжнародних компаній. На основі текстів етичних кодексів виділено базові концепти ділової етики RESPONSIBILITY та INTEGRITY, розкрито роль мовних засобів у процесі вербалізації аналізованих концептів ділової етики.

Ключові слова: етичний кодекс, ділова поведінка, ділове спілкування, концепт ділової етики.

Постановка проблеми. Нестримний розвиток інформаційного простору й повернення до духовності, моральності в багатьох сферах суспільного життя спричинили широке вживання таких понять, як етика спілкування, корпоративна культура, корпоративна етика. Особливо це стосується сфери ділового спілкування [2, с. 314]. Більше того, швидкі темпи економічного та суспільного розвитку в період глобалізації сприяють появи нових норм комунікації у сфері ведення міжнародного бізнесу й ділового спілкування зокрема. Дотримання міжнародних норм і стандартів ділової поведінки стає все більш значущим. З'явилися певні види текстів, «пов'язані з регулюванням інституціоналізованого ділового спілкування» [5, с. 1].

Дослідження мови як невід'ємної складової соціальної реальності спонукає активізацію інтересу дослідників до проблем ділового спілкування, що становить вагомий частину діяльності людини (Г. Чайка, Г. Яворська, D. Crystal та ін.). Ділове спілкування охоплює нові соціальні сфери, унаслідок чого виникають нові різновиди ділових текстів [5, с. 1]. Такими вважаються нормативні тексти з корпоративної етики або етичні кодекси, що з'являються у сфері ділового спілкування, ставши поширеними в діяльності багатьох міжнародних компаній, у яких сформульовані правила й норми ділової поведінки та якими керуються всі суб'єкти, пов'язані як із зовнішньою, так і з внутрішньою діяльністю компанії.

Мета статті полягає в дослідженні англomовних текстів етичних кодексів міжнародних компаній, виявленні семантико-когнітивних особливостей таких текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корпоративний етичний кодекс (Code of Conduct, Code of Ethics, Code of Business Conduct) як тип нормативного документа ще вичерпно не висвітлено в сучасній науці. Дослідження етичних кодексів зосереджені переважно на позамовних аспектах: на соціальних і економічних чинниках ділової етики, відображенні національного характеру в етичних кодексах, розробленні типології етичних проблем, порушених у кодексах [5, с. 1]. Разом із тим поза увагою лінгвістів залишається прескриптивний характер текстів, які функціонують у сфері корпоративної етики, а також лінгвокультурологічна, лінгвопрагматична, семантична та соціокультурна специфіка таких текстів. Створення й функціо-

нування текстів етичних кодексів передбачає вирішення низки соціальних завдань, а також здійснення за допомогою мовних засобів впливу на соціально-економічні та культурні аспекти діяльності окремих міжнародних компаній [5, с. 1].

Етичний кодекс, або кодекс етики в бізнесі – це зведення моральних принципів, моральних норм і правил поведінки однієї особи або групи осіб, що визначає оцінку їхніх дій із погляду взаємин з іншими суб'єктами бізнесу, стосунків у колективі й суспільстві на основі дотримання моральних норм і принципів, які поділяються ними [4]. **Етичний кодекс** – офіційний документ бізнес-компанії, у якому викладено основні принципи та правила поведінки керівників і персоналу [5, с. 6]. Створення етичного кодексу – це один із способів забезпечення інформативної відкритості й публічності компанії, свідчення дотримання високих стандартів корпоративної поведінки. Потреба в етичних кодексах виникла через те, що для регулювання людської поведінки у специфічних ситуаціях універсальних норм було недостатньо.

Як уважає В. Кубко, корпоративні етичні кодекси зорієнтовані на загальнолюдські принципи етики, на вічні та сучасні етичні норми, національні ідеї. У будь-якому разі кодекс має містити основні норми етики й правила ділової поведінки. Крім того, кодекс повинен відображати реальну ситуацію і специфіку фірми, компанії, організації [2, с. 315].

Дослідники виділяють три основні функції кодексів корпоративної етики:

- 1) репутаційну, або іміджеву;
- 2) управлінську;
- 3) розвитку корпоративної культури [1; 2, с. 315; 4].

Іміджева (репутаційна) функція полягає у формуванні довіри компанії ззовні, так виступаючи інструментом корпоративних зв'язків із громадськістю (PR) і підвищуючи інвестиційну привабливість компанії [2, с. 315]. Управлінська функція кодексу полягає в урегулюванні поведінки у складних етичних ситуаціях, регламентує поведінку персоналу, пріоритети у взаємодії з клієнтами, акціонерами, партнерами, конкурентами, зовнішнім середовищем; визначає порядок прийняття рішення та неприйнятні форми поведінки. За допомогою функції розвитку корпоративної культури в компанії етичні кодекси транслюють корпоративні цінності, орієнтують працівників на єдині корпоративні цілі, тим самим підвищують корпоративну ідентичність працівників [4].

Аналіз текстів етичного кодексу засвідчив, що корпоративні етичні кодекси не мають чітко визначеної форми й відрізняються за своїм змістом, наповненням, обсягом і презентовані так:

1) правила морально-етичної поведінки (*code of ethics, code of conduct, business conduct, ethics code* тощо), що регулюють різні аспекти діяльності: стосунки з клієнтами, партне-

рами (*relationships with customers*), зобов'язання компанії (*our responsibilities*), конфлікт інтересів (*conflict of interests*), конфіденційність (*confidential information, confidentiality*), політика анти-хабарництва та корупції (*anti-bribery, anticorruption*), чесна конкуренція (*fair competition, competitive intelligence*);

2) корпоративні кредо, тобто загальні етичні положення стосовно ведення бізнесу (*Integrity, transparency, responsibility; Winning with integrity, The way we work; Great people with great values*). Такі кодекси подано у вигляді набору принципів, яких компанія зобов'язується дотримуватися (*integrity, responsibility, respect, transparency* тощо).

Великі міжнародні компанії (*PepsiCo, Coca-Cola, BP, Shell, Nestlé, Ernst&Young, Procter&Gamble, Microsoft, Google, Yahoo*) створюють об'ємний і детальний за змістом текст етичного кодексу, що поєднує як загальні положення щодо ведення бізнесу, так і правила етичної поведінки. Структура тексту зазвичай включає заголовок, вступне слово президента компанії, виклад основних принципів і правил поведінки, деякі додаткові положення та/або додаткову інформацію про компанію.

Семантико-когнітивний підхід до дослідження семантичних особливостей текстів етичних кодексів дає змогу виокремити концепти ділової етики, що «сприяє формуванню уявлення про особливості концептуалізації відповідного фрагмента мовної картини світу» [5, с. 12]. На сьогодні концепт – основна категорія лінгвістики й лінгвокультурології. Він має ментальну природу та об'єктивується в мові одиницями різних рівнів: лексемами, вільними і стійкими словосполученнями, мікроконтекстами. Концепт, як правило, у своїй структурі містить *ядро*, що включає центральну ядерну зону (домінанту), навоколядерну зону та *периферію* (ближню, дальню і крайню).

3-поміж базових концептів ділової етики виокремлюємо концепти RESPONSIBILITY й INTEGRITY.

Одне з центральних місць у концептосфері бізнес-етики посідає концепт RESPONSIBILITY, який характеризується, на нашу думку, соціальним спрямуванням, на протилежності концепту INTEGRITY, що належить до етичних концептів. Адже в бізнесі відповідальність і репутація – базові категорії, з якими пов'язані певні зобов'язання компанії перед своїми клієнтами, партнерами, постачальниками, працівниками, а також із ними пов'язане створення власного позитивного іміджу потужної й успішної компанії, здатної задовольнити споживача. Концепт RESPONSIBILITY представлений вербалізаторами, що утворюють лексико-семантичне поле, до складу якого входить таке: ядро з домінантою *responsibility*, навоколядерний простір (*care, safety*); ближча периферія (*obligation, to be responsive, to take the responsibility, to share the responsibility, to fulfill one's responsibilities*), дальня периферія (*trust, to earn the trust, to take care, to ensure, to be focused on*). Наприклад, *Safety is good business. Everything we do relies upon the safety of our workforce and the communities around us. We care about the safe management of the environment. We are committed to safely delivering energy to the world (Shell). We are committed to acting with integrity, investing in new product development, being responsive and accountable to our customers and partners, and remaining a leader in our field (Microsoft). Our Credo has guided our actions in fulfilling our responsibilities (Johnson&Johnson). Our reputation as a company that our users can trust is our most valuable asset, and it is up to all of us to make sure that we continually earn that trust. All of our communications and other interactions with our users should increase their trust in us (Google). That's because we are focused on the most important principles and expectations rather than specifying detailed rules (BP).*

Об'єднуючи в собі базові принципи бізнес-етики, INTEGRITY є базовим етичним концептом текстів етичних кодексів. Концепт представлений розгалуженою системою вербалізаторів, які утворюють лексико-семантичне поле, що включає ядро, до складу якого входить центральна ядерна зона *integrity*, навоколядерна зона (*honesty, fairness*); ближча периферія (*duty, transparency, honest, fair, uncompromising, act with integrity, to do what is best, to do what is right, to be based on honesty*); дальня периферія (*dignity, credibility, leadership, professionalism* тощо). Наприклад, *Acting with integrity around the world (Coca-Cola); We have an obligation to always do what's best for the company and our users (Google); We should treat all those in the marketplace with whom we come into contact with fairness and integrity (PepsiCo). We focus our resources to achieve leadership objectives and strategies. P&G respects employee privacy and dignity (Procter&Gamble). But it's integrity and professionalism that we bring to these challenges that define our reputation (Ernst&Young). We seek to conduct our business in a manner that respects the human rights and dignity of people (BP)* (Форма теперішнього часу дієслів (*focus, respect, seek*) підсилює позитивну оцінку, постійність і незмінність твердження.

Отже, дослідження дає змогу дійти певних **висновків**. По-перше, розвиток партнерства й ділових відносин, зростаюча залежність бізнесу компаній як на національному, так і міжнародному ринку стимулювали розвиток ділової етики. Етичні вимоги відображено в корпоративних етичних кодексах, вони є ядром корпоративної культури організацій. По-друге, вивчення етичних кодексів провідних міжнародних компаній засвідчило, що найчастіше вони дуже не схожі один на одного, мають різний формат, обсяг, різний стиль і, більше того, виконують різні завдання. Саме від поставлених завдань і функцій залежить, яким буде цей документ і як він працюватиме в конкретній компанії. По-третє, виділені базові концепти ділової етики RESPONSIBILITY та INTEGRITY, на нашу думку, значною мірою є семантично близькими, оскільки відповідальність компанії перед своїми споживачами і працівниками, так само, як і чесність, моральність, є запорукою успіху компанії й сприяє створенню її позитивного іміджу. Відмінність між аналізованими концептами полягає в тому, що концепт RESPONSIBILITY вирізняється своїм соціальним спрямуванням, тоді як INTEGRITY є базовим етичним концептом текстів етичних кодексів.

Аналіз текстів етичних кодексів не є вичерпним. Значний інтерес становить контрастивне дослідження концептів у текстах етичних кодексів провідних європейських та українських компаній.

Література:

1. Кодекс корпоративної етики: кожній компанії – свій кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alls.in.ua/57364-kodeks-korporativno-etiki-kozhnij-kompani-svij-kodeks.html>.
2. Кубко В.П. Процес створення корпоративних кодексів / В.П. Кубко // Труды Одесского политехнического университета. – Одеса, 2008. – Вып. 1 (29). – С. 314–317.
3. Скрипник К.В. Кодекс корпоративної етики на сучасному етапі розвитку кадрової політики у банківській сфері: теоретико-практичні аспекти / К.В. Скрипник // Наукові праці МАУП. – 2013. – Вып. 2(37). – С. 84–86.
4. Чайка Г.Л. Культура ділового спілкування менеджера : [навч. посіб.] / Г.Л. Чайка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15941024/menedzhment/etichni_kodeksi_znachennya_dlya_formuvannya_etichnoyi_povedinki_organizatsiyi#285.

5. Шипіцина Ю.В. Англомовні тексти з корпоративної етики: лінгво-прагматичний та семантико-когнітивний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю.В. Шипіцина. – К., 2007. – 20 с.
6. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова, культура, влада / Г.М. Яворська ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 2000. – 286 с.
7. Crystal D. English as a Global Language / D. Crystal. – Cambridge University Press, 2003. – 204 p.

Галинская Е. Н. Репрезентация концептов бизнес-этики в англоязычных текстах этических кодексов международных компаний

Аннотация. Статья посвящена изучению англоязычных текстов этических кодексов международных компаний. На материале текстов этических кодексов выделены

основные концепты деловой этики RESPONSIBILITY и INTEGRITY, раскрыта роль языковых средств в процессе вербализации анализированных концептов деловой этики.

Ключевые слова: этический кодекс, деловое поведение, деловое общение, концепт деловой этики.

Galynska O. Representation of business ethics concepts in English texts of ethics codes of international companies

Summary. The article is devoted to the research of English texts of ethics codes of international companies. The basic business ethics concepts RESPONSIBILITY and INTEGRITY have been determined and their verbalizers have been analyzed.

Key words: ethics code, ethics behaviour, ethics communication, business ethics concept.

*Коваленко О. Ю.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ПРИ ФОРМУВАННІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ СТУДЕНТАМИ-ЕКОНОМІСТАМИ

Анотація. У статті розкривається сутність і роль культурологічного підходу в навчанні студентів іноземних мов. Визначається класифікація й місце культурологічного підходу в процесі міжкультурної комунікації.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, професійна підготовка, комунікація, культурологічний підхід.

Постановка проблеми. Оволодіння іноземною мовою наперед пов'язано з оволодінням іншомовною культурою. Це передбачає не лише засвоєння культурологічних знань, таких як факти культури, а й формування здатності й готовності розуміти ментальність носіїв мови, що вивчається, а також своїх національних особливостей.

Разом із практичною метою навчання спілкування та формування мовної компетенції студентів курс іноземної мови вищого навчального закладу (далі – ВНЗ) вирішує освітні й виховні цілі. Досягнення освітніх цілей здійснюється в контексті професійної підготовки та означає розширення кругозору студентів-економістів, підвищення рівня їх загальної культури й культури мислення. Виховний потенціал іноземної мови реалізується шляхом формування у студентів-економістів увічливого ставлення до духовних цінностей інших народів.

Висунення іншомовної культури як мети навчання ставить питання про необхідність створення нової педагогічної системи, здатної забезпечити досягнення цієї мети найбільш ефективним і раціональним шляхом.

Метою статті є визначення сутності й змісту культурологічної компетентності студентів-економістів під час навчання іноземних мов та організаційно-педагогічних умов формування зазначеної компетентності.

Мета зумовлює вирішення таких завдань:

- а) проаналізувати наявні думки щодо умов формування культурологічної компетентності;
- б) визначити основні засоби, які забезпечують формування культурологічної компетентності студентів-економістів;
- в) подати можливі умови реалізації відповідних методичних заходів щодо формування зазначеної компетентності під час вивчення іноземної мови;
- г) визначити способи вирішення проблеми формування культурологічної компетенції студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Провідні педагоги визначають компетентність як систему знань, умінь особистісних якостей, адекватних структурі й змістові його діяльності [7, с. 13], зокрема А. Корнілова зазначила, що «компетентність – це знання та вміння, необхідні людині в певній галузі діяльності» [4, с. 18].

Проблема культурологічної компетентності на рівні міжкультурної комунікації студентів залишається актуальною як на теоретичному, так і практичному рівнях.

Під моделлю формування міжкультурної компетентності студентів-економістів розуміється сукупність взаємопов'язаних компонентів, яка включає мету, методологічну основу, принципи, зміст, методи й засоби навчання, педагогічні умови й результат, необхідні для створення цілеспрямованої педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, спрямованого на формування шуканої якості особи.

На сьогодні абсолютно зрозуміло, що така система може бути побудована на компетентісному, культурологічному, особово-орієнтованому, діяльнісному підходах. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підготовки сучасних конкурентоспроможних спеціалістів, які будуть налаштовані на міжкультурне спілкування і здатні працювати в умовах культурного різноманіття завдяки формуванню міжкультурної компетентності в студентів-економістів на основі культурологічного підходу.

Пріоритетним при узагальненні цих підходів ми вважаємо системний підхід, бо він є системоутворювальним чинником, що орієнтує на об'єднання загального, цілісного в їхній єдності. Так, у системному розгляді ми сприймаємо об'єкт (явище, процес, стосунки) не як суму частин, а як щось єдине; при цьому ми не ізолюємо досліджувані об'єкти й не дивимося на них як на автономні одиниці; ми вивчаємо передусім взаємини і взаємодії різних компонентів цього цілого і його відносини з довкіллям, щоб знайти спосіб упорядкування, ієрархії згаданих стосунків.

У контексті вищевикладеного розглянемо сутність найбільш загальних і значимих ідей цих підходів. Головні загальні питання культурологічного підходу в освітньому процесі розглядаються в роботах В.І. Андрєєва, Ю.А. Бельчикова, Е.В. Бондаревської, А.А. Кирсанова, А.Н. Ростовцева, В.А. Сластьоніна, Н.Е. Щуркової. Роль культурологічної підготовки як засобу формування професійного мислення, оволодіння повноцінними теоретичними знаннями і практичними вміннями аналізується в працях А.І. Арнольдова, Н.Г. Багдасарян, Л.П. Буєвої, Е.В. Семенова, С.О. Таняна. Значення культурологічних умінь у підвищенні комунікативної компетентності з'ясується в працях І.А. Зимової, А.С. Карпова, Т.А. Китайгородської, А.В. Мудріка.

За ствердженням психологів, наступною головною основою в розвитку особистості є діяльнісний підхід, спрямований на організацію інтенсивної, постійно такої, що ускладнюється, навчально-пізнавальної діяльності, бо тільки через власну діяльність людина засвоює науку й культуру, способи пізнання й перетворення світу, формує та вдосконалює особисті якості (Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв, Г.І. Щукіна).

Виходячи із зазначеного, культурологічний підхід можна визначити як практико-орієнтований інструмент комплексного осмислення «функціонування соціокультурного досвіду».

У методиці викладання іноземних мов існує кілька культурологічних підходів. На сучасному етапі методисти відмічають такі культурологічні підходи: лінгвокраїнознавчий, комунікативно-етнографічний і соціокультурний [5, с. 108].

Культурологічний підхід має істотне значення для визначення шляхів і тенденцій розвитку міжкультурної компетенції майбутнього фахівця.

У контексті освітньої практики культурологічний похід значно збагачує професійно-педагогічні функції новітнього викладача. Виділяють п'ять основних функцій: пізнавальну, конструктивну, комунікативну, інформаційну, організаційну.

Отже, урахуовуючи основні функції, на основі культурологічного підходу викладач має можливість формувати у студентів-економістів здатність вирішувати різні типи навчально-пізнавальних завдань: розпізнавати і класифікувати різні явища й факти культури; виявляти й порівнювати істотні загальні та відмітні ознаки соціокультурних феноменів в інформації, що вивчається, в порівнянні зі своєю культурою; виділяти й описувати моральні та естетичні складові в об'єктах культури; здійснювати пошук соціокультурної інформації; виділяти соціокультурні проблеми.

Як бачимо, культурологічний підхід при рішенні завдань розвивального характеру є специфічним дидактичним засобом, що забезпечує формування в студентів готовності до широкої пошукової діяльності в соціокультурному середовищі, що постійно міняється.

Культурологічний підхід забезпечує інтеграцію засвоєних знань через розкриття істотних зв'язків соціокультурних явищ і процесів, оволодіння способами та прийомами культурологічного пізнання, які забезпечують застосування соціокультурних знань у життєвих ситуаціях.

Завдяки застосуванню культурологічного підходу як засобу реалізації мобілізаційної функції педагога, можливе формування таких інтелектуальних умінь, які дають студенту змогу самостійно здійснювати пошук необхідної інформації, перетворювати її залежно від конкретних завдань навчання.

На нашу думку, з цією метою в зміст навчальної дисципліни ВНЗ має бути додатково включено таке:

- набір навчальних текстів, культурно-мовних зразків, спеціальних тем та іншого мовного матеріалу, що забезпечують передумови культурно-мовної діяльності у сфері ділового спілкування;

- комплекс завдань, спрямованих на розвиток мовних і загальних навчальних умінь, що забезпечує певний рівень практичного володіння елементами культурно-мовної діяльності в іншомовному середовищі;

- перелік модельованих ситуацій ділового спілкування як засіб підвищення загальнокультурного рівня й рівня професійної та міжкультурної компетенції студентів-економістів ВНЗ.

Іншомовна компетентність включає мовні компетенції – знання мови, комунікативно-країнознавчу, полікультурну, полілінгвістичну, комунікативно-технологічну компетенції, володіння якими надає можливість особистості вирішувати ситуаційно-професійні й соціальні проблеми. Іншомовна компетентність забезпечує «прив'язку» до конкретного об'єкта, предмета праці [8, с. 148]. Міжкультурна компетенція передбачає уміння особистості співробітничати і взаємодіяти, спілкуватись з іншими людьми, установами партнерських відносин; стиль керівництва; знання способів вирішення конфліктних ситуацій; виховання та знання норм поведінки; спілкування з протилежною статтю тощо.

Знання іноземної мови і сформованість іншомовної компетенції дає змогу широко охопити проблеми соціально-гуманітарної та професійної підготовки студента, розширити діапазон його комунікативної компетенції в предметних галузях, ефективно вирішувати виробничі завдання. Володіння іноземною мовою (або мовами) надає можливість поліпшити якість спілкування, що зумовлює ефективнішу співпрацю, налагодження особистих контактів. Усе це допомагає на більш високому рівні розуміти один одного, вивчати культуру країни мови, що вивчається.

Іноземна мова належить до циклу комунікативних дисциплін. Невід'ємною частиною навчально-виховного процесу ВНЗ є педагогічні умови. Формування міжкультурної компетентності буде ефективним при реалізації певних педагогічних умов. «Педагогічні умови – це середовище, обставини, у яких реалізуються педагогічні чинники» [2].

При виявленні педагогічних умов необхідно керуватись тим розумінням міжкультурної компетентності, яке дане нами як уточнене: «Інтегральна властивість особи, що розкривається в готовності особи до міжкультурних контактів, комплексу знань, уявлень про сутність сторін інших культур (мови, традицій, цінностей, мистецтва, поведінки), їх здатності до діалогу культур, яка надає особі можливість продуктивної міжкультурної взаємодії». Це дало змогу враховувати структуру процесу формування міжкультурної компетентності в умовах цілісного педагогічного процесу.

Ми акцентуємо такі педагогічні умови: мотиваційно-цільові (спрямованість викладачів на формування міжкультурної компетентності студентів, створення здорового психологічного клімату; мотивованість студентів до вивчення мов, культури своєї країни й інших культур); забезпечення позитивної мотивації в студентів до процесу формування в них полікультурної компетентності; усвідомлення отриманих знань (коли об'єктом осмислення стають культурні цінності) на рівні діяльності рефлексії як студентів, так і педагогів; змістовні умови: орієнтація змісту дисциплін, що вивчаються, на формування міжкультурного компонента; оволодіння студентами-економістами мовою, акцентування уваги на культурологічні аспекти в процесі вивчення мови; організаційні умови включають безперервне формування знань і умінь міжкультурної компетентності; організація самоосвіти студентів із розвитку формованої якості [1].

Усе вищезазначене сприяло визначенню методологічних принципів, якими ми керувалися в процесі дослідження роботи: дидактичної культуровідповідності (принцип культуровідповідності Ф.А.В. Дистервега), діалогу культур і цивілізацій, домінування інтерактивних методів навчання, методично прийнятної дослідницької роботи, проблемних культурознавчих завдань.

Міжкультурна компетентність є базовим компонентом загальної культури особи, процесу формування міжкультурної компетентності властиві всі ознаки системності: структурність, ієрархічність, керованість, цілісність тощо. Формування міжкультурної компетентності відповідає всім ознакам педагогічної системи: має педагогічну мету, мотиваційну потребу у вихованні студента як суб'єкта цілісної педагогічної системи, викладачів [6].

В основу процесу формування міжкультурної компетентності покладена концепція цілісного педагогічного процесу як динамічної системи, що активно розвивається в часі й просторі [6, с. 3]. Цей процес відбиває єдність змістовного (цілі й зміст

освіти) та організаційного (освоєння й конструювання змісту освіти, взаємодії учасників навчального процесу, самоосвіти й саморозвитку) аспектів цілісності педагогічного процесу. Використання законів і закономірностей (принципів) цілісного педагогічного процесу надасть формуванню міжкультурної компетентності наукову суворість, системність.

Висновки. Культурологічний підхід найбільше виявляється в діяльності викладача, що здійснює навчання іноземних мов, оскільки в цьому процесі вирішуються проблеми полікультурного виховання, що передбачає урахування культурних і виховних інтересів різних національних і етнічних груп, адаптацію майбутнього фахівця до різних цінностей у ситуації існування безлічі різномірних культур; взаємодію між людьми з різними традиціями; орієнтацію на діалог культур. Тому завдання викладача – допомогти студентам оволодіти тим культурологічним мінімумом, що необхідний для оволодіння ґрунтовними знаннями справжнього фахівця. Сучасним завданням, що стоїть перед вищою школою, є формування іншомовної компетентності для підвищення рівня майбутнього фахівця.

Література:

1. Биконя О.П. Навчання майбутніх економістів ділових усних та писемних переговорів англійською мовою : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / О.П. Биконя. – К, 2006. – С. 40.
2. Бордовская Н.В. Педагогика / Н.В. Бордовская. – СПб. : Питер, 2000. – С. 57–87.
3. Зюзіна Т.О. Компаративний аналіз проблеми визначення цілей і завдань гуманітарної культурологічної освіти / Т.О. Зюзіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bdpu.org/scientificpublished/pedagogics42006/21.doc.
4. Корнілова А. Ключові кваліфікації компетентності особистості у вищих навчальних закладах Німеччини / А. Корнілова // Шлях освіти : науково-методичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 18–22. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hklib.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=KPD&P21DBN=KPD&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M&S21STR.

5. Кузьмина Л.Г. Современные культурологические подходы к обучению иностранным языкам / Л.Г. Кузьмина // Вестник ВГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2001. – № 2. – С. 108–117.
6. Неустроева Г.О. Роль професійного спрямування під час викладання іноземної мови в ВНЗ / Г.О. Неустроева // Матеріали науково-практичної конференції «Наука и технологии: шаг в будущее – 2010» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://конференция.com.ua/files/image/scientific_conference_24/zbornik_nauchnih_dokladov_24_5.pdf.
7. Професійна етика вчителя: час і вимоги // Матеріали «круглого столу» / за ред. Б. Жебровського, Л. Ващенко. – К. : РВЦ КПДЮ, 2000. – 62 с.
8. Сафронова М.В. Формирование коммуникативной компетентности в условиях обучения второму иностранному языку / М.В. Сафронова // Вестник Поморского университета. – 2010. – № 3. – С. 147–150.

Коваленко О. Ю. Культурологический подход при формировании межкультурной компетентности в процессе изучения иностранных языков студентами-экономистами

Аннотация. В статье раскрываются сущность и роль культурологического подхода в процессе обучения студентов иностранным языкам. Определяются классификация и место культурологического подхода в процессе межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, профессиональная подготовка, коммуникация, культурологический подход.

Kovalenko O. Culturological approach at forming of crosscultural competence in the process of learning foreign languages by students-economists

Summary. The essence and role of culturological approach while teaching foreign languages are disclosed in the article. The classification and the place of culturological approach in the process of crosscultural communication is determined.

Key words: crosscultural communication, professional training, communication, culturological approach.

*Коваленко О. Ю.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця*

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ (НА ПРИКЛАДІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ)

Анотація. У статті розкриваються особливості й роль міжособистісної комунікації в навчанні студентів іноземних мов. Визначається її класифікація й місце в процесі міжкультурної комунікації.

Ключові слова: міжособистісна комунікація, міжкультурна комунікація, спілкування, міжкультурна взаємодія.

Постановка проблеми. Сучасна освіта орієнтується на особистість як на певний комплекс пізнавальних, професійних, особистих і комунікативних якостей. Саме особисті якості визначають якості, що виконують комунікативні й професійні функції. Протягом усього життя, у тому числі й у системі освіти, формуються комунікативні навички людини, уміння спілкуватися з іншими, будувати стосунки, працювати командою тощо.

Очевидно, що сучасна кон'юнктура ринку праці характеризується конкуренцією професійних ніш, які тісно пов'язані з поняттям «престиж». Найпрестижніші професії економічного профілю претендують на створення оптимальної моделі фахівця, складовою якої є цілеспрямовано сформований образ професіонала. Складовою сформованого образу економіста є мовна компетентність. У зв'язку з цим, виникає необхідність формування в майбутніх фахівців комунікативних здібностей і потреби у взаємній співпраці, прагнення до встановлення і продовження найбільш продуктивних і ефективних взаємин. Велику роль у становленні й розвитку цих здібностей відіграє міжособистісна комунікація. Тому виникає необхідність формування у майбутніх фахівців комунікативних здібностей і потреби у взаємній співпраці, прагнення до встановлення й продовження найбільш продуктивних і ефективних взаємин. Велике значення у становленні й розвитку цих здібностей має міжособистісна комунікація [2].

Багатомовний інформаційно-освітній простір, середовищем функціонування якого є колектив вищого навчального закладу (далі – ВНЗ), а носієм – особистість студента й викладача, відображає їхню поведінку. Ось чому, як ніколи раніше, в умовах побудови сучасного суспільства регуляція власної поведінки, яка виявляється в синтезі внутрішньої культури і професійно доцільної зовнішньої (вербальної та невербальної) виразності, особлива актуальна. Свого часу А. Макаренко, український радянський педагог і письменник, писав, що «вихованець сприймає вашу душу й ваші думки не тому, що знає, що у вас на душі, а тому, що бачить вас, слухає вас» [6]. Ігнорування цього аспекту діяльності викладача перешкоджає становленню студента, його свідомості. Іншими словами, викладач не тільки усвідомлює, а й утілює в практику професійної взаємодії такий підхід щодо створення освітнього простору, в основі якого лежить багатомовний принцип, а також принци-

пи єдності змістової і процесуальної сторін професійної діяльності, відповідності освіти в усіх її елементах і на всіх рівнях конструювання вимог розвитку суспільства, науки, культури та особистості професіонала.

Соціально-економічні перетворення в Україні й мовна політика Європейського Союзу, яка свідчить про надзвичайну важливість вивчення мов в інтеграційних процесах, істотно впливають на розширення функцій іноземної мови як навчального предмета в навчальному процесі ВНЗ. Розширення міжнародної співпраці, необхідність установа нових ділових контактів і ефективної підтримки, що вже є, вимагають від майбутніх фахівців активного володіння принаймні однією іноземною мовою як засобом спілкування [3].

Мета дослідження полягає у вивченні й узагальненні особливостей міжособистісної комунікації студентів ВНЗ.

Мета дослідження зумовила постановку таких завдань: установити взаємозв'язок між культурою та мовою й виявити основні бар'єри в спілкуванні та визначити шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжособистісна комунікація розуміється як процес одночасної взаємодії комунікантів і їхні дії один щодо одного. Для міжособистісної комунікації характерна низка особливостей, що відрізняють її від інших видів комунікації. Міжособистісна комунікація може здійснюватися в різних формах, специфіка яких визначається кількістю учасників, їхнім соціорольовим статусом, комунікативною установкою, особливостями простору й часу комунікації. Будь-яке спілкування починається з того, що в одного з учасників комунікації з'являється бажання висловити певну думку. Так виникає зміст повідомлення, що посилає одна людина іншій. При виникненні формальних ситуацій, як правило, використовуються лише загальноприйняті норми комунікації (не можна, наприклад, підійти до незнайомої людини і плеснути їй по плечу на знак вітання) і певна послідовність висловів [3].

Комунікація – це процес передавання інформації між людьми або групами людей, за допомогою вербальних (мовних), паравербальних (кінетичних, графічних) і (або) невербальних засобів. Термін «комунікація» з'явився в науковій літературі на початку ХХ ст. і має три значення: 1) засоби зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу; 2) спілкування, передавання інформації від людини до людини (міжособистісна комунікація); 3) спілкування та обмін інформацією в суспільстві (соціальна комунікація).

Теорія міжособистісної комунікації досліджує загальні, обов'язкові для всякого комунікаційного акту процедури. У межах цієї теорії комунікація визначається як «процес передавання інформації якимось джерелом іншому конкретному цільовому об'єктові або членам групи, що ідентифікується».

Ці комунікації зазвичай здійснюються в ході особистих взаємодій, проте вони можуть також реалізовуватися із використанням пошти, телефону або інших електронних засобів. Г. Лассуелл зміг висловити в одній пропозиції велику частину предмета людської комунікації: «Хто? повідомляє що? по якому каналу? кому? з яким ефектом?» [1].

Міжособистісна комунікація на противагу масовим формам комунікації має більш стандартний, раціональний і інструментальний характер. Це віддзеркалюється у її функціях: інформаційній, експресивній, прагматичній і соціальній.

Міжособистісна комунікація характеризується передусім цілеспрямованістю, а отже, стратегічною організацією дій її учасників. Вступаючи в спілкування, комуніканти прагнуть досягти успіху, який вимірюється тим, наскільки їм вдається реалізувати власні інтенції без збитку для цілей партнера по спілкуванню. Саме ефективність і доцільність комунікативних дій учасників спілкування традиційно є основними критеріями успішності міжособистісної взаємодії.

Виявлення й описування конкретних засобів оптимізації міжособистісної комунікації, які будуть дієвими в будь-якій ситуації, зможуть слугувати засобом від усіх комунікативних проблем, є надзвичайно складним завданням. За великим рахунком, будь-яка комунікативна дія здатна функціонувати як засіб оптимізації спілкування – залежно від того, як воно буде сприйнято партнерами по спілкуванню й наскільки відповідатиме вимогам ситуації. Отже, ведучи мову про стратегії, направлені на оптимізацію міжособистісної комунікації, доцільно розглядати їх лише з погляду конкретної комунікативної мети – «спілкуватися успішно» [4, с. 19]. Хотілося б підкреслити, що успішне спілкування далеко не завжди прирівнюється до неконфліктного, такого, що приносить задоволення; нерідкі випадки, коли оптимальною стає взаємодія, здійснювана в напруженій атмосфері, в умовах, далеких від комфортних. Проте в міркуваннях про повсякденну комунікацію видається правомірним дотримуватися погляду Е. Гофмана про те, що більшість людей надають перевагу неконфліктній, «рівній» інтеракції (Goffman, 1959).

Створення комунікативного комфорту є істотним засобом оптимізації процесу міжособистісної комунікації й пов'язано із завоюванням прихильності співбесідника до себе, умінням йому сподобатися, збереженням його «обличчя» при захисті власного.

Удалим прикладом міжособистісної комунікації є неформальна бесіда викладача і студента. Характерними межами цього вигляду комунікації є часта зміна теми, домінування однієї сторони через її більшу активність і підпорядкування іншій, зміна комунікативної установки, можливість повернутися до колишньої теми, необов'язковість завершального етапу, оскільки бесіда може бути перервана випадковими обставинами. У разі виникнення формальних ситуацій, як правило, використовуються лише загальноприйняті норми комунікації (не можна, наприклад, підійти до незнайомої людини і лягнути її по плечу на знак вітання) і певна послідовність висловів [3].

Міжособистісні стосунки – визначальний чинник у поетапності процесу міжособистісної комунікації. Ці стосунки складаються в процесі ділових і творчих контактів – офіційних і неофіційних, у результаті здатності людей емоційно сприймати один одного – емпатії. У свою чергу, на характер міжособистісних стосунків впливають умови, у яких відбувається спілкування, – взаємодія між незнайомими людьми (у літаку, аудиторії, глядацькому залі тощо), функціонально-ролеве спілкування, особисте й інтимне спілкування.

Багатоканальність є специфічною межею актуалізації міжособистісної комунікації. Саме в разі міжособистісної комунікації можливе одночасне використання кількох каналів передавання та сприйняття інформації – можна не лише чути й бачити співбесідника, а й доторкнутися до нього рукою, уловити запах, який може повідомляти додаткову інформацію про партнера, оцінити дистанцію між собою та партнером як показник міжособистісних стосунків.

Міжособистісна комунікація може здійснюватися у формі інтерв'ю, дебатів, слухань, конференцій, семінарів. Це так звані структуровані форми, кожна з яких має свої особливості, зумовлені специфічними функціями й комунікативною ситуацією.

У структурних моделях як обов'язкові компоненти зазвичай виділяються такі: хто передає інформацію (відправник), що передається (зміст інформації), кому передається інформація (одержувач), яким способом передається інформація (канал), зворотний зв'язок (безпосередня або опосередкована). В описових моделях виділяються ще два компоненти – результативність комунікації та її ситуативна зумовленість (оточення, кількість учасників, тимчасові й просторові характеристики тощо). Перший компонент не завжди піддається об'єктивному визначенню, оскільки результативність для кожного комуніканта може мати свою оцінку [5, с. 180]. Міжособистісна комунікація виконує ще одну специфічну функцію, звану «конверсійна», що змінює думку індивіда та його соціальні установки.

Умови, що забезпечують ефективність міжособистісної комунікації. Міра ефективності міжособистісної комунікації визначається за результатами актуалізації двох основних соціально-значимих функцій – взаємодії й дії. Ці результати залежать від трьох основних умов, що визначають характер мовного спілкування: а) типу комунікативних осіб; б) сприйняття смислової та оцінної інформації; в) цілеспрямованої дії один щодо одного. Для ефективності міжособистісної комунікації найбільш оптимальними варіантами цих умов є такі: а) сумісність партнерів як комунікативних осіб; б) адекватне сприйняття смислової й оцінної інформації; в) дія через переконання.

Ефективність міжособистісної комунікації залежить від міри адекватності смислового сприйняття, оскільки з цим пов'язана правильність інтерпретації інформації, комунікативної установки партнера і прогнозування подальших етапів комунікації [5]. Успіх комунікації досягається лише в тому випадку, якщо учасники комунікації володіють загальною можливістю інтерпретації певного знаку. Ці процеси є найважливішими елементами комунікативного акту.

При міжкультурній комунікації кожна культура є системою кодів, яка поширює свою дію на повсякденні стосунки, соціальні й культурні норми тощо. Ці кодові системи культур, як правило, непорівнянні між собою або в кращому разі порівнянні лише обмежено. У зв'язку з цим, у процесі комунікації набуває важливого значення проблема кодування й декодування інформації.

Будь-яка культура створює власну систему символів і надає кожному символу відповідні значення. Але культури не лише наповнюють свої символи різним значенням, а й використовують символи в різних цілях. Тому в процесі комунікації завжди важливо пам'ятати, що символи є такими лише тому, що певна група людей погоджується прийняти їх як символи. Але навіть у межах однієї культури розшифровка символу варіюватиметься залежно від досвіду людини й конкретної життєвої ситуації, у якій вона перебуває при цьому.

Як слова, так і символи-речі можуть міняти свої значення – від покоління до покоління, від регіону до регіону. Про це також необхідно постійно пам'ятати в процесі комунікації.

У міжособистісній комунікації невербальні засоби часто доповнюють мовні форми спілкування (наприклад, ми говоримо: «Привіт!» і при цьому посміхаємося). Невербальні знаки можуть не відповідати усному повідомленню (наприклад, ми говоримо: «Раді вас бачити!», але при цьому хмуримося й дивимося убік). Невербальне повідомлення може також доповнювати вербальне (сказати студентам: «Тихіше!» і прикласти вказівний палець до губ). Невербальна поведінка слугує для регулювання спілкування. За допомогою кивка головою, погляду, жесту ми легко вступаємо в бесіду або припиняємо її. Окрім указаних засобів, до каналів комунікації можуть бути також зараховані публічні виступи, особисті зустрічі, рекламні оголошення тощо [8, с. 39].

Особливості міжкультурної взаємодії. Культурою (за Люїсом) називають колективне програмування мислення групи людей, яке впливає на поведінку людини й тієї спільності, до якої вона належить. Знаючи особливості культури, можна побудувати комунікаційну модель, яка дасть змогу успішно спілкуватися з представниками інших культур.

Висновки. Мислення та поведінка різних народів ніколи не стануть однаковими. Проте невелика адаптація до іншої культури допоможе уникнути неумисних образ і можливих конфліктів. При цьому потрібно знати міру й не прагнути приховувати свої національні особливості. Від англійця чекають поведінки по-англійськи, а від українця – по-українськи.

У кожній культурі своя логіка, своє уявлення про світ. Те, що значимо в одній культурі, може бути неістотним в іншій. Тому важливо завжди з повагою дивитися на свого партнера з іншою культурою. Він дійсно інший, і це його право. Ваша пошана до нього полягає не лише в зацікавленості, а й у знанні деяких особливостей життя його країни. У нас навіть можуть бути різні пріоритети в їжі, одязі тощо.

Отже, для успішного контакту й комунікації з представниками різних культур необхідно мати уявлення про національні відмінності, а також виявляти пошану й терпимість до культурних національних особливостей [7, с. 603].

Ефективність міжособистісної комунікації залежить від міри адекватності смислового сприйняття, оскільки з цим пов'язана правильність інтерпретації інформації, комунікативної установки партнера і прогнозування подальших етапів комунікації. При міжкультурній комунікації кожна культура є системою кодів, яка поширює свою дію на повсякденні стосунки, соціальні й культурні норми тощо. Ці кодові системи культур, як правило, непорівнянні між собою або в кращому разі порівнянні лише обмежено. У зв'язку з цим у процесі комунікації набуває важливого значення проблема кодування й декодування інформації. Суперечності таких різних уявлень легко можуть призводити до конфлікту.

Усяка культура виробила низку специфічних стереотипів поведінки в різних ситуаціях. Є і відмінність у поглядах на цінності. Реально культура надає нам безліч можливостей для побудови особистості. Якщо додати сюди й відмінність у мові, то перед нами з'являється різні картини світу. У нас так багато

відмінностей, що це парадоксально зближує нас. Різні культури мають різні правила обміну інформацією. Відмінність у національних культурах і поведінці бере свій початок з історії формування національної спільності і традицій, що склалися протягом століть у різних народів. Це позначається на звичаях та навиках комунікативної поведінки, а також певній логіці і стереотипі поведінки в представників тієї або іншої культури. Отже, при ділових і особистих контактах має велике значення уміння представників різних культур урахувати особливості тієї культури, з представником якої відбувається комунікація.

Література:

1. Академик. Межличностная коммуникация (interpersonal communication) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_psychology/465/Межличностная.
2. Артемьева О.А. Методология организации профессиональной подготовки специалиста на основе межкультурной коммуникации / О.А. Артемьева, М.Н. Макеева, Р.П. Мильруд. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. – 160 с.
3. Грушевицкая Г.Г. Основы межкультурной коммуникации / Г.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.Л. Садовин ; под редакцией А.П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 298 с.
4. Клюев Е.В. Речевая коммуникация: успешность речевого взаимодействия / Е.В. Клюев. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 317 с.
5. Конечкая В.П. Социология коммуникации / В.П. Конечкая. – М., Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
6. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / А.С. Макаренко // Макаренко А.С. Твори : в 7 т. / А.С. Макаренко. – Т. 5. – 215 с.
7. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – М. : Рекор-бук ; К. : Ваклер, 2001. – 656 с.
8. Фалькова Е.Г. Межкультурная коммуникация в основных понятиях и определениях : [методическое пособие] / Е.Г. Фалькова. – СПб. : Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. – 77 с.

Коваленко О. Ю. Особенности межличностной коммуникации в профессиональной подготовке будущих специалистов экономических профессий (на примере преподавания иностранного языка)

Аннотация. В статье раскрываются особенности и роль межличностной коммуникации в процессе обучения студентов иностранным языкам. Определяется ее классификация и место в процессе межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: межличностная коммуникация, межкультурная коммуникация, общение, межкультурное взаимодействие.

Kovalenko O. Peculiarities of interpersonal communication in professional training of future specialists of economic professions (on the example of teaching of foreign language)

Summary. The essence and role of the interpersonal communication while teaching foreign languages are disclosed in the article. The classification and the place of the interpersonal communication in the process of crosscultural communication is determined.

Key words: interpersonal communication, crosscultural communication, communication, crosscultural co-operation.

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ¹

В истории языкознания ономастические студии занимают свое особое место. Со времен Древней Греции ученые пытались определить параметры проприальности. Но лишь в XX веке собственные имена оказались в центре внимания теоретиков языка как универсальная лингвистическая категория. Несмотря на значительные достижения в области описательной ономастики, до настоящего времени проприальность не нашла своего объяснения в теории собственного имени. Представленная в монографии Е.Н. Белицкой концепция динамической семантики собственных имен, разработанная как целостная реконструкция ономогенеза в интериоризованном языке, вне всякого сомнения, является нетривиальным подходом к интерпретации проприальности.

Рецензируемая работа выполнена в актуальном направлении исследований, ориентирующемся на полипарадигмальность, интегрирующую естественнонаучное и гуманитарное знание, в синтезе отечественных и зарубежных лингвистических и – уже – семантических теорий. Это, по мнению автора исследования, позволит сформировать методологическую альтернативу существующей традиции изучения семантической стороны проприальных единиц языка.

Установка на комплексность реализуется в использовании идей лингвосинергетики – интегрирующая методологически ведущие в данном исследовании феноменологию и функционализм. Подобная методологическая матрица реализуется в базовой эпистемиологической модели – теории эволюции, где ведущим является принцип наследственности с модификацией. Именно через призму данной модели в работе рассмотрены идеи Аристотеля, Ч.С. Пирса, Дж. Милла, Г. Фреге, Б. Расселла, Л. Витгенштейна, Дж. Серля, С. Крипке, Х.С. Соренсена, К. Доннеллана, Ф. Реканати, К. Баха, Б. Геуртца, Дж. Каца, Х. Патнэма, А.Ф. Лосева, С.Л. Франка, лингвистические концепции А. Гардинера, Р. Коутса, Р. Джекендоффа. Вне всякого сомнения, такой поход эпистемиологически обогащает традиционные исследования в ономастике.

Центральным понятием, объединяющим комплексное описание семантики онима, в монографии Е.Н. Белицкой выступает ономогенез, интерпретируемый как функциональное знание (Р. Джекендофф). Как справедливо утверждает автор, данный термин является продуктивным для «описания того, что находится в голове у человека и дает ему возможность говорить и понимать язык» (с. 49). В этом случае семантика собственного имени как задача исследования расширяется до восстановления в металингвистическом анализе информации о способе бытования таких единиц в языке – био-культурном гибриде.

Автор осуществляет развернутое комплексное описание ономогенеза на уровне декларативных и процедурных знаний. Декларативное знание рассматривается через особенности языковой компетенции человека, в том числе и с точки зрения ее онтогенеза и филогенеза; а также посредством анализа

онимной категоризации и концептуализации, места собственных имен в организации внутреннего лексикона; корреляция онимов со структурами репрезентации знаний и с когнитивными структурами. Процедурное знание объясняет когнитивную деятельность человека в процессах порождения, восприятия и понимания коммуникации с собственными именами; исследует роль и место онимов в осуществлении познавательных процессов. Три главы монографии последовательно освещают поставленные вопросы.

Первая глава посвящена рассмотрению основ динамической семантики онима. В данной главе представлены значимые философские и лингвистические теории и раскрыты возможности их использования как теоретической основы динамической семантики онима. Отказ от хрестоматийной аристотелевской модели – логика в основе семантики (и более экстремально – логика как синоним семантики) – дает возможность интерпретировать все отклонения в семантике имен от жесткой прескриптивной схемы, единой с общими именами, не как ошибку, а естественный способ бытования имен в пространстве и времени нескончаемого семиозиса.

Во второй главе проводится многоаспектный анализ онтологических и филогенетических основ проприальной компетентности человека. Вопросы онтологии в данной работе формулируются как часть функционального знания – генетически обусловленного предзнания, позволяющего производить и понимать собственные имена – языковые универсалии. Филогенетически собственные имена признаются результатом развития празовов-вокативов – неклаузальных структур – в аргументно-предикатной структуре высказывания. Интересным и новым является трактовка этого развития в терминах ризомной рекурсии – когнитивного процесса обработки двух или более сложных концептуализаций с установлением отношений оглавления при образовании концептуализации нового уровня. В этом случае собственные имена интерпретируются как концептуализированные вокативы, сохранившие эту часть концептуализации как часть своей семантической структуры. В этом случае вместо объяснения дивергенции аргумента в сторону общих и собственных имен предлагается анализ конвергенции неклаузальной структуры и аргумента в собственное имя.

Третья глава монографии представляет результаты интегрированного рассмотрения места собственных имен в организации внутреннего лексикона. Анализируя ментальные операции процесса упорядочения семантической структуры проприальных единиц языка, Е.Н. Белицкая детально останавливается на действии рекурсивного механизма семантического развертывания проприальных единиц в языке, ментального механизма отрицания, признаваемого ключевым в преобразовании холистических репрезентаций имен в компонентные. Наконец, серьезное внимание в работе уделено иконичности, признающемуся автором основополагающим принципом когнитивной организации языка. По мнению исследовательницы, только при рассмотрении иконичности как процессуального и градуального явления, при трактовке отношений произвольности/

¹ Белицкая Е. Н. Семантика онима (динамический аспект) – Артемьевск : Изд-во ГИИЯ ГВУЗ «ДГПУ», 2015. – 409 с. – Текст : рус.

мотивированности знака как комплементарных можно понять онимный семиозис. Оним как знак интерпретируется в данной работе как чистый индекс (имянаречение), становящийся в момент второго и последующего использований (имяношение) иконой вырожденного индекса, способной к символизации. В работе рассмотрены разные аспекты онимной иконичности: динамика отношений объекта обозначения и знака, роль горизонтальной и вертикальной мотивации (В. Гамкрелидзе) в онимогенезе. Особо оговаривается значение вокального стиля (И. Фонагу) в формировании онимной концептуализации.

Во втором подразделе третьей главы рассмотрены некоторые аспекты моделирования когнитивной системы проприальных единиц языка. Автор разрабатывает когнитивные модели прототипических онимов – атропонимов и топонимов – на основе положений перцептивной теории знания. Обращение к фундаментальной модели мира – центральной в перцептивной теории знания – дает Е.Н. Белицкой основание утверждать о невозможности вывести универсальную для всех классов имен модели-имитатора (симулятора – Л. Барсалу). Исследователь доказывает, что в модели мира как антропоцентрической системе убеждений о текущем состоянии дел антропонимы и топонимы имеют разную пространственно-временную конфигурацию. Место порождения антропонима – дискурс, вокатив. Топоним, по мнению автора, возникает в нарративе. Антропоним является результатом концептуализации уникального объекта вида *homo sapiens*. Топоним имеет более сложную конфигурацию уникального места – результата рекурсивно обработанной концептуализации уникального объекта и пространства, где оглавленной частью является уникальный объект.

Подобная трактовка позволяет автору по-новому интерпретировать категоризацию онимного знания, с которой плохо справляются традиционные концепции, восходящие к идеям Э. Рош. Е.Н. Белицкая принимает точку зрения А. Вежбицкой и Р.М. Фрумкиной о множественных принципах структурирова-

ния знания, основанных отнюдь не только на аналитико-синтетических механизмах логического мышления. Таким образом, категоризацию строит не только логос, но и миф, что наиболее отчетливо проявляется в собственных именах, часто рассматриваемых исключительно в пределах языка мифа (Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский) или просто мифа (имяславцы). Исследователь предлагает рассматривать онимную категоризацию как тип трансмерной, где учитываются не только вертикальные, но и горизонтальные связи между кластерами знания.

Когнитивно-дискурсивное направление анализа собственных имен реализуется автором в рассмотрении особенностей онимной концептуализации. Новое углубленное толкование приобретают понятия диалогичности дискурса, концептуального содержания и его конструирования, порций события говорения, роли и места воображения в этом процессе. Особое место занимает процесс грамматической концептуализации, где главенствующими являются конфигурационная структура концептуализации.

В целом положения, заявленные в монографии, представляются убедительными. Однако, к сожалению, объем заявленных задач несколько усложняет понимание главной идеи – поиска истоков проприальности в онимогенезе. Было бы целесообразно поступиться некоторыми аспектами рассмотрения динамики развития онима ради большей ясности.

Монография Е.Н. Белицкой обращает на себя внимание новизной теоретической базы исследования, в ней привлекает корректностью интерпретаций, логикой и последовательностью изложения, изобилием новых идей и нетривиальных интерпретаций. Научная компетентность автора является безусловным преимуществом работы. Рецензируемая монография будет полезной для специалистов в области ономастики, семантики, теории языка. Студенты и аспиранты почерпнут много информации о новейших тенденциях развития современной лингвистики.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Біличенко О. Л.</i> ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В КУЛЬТУРІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	4
<i>Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В.</i> ГІПЕРО-ГІПОІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	7
<i>Бутко С. Г.</i> ЗВУКОВИЙ КОД У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ (НА МАТЕРІАЛІ МІФОПОЕТИЧНОГО ОНОМАСТИКОНУ) ..	10
<i>Вінтонів М. О.</i> КОМУНІКАТИВНІ ВИЯВИ ТЕМИ В СТРУКТУРІ ТЕКСТУ	15
<i>Гарачковська О. О.</i> САТИРИЧНА ШАХОПОЕЗІЯ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА	19
<i>Городиловська Г. П.</i> ХУДОЖНЯ ПРОЗА РОМАНА ІВАНИЧУКА З ПОГЛЯДУ СТИЛЬОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ	22
<i>Григорук С. И.</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СЕМАНТИКИ ОСНОВНИХ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНЬ В «ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ЖИВОГО ВЕЛИКОРУССКОГО ЯЗЫКА» В. ДАЛЯ	26
<i>Гришко О. П.</i> САКРАЛЬНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА РИСА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОМЕНТАЛЬНОСТІ В МОВІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО	29
<i>Жукова О. Т.</i> СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ГАЛУЗІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ	32
<i>Зелез І. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКО-СЛОВОТВІРНОЇ ТИПОЛОГІЇ ОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ОЙКОНІМІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	35
<i>Золота О. В.</i> З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	38
<i>Кизилова В. В.</i> ВІТАЇСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПРОЗІ ПРО ДІТЕЙ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	41
<i>Матушек О. Ю.</i> ЕМОЦІЙНІ ЗАСОБИ ПЕРЕКОНАННЯ СЛУХАЧА/ЧИТАЧА У ПРОПОВІДЯХ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА	45
<i>Меньшиков И. И.</i> ТЕКСТ КАК ПОНЯТИЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ТЕРМИН (ПРОБЛЕМА ДЕФИНИЦИИ)	48
<i>Меркотан Л. Й.</i> АНГЛІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ДЕНОТАТ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ТЕКСТІВ У КОРПУСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ...	51
<i>Огринчук О. П.</i> СТИЛІСТИЧНО-ВИРАЖАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ПОВТОРІВ В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ВІРШОВИХ ТЕКСТІВ М. БАЖАНА ТА І. ДРАЧА)	54
<i>Решетняк О. О.</i> БІБЛІЙНА СИМВОЛІКА ЯК ОДИН З НАЙВАЖЛИВИШИХ ЗАСОБІВ УСВІДОМЛЕННЯ РЕАЛІЙ ДІЙСНОСТІ	57
<i>Сардарян К. Г.</i> ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ПЛАТФОРМИ І. В. ЖИЛЕНКО	60
<i>Середницька А. Я.</i> ІДЕОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК ДІЄСЛІВ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЯК ЗАСІБ ПРЕДСТАВЛЕННЯ СИСТЕМНОСТІ ЛЕКСИКИ	64
<i>Таранець В. Г.</i> ВЕЛЕСОВА КНИГА (ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ). ЧАСТИНА 6	67
<i>Федина Е. В.</i> ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА ЧЕЛОВЕК В ПАРЕМИОЛОГИИ РУССКОГО ЯЗЫКА	73
<i>Ходоренко А. В.</i> НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МЕТОНИМИЧЕСКОГО ПЕРЕНОСА ЗНАЧЕНИЯ В НАИМЕНОВАНИЯХ ГРУПП ЛИЦ	76

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 15 том 1, 2015

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Скрипченко О.О.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 17.07.2015 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 24,38, ум.-друк. арк. 21,15. Папір офсетний. Цифровий друк.
Наклад 200 примірників. Замовлення № 1707-15.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.) Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua